

Ingenia Hungarica VIII.

ELTE

Eötvös József Collegium

Ingenia Hungarica VIII.

Sorozatszerkesztők: Horváth László és Mészáros Tamás

ELTE Eötvös József Collegium
2023

Ingenia Hungarica VIII.

Tanulmányok
A VIII. Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencia
előadásaiból

Szerkesztette: Boda Attila

ELTE Eötvös József Collegium
2023

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

A kiadvány a „A hazai és határon túli magyar nyelvű szakkollégiumok támogatása” című pályázat keretében (NTP-SZKOLL-20-0032) valósult meg.

ELTE Eötvös József Collegium
Budapest, 2023

Felelős kiadó: Dr. Horváth László, az ELTE Eötvös Collegium igazgatója

Szerkesztette: Boda Attila

Borítóterv: Egedi-Kovács Emese

Copyright © Eötvös Collegium 2023 © A szerzők

Minden jog fenntartva!

A nyomdai munkálatokat a CC Printing Szolgáltató Kft. végezte.

1118 Budapest, Rétköz utca 55/A fsz. 4.

Felelős vezető: Szendy Ilona

ISSN 2416-0911

Tartalomjegyzék

Szerkesztői előszó 9

„Filosz” szekció

Nyelv- és irodalomtudomány

FARKAS VERONIKA

Az Új Regény örökségének vonásai és a francia irodalom egy új korszakának jelei François Bon *Paysage fer* (2000) és *Daewoo* (2004) című műveiben 15

GIOVANNINI MÁTÉ

A barátság szociáletikai jelentőségének megnyilvánulása görög-latin auktorok műveiben 25

KMETTY KLAUDIA

Szellem és szükségszerűség – a Hugo von Hoffmannsthal háborús publicisztikájában felkinált kultúramodell 45

MARTON ANDREA

Megszólalni románul. A nyelvi szorongás megélése és túlélése 63

Társadalomtudomány

CSABAI ORSOLYA

Munkahelyi stressz az egészségügyi dolgozók körében 85

CSIGÓ ÁBEL

Milyen az ideális sváb? A magyarországi németiség reprezentációja a kisebbségi sajtóban Koch Valéria *Neue Zeitung*-ba írott cikkei alapján 105

PAPP EDINA

A társfüggőség és az én-differenciáció kapcsolata 133

Történelemtudomány

ÁJBEN KATALIN

Az orosz etnikum helyzete Grúziában a Szovjetunió felbomlása után
(1991-2008) 147

GÓCZON TAMÁS

Kiszolgáltatás (deditio) a római köztársaság történetében 157

KOVÁCS ISTVÁN

II. Ióannés Komnénos uralkodása 179

„Dögész” szekció*Természettudomány*

KOMÁROMI ANNA

A vashiányt jellemző paraméterek változása a szívelégtelen betegek
hosszú-távú követése során 191

PISTA PATRIK

A Mersenne-prím probléma. A prímszámeloszlással kapcsolatos új
megfigyelések 227

A szerzők és szerkesztők 245

Szerkesztői előszó

Az *Ingenia Hungarica* kötetsorozat 2015 májusa óta nyújt lehetőséget arra, hogy az *ELTE Kárpát-medencei Magyar Nyári Egyetem* programsorozat keretén belül megrendezett *Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencián* elhangzott előadások írott változatát megjelentesse. A most megjelenő immár nyolcadik kötet, az alap- és mesterszakos, továbbá doktori tanulmányokat folytató hallgatók összesen tizenkét tanulmányát adja közre, amelyben az ELTE Márton Áron Szakkollégium hazai és külhoni felsőfokú intézményekben tanulmányokat folytató tagjainak írásai mellett az Eötvös kollégisták publikációi is megtalálhatók.

A hagyományokhoz hűen jelen kötetünk tartalmi szempontból két nagyobb tudományterületre tagolható az interdiszciplinaritás jegyében: nagyjából a bölcsészet- és társadalomtudományi tárgyú *Filosz szekcióra*, valamint a természettudományi tanulmányokat magában foglaló *Dögész szekcióra*, tanúsítva az alkotói közösség egységében rejlő lehetőségeket.

A kötet megjelenése nemcsak az *Ingenia Hungarica* kötetsorozat történetének egyik fontos állomása, és nem is csak a szerzők számára jelent komoly lehetőséget arra, hogy műveikkel bemutakozzanak. Ünnepe ez mindazon határon inneni és túli magyar tehetséggondozó intézménynek, amelyek hallgatóikat a tudomány aktív szolgálatába állítva reprezentálják, hogy a tehetséggondozásba fektetett munka meghozza a maga gyümölcsét. Ezen gondolatok jegyében ajánlom a sorozat legfrissebb kötetét, hogy szakmai haszonnal és érdeklődéssel forgassa a kedves olvasóközönség.

Budapest, 2023. június 30.

Boda Attila
szerkesztő

„Filosz” szekció

Nyelv- és irodalomtudomány

Farkas Veronika

Az Új Regény örökségének vonásai és a francia irodalom egy új korszakának jelei François Bon *Paysage fer* (2000) és *Daewoo* (2004) című műveiben

1. Bevezetés

François Bon, kortárs francia író, *Paysage fer* (2000) és *Daewoo*¹ (2004) című műveiben a posztindusztriális valóság ábrázolását célozza meg különböző narratív stratégiák alkalmazásával. E két mű elemzése során elsősorban a valóság és fikció összefonódására, a tér- és emberábrázolásra, valamint az önreferencialitásra koncentráltam. Az alábbiakban bemutatom azt is, hogy a két alkotás hogyan illik bele a kortárs művek egy olyan, a nyolcvanas évektől folyamatosan bővülő csoportjába, amely bár nem szakít teljesen az Új Regény örökségével, mégis, egy új irodalmi korszak kezdetét jelzi a francia irodalomban.

Az Új Regény térhódítása után, a nyolcvanas évektől kezdve, a társadalmi problémák iránti érzékenység egyre több francia (és frankofón) irodalmi műben jelenik meg. Dominique Viart, neves irodalomkutató az 1982-es évet tartja fordulópontnak,² amikor is két különös című könyv jelenik meg: François Bon *Sortie d'usine*-je és Leslie Kaplan *L'Excès-l'usine*-je. Minkét címben a „gyár” szó jelenik meg. Olyan tematikailag és formailag újító művek követik majd őket, amelyek az Új Regény és a strukturalizmus hegemoniája után vissza kívánnak térni egyfajta valóságábrázoláshoz, tehát láthatjuk, hogy hatással vannak rájuk az aktuális történések és mechanizmusok a politika, a gazdaság és a társadalom színterein. Ám ellentétben például a 19. századi francia realisták küldetésével, akik „hű” valóságábrázolásra törekedtek és ezt is hirdették, mint követendő

¹ Jelen tanulmányban ennek a könyvnek a prózai részét vizsgálom. A narratív részek közé ékeltem színdarab jeleneteire a bevezetésben felvázolt elemzési pontokból kifolyólag értelemszerűen most nem térek ki.

² *Dominique Viart – Bruno Vercier: La littérature française au présent : Héritage, modernité, mutations.* Paris 2005. 207.

példa, a szóban forgó kortárs írók nem térnek vissza a hagyományos regényformákhoz, narratív stratégiákhoz és ábrázolási módokhoz. Egyrészt tudatában vannak mind a realizmus, mind pedig az Új Regény örökségének befolyásával, másrészt azzal is, hogy egyúttal új eszköztárból is kell meríteniük.

2. „Littératures de terrain”

Dominique Viart és Bruno Vercier, *La Littérature française au présent* című 2005-ös kiadású könyvükben megpróbálják feltérképezni a kortárs francia irodalomban megfigyelhető főbb jellegzetességeket és irányvonalakat. Kutatásom egyik kiindulópontja a fenti mű volt, ám ezt követően elsősorban Viart saját későbbi publikációit és előadásait tanulmányoztam, amelyekben az általa „littératures de terrain”-nek („terep-irodalomnak”) nevezett csoportba sorolt alkotások legfőbb közös vonása, hogy egyrészt merítenek a társadalomtudományok (elsősorban a szociológia) eszköztárából, másrészt olyan kérdésköröket is fejtegetnek irodalmi formába öntve, amelyeket társadalomtudósok is tanulmányoznak. Értelemszerűen, az ezt az új utat választó művek nem a kvantitatív, hanem a kvalitatív szociológiai munkákhoz állnak közelebb.³ A *Daewoo* című regényben François Bon stratégiája a „nyomozás” vagy „terepkutatás” (enquête), amely a gyakorlatban három fő információgyűjtő módszerből áll: megfigyelés, interjú, sajtócikkek és egyéb dokumentumok tüzetes átvizsgálása. Mindamellet, az író természetesen nem viszi át a gyakorlatba a szociológusok által használt rigorózus metodológiát és tudományos megközelítést, továbbá kihasználja az irodalom nyújtotta szabadságot is.

„Kinyitottam a noteszemet és jegyzeteltem [...] A mondatai olyan precízek voltak, akár egy fénykép, mondtam is neki, de egy furcsa fénykép, olyan régifajta, fekete-fehér és néhol homályos [...]” *Daewoo*, 56.⁴ (saját fordítás)

„Szerettem azt, ahogyan beszélt, ahogyan egyszerre utánozta az embereket, mindenkit a saját hangjával [...] A térben visszhangok hallatszottak, melyek nem csupán az övé voltak [...] Hogyan is lehetne leírni, amit Marie Durud játszott előttem szereplőkkel és hangokkal? [...] Marie Durud, újra látom őt háttal, a távolban levő lakóházakat

³ Dominique Viart: Les Littératures de terrain. Fixxion 18 (2019) (<http://www.revue-critique-de-fixxion-francaise-contemporaine.org/rcffc/article/view/fx18.20/1339>, utolsó megtekintés: 2023. ápr. 24.)

⁴ François Bon: *Daewoo*. Paris 2004.

nézve [...] mintha saját magához beszélne, mintha közömbös volna a jegyzetek iránt, amelyeket készítettem éppen. Szerettem ezeket a pillanatok: mintha csak a mozdulatlanlás és az, hogy nem nézünk egymásra lehetővé tette volna, hogy maga előtt lássa az eseményeket, az időt, a neveket és az arcokat [...]" Daewoo, 156-158. (saját fordítás)

Ugyanakkor nem titkolt célja egyrészt bizonyos tudás (savoir) átadása⁵ az olvasónak, másrészt, annak érzékenyebbé tétele a posztindusztriális kor problémái iránt.

„[...] azért, mert egy reggel ebben az üzemcsarnokban jártunk, ahol minden [...] tiszta geometriává változott vissza [...] vissza fogok jönni [...] a megjárt utat, az arcokat és a hangokat megteremtteni ez a regény." Daewoo, 13. (saját fordítás)

„[...] Ha a munkásnőknek már sehol nincs helyük, hát legyen emlék ez a regény." Daewoo, könyvborító (saját fordítás)

Tehát megjelenik nála az írói állásfoglalás és elköteleződés, még akkor is, ha sokszor objektív szemlélő látszatát igyekszik kelteni az újságírói stílusra emlékeztető leírásokban. Annál is inkább, mivel az olvasó mindkét műben egy homodiegetikus narrátor szemszögéből látja azt, amit az író láttatni akar.

E művek középpontjában nem csupán maga a vizsgált tárgy áll, hanem elsősorban a terepmunka megtapasztalása és azt leíró szöveg. Ellentétben például egy szociológiai kutatás eredményeinek publikációjával, François Bon pontos témáját és célját nem jelenti be a mű elején, ezek majd lassacskán kristályosodnak ki. Így tehát, a Daewoo szerző-narrátora, *in medias res* egyfajta terepfelderítésbe merülve lép színre a mű elején, majd fokozatosan megosztja olvasóival kutatásának előrehaladását, terveinek és az íródó szövegnek alakulását.⁶ Ezen a ponton is különbözik például több 19. századi író gyakorlatával, akik előzetesen dokumentálnak, ezt követően pedig megírják regényeiket.⁷ Tehát itt utódejúségről beszélhetünk a dokumentációhoz viszonyítva. François Bon viszont időbeli párhuzamosságot választ. Következésképpen, itt kettős felfedező folyamat fonódik egybe: az egyik a kutatott tárgy szintjén, a másik

⁵ Dominique Viart „Les littératures de terrain : dispositifs d’investigation en littérature française contemporaine (de 1980 à nos jours)” az « Art et littérature : l’esthétique en question » című Séminaire collectif du CRAL keretén belül tartott előadása 2015. december 7-én. (https://www.youtube.com/watch?v=t4HNL-lG_SU, utolsó megtekintés: 2023. ápr. 24.)

⁶ Viart, D.: *Les Littératures de terrain* i. m.

⁷ Uo.

a szöveg szintjén.⁸ Fekete jegyzetfüzete, mint emblematicus tárgy a *Paysage fer*-ben és a *Daewoo*-ban is végigkíséri az író-narrátort.

3. Főbb ábrázolási módok és narratív stratégiák

3.1. Önreferencialitás és műfaji kérdések

Ami a két szöveg narrátorát illeti, elmondható, hogy az ő és az író hangja megegyezik, tehát az elbeszélői „én” egyúttal az írói „én” is.

„A táskámban volt a gépem, és fogtam, mielőtt beléptem, amitől mindjárt komolyabbnak tűntem, mint egy bizonytalan, furcsa szemüveges alak zsebre tett kézzel [...] és én megismerkedtem Daewoo-val. [...] 2004 márciusában írok [...]” *Daewoo*, 12-13. (saját fordítás)

„És tudom, hogy ezt a mondatot pontosan úgy írom most le, mint ahogyan az elhangzott.” *Daewoo*, 238. (saját fordítás)

Különleges jelenség, hogy François Bon, az „én” helyettesítésére sok esetben más stratégiát is választ, mint például a főnévi igeneves szerkezetet vagy az „on” névmást. A francia nyelvben az „on” személyes névmásként jelentheti azt, hogy „mi” (elsősorban a bizalmas nyelvhasználatban) és lehet határozatlan névmásként általános alany is („az ember”, „az emberek”, „mi, emberek”). Ez a névmás mindkét esetben magában foglalhat tehát másokat is, kiterjesztve ezzel az elbeszélésbe „bevonak” körét. Az író mindegyik megoldás által bevonja az olvasót az elbeszélésbe, hogy az „együtt lásson” vele. Az olvasóhoz így közelebb kerülhet a látott posztindusztriális valóság, ő is annak részesévé válik. Az olvasó bevonását bizonyítja továbbá a több helyütt használt „vous” („ön”, „önök”), mintegy megszólította az olvasót, hasonlóan Michel Butor híres *Módosulásában* alkalmazott elbeszélői stratégiájához.

A két műben a szerző-narrátor megjelenésének és státuszának kérdése szorosan összefügg az önreferencialitás jelenségeivel. A *Paysage fer*-ben és *Daewoo*-ban is, mind a metatextuális (tehát szövegre irányuló), mind pedig a metairodalmi (tehát irodalomról szóló) reflexió kiemelt szerepet tölt be. Más szóval, a szerző-narrátor folyamatosan gondolkodik egyrészt, a születő irodalmi alkotásról, kiváltképpen annak céljáról, másrészt, magáról az irodalomról. Gondolatait, motivációit, kételyeit, illetve számos szövegrész megírásának körülményeit megosztja az olvasóval.

⁸ Viart, D.: *Les littératures de terrain : dispositifs d'investigation...* fentebb idézett előadás

„A hat betű [DAEWOO] fokozatos eltűnése először olyan volt, mint ahogyan az írógépen törölünk, elsőként az utolsó betűket eltávolítva [...] Egy pillanatra nem is maradt más, csak a W, de ez a hatalmas W, tisztelgés egy számomra kedves író előtt, a Daewoo szélhámós pénzembereinek semmit sem jelentett [...] Az írás a cégtábla lebontása után jött [...] fogtam a jegyzetfüzetemet és mindez elkezdett íródni.” Daewoo, 77-82. (saját fordítás)

„Kerestük az utóbbi öt hónapban, hogy hány könyvesboltban van olyan könyv, amelyben benne vannak ezek a képek, [...] képek a gyárak történetéről [...] Semmit sem találtunk. Úgy tűnik, ez nem érdekli a kollektív emlékezetet.” *Paysage fer*, 111.⁹ (saját fordítás)

„Volt Sylvianál az üres lakás folyosóján két doboz, melyekre az volt írva filctollal, hogy „könyvek”, de le voltak zárva ragasztószalaggal, és mi jogom is lett volna kérdezősködni afelől, hogy miket olvasott, hogy az olvasmányai miféle menedéket nyújtottak számára derűsebb világokban?” Daewoo, 151. (saját fordítás)

Az önreferenciális írások halmazán belül, a Daewoo bizonyos szempontból metafikciónak is tekinthető, ugyanis az író, több ízben kihangsúlyozva a mű „regény-voltát”, felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy nem szándékozik ugyanúgy visszaadni az események tanúinak vallomásait, ahogyan azokat elmondták neki, továbbá élni kíván az írói szabadsággal.

„Nem szándékozom ugyanúgy visszaadni a szavakat, amelyeket mondtak nekem [...] Regénynek hívom ezt a könyvet.” Daewoo, 43. (saját fordítás)

A *Paysage fer* esetében, a szöveg jellegéből adódóan a metafikció kérdése nem merül fel, ugyanis itt inkább egy hosszú, monológ-jellegű tájleírásról és a láttakból eredő gondolatok megosztásáról beszélhetünk, mintsem regényről. Maga az író sem nevezi regénynek ez utóbbi alkotást az előbbivel ellentétben.

Dominique Viart egy másik megközelítést is javasol a Daewoo jellemzésére. Ő a „fiction critique” („kritikus fikció”) fogalmát javasolja.¹⁰ Ez a kifejezés

⁹ François Bon: *Paysage fer*. Paris 2014.

¹⁰ Dominique Viart: Les « fictions critiques » de la littérature contemporaine. Spirale 201. (2005) 10–11. (<https://www.erudit.org/fr/revues/spirale/2005-n201-spirale1059198/18724ac.pdf>, utolsó megtekintés: 2023. ápr. 26.)

elsősorban az író álláspontjára vonatkozik. A *Daewoo* író-narrátora kritikus tekintettel néz az általa leírt világra, és egyúttal belátja, hogy nem képes objektíven ábrázolni ezt a világot, és hogy már az is bizonytalanságot szül benne, hogy miért és hogyan beszél a világnak éppen erről a szeletéről. Mint írja, célja egyfajta „emléket állítani” az elbocsátott munkásnők százainak, olyan egyéni sorsokról szólni, akikről a statisztikákban csak számokként beszélnek. Célja továbbá az irodalmi alkotás által megőrizni a lotaringiai ipari aranykorra emlékeztető helyeket, amelyek mára elhagyatottságra és egyben lassú pusztulásra vagy épp lebontásra vannak ítélve.

3.2. Térábrázolási módok

A François Bon által ábrázolt tájak mindegyike az ember tevékenységének nyomát hordozza. A természet gyakorlatilag nem is jelenik meg a két szövegben. A *Paysage fer*-ben, minden az ember jelenlétét sugallja, anélkül, hogy az ember személyesen feltűnne (egy-egy kisebb kivétellel): ilyenek például az olyan részletek, mint a graffitik vagy a hirdetőtáblák, de a legtöbbször visszatérő motívum a lakóházakban égő lámpa motívuma. Természetesen az ember által formált és épített tér már önmagában az őt birtokló és alakító kézről tanúskodik: megművelt föld, futballpálya, lakóházak, templom, temető, szupermarket, parkoló, pályaudvar, gyár, a mindenütt felbukkanó drótkerítés, mely mesterséges határokat szab a térben stb. Az író elsősorban e hétköznapi, jól ismert, sőt, olykor „túlfrekventált” helyeket ragadja meg.

Egy másik motívum, mely mindkét szövegben rendszeresen visszatér, az a geometriai formák és a szabályos vonalak jelenléte: négyzet, trapéz, kör, kocka, szabályos háromszög, aztán párhuzamos vagy merőleges vonalak sokasága, szabályos, szimmetrikus és egymáshoz hasonló formák stb. Ezek az olyan korszerű építészeti stílusokra jellemző modernség szimbólumaiként tűnnek fel mindenütt, amelyek az uniformitás és praktikusság elvét követik. Az anyagnevek szintén többször hangsúlyt kapnak a leírásokban: fém, aszfalt, beton, vasbeton, műanyag, cement, rostos cement, üveg, kő, mész stb. Ezek egyrészt a pusztta, létező anyagi világra, másrészt az embernek az üzemekben, gyárakban folytatott formáló, termelő és átalakító munkájára utalhatnak.

Az elmúlás motívuma ugyancsak fellelhető mindkét írásban. Ezt a *Paysage fer*-ben elsősorban a temető, az elhagyatott ipari területek és üres, omladozó házak ismétlődő képei érzékeltetik.

„Pirostéglás házak már ajtók és ablakok nélkül, üresek, a tetők omladoznak [...]” *Paysage fer*, 38. (saját fordítás)

A Daewoo-ban az elmúlás még inkább központi témaként tér vissza, konkrét formában és erősebb érzelmi vonással, mint az előbbiben. Ez a motívum egyrészt, a Daewoo gyárak leépítésehez kötődik, másrészt, ezen a fő szálon túlmutatva a régi munkásosztály és az ipari fellendülés rég letűnt korához is kapcsolódik.

„A völgyet hajdan acélgyárak tarkítottak és most, csak egyetlen túlélő [...] a tizenkét éve hideg uckange-i nagyolvasztó, a megdermedt impozáns rom, amely arról a korról tanúskodik, amikor ez az egész völgy a vasnak acéllá való átalakításából élt.” *Daewoo*, 14. (saját fordítás)

A teret egyfelől többnyire a mozdulatlanság, a néma létezés jellemzi. Ezt a képet erősíti a névszói csoportok gyakori mellérendelése igei állítmányok nélkül. A narrátor gyakran fordul a felsorolás és a halmozás eszközeihez, legfőképpen a *Paysage fer* esetében, melynek szövege egyértelműen leíró jellegű és melyet egyfajta személytelenség jellemez. A vizuális észlelés által közvetített üzenetek fényképszerűen jelennek meg a szövegben. A vonat ablakán túli gyorsan elsuhanó képekről alkotott benyomást a felsoroláson és halmozáson kívül, az ismétlések, a részletek elhagyása és az impresszionista-jellegű gondolatleírás próbálja érzékeltetni. A szemlélő pusztá perzepciója kerül előtérbe a szövegben. Ilyen tekintetben az író megőrzi az Új Regény egy-egy alapvető jellemvonását. A hangsúly tehát nem a szereplőkön (personnage) van, hanem az észlelt „valóság” leírásán és a szöveg létrejöttének folyamatán.

„Két egymást követő héten keresztül csak jegyzetelünk sebtében, aztán válogatunk [...]” *Paysage fer*, 38. (saját fordítás)

„És a lista már kész, a szövegnek ezen a pontján, amelyhez nem térünk vissza, mert ugyanazt a szabályt követjük, amelyet az utazás során (a visszaút másnap este mindig éjjel történik, nem látunk semmit [...])” *Paysage fer*, 47. (saját fordítás)

„[...] kép és aztán írni, és amint befejeztük ezt a három sort, egy másik kép jön, újakezdjük [...] tudjuk, hogy mit kell néznünk abban a pillanatban, amikor az előtűnik, és főként a gyárakat.” *Paysage fer* 70. (saját fordítás)

„Egy egész vasárnap délelőttöt töltöttünk azzal, hogy átolvastuk, javítottuk vagy pontosítottuk [a szöveget] [...]” *Paysage fer*, 109. (saját fordítás)

Az író nem úgy van jelen, mint világokat és történeteket, hanem mint elsősorban szöveget alkotó személy. Az elkezdett interpretációs folyamat nagy részét az olvasónak kell folytatnia.

Bár – mint azt az imént láttuk – a *Paysage fer*-ben egyfelől az üresség, a mozdulatlanság érzése van jelen, másfelől viszont, a táj egyfajta megszemélyesítése, „életre keltése” is gyakorta fellelhető (egyébként a *Daewoo*-ban is), és nem csupán a térleíró részekben.

„És mögöttük raktárak sora, mint menetelő óriások [...]” *Paysage fer*, 16. (saját fordítás)

Valójában, a tér egyfajta szereplőként jelenik meg a két műben. A tér és a tárgyak jelentéshordozók: egyrészt tanúskodnak a múltról, másrészt érzelmi kötődést teremtenek az emberrel.

„Sohasem haladunk el közömbösen egy olyan ház előtt, amelyben egyszer laktunk, egy lakóház előtt, amelyben egyszer a szobánk volt [...]” *Daewoo*, 59. (saját fordítás)

„[...] az üres lakás olyan volt, mint a régi sírok, amelyek egy egész világról árulkodnak [...] Már sok mindent elvittek. Egy festmény helyett csak egy, a tapétánál halványabb négyszög alakú nyom [...]” *Daewoo*, 150-151. (saját fordítás)

A posztindusztriális kor tájábrázolása az irodalomban kérdéseket vet fel az íróban. Gondolatait, bizonytalanságát több ízben megosztja az olvasóval.

„Régen könnyebb volt verset írni. Egy város, amelyet egy utazó felfedez a távolban [...] és senki, aki megkérdőjelezné annak jogosságát, hogy erről írjanak. [...] Fejünkben őrizzük egy igazi város emlékképét [...] Balzac kertre néző szalonjait [...] Régen megismertem már a longwy-i acélgyárat, amikor az ég vöröses színt öltött az éjszakában [...] És tegnap, egész közel, itt Uckange-nál [...] elmentem egészen az óriás és rozsdás kohóig, amelyről azt mondják, túl drága lenne lebontani [...] : szörnyű formák, tele lépcsőkkel, létrákkal és átjárókkal [...] Az itteni világ [...] nem alkalmas versek ihletésére, sem képzeletbeli világok megteremtésére [...]” *Daewoo*, 101-102. (saját fordítás)

Az idő múlását is elsősorban a tájon észlelt változások mutatják. Egy-egy táj látványa elindítója az emlékek felidezésének: például egy-egy bizonyos hely látványa visszarepíti az írókat a múltba (például a „Westphalia Separator” üzeme Château-Thierryben). Itt még az egyébként rendkívül ritkán megjelenő egyes szám első személyű személyes névmás („je”) is felfedezhető egy-egy mondatban. Tehát az idő múlásának megtapasztalása és az emlékek felidézése is szorosan összefügg a térrel.

3.3. Emberábrázolási módok

A *Paysage fer*-ben egyrészt a pillanat, másrészt az ismétlődés dominál. Az olvasó előtt szinte megelevenednek a tájat és az azt szemlélőt ábrázoló fényképek, ahogy az író épp próbálja megragadni a pillanatot és szavakkal megfogalmazni a látottakat. Ugyanis az író által érzékelt valósághoz tartozik az írás pillanatának megélése is. Tehát nem csak a látottakat közvetíti az olvasó felé, hanem az egész képet, amelynek ő is része.

„Nem újra olvasni, halmozni csupán e feljegyzéseket a pillanatról, mert ugyanez a vonat minden csütörtökön lehetővé teszi annak ismétlődését.” Paysage fer, 13. (saját fordítás)

A vonat utasai, az író és az olvasó így együtt, egyszerre látnak mind. Ezt az érzetet a már fentebb említett „on” névmás is erősíti. A két műben a belső fokalizáció dominál, tehát a narrátor (aki egyben szereplője is az elbeszéléseknek) által „megszűrte” módon van hozzáférésünk a *Paysage fer* és *Daewoo* diegetikus világához.

Az emberalakok leírása, jellemzése minkét műben rendkívül limitált, és mint fentebb említettük, a *Paysage fer*-ben szinte egyáltalán nem is látunk emberi alakokat. Ha olykor fel is bukkannak, egy pillanat múlva el is tűnnek. Az író itt is a pillanatot próbálja megragadni. Amit leír róluk, az csupán az a kis szelet, amelyet éppen akkor a másik emberből lát a vonat ablakából. Így ezúttal tehát a valóságot próbálja érzékeltetni.

A *Daewoo* szereplői nem klasszikus regényhősök. A könyvben nincs hagyományos értelemben vett főszereplő, vagy hős, akinek történetét vagy jellemfejlődését követheti. Még a szereplők külső vagy belső vonásairól is igen keveset tudunk meg. Ebben a tekintetben is felfedezhetjük François Bonnál az Új Regény egyik örökségét. A műben szereplő nevek különlegessége talán elsősorban annak szociológiai terepkutatás-jellegével magyarázható, ugyanis mint ahogy a narrátor írja, az interjúalanyok gyakran megkérték őt valódi

nevüknek titokban tartására, másrészt, ez azért is lehet, mert talán nem is a név az, amit fontosnak tart az író. A fiktív szereplők (de legalábbis fiktív nevek) mellett megjelennek azonban valós személyek is, de van egy olyan szereplő is, akit a narrátor csak úgy ír le: „egy hang név nélkül”. A regény szereplői tehát egyrészt emberalakok (mégpedig az interjúalanyok és azok, akik az ő elbeszéléseikben elevenednek meg), másrészt, a tér és maga a születő irodalmi mű.

Mind az események, mind pedig a szereplők puzzle-ként állnak össze. Például így tudunk meg egyre többet Sylviiáról, egy öngyilkosságba menekült munkásnőről, aki szinte minden egyes vallomásban visszatér. A megkérdezett munkásnők mindegyike hozzászól valamit a történethez. Az elbeszélés konstrukciója tehát inkább logikai kapcsolatokon alapul, mintsem egy kronológiailag lineáris fonal mentén haladna. Mégis, ha egy fő szálát mindenképpen meg kell említenünk, akkor az magának a műnek az alakulása. Ebben a tekintetben, a két könyv valódi főszereplője saját maga, tehát az irodalmi alkotás.

4. Konklúzió

Francois Bon tehát bizonyos szempontból visszatér egyfajta „realizmushoz”, de merít az Új Regény örökségéből is, továbbá újító narratív stratégiákat is alkalmaz, számos kortársához hasonlóan, akik így újabb távlatokat nyitnak a francia irodalom történetében. Ami tehát a *Paysage fer* és *Daewoo* irodalmi kategóriákba való besorolhatóságát illeti, mint láttuk, e művek hibrid-jellegét tekintve többszemponútú megközelítést érdemes követni. Itt lehet különösen érdekes akár az intertextualitásról is bővebben beszélni, mely új fejezeteket nyithat további kutatásaimban. Mivel tehát ez egy nagyobb kérdéskör és mivel nagyobb korpusz vizsgálatát igényli, ez egy újabb kutatás központi témája lehet a jövőben.

Giovannini Máté

A barátság szociáletikai jelentőségének megnyilvánulása görög-latin auktorok műveiben

Bevezetés

Arisztotelész az emberre mint a Földön élő fajok egyikére (*homo sapiens sapiens*) vonatkozó, közismert — hagyományosan államelméleti kontextusban értelmezett, de lényegében „ökológiai” szemléletű — megállapítása szerint: ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῷον¹. Az ember tehát olyan élőlény, amelynek természetes élettere a közösség, fennmaradásának kulcsát a társadalomban való részvétel jelenti. Amikor a közösség és a nyilvánosság helyett az individuum inkább bensőséges kapcsolatok kiépítésére vállalkozott, előtérbe kerültek a bizalmi kapcsolatok, közülük mindenekelőtt a barátság.²

Az ókorban egészen mást értettek barátság alatt, mint amit napjainkban e fogalomként ismerünk.³ A *φιλία* a görögöknél nemcsak az érzelmi melegség szubjektív kötelékének gyökerét jelentette, hanem a kölcsönös kötelezettség (‘reciprocal obligation’⁴) teljesen objektív kapcsát is: ki-ki saját barátjának volt köteles segíteni és az illető órá támaszkodhatott, illetve szükség esetén tőle kérhetett segítséget.⁵ A római eredetű *amicitia* egy diádikus, viszonzóságon,

¹ Pol. 1253a

² Heller Ágnes: *Az arisztotelési etika és az antik ethos*. Budapest 1966. 372-373.

³ David Konstan: *Greek Friendship*. *The American Journal of Philology* 117. (1996) 71-94; Stephen Nimis: *The Language of Achilles. Construction vs. Representation*. *Classical World* 79. (1986) 217-225.

⁴ A reciprocitás tengelyében az egyik oldalon a nyújtott jótétemény, a másikon annak meghálálása áll: *Miriam Griffin: De Beneficiis and Roman Society*. *The Journal of Roman Studies* 93. (2003) 92-113, 111.

⁵ Malcolm Heath: *The Poetics of Greek Tragedy*. London 1987. 74. A *φίλος* segítségének igazi értéke, hogy — a kölcsönös bizalom révén — számíthatunk rá: *Ritoók Zsigmond: Régi görög hétköznapok*. Budapest 1960. 197.

lojalitáson, hűségen és szereteten alapuló személyi viszonyt takart.⁶ A barátság-
nak – görög és római változatában egyaránt – több típusa alakult ki, amelyeket
a társadalom nem, csak az e kapcsolatokat értékelő irodalmi, filozófiai, tár-
sadalomtörténeti és jogbölcseleti munkák különböztetnek meg, így a barátság
klasszifikációját is utóbbiak mentén kísérelhetjük meg.

Ahhoz, hogy megtudjuk, miben állt a baráti kapcsolatok társadalmat összetartó
funkciója, először az antik barátság tartalmát kell feltárnunk. A társadalmi beren-
dezkedésre tekintettel vizsgálódásunk tárgykorét szűkíteni szükséges. Az aláb-
biakban az azonos társadalmi rétegbe tartozó személyek közötti „szimmetrikus
kapcsolatokra” és azok – különösen az előkelők osztályában megfigyelhető –
kölcönhatásaira összpontosítunk.⁷ Elemzésünk alapját görög és latin auktorok
műveinek témánk szempontjából legrelevánsabb részletei képezik.⁸

φιλία

A ránk maradt források közül a barátság legkorábban Homérosznál kerül
említésre. A barátság történetének egyik leghíresebb, legendássá vált példája
Akhilleusz és Patroklosz kapcsolata, melyet az *Iliász* örökített meg számunkra.
Akhilleusz a következő szavakkal fejezi ki Patroklosz halálát követően támadt
„éles kínját”:

ἦ ρά νύ μοι ποτε καὶ σὺ δυσάμμορε φίλταθ' ἑταίρων
αὐτὸς ἐνὶ κλισίῃ λαρὸν παρὰ δεῖπνον ἔθηκας
αἶψα καὶ ὀτραλέως, ὁπότε σπερχοῖατ' Ἀχαιοὶ
Τρωσὶν ἐφ' ἵπποδάμοισι φέρειν πολύδακρυν Ἄρηα.
νῦν δὲ σὺ μὲν κείσαι δεδαιγμένος, αὐτὰρ ἐμὸν κῆρ
ἄκμηνον πόσιος καὶ ἐδητύος ἔνδον ἐόντων
σῆ ποθηῖ[...]⁹

Akhilleusz legdrágább, szeretett társát (φίλταθ' ἑταίρων) siratja, és étlen-
szomjan (ἄκμηνον πόσιος καὶ ἐδητύος) epekedik utána. A szövegben szereplő
φίλτατος alakilag egyértelmű rokonságot mutat a φίλος (barát) és a φίλτατιον

⁶ *Koenraad Verboven: The Economy of Friends. Economic Aspects of Amicitia and Patronage in the Late Republic.* Brussels 2002. 11.

⁷ A gazdasági érdekeket szolgáló elköteleződésen nyugvó, a római hatalomfő és alárendeltje közötti sajátos függőségi viszonnal (*patronatus*) jelen keretek között nem foglalkozunk.

⁸ A barátság tárgyában főként írásos emlékek maradtak fenn, az idekapcsolódó archeológiai fejleményeket lásd *Walter Donlan: The social groups of dark age Greece.* Classical Philology 80. (1985) 293–308.

⁹ *Il.* 19,315-321.

(lelki, jó barát)¹⁰ szavakkal. A jelzett szó, az ἑταῖρος ugyancsak jelenthet barátot,¹¹ azonban elsősorban (baj)társ, tanítvány személyére vonatkozóan, a katonák szervezetének kontextusában szokás értelmezni azt.¹²

Akhilleusztól viszont e szavak hangzanak el, mikor az elhunyt Patroklosz fölé borul: πλείστον κεχαρισμένε θυμῷ¹³. A műrvidónók legkiválóbb harcosa gyászába merül és nem ül asztalhoz a többivel:

ἦσται ὀδυρόμενος ἕταρον φίλον: οἱ δὲ δὴ ἄλλοι
οἴχονται μετὰ δείπνον, ὃ δ' ἄκημος καὶ ἄπαστος.¹⁴

Az előbbiek alapján Patroklosz inkább φίλος, mint ἑταῖρος volt Akhilleusz számára, a homéroszi narráció szemléltetést érzelmi töltetű kötelékre utal. Kapcsolatuk igen bensőséges lehetett; önzetlen, kölcsönös vonzalmuk a társadalmi konvenciókat is meghaladhatta.¹⁵

Az Akhilleusz-Patroklosz barátságban megmutatkozó φίλος a modern olvasó számára a bajtársiasságnál, illetve a katonatársak egymás közti kapcsolatánál mélyebb érzelmi viszonyra enged következtetni. Amennyiben barátságuk intimebb is volt az átlagosnál,¹⁶ az nem feltétlenül ruházható fel a polgári magánkapcsolatokra jellemző jegyekkel; a φίλος Homérosznál döntően a katonák horizontális¹⁷ és vertikális¹⁸ viszonyában értelmezendő. Akhilleusz és Patroklosz barátsága pars pro toto állhat itt, hiszen egy társadalmi réteg, a katonák belső viszonyrendszerét képezheti le, ugyanakkor kapcsolatukról – még ha az magasabb rendű is volt a katonák között egyébként szokásosnál – adekvát

¹⁰ A φιλάτιον jelentése a *Soltész-Szinyei* szótárban „lelki barát”, míg a *Györkösy-Kapitánffy-Tegyey* szótár e főnév alatt a „kis kedvec” jelentést adja meg.

¹¹ *Györkösy-Kapitánffy-Tegyey*

¹² *James Hooker: Homer, Patroclus, Achilles. Symbolae Osloenses* 64. (1989) 30–35, 34. A *Liddell-Scott-Jones: Greek-English Lexicon* szerint az *Od.* 14,407 rabszolga-társra vonatkozik.

¹³ *Il.* 19,287.

¹⁴ *Il.* 19,345-346.

¹⁵ *James Hooker: Homeric φίλος. Glotta* 65. (1987) 44–65, 64.

¹⁶ *Vö. David Konstan: Friendship in the classical world. Cambridge* 1997. 41.

¹⁷ *Adkins* hangsúlyozza, hogy a homéroszi φίλος szoros kapcsolatban áll az ἀγαθός, ἀρετή szavakkal, így a barátság itt speciálisan φιλότης ἀγαθός-ra vonatkozik: *Arthur W. H. Adkins: 'Friendship' and 'Self-Sufficiency' in Homer and Aristotle. The Classical Quarterly* 13. (1963) 30–45. 30-31.

¹⁸ Az ἀγαθός számára a φίλοι egy speciális csoportot jelenthetett, a személytelen többségnek azon kis részét, akikre támaszkodhatott, akikre létfenntartásához szüksége volt (vö. *Il.* 6,14skk.). A kölcsönös függőség ellenére e reláció inkább egy tárgyiasult birtokviszonnyal mutat hasonlóságot: *Adkins, A.: 'Friendship' and 'Self-Sufficiency' i. m. 33. A φίλος sajátos használata kapcsán vö. Varga Péter Kálmán: A barátság antik felfogásai – metszetek. Vigilia* 85 (2020). 642–650. 642.

észrevételeket csak egy meghatározott körre szorítkozva alkothatunk.

Xenophón *Memorabilia* című munkájában – mely műfordításban az *Emlékeim Szókratészről* címet kapta¹⁹ – részletesebb és a modern olvasó számára könnyebben érthető információkat találunk a barátságra vonatkozóan.

Szókratész minden vagyonnál értékesebbre becsülte a megbízható és jóindulatú barátot (φίλος σαφής και αγαθός),²⁰ amire legértékesebb aján-dékként tekintett²¹. Szerinte az emberek inkább foglalkoznak földi javaikkal, mint hogy baráti kapcsolatok létesítésére törekedjenek (ἐπιμελομένους δὲ παντὸς μᾶλλον ὀρᾶν ἔφη τοὺς πολλοὺς ἢ φίλων κτήσεως).²² E felismerésén megdöbbenve így folytatja:

A jóindulatú barát (ἀγαθὸς φίλος) kész arra, hogy barátja magán- és közügyeiben segítséget nyújtson; ha odaadás szükséges serénykedik; ha félelem gyötri barátját, segít, és osztozik vele a bajon; segít a meggyőzésben és a kényszer elviselésében; sikereiben elsőként ő szerez örömet neki, és a bukásból leginkább ő tudja felsegíteni.²³

Bármit, amit az ember megtehet kezével, előre láthat szemével, előre hallhat fülével, járva elérhet, azt a jótevő barát nem mulasztja el mind megadni (ἂ δὲ αἶ τε χεῖρες ἐκάστω ὑπηρετοῦσι και οἱ ὀφθαλμοὶ προορῶσι και τὰ ᾧτα προακούουσι και οἱ πόδες διανύτουσι, τούτων φίλος εὐεργετῶν οὐδενὸς λείπεται). Gyakran azt is megteszi barátjának, amit magáért nem tett volna, amit nem látott, nem hallott, vagy nem járt be korábban.²⁴

Szókratész később azzal a kérdéssel is foglalkozik, hogy miért lépnek az emberek egymással barátságra.

Nézete szerint mindenekelőtt azért barátkozunk, mert szükségünk van egymásra (δέονταί τε γὰρ ἀλλήλων), illetve mert kölcsönösen sajnáljuk, segítjük, támogatjuk egymást (ἐλεοῦσι και συνεργοῦντες ὠφελοῦσι), és e tények alapján hálásak vagyunk egymásnak (τοῦτο συνιέντες χάριν ἔχουσιν ἀλλήλοισ).²⁵

¹⁹ Az Európa Könyvkiadó által 1986-ban megjelentetett fordítást Németh Györgynek köszönhetjük.

²⁰ A *Soltész-Szinyei* és a *Györkösy-Kapitánffy-Tegyey* szótárakban a σαφής sokadik jelentései között találjuk meg e kevésbé emberi tulajdonság jellemzésére használt melléknév „gyanútlan, megbízható, csalhatatlan, szavahihető” értelmét.

²¹ *Carolina Olivares Chávez*: La amistad y la gratitud en Jenofonte. Dos características del ser humano “bello y bueno”. Nova Tellus 31. (2014) 64–100. 84.

²² *Mem.* 2,4,1.

²³ *Mem.* 2,4,6.

²⁴ *Mem.* 2,4,7.

²⁵ *Mem.* 2,6,21.

Xenophón szavai a polgártársak ösztönzésére irányulnak, hogy minél többen tegyenek hasznosat barátjuk számára, és minél többeket részesítsenek jószolgálatukban.²⁶

Végül Szókratész az állami tisztséget betöltő személyek baráti kapcsolatait is megvizsgálja. A hivatalra pályázóknak kétféle indíttatását különbözteti meg. Az első körbe az önös érdekek és a hatalomvágy tartozik.

A derék és jó emberek, akik állami megbecsülésben részesülnek, ártalmatlanok, sőt hasznosak az állampolgárok számára és segítik egymást (πῶς οὖν οὐκ εἰκὸς τοὺς καλοὺς κἀγαθοὺς καὶ τῶν πολιτικῶν τιμῶν μὴ μόνον ἀβλαβεῖς, ἀλλὰ καὶ ὠφελίμους ἀλλήλοις κοινωνοὺς εἶναι); akik pedig társadalmi köztiszteletre vágyanak és hatalomra, hogy lopjanak, más embereken erőszakoskodjanak, élvezkedjenek, azok igazságtalankodók és gonoszok, és képtelenek arra, hogy másokhoz alkalmazkodjanak.²⁷

A másik eset, amikor az illető tevékenységével a közjót kívánja szolgálni.

De, aki azért kívánja a város tiszteletét, hogy ő ne kövessen el jogtalanságot, hogy segítse barátait igazságos ügyeiben (φίλοις τὰ δίκαια βοηθεῖν δύνηται) és hogy hivatalában jól igyekezzen tenni hazájának, az miért lenne képtelen alkalmazkodni másokhoz? Talán kevésbé tudna segíteni barátain, ha derék és jó emberek veszik őt körül (πότερον τοὺς φίλους ὠφελεῖν μετὰ τῶν καλῶν κἀγαθῶν ἤττον δυνήσεται)? Vagy kevesebb jól tudna tenni államának derék és jó emberek közreműködésével?²⁸

A filozófus abban bízott, hogy a tanácsait megfogadó tanítványok egymásnak kiváló és életre szóló barátai lehetnek.²⁹

Szókratész időskorában tanítványával, Platónnal közösen is vizsgálódott a barátság tárgykörében. Az alábbiakban a *Lüszisz* általunk legfontosabbnak tekintett részleteit tanulmányozzuk.

A dialógus Szókratész Lükeiónba vezető útjával kezdődik, mely során többek között Hippothalésszal beszélget. Hippothalész a bölcs tanácsát kéri arról, hogy szerinte hogyan nyerheti el Lüszisz tetszését, hogyan lehet kedves Lüszisz számára.³⁰ Ezután Szókratész Menexenosszal, Lüszisz barátjával

²⁶ *Melina Tamiolaki*: Xenophon's Conception of Friendship in Memorabilia 2.6 (with Reference to Plato's Lysis). In: Plato and Xenophon. Comparative Studies. Mnemosyne, Supplements 417. (2018) Szerk. Gabriel Danzig et al. 433–460. 434.

²⁷ *Mem.* 2,6,24.

²⁸ *Mem.* 2,6,25.

²⁹ *Olivares Chávez, C.*: La amistad y la gratitud en Jenofonte i. m. 85.

³⁰ Ebben a beszélgetésben a barátságtól fogalmilag megkülönböztetett szerelemről (ἔρωc) van szó: οἶδα γὰρ ὅτι οὐ μόνον ἐρᾶc, ἀλλὰ καὶ πόρω ἤδη εἰ πορευόμενος τοῦ ἔρωc (204b); ὡc

társalog kapcsolatukról (εἴπερ ἀληθῆ περι τῆς φιλίας λέγετον)³¹, majd a szót Lüsizszhez intézi.

Lüsizsz beszámol arról, hogy nem tehet meg szabadon mindent, amit szeretne. Szókratész szerint Lüsizszet azért tiltották el bizonyos tevékenységtől szülei és tanítói, mert azokhoz nem ért. A filozófus úgy gondolja, ha Lüsizsz majd jártasságra tesz szert ezeken a területeken, megkaphatja a szükséges bizalmat: „mindenki a barátod lesz, mindenki bizalmasoddá válik, mert hasznos és jó ember leszel (ἐὰν μὲν ἄρα σοφὸς γένη, ὦ παῖ, πάντες σοι φίλοι καὶ πάντες σοι οἰκεῖοι ἔσσονται–χρήσιμος γὰρ καὶ ἀγαθὸς ἔσῃ), máskülönben senki sem lesz a barátod, se apád, se anyád, sem pedig a hozzád közelállók bizalmát nem nyered el”³²

Szókratész diskurzusát Menexenosszal folytatja. Most arra a kérdésre keresik a választ, hogy hogyan lesz valaki valakinek a barátja. Elsőként azt vetik fel, hogy ha az egyik ember szereti a másikat, akkor a kettő közül melyik válik a másik barátjává (ἐπειδὴν τίς τινα φιλεῖ, πότερος ποτέρου)³³, majd úgy vélik, ha a barátok közötti szeretet nem kölcsönös, egyik sem lehet barátja a másiknak (οὐκ ἄρα ἔστιν φίλον τῷ φιλοῦντι οὐδὲν μὴ οὐκ ἀντιφιλοῦν)³⁴. Szóba kerül, hogy a hasonló a hasonlónak a barátja (σχολεῖ γέ τω ἄλλω ὁμοιον ἢ φίλον γένοιτ’ ἄν)³⁵, valamint, hogy a vágy az oka a barátsággnak (ἡ ἐπιθυμία τῆς φιλίας αἰτία),³⁶ és ezután az, hogy a hiányos annak barátja, aminek híján van (τὸ δ’ ἐνδεὲς ἄρα φίλον ἐκείνου οὐ ἂν ἐνδεὲς ᾗ)³⁷³⁸. Végül Szókratész valamennyi

γενναῖον καὶ νεανικὸν τοῦτον τὸν ἔρωτα πανταχῆ ἀνηῦρες (204e).

³¹ *Lys.* 207c

³² *Lys.* 210d. Itt a φιλία a szükségesség terrénumában jelenik meg, Lüsizsz még járatlansága miatt nem részesülhet benne vö. *Lorraine Smith Pangle: Aristotle and the Philosophy of Friendship.* Cambridge 2002. 4.

³³ *Lys.* 212b

³⁴ *Lys.* 212d

³⁵ *Lys.* 214d, vö. *Cic. Lael.* 50.

³⁶ Wolfsdorf hívja fel figyelmünket az ἐπιθυμία széles jelentéstartományára, mely nem csak a vágy, ill. kívánság szavakként feleltethető meg, ti. a Lüsizszben ezzel az élettelen dolgok is rendelkeznek (pl. „a hideg a melege vágyik”): *David Wolfsdorf: φιλία in Plato's "Lysis".* Harvard Studies in Classical Philology 103. (2007) 235–259. 244.

³⁷ *Lys.* 221e

³⁸ A φιλία hasonló jelentése sejlik fel Szókratész barátok iránti vágya (*Lys.* 211d-e) és a homéroszi birtokviszony értelme (*Il.* 7,268–271) között. Vö. *Danka István: Egy fogalmi analízis kudarcának okai. Barátság, vágy, okság Platón Lüsizszében.* In: *A barátság.* Szerk. Laczkó Sándor–Dékány András. Szeged 2005. 39–48. 42. Szókratész paradoxonjai arra engednek következtetni, hogy a φιλία nemcsak altruista, hanem egoisztikus vonásokkal is rendelkezik lásd *Julia Annas: Plato and Aristotle on Friendship and Altruism.* *Mind* 86. (1977) 344. sz. 532–554. 535.

felvetésüket megcáfolja és konstatálja, hogy beszélgetésük nem vezetett sehová (οὐπω δὲ ὅτι ἔστιν ὁ φίλος οἰοί τε ἐγενόμεθα ἐξευρεῖν³⁹).

Platónnál a φιλία igen széles szemantikai spektrumot fog át. A dialógus az ἔρωσ dimenziójából indul, majd tárgya aszimmetrikus – szülő és gyermek közti – viszony lesz, végül pedig a barátok közti egyenlőségen alapuló kapcsolat tanulmányozására kerül sor.⁴⁰

A barátságról alkotott hellenisztikus tanok legnagyobb részét Arisztotelész munkásságának nyomán terjednek el a Mediterráneum térségében, így a *Nikomakhoszi Etikával* feltétlenül szükséges foglalkoznunk.

Arisztotelész úgy vélte, a barátság – amely szerinte még inkább önzetlen érzelmeken, és kevésbé a hasznosságon alapult – egyfajta társadalmi kohézióként funkcionált az államban (ἐν κοινωνίᾳ μὲν οὖν πᾶσα φιλία ἐστίν).⁴¹ A φιλία-t a társadalom oly immanens részének tekintette, hogy még az igazságosságnál is nemesebb erényként határozta meg azt (ἔοικε δὲ καὶ τὰς πόλεις συνέχειν ἢ φιλία, καὶ οἱ νομοθέται μᾶλλον περὶ αὐτὴν σπουδάζειν ἢ τὴν δικαιοσύνην).⁴²

A filozófus a társadalmi életben való boldogulás fundamentumának a bizalmas baráti kapcsolatokat tekintette (ἄνευ γὰρ φίλων οὐδεὶς ἔλοιτ' ἂν ζῆν).⁴³ Nézete szerint ugyanis a barátság is erény, vagy legalábbis erényt is tartalmaz (ἔστι γὰρ ἀρετὴ τις ἢ μετ' ἀρετῆς, ἔτι δ' ἀναγκαϊότατον εἰς τὸν).⁴⁴

Már munkájának elején utalást találunk Platónra a hasonlóságot előfeltételező baráti kapcsolatokat illetően: οἱ μὲν γὰρ ὁμοίωτῆτά τινα τιθέασιν αὐτὴν καὶ τοὺς ὁμοίους φίλους, ὄθεν τὸν ὁμοίον φασιν ὡς τὸν ὁμοίον, καὶ κολοῖον ποτὶ.⁴⁵

Arisztotelész az egyoldalú szeretettől (φιλεῖν) megkülönbözteti a barátságot, ahol az egyik fél a másiknak akar jót (εὐνοία), a másik érdekében, és a másik fél viszonzozza is ezt: τοὺς δὲ βουλομένους οὕτω τάγαθὰ εὐνοῦς λέγουσιν, ἂν μὴ ταῦτὸ καὶ παρ' ἐκείνου γίνηται: εὐνοῖαν γὰρ ἐν ἀντιπεπονθόσι φιλίαν εἶναι.⁴⁶

³⁹ *Lys.* 223b

⁴⁰ *Danka I.*: Egy fogalmi analízis kudarcának okai i. m. 41.

⁴¹ *Eth. Nic.* 1161b. Az Arisztotelész előtt egy évszázaddal élt Démokritosz úgy vélte, élnie sem érdemes annak, akinek nincsen baráti kapcsolata: *Ritoók Zs.*: Régi görög hétköznapiok i. m. 196.

⁴² *Eth. Nic.* 1155a. Az igazságosság és a barátság erényének relációját lásd: *Steiger Kornél*: Polisz, egyén, erény. A *Nikomakhoszi Ethika* gondolatmenete és szerkezete. *Világosság* 50. (2009) 5–16. 14–15.

⁴³ *Eth. Nic.* 1155a

⁴⁴ *Eth. Nic.* 1155a

⁴⁵ *Eth. Nic.* 1155a

⁴⁶ *Eth. Nic.* 1155b

Álláspontja szerint⁴⁷ három érzés – a jó (ἀγαθός),⁴⁸ a kellemes (ἡδύς) vagy a hasznos (χρήσιμος) szempontok – alapján kötnek az emberek barátságot,⁴⁹ és ezen érzéseknek megfelelően a barátság háromféle formája között tesz különbséget:⁵⁰ τρία δὴ τὰ τῆς φιλίας εἶδη, ἰσάριθμα τοῖς φιλητοῖς: καθ' ἕκαστον γὰρ ἔστιν ἀντιφίλησις οὐ λανθάνουσα.⁵¹

A rövid életű, hasznosságon alapuló barátság az idősebbek körében figyelhető meg (μάλιστα δ' ἐν τοῖς πρεσβύταις ἢ τοιαύτη δοκεῖ φιλία γίνεσθαι),⁵² míg az ifjúk éppen a pillanat örömét keresik a kellemesre fókuszáló baráti kapcsolatokban (ἢ δὲ τῶν νέων φιλία δι' ἡδονὴν εἶναι δοκεῖ: κατὰ πάθος γὰρ οὗτοι ζῶσι, καὶ μάλιστα διώκουσι τὸ ἡδὺ αὐτοῖς καὶ τὸ παρόν)⁵³.

A fentiek mellett Arisztotelész az egyenlőtlen baráti kapcsolatokról is szól. Ezek jellemzője, hogy az egyik fél valamilyen „kitüntetésben” szeretne részesülni (φιλοτιμία) a nagyobb hatalmú személyen keresztül, aki azt megadja majd neki: οἱ δ' ὑπὸ τῶν ἐπιεικῶν καὶ εἰδότην ὀρεγόμενοι τιμῆς βεβαιώσῃ τὴν οἰκείαν δόξαν ἐφίενται περὶ αὐτῶν: χαίρουσι δὴ, ὅτι εἰσὶν ἀγαθοὶ πιστεύοντες τῇ τῶν λεγόντων κρίσει.⁵⁴

Arisztotelész tehát a gazdasági jellegű, hasznoszerzést célzó „törvény szerinti” (νομικῆ) barátság helyett az „erkölcs szerinti” (ἠθικῆ) barátság közösségben jelentkező pozitívumai mellett száll síkra.⁵⁵ Ezt tekinti a barátság tökéletes (τελεία) példányának.⁵⁶ A tartós, erkölcsileg jó baráti kapcsolatban (ἀγαθὸν

⁴⁷ A barátság e trichotomikus felosztása csak Arisztotelésznél található meg: *William W Fortenbaugh: Aristotle's Analysis of Friendship. Function and Analogy, Resemblance, and Focal Meaning. Phronesis 20. (1975) 1. sz. 51–62. 53.*

⁴⁸ Arisztotelész etikájában az emberi cselekvés mindig egy meghatározott cél – pl. az ἀγαθός – megvalósítására irányul: *Jakab Éva: Állam és demokrácia. Törvényhozás és törvénykezés az ókori Athénban. Budapest 2021. 175.*

⁴⁹ *Eth. Nic. 1155b*

⁵⁰ *John M Cooper: Aristotle on the Forms of Friendship. The Review of Metaphysics 30. (1977) 4. sz. 619–648. 623.*

⁵¹ *Eth. Nic. 1156a*

⁵² *Eth. Nic. 1156a*

⁵³ *Eth. Nic. 1156a.* Ezekben a kapcsolatokban a felek kizárólag a saját érdekükkel törődnek, így a tökéletes barátság kritériumát képező kölcsönösség esetükben hiányzik: *Cooper, J.: Aristotle on the Forms of Friendship i. m. 625.*

⁵⁴ *Eth. Nic. 1159a*

⁵⁵ *Eth. Nic. 1162b. Vö. Sen. ben. 7, 17, 1. Itt a „törvényes” jelző technikus értelmű, Arisztotelész a jogi előírásoknak megfelelő, a jogvitát kiküszöbölő barátságról beszél: Roman S. Platonov: The Third Meaning of Φιλία (Philia) in Aristotle's Ethics. Russian Studies in Philosophy 54. (2016) 6. sz. 471–485. 476.*

⁵⁶ *Eth. Nic. 1156b.* E teoretikus koncepciónak megfelelően gyakorlatilag csak az értelem és a jellem

φιλία) az erényben egymáshoz hasonló barátok (ἀρετῆν ὁμοίων) egyaránt a másik javát kívánják (ὁμοίως βούλονται ἀλλήλοις),⁵⁷ a másikat segítik jótettükkel (ὠφέλεια), amelynek viszonzása morális indíttatású⁵⁸. Az egyenlők barátságának esetében mindkét fél ugyanolyan mértékű jótettben részesíti a másikat (τὰ γὰρ αὐτὰ γίνεταί ἀπ’ ἀμφοῖν καὶ βούλονται ἀλλήλοις, ἢ ἕτερον ἀνθ’ ἑτέρου καταλλάττονται, οἷον ἡδονῆν ἀντ’ ὠφελείας),⁵⁹ és a barátnak a jótéteményt megfelelően viszonznia is kell (καλὸν δὲ τὸ εὖ ποιεῖν μὴ ἵνα ἀντιπάθῃ, ὠφέλιμον δὲ τὸ εὐεργετῆσθαι).⁶⁰

Ellenben azt a jószolgálatot, amit nem barátunktól kaptunk, úgy kell viszonznunk, mintha megállapodás alapján lennénk arra kötelezettek (οὐ γὰρ ὑπὸ φίλου, οὐδὲ δι’ αὐτὸ τοῦτο δρῶντος καθάπερ οὖν ἐπὶ ῥητοῖς εὐεργετηθέντα διαλυτέον). Arisztotelész szerint az elfogadott jótéteményt a kölcsönhöz hasonlóan kell megfizetnünk, és e kötelezettség élvez elsőbbséget a baráti adakozással szemben (καὶ τὰς μὲν εὐεργεσίας ἀνταποδοτέον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μᾶλλον ἢ χαριστέον ἑταίροις, ὥσπερ καὶ δάνειον ὃ ὀφείλει ἀποδοτέον μᾶλλον ἢ ἑταίρω δοτέον).⁶¹

Arisztotelész a barátságot egy háromszatú tengelyben helyezi el: φιλία, κοινωνία és ὁμιλία. A *Nikomakhoszi Etika* szellemiségében ezek a fenomének jelentik a társas együttélés magját.⁶²

Amicitia

A sztoikus bölcelet a Kr. e. II. század közepétől kezdve szivárgott Rómába, és kiváltképp Cicerónak köszönhetően a görög filozófia,⁶³ az arisztotelészi fogalomkategóriák adaptálásra, illetve továbbfejlesztésre kerülhettek.⁶⁴ A *Corpus Ciceronianum*ból ez alkalommal csupán a témánk szempontjából legrelevánsabb, a *Laelius de amicitia* ide vonatkozó részleteit említjük.

hősei (‘heroes of intellect and character’) lennének képesek egymással tökéletes barátságot kötni: Cooper, J.: Aristotle on the Forms of Friendship i. m. 624.

⁵⁷ *Eth. Nic.* 1156b

⁵⁸ *Eth. Nic.* 1162b

⁵⁹ *Eth. Nic.* 1158b

⁶⁰ *Eth. Nic.* 1163a

⁶¹ *Eth. Nic.* 1164b

⁶² *Platonov, R.*: The Third Meaning of Φιλία i. m. 478.

⁶³ *Falus Róbert*: A római irodalom története. Budapest 1970. 91.

⁶⁴ A filozófiai terminusok „jogiasítása” jelentős hatást gyakorolt a római jog fejlődésére is: *Dieter Nörr*: Rechtskritik in der römischen Antike. Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Heft 77. München 1974. 14; 26; különösen 40skk.

A cicerói meghatározás szerint a barátság *nihil aliud nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia et caritate consensio*.⁶⁵ Az *amicitia* két immanens alkotórészének tehát a jóindulat (*benevolentia*) és a szeretet (*caritas*) tekintendő.⁶⁶ Ugyanakkor Cicero szerint barátságról csak akkor beszélhetünk, ha e két komponenshez egy további elem is társul: *haec ipsa virtus amicitiam et gignit et continet nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest*.⁶⁷ A *benevolentia* és a *caritas* önmagában legfeljebb a baráti kapcsolat létesüléséhez lehet elegendő, a barátság időtállóságát az erény (*virtus*) biztosítja.⁶⁸ Az ilyen összetevőket magába foglaló barátság jelenti Cicerónál az *amicitia vera et perfecta* típusát.⁶⁹

Platón álláspontja⁷⁰ fedezhető fel a cicerói dialógus azon részében, ahol a barátok közti hasonlóság (*similitudo*) szerepét hangsúlyozza: *Quid, si illud etiam addimus, quod recte addi potest, nihil esse quod ad se rem ullam tam alliciat et attrahat quam ad amicitiam similitudo? concedetur profecto verum esse, ut bonos boni diligant adsciscantque sibi quasi propinquitate coniunctos atque natura. Nihil est enim appetentius similibus sui nec rapacius quam natura*.⁷¹ Az egymáshoz hasonlatos „jók” közötti jóindulat a barátság szükségszerű eleme: *bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam, qui est amicitiae fons a natura constitutus*.⁷²

A barátság természetesen nem csak „valódi és tökéletes” formában jelentkezhet, az emberek gyakran arra használják barátaikat, hogy vagyoni előnyre, egészségre, hatalomra, tisztségekre tegyenek szert (*Divitias alii praeponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates*)^{73,74} Ezek a kapcsolatok mulandók és bizonytalanok (*caduca et incerta*),⁷⁵ így Cicero

⁶⁵ *Lael.* 20. Néhány sorral lejjebb megtaláljuk az *amicitia* etimológiáját: *Amor enim, ex quo amicitia nominata est* (26).

⁶⁶ Vö. Willy Evenepoel: Cicero's Laelius and Seneca's letters on friendship. *L'Antiquité Classique* 76. (2007) 177–183. 182.

⁶⁷ *Lael.* 20.

⁶⁸ Vö. *Eth. Nic.* 1155a

⁶⁹ *Lael.* 22, lásd ehhez: *Lael.* 84 (*Haec est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quae putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi atque iucunditas, ut et, cum haec adsint, beata vita sit et sine his esse non possit...*) A valódi és tökéletes barátság csak a *virii boni* szűk körében jelentkezhetett: Evenepoel, W.: Cicero's Laelius i. m. 178.

⁷⁰ *Lys.* 214d

⁷¹ *Lael.* 50.

⁷² *Lael.* uo.

⁷³ *Lael.* 20.

⁷⁴ Vö. *Mem.* 2,6,24.

⁷⁵ *Lael.* 20.

az *amicitia* ezen fajtáit *vulgaris* és *mediocris* jelzőkkel illeti.⁷⁶ Akik csak a haszon érdekében alakítanak ki baráti viszonyt, a barátság leginkább szeretetre méltó kötelékét törlik el (*qui utilitatum causa fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiae tollere*).⁷⁷

A barátság közösségi jelentőségét Cicero is elismeri,⁷⁸ azonban az Arisztotelésznél olvasottakra emlékeztető megállapítása alapján ő is csak a társadalom egy szűk keresztmetszetét tekinti erre alkalmas közegnek (*ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est et adducta in angustum ut omnis caritas aut inter duos aut inter paucos iungeretur*).⁷⁹ E meghatározott körben viszont a barátság hasznosságát felbecsülhetetlennek tartja (*inter viros amicitia tantas opportunitates habet quantas vix quo dicere*).⁸⁰ Az arisztotelészi πολιτικὸν ζῆον tükröződik vissza Cicero alábbi meggyőződésében:⁸¹ *Sic enim mihi perspicere videor, ita natos esse nos ut inter omnes esset societas quaedam, maior autem ut quisque proxime accederet*.⁸²

Az úgynevezett jóindulatú kapcsolat (*benevolentiae coniunctio*) – amely alatt Cicero leginkább a barátságot érti – hiányában egyetlen ház, egy város sem állhatna meg, sőt még a földművelés sem maradna fenn.⁸³

Cicero Empedoklész munkásságára utalva megjegyzi,⁸⁴ hogy mindaz, ami a természetben és az egész emberiségben állandó, illetve ami mozog, azt a barátság fűzi össze, a viszálykodás pedig felemészti (*quae in rerum natura totoque mundo constarent quaeque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam*)⁸⁵.

Arisztotelész „erkölcs szerinti barátság” koncepciója ölt testet Cicero következő soraiban: *potius quam ab indigentia orta amicitia, applicatione magis animi*

⁷⁶ Lael. 22. Ezeket a barátságokat ismeri a közélet, de nem ez az *amicitia* ideális formája: Konrad Heldmann: Ciceros Laelius und die Grenzen der Freundschaft. Zur Interdependenz von Literatur und Politik 44/43 V. Chr. Hermes 104. (1976) 72–103. 78.

⁷⁷ Lael. 51.

⁷⁸ Lael. 22.

⁷⁹ Lael. uo.

⁸⁰ Lael. uo.

⁸¹ A görög modellek Cicero munkájára gyakorolt hatásához lásd: Konstan, D.: Friendship i. m. 131–132.

⁸² Lael. 19.

⁸³ Lael. 23.

⁸⁴ Lásd Szabó György műfordításának jegyzeteiben: Cicero: Az öregségről. A barátságról. Budapest 1987. 132.

⁸⁵ Lael. 24.

cum quodam sensu amandi quam cogitatione quantum illa res utilitatis esset habitura. Ebben az értelemben a barátság értékét a „szeretettel teli lélek” adja.⁸⁶

Cicero szerint a barátok egymás iránti tisztességes kapcsolatában az önkéntes, késedelem nélküli cselekvésnek meg kell előznie a felkérést.⁸⁷ A barátság legnagyobb szerepe pedig az osztálykülönbségek kiiktatása.⁸⁸ A filozófus több helyen szól a barátok közti – Arisztotelész által megpendített, majd Senecánál kimerítően taglalt – jótéteményekről, azok mértékének meghatározásáról⁸⁹ és illő meghálálásáról is.⁹⁰

A jóindulat fontosságát (*benevolentiae magnitudo*) többek között az elfogadott jótétemény testesíti meg: *Quamquam confirmatur amor et beneficio accepto et studio perspecto et consuetudine adiuncta, quibus rebus ad illum primum motum animi et amoris adhibitis admirabilis quaedam exardescit benevolentiae magnitudo.*⁹¹ Viszont a jótétemény sem a forgalmi életben való előnyszerzést, sem pedig az egyoldalú ingyenes juttatást nem szolgálja: *Ut enim benefici liberalesque sumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium faeneramur sed natura propensi ad liberalitatem sumus), sic amicitiam non spe mercedis adducti sed quod omnis eius fructus in ipso amore inest, expetendam putamus.*⁹² A jótéteménynyújtás lényege, hogy az ne a viszonozás, a leköteleződés céljából történjen, hiszen ez bőkezűségből (*liberalitas*) származó cselekedet.

A jótétemények témakörével *De beneficiis* című művében Seneca foglalkozott legrészletesebben.⁹³ Seneca meghatározásában a jótétemény (*beneficium*)⁹⁴ jószándékú cselekedet, ami örömet nyújt és örömet szerez (*Benevola actio tribuens gaudium capiensque tribuendo in id, quod facit, prona et sponte*

⁸⁶ Evenepoel, W.: Cicero's Laelius i. m. 181.

⁸⁷ *Lael.* 44, vö. 40. E terminus használatával Cicero az etikai normáknak való engedelmességre utal: Heldmann, K.: Ciceros Laelius i. m. 92.

⁸⁸ *Lael.* 69.

⁸⁹ *Lael.* 73.

⁹⁰ *Lael.* 31; 53.

⁹¹ *Lael.* 29.

⁹² *Lael.* 31.

⁹³ Richard P. Saller: Personal patronage under the early empire. Cambridge 1982. 119.

⁹⁴ A Realencyclopädie *in concreto* jogi fogalomként tárgyalja a *beneficium*ot. Egy jogtételként nevesíti, amely korlátozott személyi körben nyújtott jótéteményt ('Wohlthat') takar: Paulys Real-encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Szerk. Georg Wissowa. Stuttgart 1899. 272.

sua parata).⁹⁵ A jótéteményt az azt nyújtó érzülete határozza meg (*non, quid fiat aut quid detur, refert, sed qua mente*).⁹⁶ Semmi sem hasznosabb – írja Seneca –, mint polgártársunknak hasznára lenni (*nec enim utilius quicquam est quam sibi utilem fieri*).⁹⁷ A jótétemény lényege, hogy szabad akaratunkban áll annak nyújtása, elfogadása és viszonzása (*Non refert, quid sit, quod datur, nisi a volente, nisi volenti datur*).⁹⁸

Seneca szerint a jótéteménynyújtás közösségi cselekmény: *Beneficium dare socialis res est*.⁹⁹ Az emberek reciprokális szolgálataik (*mutua officia*) révén élhetnek biztonságban: *Hoc uno instructor vita contraque incursiones subitas munitior est, beneficiorum commercio*.¹⁰⁰

Seneca vizsgálódásának tárgyát a kölcsönügylettel is összeveti. Kiemeli, hogy a *beneficium* legnagyobb része vész el (*Primum omnium pars optima beneficium perit*), ha pert indítunk érte, mint a kölcsönösszegért.¹⁰¹ További különbség, hogy a jótétemény viszonzására nem tűznek határnapot, mint a kölcsönzött pénz esetében (*Dies praeterea beneficium reddendo non dicitur, sicut pecuniae creditae*).¹⁰² Seneca azt tanácsolja kortársainak, hogy pénzkölcsönt csak azoktól fogadjanak el, akik önszántukból nyújtják (*pecunias creditas tantum a volentibus acciperent*); eszményíti a pusztán *fides*-alapú megállapodásokkal működő gazdasági életet (*fides potius illa servaret et aecum colens animus*).¹⁰³

Érzékelhető, hogy a jótétemény altruista jellege távol áll kölcsön jogügyletetől.¹⁰⁴ A *beneficium* viszonzása mint íratlan, etikai szabály mindig megmarad a szabad akarat-elhatározás (*voluntas*) szférájában és sosem válik

⁹⁵ *ben.* 1,6,1

⁹⁶ A *beneficium* lényege az azt nyújtó belső aspektusából ered: Antonio Mantello: 'Beneficium' servile – 'Debitum' naturale. Sen., de *ben.* 3.18.1 ss. – D. 35.1.40.3 (Iav., 2 ex post. Lab.). Milano 1979. 44.

⁹⁷ *ben.* 1,11,5

⁹⁸ *ben.* 2,18,8

⁹⁹ *ben.* 5,11,5.

¹⁰⁰ *ben.* 4,18,1.

¹⁰¹ *ben.* 3,7,1. Seneca a *beneficium-creditum* ellentétét a filozófiai *honestum-necessarium* fogalompárból származtatja: Mantello, A.: 'Beneficium' servile i. m. 83.

¹⁰² *ben.* 3,10,1

¹⁰³ *ben.* 3,15,1.

¹⁰⁴ Mantello a *beneficium-creditum* bilaterális meghatározását akként értékeli, hogy ami jogi szinten *creditum*, az az etika világában *beneficiumot* takar: Mantello, A.: 'Beneficium' servile i. m. 97.

kényszerűvé.¹⁰⁵ A jótétemény meghálálása megszűnik tisztességes lenni, ha kényszerből történik (*desinit esse honesta, si necessaria est*).¹⁰⁶

Hasonlóan megfontolandó, hogy kit részesítünk jótéteményben, mert a meg gondolatlan jótét is jogvitába torkollhat (*nulla lex te in integrum restituet, solam accipientis fidem specta*).¹⁰⁷

Seneca szerint a barátság értékét (*pretium amicitiae*) az egymás iránti jótétemények növelik, kiváltképp azok, amelyeket a szűkölködő barátunk nyújtanak: *multum te ei daturum, cui dederis amicum, rem non domibus tantum, sed saeculis raram, quae non aliubi magis deest, quam ubi creditur abundare*.¹⁰⁸

Kidomborítja a jótévőtől megkívánt önzetlen lelkületet;¹⁰⁹ felhívja figyelmünket arra, hogy míg a kölcsön esetében a visszafizetés a tartozást végleg megszünteti, addig a jótéteményért megkívánt *gratia* sosem enyészik el.¹¹⁰

Seneca tiszteletre méltó embersége nyilvánul meg művében, amikor a sztoikus tanokat, a rabszolga emancipációjára alkalmazva hangsúlyozza: a *servus* is képes jótéteményben részesíteni urát.¹¹¹

Érdeemes röviden kitérnünk a jótétemények exemplifikatív felsorolására. Seneca többek között a következő cselekedeteket minősíti jótéteménynek: megvédeni az útonállókat által fogságba ejtett embert, kezességet vállalni az elítéltért, egy jóbarát vagyonára vetett zálogot kiegyenlíteni, megmenteni a proskribáltat, más szántóját megművelni, a kigyulladt házat eloltani, a ház összedőlését megakadályozni, a máshoz tartozó rabszolgát meggyógyítani, más fia életét megmenteni.¹¹²

Igen érdekes Seneca meglátása az etikai és a jogi normák relációjára vonatkozóan: *Multa legem non habent nec actionem, ad quae consuetudo vitae humanae omni lege valentior dat aditum*.¹¹³ Itt lényegében a társadalmi normarendszer egy máig érvényesülő kisegítőelve került megfogalmazásra.

¹⁰⁵ A jótétemény ügylete lényegében ajándékcsere ('gift-exchange') takart: Griffin, M.: De Beneficiis i. m. 99sk; Saller, R.: Personal patronage i. m. 125-126.

¹⁰⁶ *ben.* 3,7,2. Seneca a kényszerűségtől mentes cselekedetet két példával is szemlélteti: ilyennek minősül, ha valaki (önként) visszaszolgáltatta a letétbe helyezett dolgot (*qui depositum reddidit*), vagy pereskedés nélkül teljesítette tartozását (*quod debebat, citra iudicem solvit*).

¹⁰⁷ *ben.* 3,14,1-2

¹⁰⁸ *ben.* 6,33,3

¹⁰⁹ *ben.* 1,2,3

¹¹⁰ Verboven, K.: The Economy of Friends i. m. 39.

¹¹¹ *ben.* 3,18-22.

¹¹² *ben.* 4,12,2; 5,18,2

¹¹³ *ben.* 5,21,1

Bár úgy tűnhet, hogy nem kapcsolódik közvetlenül vizsgálódásunkhoz, talán nem feltétlenül bizonyul majd haszontalannak utolsó, Plautus komédiájának részleteivel foglalkozó elemzésünk.

A *Trinummus* egyik főszereplője Callicles, akit szomszédja, Charmides, Seleuciába utazása előtt birtokának, gyermekeinek és elrejtett kincsének felügyeletével bízott meg.¹¹⁴ Callicles bizalmasához, Megaronideshez intézett beszámolójában a következőt olvashatjuk:

*Nummorum Philippeum ad tria milia.
id solus solum per amicitiam et per fidem
flens me obsecravit suo ne gnato crederem
neu quoquam unde ad eum id posset permanescere.
nunc si ille huc salvos revenit, reddam suum sibi;
si quid eo fuerit, certe illius filiae,
quae mihi mandatast, habeo dotem unde dem,
ut eam in se dignam condicionem conlocem.*¹¹⁵

Az idézet több szociáletikai szempontból releváns kifejezést tartalmaz, részben a baráti kapcsolat, részben a szívességi ügylet vonatkozásában.¹¹⁶ Callicles *per amicitiam et per fidem* vállalta el a feladatot, amire Charmides megkérte. Ebből következik, hogy a kérés alapja egy fennálló baráti viszony, továbbá az is, hogy e kapcsolatot a *fides* tartja össze.¹¹⁷ Az utolsó előtti sorban szereplő *mandatast* alak mind morfológiai, mind pedig jogi szempontból figyelemre méltó. Talán a *mandat* archaikus változata fedezhető fel a szokatlan ragozott alakban, az mindenesetre valószínűsíthető, hogy a *mandare* igéből származik.¹¹⁸

¹¹⁴ Paul J. Burton: *Amicitia in Plautus. A Study of Roman Friendship Processes. The American Journal of Philology* 125. (2004) 2. sz. 209–243. 225.

¹¹⁵ *Trin.* 154.

¹¹⁶ A Plautus által használt terminológiát bizonyosan ismerte közönsége, vagyis az etikai és jogi normákról alapvető ismeretekkel a legtöbb rómainak rendelkeznie kellett, különben nem szórakoztathatta volna őket az előadás vö. *Evangelos Karakasis: Legal Language in Plautus with Special Reference to „Trinummus”*. *Mnemosyne* 56. (2003) 194–209. 195.

¹¹⁷ Burton, P.: *Amicitia in Plautus* i. m. 223. A *fides*nek számos jelentése ismert. A *Realencyclopädie* szerint a *fides* a rómaiak köz- és magánügyeiben tanúsított hűség volt, amely ősi római erénynek minősült: Paulys *Real-encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Szerk. Georg Wissowa. Stuttgart 1909. 2281. A *fides*–fogalom poliszémáját lásd részletesen: Luigi Lombardi: Dalla «fides» alla «bona fides». Milano 1961. 3–41. Pólay kimutatta a szakrális karakterű *fides* ősi időkben nyilvánult római családot összetartó szerepét: *Elemér Pólay: Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom*. Budapest 1964. 72 sk. Hasonló következtetésre jutott Roberto Fiori: *Fides e bona fides. Gerarchia sociale e categorie giuridiche. Modelli teorici e metodologicinella storia del diritto privato* 3. (2008) 237–259. 245. is.

¹¹⁸ A *Trin.* 955 alatt a *mandare praeteritum perfectum coniunctivi activi*nek megfelelő ragozott

Tehát Charmides barátját, Calliclest egy bizalmas feladattal bírta meg.¹¹⁹

Megaronides a rábizott személlyel kapcsolatban kérdezi Calliclest:

Quid tu, adulescentem, quem esse corruptum vides,

qui tuae mandatus est fide et fiduciae,

*quin eum restituis, quin ad frugem conrigis?*¹²⁰

Itt már Callicles bizalmára és becsületére szóló megállapodásról van szó (*qui tuae mandatus est fide et fiduciae*).¹²¹

Mikor Charmides végül hazatér, számonkéri Calliclest:

Call.

Quid hoc hic clamoris audio ante aedis meas?

Charm.

O Callicles, o Callicles, o Callicles,

qualine amico mea commendavi bona?

Call.

Probo et fideli et fido et cum magna fide.

*et salve et salvom te advenisse gaudeo.*¹²²

Charmides kérdésében a *commendare* ige szerepel, ami tartalmában ugyan nem mutat eltérést a *mandare*hoz képest, mégis szembetűnő, hogy ezt csak ő – illetve egy ízben rabszolgája – használja az összes szereplő közül.¹²³

alakja áll. Tekintve, hogy ott (*quod me aurum deferre iussit ad gnatum suum atque ad amicum Calliclem, quoi rem aibat mandasse hic suam*) egyértelműen a fent említett eseményre találunk visszautalást, kijelenthető, hogy a *Trin.* 154-nél is a *mandare*nek megfelelő értelemben használja a kérdéses igét Plautus. A *mandasse* esetünkhöz hasonló okirati jelentéséhez lásd: *Jakab Éva: Humanizmus és jogtudomány. Brissonius szerződési formulái I.* Szeged 2013. 238skk.

¹¹⁹ Fontos hangsúlyoznunk, hogy a látszat ellenére a *mandatum* Plautusnál nem terminus technicus, Charmides és Callicles között nem jött létre megbízási szerződés. A *mandatumot* ugyanis ekkor még nem ismerte el szerződésként a római jog, a komédiában szereplő *fides*-alapú ügylet legfeljebb a megbízási szerződés előképének tekinthető vö. *Vincenzo Arangio-Ruiz: Il mandato in diritto romano.* Napoli 1965. 5.

¹²⁰ *Trin.* 115.

¹²¹ Plautus ismét jogi szakkifejezéssel operál, a *fiducia* alkalmazása illeszkedne is a mű keletkezésének történeti periódusába, sőt Charmides és Callicles kétoldalú ügylete a *fiducia cum amico* tényállásának is megfelelne: *Brósz Róbert—Pólay Elemér: Római jog.* Budapest 1974. 403; *Földi András—Hamza Gábor: A római jog története és intézményei.* Budapest 2022²⁶. 492. Azonban Plautus a *fide et fiduciae* fordulatot nem a római jog egyik archaikus szerződésének értelmében használja, hanem a bizalmi jelleg túlzott nyomatékosításával voltaképpen kifigurázza a jogintézményt, lásd részletesen *Alan Watson: The Origins of fiducia.* Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte 79. (1962) 329–334. 330–331.

¹²² *Trin.* 1095.

¹²³ *Trin.* 1145; 875; 910; 1080.

Callicles válaszában az eddigieket is felülreprezentáló – jelentésükben alig különböző – baráti attribútumok jelennek meg: ő az *amicus fidelis et fidus cum magna fide*.

A történetet a zűrzavar sikeres megoldásával zárul, ahol az alábbi párbeszédet találjuk.

Charm.

*Neque fuit neque erit neque esse quemquam hominem in terra arbitror,
quoi fides fidelitasque amicum erga aequiperet tuam;
nam exaedificavisset me ex his aedibus, apsq̄ue te foret.*

Call.

*Si quid amicum erga bene feci aut consului fideliter,
non videor meruisse laudem, culpa caruisse arbitror.
[nam beneficium, homini proprium quod datur, ~ prosumpserit,
quod datum utendumst, id repetundi copias quando velit.]¹²⁴*

Charmides Calliclesnek hálálkodva, barátja iránti hűségét (*fides fidelitasque*) méltatja, mert az gondosan ellátta feladatait. Callicles – némi iróniával vegyített – szerénységgel azt feleli, hogy ő csupán jótéteményben részesítette barátját,¹²⁵ illetve hűségesen gondoskodott róla (*amicum erga bene feci aut consului fideliter*), amiért ő nem érdemel dicséretet.¹²⁶

Összegzés

A görög és latin auktorok barátságról alkotott palettájának részleges áttekintése után az alábbi következtetésekre juthatunk.

A φιλία Homérosznál rétegspecifikus jelentéssel bír, melynek alanyi körét a φίλατος és a ἑταῖρος teszik ki. Akhilleusz és Patroklosz barátságát – bár önzetlen és kölcsönös kapcsolatot takart –, a katonák hierarchikus viszonyából adódó aszimmetrikussága miatt nem tanulmányoztuk részletesebben.

¹²⁴ *Trin.* 1125.

¹²⁵ A jótéteménynyújtás valójában a baráti kötelesség kommercializálásaként mutatkozik meg Plautusnál, aki a rómaiak 'practical, business-minded' attitűdjét rendszeresen illusztrálta komédiáiban: *Burton, P.*: *Amicitia in Plautus* i. m. 228.

¹²⁶ Plautus a görög komédiák római színpadra adaptálásának úttörője volt: *Benjamin W. Fortson IV.*: *Language and Rhythm in Plautus: Synchronic and Diachronic Studies*. Berlin-New York 2008. 2. A jogi formulák komikus jelenetbe öltésének gyakorlatahoz hasonlóan Hypereidés Athénogenés elleni beszéde, melyben a szónok kilátástalan jogi helyzetét végül ugyancsak a közismert vígjátékjelenetek felhasználásával tudta megmenteni: *Horváth László.*: *Komikus áthallások a szónoki érvelésben. Hypereidés Athénogenés elleni beszédének felépítése. Antik Tanulmányok* 50. (2006) 1. sz. 33–56. 54–56.

Alaptézisünk ugyanis az volt, hogy a barátság ‘rapport sans dépendance’¹²⁷, egyenlő személyek közötti viszony.

Xenophón a jóindulatú barát (ἀγαθός φίλος) társadalmi mintaképét festi le, aki önzetlen cselekedeteivel segíti barátja boldogulását. Xenophón a barátság lényegét a szükségességben látja. Már a *Memorabiliáiban* tetten érhető az individualista és a kollektivista szemlélet váltakozása – amit Arisztotelésznél és Cicerónál is tapasztalhatunk – azon kérdést illetően, hogy a barátság mint magánkapcsolat, illetve a közhivatali tisztességgel járó előnyök baráti körben történő megosztása összeegyeztethetők-e. Xenophón a jó és a rossz tisztviselő kontrasztját emeli ki, az emberi jellem végleteit mutatja be. A „jó” az, aki törvénytisztelő, a közösség hasznára van, hazája érdekét tartja szem előtt, segíti barátait és így állami megbecsülésben részesülhet; a „rossz” pedig az, aki hatalmát bűnös célok elérésére veszi igénybe – lop, erőszakoskodik, jogsértéseket követ el.

Platón fiatalkori művében ok-okozati láncolatot állít fel, hogy feltárja, mi-
ben is áll a barátság. A *Lüszisz* a φιλία polisizém arculatának eklatáns példája. Lényegében ahogy Szókratész beszélgetőpartnerei cserélődnek, úgy változik az elemzés tárgya is. A Hippothalésszal folytatott társalgásban a kapcsolat erőszí szókészletét alkalmazzák (εἴτε ἐρᾷς του εἴτε μὴ),¹²⁸ amikor Szókratész Lüszisszel közösen elmélkedik, utóbbi φίλος-ként a szülei viszonylatában jelenik meg, aki jártasságának (σοφός) hiánya miatt még nem tehet meg mindent kedve szerint; a φιλία csak Szókratész és Menexenosz második beszélgetésében ölti fel barátság jelentését. Platón aporetikus dialógusában számos érdekesítő inkoherenciát figyelhetünk meg, vizsgálata viszont befejezetlen marad.¹²⁹

A Nikomakhoszi Etika a barátsághoz már részben államelméleti aspektusból közelít.¹³⁰ A φιλία egyik legfontosabb – talán még az erénynél is jelentékenyebb – szerepe az állam összetartásában áll.¹³¹ Az Arisztotelész által idealizált barátság ugyanakkor csak olyan barátok között jöhetett létre, akik azonos társadalmi státusszal rendelkeztek és a nyújtott, illetve az elfogadott jótétemények értéke, továbbá a barátok erkölcsi attitűdje is megegyezett.¹³² A filozófus által megkívánt „jó”-„erényes” konstelláció csak a személyes kapcsolatok szűk körében, akár mindössze egynéhány baráti kötelékben teljesülhet, ennél fogva

¹²⁷ Maurice Blanchot: *L’Amitié*. Paris 1971. 239.

¹²⁸ Plat. *Lys.* 204b. Vö. *Wolfsdorf, D.*: φιλία in Plato's "Lysis" i. m. 247.

¹²⁹ *Annas, J.*: Plato and Aristotle i. m. 539.

¹³⁰ Arisztotelész már a társas együttéléssel kapcsolatban utal a barátság jelentőségére: *Eth. Nic.* 1126b.

¹³¹ *Platonov, R.*: The Third Meaning of Φιλία i. m. 478.

¹³² *Eth. Nic.* 1158b

a társadalom egy meghatározott rétegének egybefonódásához csekélynek bizonyul.¹³³

Cicero általunk vizsgált műve tulajdonképpen nem filozófiai tanulmány, a szerző célja ezúttal inkább a barátság dicsérete, népszerűsítése lehetett.¹³⁴ A *Laelius de amicitia* erős sztoikus hatást tükröz, a *Nikomakhoszi Etikára* emlékeztető gondolatokat tartalmaz. Arisztotelészhez hasonlóan Cicero is klasszifikálja a barátság típusait, és ugyancsak egy privilegizált körre (*adducta in angustum*) vonatkoztatva ismeri el az ideálisnak tekintett kapcsolat prosperitását. Az *amicitia vera et perfectát* Cicero is erénynek tartja.

Nem tudjuk, vajon Seneca olvasta-e Cicero munkáját, annyi mindazonáltal kijelenthető, hogy a fentebb elemzettek közül a *De beneficiis* keletkezett legkésőbb. Seneca vizsgálódásának szűkebb értelemben vett tárgya viszont már a jótétemény-nyújtás, amely természetesen feltélezi az *amicitia* fennállását. Feltehetően bennünk annak kételye, hogy Seneca csupán utópiáról írt, azonban, ha alaposabban szemügyre vesszük az életszerű situációkat, a példázatokat és a *beneficium* forgalmi viszonyokkal való komparációját, rögvest meggyőződhetünk a sztoicizmus egyik alpművének történeti hitelességéről. Külön kell említést tennünk az etikai és jogi normák ellentétbe állításáról. Seneca több jogintézményt szemléltetésként mutat be,¹³⁵ hogy rávilágítson az önkéntes, szabad akarat-elhatározáson alapuló és a jogilag kikényszeríthető szolgáltatások különbözőségére. A *beneficium* társadalmi kohéziót növelő rendeltetése csak Seneca saját társadalmi osztályán belül értelmezhető, hiszen a római elit szociális erkölceit mutatja be.¹³⁶

A *Trinummus*ban Plautusra jellemző nyelvi sajátosságokat találhatunk. A jogi szaknyelvet oly mértékben építette be komédiájába, hogy már a cselekmény kiindulópontját is egy konstruált tényállás képezi.¹³⁷ Míg Seneca a *beneficium* voluntarista jegyeit preferálja a jogi kötelezettséggel szemben, Plautus konkrét jogi terminusokat helyez iróniája középpontjába. A gúnyos hangvételtől eltekintve konstatálható, hogy a *Trinummus*ban a barátság társadalmi kötőereje már nem a filozofikus tanok által megjelenített harmonikus kapcsolat értelmében jelenik meg, hanem egy általánosan elismert konvencióként, melyből a barátoknak etikai kötelességeik (*officia*) fakadnak.¹³⁸

¹³³ *Simon Attila*: Barátság és megértés Arisztotelész filozófiájában. MTA Doktori Értekezés 2020. 281.

¹³⁴ *Evenepoel, W.*: Cicero's *Laelius* i. m. 177.

¹³⁵ *Pl. depositum* (ben. 3,7,2; 6,5,5), *mandatum* (ben. 4,27,5), *mutuum* (ben. 3,15,1).

¹³⁶ *Griffin, M.*: *De Beneficiis* i. m. 103.

¹³⁷ *Karakasis, E.*: *Legal Language* i. m. 194.

¹³⁸ *Burton, P.*: *Amicitia* in Plautus i. m. 228.

Kmetty Klaudia

Szellem és szükségszerűség – a Hugo von Hoffmannsthal háborús publicisztikájában felkínált kultúramodell

„A teljes felfoghatatlan eseménnyé lett, átéljük, de nem érthetjük meg; ki fogjuk állni és meg fog történni velünk, mint egy sötét álom, amelynek sötét-ségén azonban isteni fény nyilall át, isteni fuvalat lengi át, érezhetőbben, mint a sivár, pangó években, amelyeket korábban kellett elviselnünk.”¹ Hugo von Hoffmannsthalnak az első világháború kapcsán tett első megnyilvánulásában már megjelenik az az értékfelfogás, amely a költő egész világháborús tevékenységét meghatározta. Hoffmannsthal háborús publicisztikája individuális és közösségi célkitűzéseket közvetít az Osztrák-Magyar Monarchia és egész Európa társadalma számára, amelyek a költő kultúrafelfogását tükrözik. Ez a kultúrafelfogás magába foglalja a modernség közösségstruktúrájának megváltozott társadalmi és kulturális folyamataira való érzékeny reflexiót és egyidejűleg ennek a cselekvési mechanizmusnak a meghaladására tett ajánlatot. Ezzel szemben a Hoffmannsthal-recepciótörténet a költő esztétikai magatartását emeli ki, mint az életművet alapvetően strukturáló elvet. A művészi individuum egyszerűsége és a távolságtartás, mint művészi magatartás máig determinálják a költőről és műveiről alkotott képet. Ennek következtében Hoffmannsthal háborús publicisztikájának csak marginális szerep jut az életműben, minthogy a vizsgált szövegek a kor társadalmi, aktuálpolitikai eseményeit tematizálják és interpretálják.

Vahidin Preljevič szerint a Hoffmannsthal-életmű „esztétikai fázisa” olyan rövid ideig tartott, „hogy aligha lehet fázisról beszélni”. Továbbá kiemeli a költő intenzív érdeklődését a politikai események egzisztenciális következményei iránt, amely az első világháború során a háborús publicisztikájában kulminált. Preljevič emellett rámutat egy hiányosságra a Hoffmannsthal-életmű

¹ *Hugo von Hoffmannsthal: Reden und Aufsätze II. 1914–1924.* Hrsg. Bernd Schoeller. Frankfurt am Main. 1979. 347.

kutatásában, mégpedig a kultúrafogalom dinamikus jellegének alaposabb leírása és a háborús publicisztika kultúrpolitikai dimenziójának feltárása kapcsán.² Jelen munka erre a megállapításra támaszkodva megkísérli feltárni a Hugo von Hoffmannsthal háborús publicisztikája mögött kirajzolódó kultúramodellt.

Hoffmannsthal a világháborút az 1789–1914 közötti történelmi korszak zárókövének tekintette,³ amely egyúttal a kultúra újrafunkcionalizálásának lehetőségét jelentette számára. Az újrafunkcionalizálás igénye reflektált a modern kor társadalmi és ökonómiai változásai következtében elavult egyéni létstratégiákra⁴ a konzervatív filozófia értelmében, valamint az Osztrák-Magyar Monarchia megrendült nagyhatalmi pozíciójára a 19. század végén.⁵

A következőkben Hoffmannsthal politika-, állam- és történelemfogalmának meghatározásával jellemzem a költő kultúrákritikáját, illetve az arra irányuló törekvéseit, hogy felmutassa a kultúra lehetséges új funkcióit.

A tanulmány interdiszciplináris megközelítést alkalmaz. A történelmi kontextus, amelyben Hoffmannsthal vizsgált szövegei keletkeztek, a hadtörténeti események, amelyekre ezek reflektálnak, és a költő által választott történelmi párhuzamok, amelyek ezen események értelmezését meghatározzák, szükségessé teszik egy hadtörténeti és történelemelméleti szempontrendszer bevonását. Emellett a költő kultúramodelljének filozófiai alapvetéseivel kapcsolatban tárgyalom a konzervatív filozófia alapvető téziseit. A dolgozat emellett reflektál a Habsburg Birodalom érvényes kulturális emlékezetstruktúráira, valamint a kollektív emlékezetalkítás új lehetőségeire, amelyeket Hoffmannsthal a publicisztikai szövegeiben ajánl fel.

A vizsgált korpusz 34 publicisztikai szöveget foglal magába az irodalom, színház, történelem és politika témaköréből, valamint alkalmi beszédek vázlatait, amelyek 1914 és 1918 között keletkeztek és legnagyobbbrészt a bécsi *Neue Freie Presse* című napilapban jelentek meg. Hoffmannsthal egyes megnyilatkozásai, legfőként a beszédei azonban nemzetközileg is ismertnek számítottak. A költő kultúramodelljének elemei a legtisztábban a politikai és történelmi témájú szövegekben mutatkoznak meg, a művészettel foglalkozó szövegek ugyanakkor árnyalják a szerzőnek a kultúra funkcióiról alkotott koncepcióját.

² Vahidin Preljevič: „Dinge, die von heute sind“. Ästhetizismus-Kritik als Ort des Politischen bei Hugo von Hoffmannsthal. In: Gedichte und Geschichte. Zur poetischen und politischen Rede in Österreich. Hrsg.: Arnulf Knaf. Bécs 2011. 11., 12., 19.

³ Vö. Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 418.

⁴ Vö. Hermann Rudolph: Kulturkritik und konservative Revolution. Tübingen. 1971. 23–24.

⁵ Vö. Pieter M. Judson: The Habsburg Empire. A New History. Cambridge–London. 2016. 270.

1. Az első világháború nemzetközi diskurzusának lehetséges vonatkozási pontjai

A nyilvános diskurzusok, amelyekbe Hoffmannsthal a világháború során bekapcsolódott, közvetett és közvetlen módon is érintették az Osztrák–Magyar Monarchiát. Hogy az ellenfelek vádjait és ítéleteit megértsük, meg kell vizsgálnunk a háború kultúrájának jellemzőit. Clausewitz híres tételével szemben, miszerint „a háború a politika folytatása, csak más eszközökkel”,⁶ John Keegan a háborút kulturális tevékenységként határozza meg.⁷ A hadviselés változásával párhuzamosan alakult át az évszázadok alatt a társadalom és a vezető rétegek háborúhoz való hozzáállása ideológiai, stratégiai és taktikai szempontból.⁸ Az első világháború esetében millióan veszítették el „civil” életformájukat és mindenfajta átmenet nélkül estek áldozatul az erőszaknak. Mindezzel szoros összefüggésben áll a háborús morál változása;⁹ ezen új erőszaktapasztalat következményei meghatározták a világháború diskurzusát.

A háborús diskurzusban elhangzó legfőbb vádpont kétségkívül a barbarizmus volt. Az első hírek, amelyek a harcban álló felek egymásról alkotott képét meghatározták, két forrásból származtak: egyrészt a megszállt területekről menekülőkhöz elbeszéléseiből, másrészt a sajtóból. Ezeken a csatornákon keresztül nem volt lehetőség objektív tényeket kapni az ellenséges hadsereg kegyetlenkedéseiről,¹⁰ az objektivitásnak ezen hiánya pedig megjelent a háború nemzetközi diskurzusában is.

A francia és brit értelmiség összekapcsolta a katonai pángermanizmust a német nép egészével, illetve a német szellemi, politikai és katonai elitel. A „német kultúrát” ilyenformán „szervezett barbarizmusként” proklamálták, amely a civilizáció formájában jelentősen meg tudott erősödni. Az így értelmezett német kultúrát nemcsak a háborús szándék, hanem a német hadsereg magatartása miatt is bűnösnek nyilvánították.¹¹ Ezzel szemben a német értelmiség a gyarmatokról származó katonák bevetése miatt elevenítette fel a barbarizmus vádját a franciákkal és a britekkel szemben. Következésképpen a szemben álló hatalmak megfogalmazták „civilizatorikus missziójukat” az ellenséggel

⁶ Carl Clausewitz: *Erstes Buch: Über die Natur des Krieges*. In: *Vom Kriege*. (<https://www.clausewitz.com/readings/VomKriege1832/Book1.htm>, letöltés 2023. jan. 22.)

⁷ John Keegan definíciója, vö. *Stéphane Audoin-Rouzeau – Annette Becker: 1914–1918. Az újraindított háború*. Bp. 2006. 23.

⁸ Vö. uo. 33.

⁹ Vö. uo. 36.

¹⁰ Vö. uo. 36., 38.

¹¹ Vö. uo. 118.

szemben, amit később a hadviselés legitimációjaként használtak fel. Mindezzel összefüggésben az antanthatalmak mobilizált értelmisége egy, az egységes európai kultúráról leválasztott, partikuláris német kultúráról beszélt, amelynek tagadták egész Európára kiterjedő hatásait és eredményeit.¹²

Az Osztrák-Magyar Monarchiát közvetlenül érintő diskurzus az utolsó béke-évek parlamenti válságainak növekvő jelentőségére alapozta érveit. A nagyhatalmak értelmezése szerint a Monarchia nemzetiségi konfliktusai bizonyították, hogy a gyenge, regresszív államstruktúra már csak látszólag volt nagyhatalom. A történettudomány jelenlegi állása szerint azonban az államszervezet sokkal kevésbé volt regresszív, mint amilyennek a kortársak értékelték. Christopher Clark szerint a különböző politikai konfliktusok kölcsönösen kioltották egymást a Monarchiában. A politikai csoportosulások, mint a liberálisok, a vallásos konzervatívok vagy a szocialisták feloldották a nacionalizmus erejét, minthogy a politikai elköteleződés a legtöbb esetben nem esett egybe a nemzetiségi hovatartozással. Közvetlenül a háború előtt a Monarchia mutatta a legdinamikusabb gazdasági fejlődést Európában, és a legtöbb kisebbségi aktivista elismerte a dualista államstruktúra jelentőségét a kollektív biztonságuk tekintetében.¹³ A nagyhatalmak szemszögéből azonban redukálta a Monarchia súlyát annak ambivalens kapcsolata a szövetséges Német Császársággal. Németország a szövetségese érdekeinek ellenében cselekedett a Balkán-háborúk során, ami közvetlenül a világháború előtt a Monarchia izolált helyzetére világított rá.¹⁴

Hoffmannsthal világháborús megnyilatkozásai a fent tárgyalt diskurzussal összefüggésben érthetőek meg. A nemzetközi állásfoglalások tekintetében igyekezett új pozíciókat felkínálni a diskurzusok résztvevőinek. Három célkitűzés különíthető el a publicisztikai írásaiban, amelyek koncentrikus körökként egyre nagyobb kultúrközösségeket tesznek reflexió tárgyává.

A legszűkebb kultúrközösség, amellyel Hoffmannsthal behatóan foglalkozott, a Monarchia társadalma volt. A Habsburg Birodalmat közvetlenül érintő nemzetközi diskurzushoz kapcsolódva legitimáló érveket kívánt felmutatni, amelyekkel a birodalom nagyhatalmi pozíciója bizonyítható lehetett volna. Annak érdekében, hogy ezeket az érveket jobban átlássuk, meg kell határoznunk Hoffmannsthal politika-, állam- és háborúfogalmát, illetve fel kell tárunk az érvelés poétikai-retorikai eszköztárát.

¹² Vö. uo. 119–120.

¹³ Vö. *Christopher Clark: Alvajárók. Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé.* Bp. 2015. 84, 85, 87.

¹⁴ Vö. uo. 298.

Hoffmannsthalnak a teljes német kultúrközösséget érintő törekvéseit a költő kultúráról alkotott elképzeléseit tükröző szövegek reprezentálják a legisztáiban. Ezen elképzelés mélyebb interpretációja érdekében meg kell állapítanunk, milyen kultúrafogalommal élt Hoffmannsthal, milyen funkciókat tulajdonított a kultúrának, illetve milyen módon töltött be a Habsburg Birodalom példaértékű szerepet ebben a koncepcióban.

A legtágabb kultúrközösség, amelyre Hoffmannsthal hatást kívánt gyakorolni a kultúramodelljével, a teljes európai társadalom volt. A konzervatív filozófia nyomán a költő a külső világ érzékelésének új stratégiáit és a nemzeti múlttal való új kapcsolódási lehetőségeket hirdette. A múlt érzékelésével kapcsolatban itt kell majd bővebben kifejtenünk Hoffmannsthal történelemről alkotott elképzelését is. A költő ezen ajánlatait a konzervatív filozófia alapvető tézisei, illetve Hoffmannsthal háború előtti kultúrákritikájának érvei segítségével értelmezem.

2. Az Osztrák-Magyar Monarchia legitimálása mint nagyhatalom – az érvelés alapfogalmai

Barbara Beßlich szerint Hoffmannsthal Európa iránti elköteleződése az első világháború kitörésével kezdődött. „Mindketten, Bahr és Hoffmannsthal is publicistaként támogatták a háborút és igyekeztek azt intellektuális érvekkel legitimálni.”¹⁵ Ugyanakkor a helyzet ennél komplexebbnek tűnik. Ebben a fejezetben azt kívánom bebizonyítani, hogy a legitimáció gesztusa Hoffmannsthal háborús publicisztikájában mindenekelőtt a Monarchia nagyhatalmi státuszát tematizáló diskurzushoz kapcsolódott.¹⁶

Természetesen felismerhető a költő zszurnalisztikai szövegeiben az igény, hogy magát a háborút is pozitív oldaláról mutassa meg. Ez a gesztus összefügg a háború korabeli megítélésével, amely szerint a háború transzgresszív karaktere képes kimozdítani a társadalmak állandósult rendjét.¹⁷ Az 1915-ből származó *Aufbauen, nicht einreißen* (Építeni, nem rombolni) című szövegben jól megragadható ez a jelenség:

¹⁵ Barbara Beßlich: Europa als Ersatz. (Mittel-)Europa-Konzepte als Lösung für Vielvölkerstaatsprobleme (Hermann Bahr) und Kompensation für Altösterreichsverluste (Hugo von Hoffmannsthal)? In: Das Junge Wien im Alter. Spätwerke (neben) der Moderne (1905–1938). Hrsg.: Barbara Beßlich. Bécs 2021. 139.

¹⁶ Az egész európai kultúrközösséget érintő krízisekkel és Hoffmannsthal ezek kapcsán felkínált megoldási stratégiáival a 4. fejezetben foglalkozom részletesen.

¹⁷ Vö. André Reichart: Das Schweigen der Gewalt. Ästhetisierte Gewalt in der Prosa Jung-Wiener Autoren um 1900. Bielefeld 2022. 139.

„Ki kell mondanunk, amit az alkotó szellemtől várunk, amely egy szerencsésen kiállott háború vihara után megtölti majd a levegőt: ez nem más, mint a tiszteletet érdemlő fennálló józan és merész megtartása éppúgy, mint az új nemes és méltó megformálása.”¹⁸

Emellett a háború lehetőséget kínált Hoffmannsthal számára, hogy egyesítő törekvéseit, amelyek a háború előtt kudarcba fulladtak, más, vélhetően gyümölcsözőbb alapokra helyezze.¹⁹ Marco Rispoli Hoffmannsthal egyik kiadói projektjét, a *Deutsche Erzähler* sorozatot említi példaként, amely néhány évvel a háború kitörése előtt nem váltott ki érdeklődést az Insel-Verlag-nál. 1914-ben Hoffmannsthal kifejezte azíranti reményét, hogy „a történelmi események nem engednek többé teret a különféle reakcióknak”, ahogyan Rispoli parafrázálta a költőt.²⁰ Tehát már néhány évvel a háború kitörése előtt láthatóak a költő törekvései, hogy egy egységes nyilvánosságot hozzon létre a Monarchia számára. Ennek az állapotnak az elérése a történelmi eseményeket kihasználva az előfeltétele annak, hogy a birodalmat egy kulturálisan egységes közösségként lehessen felmutatni a nemzetközi diskurzusban.

A fent vázolt érvelésben egy paradoxon mutatkozik: a háború anyagi és egzisztenciális értelemben fenyegető karaktere egyszerre rendelkezik regeneratív, értéktelített jegyekkel Hoffmannsthal háborús publicisztikájában. Ennek alapján különbséget kell tennünk aközött, milyen értelemben jelent a háború fenyegetést, illetve előremozdulási lehetőséget a szövegekben.

Hogy milyen értelemben jelentettek a történelmi események lehetőséget egy tudatos közösségi érzület megteremtésére a Monarchiában, már fentebb kifejtettük. A háború fenyegető mozzanata azonban kapcsolatban áll a Dunai Monarchia megrendült nagyhatalmi státuszával az internacionális diskurzusban. A háború tisztán egzisztenciálisan fenyegette azt a hagyományos „termelési és működési teret,”²¹ amelynek történeti-kulturális egységét Hoffmannsthal tudatosítani kívánta.

Egy ilyenfajta egységképzet közvetítéséhez Hoffmannsthal nem operálhatott politikai állításokkal. Az 1917-es *Preuße und Österreicher (Poroszok és osztrákok)* című töredékben Ausztria szociális struktúráját „politikailag széttartónak”

¹⁸ Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 385.

¹⁹ Vö. Marco Rispoli: Hoffmannsthal und die Kunst des Lesens. Zur essayistischen Prosa. Göttingen 2021. 260–261.

²⁰ Vö. uo. 265.

²¹ Vö. „The Long Shots of Sarajevo” 1914. Ereignis – Narrativ – Gedächtnis. Hrsg. Vahidin Preljević – Clemens Ruthner, Clemens. Tübingen 2016. 352.

írja le, „típusokban gazdag” nemességgel, „különálló sokaságként” felfogott néppel, mindezt „korlátlan individualizmus” és „heterogén háttérű hivatalnoki kar” jellemzi, amelynek „semmilyen megkövetelt gondolkodásmódja és érzelmi állásfoglalása nincs”, a rendek azonban „a kultúrában gyökeredznek.”²²

Produktív érvnek mutatkozott az osztrákok és a birodalmi németek közötti bináris oppozíció megalkotása, akiknek a társadalmi struktúrája alapvetően más képet mutatott, és ezzel egyetemben egy „szellemi ausztriacizmus” hirdetése, amelynek birodalomkonstruáló ereje a „morális energia.”²³ Ezek az államelmélet fogalomtárából átvett meghatározások a konzervatív nemzetállamfelfogást használják fel. Hoffmannsthal olvasmányai közé tartoztak Friedrich Meinecke munkái, aki a konzervatív nemzetállamfelfogás alapvető a kultúrnemzetek politikai egybentartásáról való lemondásban látta, minthogy ezek a kulturális terek több, különböző módon működő politikai egységet foglalnak egybe. Minthogy ez az államfelfogás a kora romantikára volt jellemző,²⁴ megállapítható, hogy Hoffmannsthal szükségszerű visszanyúlása egy nacionalizmus előtti államfogalomhoz már anakronisztikus elemeket tartalmaz. Az anakronizmus a szövegek alapvető poétikai eszközeként tehát a kultúramodell struktúrájában is fellelhető. Ez a visszanyúló gesztus figyelhető meg akkor is, amikor a Habsburg Birodalom történeti-kulturális örökségére hivatkozik, amelyet ő a Német-római Birodalomban látott,²⁵ s melynek államalkotó alapelve ugyancsak egy politikailag szétartó terület fölé rendelt kulturális egység volt.

Meg kell említenünk, hogyan viszonyult Hoffmannsthal a politikához. Az 1915-ből származó *Grillparzers politisches Vermächtnis* (*Grillparzer politikai hagyatéka*) című szövegben jól megragadható a költő politikafogalma:

„A politika antropológia, az érintkezés művészete egy magasabb szinten. Egy irracionális elem játszik itt közre, mint az egyénnel való érintkezés során: aki a rejtett erőket meg tudja szólítani, annak engedelmeskednek. Így nyilatkozik meg a nagyformátumú politikus. A költőnek elég az is, ha a hatalmakat sejtí és csalhatatlan érzékkel rájuk mutat.”²⁶

²² Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 459.

²³ Vö. uo. 21., 23.

²⁴ Vö. Rispoli, M.: Hoffmannsthal und die Kunst des Lesens i. m. 270.

²⁵ Vö. Österreich im Spiegel seiner Dichtung, Worte zum Gedächtnis des Prinzen Eugen, Die Bejahung Österreichs, Aufbauen, nicht einreißen, Wir Österreicher und Deutschland. In: Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m.

²⁶ Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 406–407.

Preljevič szerint a költészet és a politika közötti párhuzam abban áll, hogy mindkét praxis „a valóság mélystruktúráiba bocsátkozik.”²⁷ Hoffmannsthal a kultúra keletkezését „a szépség tudatosodásaként” írja le „a gyakorlatiaságban, mint a hatalmi viszonyok által konstruktív módon előállt entitás át-szellemítése.”²⁸ Grillparzer példáján keresztül jól látható, hogy Hoffmannsthal fogalomhasználatában a politika az egyik produktív energiát képviseli a szociális térben, amely képes felépíteni a kultúrát.

Jürgen Link koncepciója alapján ebben a szociális térben politika és irodalom interdiszkurzív szerepet játszanak. Az irodalom rendelkezik egyfajta politikai értékkel, melynek jelentősége a közvetítésben áll a „szellemi” vagy általános és a konkrét „társadalmi” között. Ennek a kölcsönhatásnak a következtében áll elő egy egymást magában foglaló politika- és irodalomfelfogás, amelynek feladata a Monarchia szellemi cselekvésterének rögzítése lenne.²⁹ Ilyen módon szolgáltathatnak a különböző irodalmi és politikai érvek bizonyítékokat, amelyekkel egy plurinacionális államstruktúra legitimálható lehet.

3. Ausztria mint az autentikus német kultúra őrzője – Hoffmannsthal kultúrafelfogása

A politikai és irodalmi gyakorlatnak a kultúra előállításában játszott szerepe után Hoffmannsthal kultúrafogalmát kell tárgyalnunk. A fent idézett szöveghelyekből kiolvasható, hogy a kultúra alatt „a szociális energiák állandó cserélődésének és cirkulációjának folyamatát” értette.³⁰ Egy ilyen típusú meghatározásra jól alkalmazható Csáky Moritz meghatározása, mely szerint a kultúra egyfajta szemioszféra. Csáky egy „cselekvésorientált kultúrafogalomról” beszél és Stephen Greenblatt megállapításaira hivatkozik, miszerint a kultúra mint „alkudozások meghatározott hálózata anyagi javak, elképzelések és [...] emberek felett” definiálható.³¹ Ez a dinamikus folyamat egyszerre működik a társadalmi struktúra valamennyi területén belül, különböző interdiszkurzív gyakorlatok segítségével, illetve diakrón módon a különböző történelmi korszakok között. A *Worte zum Gedächtnis des Prinzen Eugen (Szavak Jenő herceg emlékezetéhez)* című 1914-es esszében Savoyai Jenő alakján keresztül

²⁷ Preljevič, V.: ‚Dinge, die von heute sind’ i. m. 16.

²⁸ Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 408.

²⁹ Vö. Preljevič, V.: ‚Dinge, die von heute sind’ i. m. 18., 20.

³⁰ Uo. 17.

³¹ Moritz Csáky: Das Gedächtnis Zentraleuropas. Kulturelle und literarische Projektionen auf eine Region. Bécs–Köln–Weimar 2019. 56–57.

mutatkozik meg a legnyilvánvalóbban, hogyan képzelte el a költő a múlt és jelen összeolvadását:

„Közte [Jenő herceg – K.K.] és köztünk persze egy negyed évezred húzódik; de mit nekünk ez a látszat? Az anyag éppen úgy, mint az éppen elmúló pillanat, visszahozhatatlanul elvész, dohos birodalmához sok szellemtelen intézkedést kell hozzászámítanunk, amelyek még évtizedekkel, még néhány évvel ezelőtt élők voltak: a szellem nem ismer mást, csak a jelent. Szellemisége alapján Jenő herceg közöttünk él, cselekedetei megújulnak nemzedékünk mostani háborús tetteiben, és múlhatatlan eszméi az egyedüli politikai orvossága egy bizonytalan, jövővel terhes jelenben.”³²

A szövegek komplex időkezelését a 4. fejezetben tárgyalom Hoffmannsthal történelemfogalmának meghatározása kapcsán. Itt mindenekelőtt az egyszerre szinkrón és diakrón módon működő kultúra egyik szimbólumára kívánok rámutatni, amely különböző kontextusokban bukkan elő a szövegekben. Ezt a szimbolikus szerepet a hadsereg tölti be, amely intézményes keretei közt egyszerre képes megteremteni az etnikai egységet és a történelmi kontinuitást. Jenő herceg seregének példáján keresztül mindkét jelenség jól körülhatárolható: „Itt katonák pusztá tömegéből hadsereg vált, a leginkább háborúhoz szokott, a legyőzhetetlen, amely Jenő herceg napjai óta a kétfejű sas alatt küzd.”³³

Jenő herceg és Mária Terézia történelmi alakjának felelevenítésével a Német-római Birodalom évszázados fennállását idézi meg Hoffmannsthal. Ennek a mozzanatnak kulcsszerepe van a költő háborúról szóló gondolataiban, úgy vélte, az osztrák és a német kultúra a Német-római Birodalom eszméjében érintkezik egymással. A nemzetek feletti Habsburg Birodalomban az 1806-ban széthullott birodalom legitim utódállamát látta. Egyszersmind Ausztria konzerváló szerepét hirdette az eredeti német szellemiség megőrzésében.³⁴

Ezzel szemben a két birodalom közti politikai és diplomáciai kapcsolatok aránytalanok voltak. Bécs szerényebb katonai sikereket tudott felmutatni Szerbiában, mint ahogyan azt Berlinben elvárták volna.³⁵ Túl a birodalmi németek lekicsinylő magatartásán a hadviselés terén, adódott egy sokkal inkább egzisztenciális kérdés a Monarchia oldaláról, amit Hoffmannsthal a következő

³² Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 376.

³³ Uo. 423.

³⁴ Vö. Wolfgang Nehring: Preuße und Österreicher. Wie ‚schwierig‘ ist das ‚Schema‘ Hugo von Hoffmannsthals? *Studia Austriaca* 18. (2010) 9–18. 14.

³⁵ Vö. uo.

módon fogalmazott meg egy levelében: „[...] nem vagyunk más, csak egy óriási, mérhetetlen súlyú német gyarmat Európa közepén.”³⁶

Hogy erre a problémás kérdésre választ tudjon adni, Hoffmannsthal egyrésztől igyekezett igazolni az osztrák katonai erőfeszítéseket.³⁷ Ez a törekvés figyelhető meg például az 1915-ös *Geist der Karpathen* (*A Kárpátok szellemsége*) című szövegben, amely az 1914 szeptemberétől 1915 májusáig húzódó kárpátoki hadjárat eseményeit és erőfeszítéseit tematizálja:

„Hét hónap, kétszáz nap és éjjel – és a kimondhatatlan kitarás, a hősie előrenyomulás és a hősie visszavonulás, azok a győzelmes összecsapások a hátrálás során, annak a belső fölénynek a megtartása a látszólagos alulmaradásban.”³⁸

Másrészt a költő megalkotta bináris sémáját az osztrák és „porosz” nemzeti karakterekről,³⁹ hogy ily módon fel tudja mutatni az osztrák kultúra különleges szerepét és jelentőségét Közép-Európában. Wolfgang Nehring felteszi a kérdést, miért választotta a költő a „porosz” megjelölést, amellyel Ausztria történelmi konkurensét idézi meg.⁴⁰ Ilyen módon ugyanis két államkoncepció válik mérleghelyettesítővé a két birodalom elnevezése mögött. Hoffmannsthal a „porosz”-megjelöléssel felidézti a német nacionalizmus eredetét, amely a napóleoni háborúk alatt megalapozta a német-osztrák rivalizálást. Németország ebben a kontextusban egy dinamikus állameszmét képvisel, amelyen belül az állam teljes mértékben azonosul a benne élő néppel. Ezzel szemben Ausztria egy „dinamikus víziót” képvisel, „amely egy történelmi eredetű, plurikulturális, polietnikus, multinacionális egység eszméjére épít, amely egy uralkodóház legitimitásával és a geopolitikai szolidaritás hálózatával tartható össze.”⁴¹

A Német-római Birodalom és az Osztrák-Magyar Monarchia között konstruált folytonosság alapján Hoffmannsthal fel tudott mutatni olyan attribútumokat, amelyekkel bizonyíthatta az utódállam alkalmasságát a történelmi szerepének vállalására. A *Preuße und Österreicher* (*Poroszok és osztrákok*) című

³⁶ *Primus-Heinz Kucher*: Hugo von Hoffmannsthals Kriegsziel-Notizen im Kontext deutscher und österreichischer Südosteuropa-Konzepte im Ersten Weltkrieg. *Zagraber Germanistische Beiträge* 25. (2016) 29–44. 32.

³⁷ Vö. *Nehring, W.*: *Preuße und Österreicher* i. m. 14.

³⁸ *Hoffmannsthal, v. H.*: *Reden und Aufsätze* i. m. 414.

³⁹ Vö. uo. 459–461.

⁴⁰ Vö. *Nehring, W.*: *Preuße und Österreicher* i. m. 13.

⁴¹ *Jacques Le Rider*: Hugo von Hoffmannsthal. *Historismus und Moderne in der Literatur der Jahrhundertwende*. Bécs–Köln–Weimar 1995. 235.

töredékben pozitív konnotációval jelennek meg egy multikulturális, többnemzetiségű állam jellemzői. Hoffmannsthal szerint Poroszország egy „megalkotott felépítmény,” ezzel szemben Ausztria természetes „történelmi szövedék”. A társadalmi struktúra tekintetében a poroszok a „rátermettség” és az „erény” jellemvonásaival bírnak, míg az osztrákokat „hazaszeretet”, „istenfélés”, „emberség” jellemzi. A porosz individuum nem rendelkezik történelmi érzékkel, az osztrák egyén azonban „történelmi beleérző-képességet” tud felmutatni.⁴²

A séma nehezen nevezhető ideológiamentesnek, minthogy a hozzárendelt tulajdonságok mögött egyfajta feladatmeghatározás rajzolódik ki. A *Wir Österreicher und Deutschland (Mi, osztrákok és Németország)* című 1915-ös esszében lelhető fel a legtisztábban ez a feladatmeghatározás:

„Ausztria úgy tűnik fel, mint a régi német birodalom egy része, ahol a német történelem minden ereje élőként és hathatósan van jelen, a németek számára ebből ez következik: Ausztria nem egyszerűen fennáll, hanem egy megvalósítatlan feladat. [...] Ausztria az a különleges feladat, amelyet a német szellemnek tűztek ki Európában. [...] Ausztriát újra és újra el kell ismerni mint a német feladatot Európában.”⁴³

Ausztria mint államszervezet minden kulturális teljesítmény mentváraként⁴⁴ jelenik meg, amely képes fenntartani a történelmi folytonosságot az egységes német kultúra és a német kultúrkör korabeli kulturális állapota között. Európai perspektívából szemlélve a szerepe pedig abban áll, hogy a történelem során megmérettetett állameszmét kínálja fel Európának.

A fent megfogalmazottakkal összefüggésben meg kell határoznunk Hoffmannsthal nemzetfogalmát. 1916-ban tartott *Österreich im Spiegel seiner Dichtung (Ausztria a költészete tükrében)* című beszédében az „érzelmekek dualizmusát” ajánlja a porosz-osztrák antagonizmus feloldási lehetőségéért:

„Az érzelmekek dualizmusa: meg kell tudnunk őrizni az Ausztriához való tartozásunkat, a németiség egészéhez való kulturális tartozásunkat abban a rémisztő és kritikus kulturális és politikai helyzetben, amelyben találtuk magunkat.”⁴⁵

Hoffmannsthal nemzetfogalma szerint nem a közös nyelv hordozza az összekötő funkciót a nemzetalkotás tekintetében,⁴⁶ hanem a kultúrának jut ez a szerep.

⁴² Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 459–460.

⁴³ Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 393–394.

⁴⁴ Vö. Rudolph, H.: Kulturkritik und konservative Revolution i. m. 99.

⁴⁵ Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 22.

⁴⁶ Vö. Rispoli, M.: Hoffmannsthal und die Kunst des Lesens i. m. 270.

Ennek megfelelően nemzetfogalma egy többnemzetiségű birodalomeszméhez kötődik. Marco Rispoli szerint Hoffmannsthal Friedrich Meinecke konzervatív nemzetállam-eszméjét használta fel. Ez a koncepció megkísérli összekötni a hagyományos dinasztikus állameszmét a nemzetállam alakításának igényével. Ugyanakkor lemond a „kultúrnemzet politikai összefogásáról,” egy kultúrterületen belül „sokféle kisebb-nagyobb politikai alakulat” fejlődésének enged teret.⁴⁷

Hoffmannsthal kultúra- és nemzetfelfogása Közép-Európa fogalmánál met-szi egymást, ezért szükségesnek látom egy elméleti kitekintés közbeiktatását. „Közép-Európa” fogalma Friedrich Neumann 1915-ben megjelent *Mitteleuropa* című értekezése óta egyértelmű politikai konnotációval bír.⁴⁸ Neumann munkája jelentős hatást gyakorolt Hoffmannsthal gondolkodásmódjára az első világháború alatt és meghatározta a Közép-Európáról alkotott fogalmát is.⁴⁹ Neumann a megnevezést a német politikai, ideológiai és kultúr imperialista célkitűzések hirdetésére használta fel, ezért Csáky Moritz az ideológiamentes „Zentraleuropa” kifejezést ajánlja.⁵⁰ Ugyanezt a területet Pieter M. Judson történeti-politikai perspektívából szemlélve „Habsburg-Central-Europe”-ként határozza meg.⁵¹

Peter Zajac Közép-Európát „heterogén tér”-nek nevezi,⁵² amelynek tulajdonságai szoros összefüggésben állnak a Hoffmannsthaltól korábban idézett szöveghelyekkel. Zajac szerint Közép-Európa területére „kettős meghatározottság jellemző, idő és tér oszcillációja, amit az idő tériesüléseként és a tér időszerűvé válásaként lehet meghatározni.”⁵³ Ilyen adottságok mellett lép fel az „interferencia” jelensége, amely ebben az esetben „időbeli és térbeli egybeeséseket, megegyezéseket” jelöl.⁵⁴ Az interferencialitás jellegzetességei Hoffmannsthal megnyilatkozásaiban is érvényesülnek. A költő elképzelése jelen és múlt összeolvadásáról vagy a térbeli egybeesés Jenő herceg hadjáratai és az első világháború frontjai között mind interferenciális érzékelésformákat mutatnak fel.

⁴⁷ Rispoli idézi Meineckét, *Rispoli, M.*: Hoffmannsthal und die Kunst des Lesens i. m. 270.

⁴⁸ Vö. Csáky, M.: Das Gedächtnis Zentraleuropas i. m. 29.

⁴⁹ Vö. *Le Rider, J.*: Hugo von Hoffmannsthal i. m. 231.

⁵⁰ Vö. Csáky, M.: Das Gedächtnis Zentraleuropas i. m. 29.

⁵¹ Vö. uo. 38.

⁵² *Peter Zajac*: Interferenzialität als mitteleuropäisches Raumparadigma. In: Kommunikation – Gedächtnis – Raum. Kulturwissenschaften nach dem ‚Spatial Turn.’ Hrsg.: Moritz Csáky–Christoph Leitgeb. Bielefeld 2009. 136.

⁵³ Uo. 138.

⁵⁴ Uo. 142.

A Hoffmannsthal kultúrafogalmához való közelítéseket lezárandó, egy példát kívánok bemutatni a kulturális viselkedésmódokra egy heterogén térségen belül. Hoffmannsthal *Unsere Militärverwaltung in Polen (Katonai közigazgatásunk Lengyelországban)* című 1915-ös tudósítása igyekezett az osztrák hadsereg kolonializáló stratégiáját az elfoglalt Kongresszusi Lengyelországban „nagyívű kulturális tevékenységként”⁵⁵ legitimálni:

„A német az egészből alkot; átgondolt előkészületek után aratja le a munkája gyümölcsét, tartós eszközökkel. Mi sokban hagyatkozunk az improvizációra; de mi rögtönzők is vagyunk. A rögtönzés az élet adottsága és önmaga köré kiterjedt élet; nem szabad szégyenkeznünk miatta. [...] Emellé jön még egy hagyományos adottság: a hadseregünk adottsága, hogy akármilyen föld népével képes együtt élni, mint ahogy maga is mindenféle föld népéből lett összegyúrva. A nyelvüket beszélni nem minden, mégis igen sok; még más is társul hozzá, a szív egyfajta nagylelkűsége és valami alig meghatározható, ami a népek együttélésében nagy súllyal esik latba: tapintat. Nekünk a németeknél több adatott abból, hogy megférjünk másokkal. [...] Itt egy évszázados hagyomány áll fenn, amely vérré vált bennünk.”⁵⁶

A Hoffmannsthal által leírt kulturális gyakorlat, amellyel az idegenségtapasztalat kezelhető, egyfajta „nemzeti-kulturális érzékenységet”⁵⁷ mutat, amellyel az osztrák-magyar hadsereg rendelkezett. Minthogy a hadsereg a Monarchia egész társadalmát szimbolizálja, ez a tulajdonság rávetül az egész osztrák „nemzetre”, a birodalmi némettség azonban nem rendelkezik ezzel a vonással.

4. Orientálódási stratégiák az időben – Új elképzelések az egyénről és a közösségről a konzervatív filozófia alapján

Hoffmannsthal kultúramodelljének fent említett elemei és ezek kölcsönös kapcsolódási pontjai felfedték a birodalom legitimációjára irányuló érveit. A *Krieg und Kultur (Háború és kultúra)* című 1915-ös esszéjében ezen érvek repertoárja tovább bővül:

„Tehát amíg a többi, zárt nemzetállam úgy vélekedhet, hogy Európa fogalma háttérbe szorítható, és szilárdan kitart az önélégültség mellett, addig ez az én országomban teljesen lehetetlen. Ausztria missziója, amiben hiszek és amiért a népeink a magyar néppel egyesülve iszonyatos véraldozatot hoznak

⁵⁵ Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 421.

⁵⁶ Uo. 427.

⁵⁷ Kucher, P-H.: Hugo von Hoffmannsthals Kriegsziel-Notizen i. m. 34.

ezekben a hónapokban, egy európai misszió [...] Ausztriának mindenkinél nagyobb szüksége van Európára – ő maga is Európa kicsiben.”⁵⁸

A szöveg hely a fent bemutatott „nemzeti-kulturális érzékenységgel” kapcsolatban utal a Monarchia mint államszervezet speciális képességére is a kultúra új funkcióinak és új individuális érzékelésmódok közvetítésében. A feljárt új kultúraalkotó-elemek valójában nem nevezhetők újnak, minthogy Hoffmannsthal a gondolatmenetét a konzervatívizmus filozófiájára alapozta. Konzervatív filozófia alatt a konzervatívizmust mint gondolkodásmódot értem, amelynek tartalma egy előzetesen adott, tudatosan választott rend megőrzéséből és helyreállításából áll.⁵⁹ Hoffmannsthal a háború utáni évek írásaiban is felhasználta a konzervatív gondolkodásmódot mint a politika feletti világnézetet, amelynek alapelve a kapcsolódás (*Bindung*).⁶⁰ Így érintkezik a heterogén közép-európai térség kultúrája és az egész európai kultúra Hoffmannsthal kultúramodelljében. A következőkben egy rövid kitekintés után Hoffmannsthal háború előtti modernségkritikájára térek ki, azokra a kulturális jelenségekre, amelyekkel szemben csatasorba állította konzervatív érveit.

A társadalmi kérdésekkel kapcsolatos elkötelezettségének megfelelően Hoffmannsthal az életidegen esztéticizmus ellen fordult, amely nem volt képes stratégiákat kínálni az ábrázolt tartalom praktikus felhasználására. Emellett ostorozta az esztéticizmus múltorientáltságát is.⁶¹ Úgy vélte, az esztéticista művész „belebolondult a művészet által közvetített, stilizált múltba.”⁶² Ebből a szempontból nézve nyilvánvalónak tűnik, hogy Hoffmannsthal erősen szkeptikus álláspontot képviselt a historizmussal szemben. Hiányolta az összekötő elemeket a historizmus által közvetített történelemfelfogásban, amely össze tudná kapcsolni a történelem rendjét a szemlélő egyénnel.⁶³

A háború előtt még csak kritikus megállapításokkal lépett fel, megoldásokat azonban még nem tudott ajánlani. A háborúban azonban annak reális lehetőségét látta, hogy a kulturális tevékenység fellazult rendjének segítségével megváltozzon az egész kultúra szerkezete. Az 1915-ből származó *Krieg und*

⁵⁸ Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 417.

⁵⁹ Vö. Rudolph, H.: Kulturkritik und konservative Revolution i. m. 7.

⁶⁰ Vö. Detlev W. Schumann: Gedanken zur Hoffmannsthals Begriff der ‚Konservativen Revolution’, PMLA 54. (1939) 3. sz. 853–899. 854.

⁶¹ Vö. Hoffmannsthal-Handbuch. Leben–Werk–Wirkung. Hrsg.: Mathias Mayer – Julian Werlitz. Stuttgart. 2016. 29.

⁶² Hoffmannsthal, v. H.: SW XXXII. 140. Idézi Mayer, M. – Werlitz, J.: Hoffmannsthal Handbuch i. m. 29.

⁶³ Vö. uo. 6–7.

Kultur (Háború és kultúra) című szövegben ezt a következő módon részletezte: „Úgy tűnik, hogy erre a háborúra, mint mindig, mindegyikre, ha véget ér, a szellem új irányultsága fog következni nálunk és egész Európában.”⁶⁴ Ebben az időszakban már képes megoldási stratégiákat felmutatni. E célból kutatott a nagy integratív történelmi figurák után,⁶⁵ mint Jenő herceg, Mária Terézia vagy Franz Grillparzer, hogy lehetővé tegye az idősíkok egymásba olvadását a befogadói érzékelésben.

A legégetőbb problémának Hoffmannsthal a tradíció hiányát látta, amely már a háború előtti érában jelentkezett. A historizmus nem volt alkalmas az irodalom, a művészet és a társadalom hagyományainak életben tartására, mert csak konzerváló megőrzési módszerekkel rendelkezett.⁶⁶ Ennek következtében feledésbe merültek a kulturális cselekvés gyakorlati stratégiái, míg muzeális értékeként megmaradtak egy egykori hagyomány stilizált töredékei. Ez az állapot azzal a veszéllyel fenyegeti az egyént, hogy elveszíti a kapcsolódását a saját történelmi idejével, amelyben él. A konzervatív gondolkodásmód szerint az egyént a történelmi kontinuitás stabilizálja a saját korszakában.⁶⁷ Magát egy egyén fölötti időbeli folyamat részeként szemlélve képessé válik a tudatos jelenlétre és cselekvésre a saját történelmi idejében. Amikor Hoffmannsthal a háború előtt a történelmi kontinuitástudat hiányáról beszélt, valójában az egyén saját idejében való tudatos jelenlétének a hiányos stratégiáit illeti kritikával.⁶⁸

A háború alatt Hoffmannsthalnak az időben való tudatos jelenlét hiányát illető kritikája kultúrkritikává alakult.⁶⁹ A költő figyelme az individuális perspektíváról Európa kulturális praxisa felé fordult. Hoffmannsthal háborút legitimáló törekvéseiben (ahogyan Barbara Beßlich nevezi) feltűnő, hogy a költő a legtöbb esetben lemond az ellenségkép megalkotásáról.⁷⁰ Az általa felhasznált ellenségképek a barbarizmus nemzetközi diskurzusához kapcsolódnak. Ezt a diskurzuselemet a legtöbb esetben a törökvészről szóló esszéibe ágyazta be, és analógiát képzett a barbár törökök és az oroszok között,⁷¹ ahogyan a *Wir Österreicher und Deutschland (Mi, osztrákok és Németország)* című szövegben olvasható: „a közép-európai erők grandiózus összefogása az ázsiai ellenséggel

⁶⁴ Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 418.

⁶⁵ Vö. Hoffmannsthal-Handbuch i. m. 7.

⁶⁶ Vö. *Le Rider, J.*: Hugo von Hoffmannsthal i. m. 253.

⁶⁷ Vö. *Rudolph, H.*: Kulturkritik und konservative Revolution i. m. 23–24.

⁶⁸ Vö. uo. 25.

⁶⁹ Vö. uo. 66.

⁷⁰ Vö. uo. 84.

⁷¹ Vö. *Csáky, M.*: Das Gedächtnis Zentraleuropas i. m. 308.

szemben már sosem tudna olyan formát ölteni, mint amit Jenő hercegtől Radetzky-n át a mai napig megőrzött.”⁷² Ez az ellenségkép azonban csak a birodalmat legitimálni kívánó szövegekben jelenik meg, minthogy a keletről jövő ellenség visszaszorítása a Habsburg Monarchia történeti szerepei közé tartozott. Az egész európai kultúrközösséget érintő szövegeiben Hoffmannsthal a háborút szellemi, kulturális és társadalmi paradigmaváltásként azonosította, amelynek jelentősége a háború előtti éra kulturális és társadalmi kríziseinek meghaladásában állt.⁷³

Hogyan képzelte el Hoffmannsthal a tudatos jelenlét egyéni és kollektív gyakorlatának változását? Az 1917-ben *Die Idee Europa (Az európai eszme)* című beszédéhez készített jegyzeteiből mindez jól kiolvasható:

„Egy új európai eszme: új valóság. Nem utópia, nem konföderáció, nem folyamatos tanácskozás, habár mindezek hozzátársulhatnak, – hanem egy új európai én, az én megváltozott viszonya a jelenléthez, a pénzhez. Az állam szocializálása: az 1830-as tendenciák megvalósítása most.”⁷⁴

Ennél a szöveghelynél a kulturális tevékenység újrafunkcionalizálásának két célcsoportja jelenik meg. Egyrészt Hoffmannsthal hangsúlyozza a háború előtti éra individualista modelljének meghaladása iránti igényét. Mint ahogy már a hadsereg-szimbólum és az egységes irodalmi nyilvánosság létrejöttébe vetett hit kapcsán szóltunk róla,⁷⁵ Hoffmannsthal az én egyén feletti érzékelésmódját hirdette. Az egyéni élet kiteljesedését csupán egy szociális egész részeként tudta elképzelni.⁷⁶ Másrészt egy modernség előtti rend restaurációját hirdette a háború után, ugyan nem egy politikai tartalmú restauráció értelmében, hanem a modernség előtti államalakulat szociális szerkezete tekintetében.⁷⁷ Példaként ismét a Német-római Birodalom hozható fel egységesítő, heterogén, individualizmus előtti szociális struktúrájával, amelynek utódállama, az Osztrák-Magyar Monarchia annak konzervált alapelveit ismét közvetíteni tudja Európa felé: „Nekünk, két római birodalom földjén élő németeknek, szlávoknak, latinoknak, egy közös sors és örökség hordozóiul kiválasztottaknak, – nekünk valóban Európa a bolygó alapszíne.”⁷⁸

⁷² Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 393.

⁷³ Vö. Rudolph, H.: Kulturkritik und konservative Revolution i. m. 84–85.

⁷⁴ Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 52.

⁷⁵ Vö. 19. lábjegyzet.

⁷⁶ Vö. Rudolph, H.: Kulturkritik und konservative Revolution i. m. 176.

⁷⁷ Vö. uo. 169–170.

⁷⁸ Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 54.

Hogy meg tudjuk érteni a modernség előtti rend jelentését Hoffmannsthal gondolatmenetében, részletesebben kell tárgyalnunk a költő történelemfelfogását és az időhöz való viszonyát. A *Wir Österreicher und Deutschland (Mi, osztrákok és Németország)* című esszé egy szöveghelyén felismerhetőek történelemfelfogásának kulcsmozzanatai: „Ausztiria teljes léte feltárul, ha az ember eleven pillantással az egész német történelmet jelenként fogja fel. A germán betelepülők merészsége és veszedelmessége a helybeli szláv nép felett: ez a mai politikai jelenünk a Birodalmi Tanácsban és a tartományi gyűlésen.”⁷⁹ Ez a történelemfogalom egybevág Jörn Rüsen történelemfelfogásával mint értelemkoncepció (*Sinnkonzept*). Rüsen értelemkoncepció alatt „az élet és a tapasztalás világának egy plauzibilis, megbízhatóan hiteles és reflektált jelentéssz összefüggését” érti: „arra szolgál, hogy magyarázza a világot, előirányozzon, építse az identitást és a cselekvést célorientált módon irányítsa.”⁸⁰ Az értelemkoncepciók ennek megfelelően a gyakorlatban kerülnek alkalmazásra, jövő- és célorientáltak.⁸¹ Hoffmannsthal történelemfelfogása ennek megfelelően pragmatikus irányultságú. Teljes mértékben kihasználta a történelmi emlékezet visszatekintő jellegét annak érdekében,⁸² hogy alkalmas kontextusokat teremthessen a korabeli jelen történelmi eseményei köré. Rüsen definíciója szerint a kontextusok alkalmasak arra, hogy biztosítsák a folyamatosság érzetét múlt és jelen között. A kontextusok a múlt eseményeinek eredményei, „amelyek a jelen életkörülményekbe torkollnak.” Képesek inspirálni a múlt eseményeivel és korszakaival kapcsolatos értelemalkotást és erősíteni a történelmi tudatot.⁸³

Hogyan függ azonban össze Hoffmannsthal pragmatikus történelemfelfogása a konzervatív gondolkodásmódjával? Hogy felismerjük a kapcsolatot, fel kell tennünk a kérdést, hogyan képzelte el a költő a történelem szerkezetét. A modernség előtti időfelfogás, amelyet ő egy ideális történelmi tudat feltételeként fogalmazott meg, körkörös rendben képzelte el az időt. Ezért alkalmazott analógiákat a modernség előtti történelemírás, hogy párhuzamba állítsa a történelmi eseményeket, minthogy a körkörös időfelfogás lehetővé tette a strukturális ismétlődéseket a rendszerben.⁸⁴ Hogy analógiákat tudjon felmutatni, az adott történelmi narratívának szüksége van megfelelő számú

⁷⁹ Uo. 392.

⁸⁰ *Jörn Rüsen: Historik. Theorie der Geschichtswissenschaft.* Bécs–Köln–Weimar 2013. 99.

⁸¹ Vö. uo. 100.

⁸² Vö. *Csáky, M.:* Das Gedächtnis Zentraleuropas i. m. 85.

⁸³ *Rüsen, J.:* Historik i. m. 87.

⁸⁴ Vö. *Reinhart Koselleck: Elmúlt jövő.* A történelmi idők szemantikája. Budapest 2003. 175.

strukturális feltételre technikai, gazdasági, társadalmi hasonlóságokként. A modern korban azt kell látnunk, hogy éppen ezek a strukturális feltételek mentek keresztül a legnagyobb változáson. A strukturák maguk is időbelivé váltak. Ettől a ponttól kezdődően nyer teret a későbbi historizmus történelemfelfogása, tehát a történelmi események egyszeriségének elképzelése. Ebből pedig szükségszerűen hiányzik a történelmi hagyományok kreatív felhasználása és a történelmi események példázatjellege, ahogyan azt Hoffmannsthal a historizmus-kritikájában összefoglalta.⁸⁵

Ezen jellemzők alapján Hoffmannsthal történelemfelfogása egy modernség előtti időfelfogást jelenít meg. Adódik a kérdés, mennyiben tekinthető ilyen háttérrel anakronisztikusnak a költő történelemfelfogása. A válasz a konzervatívizmus természetéből fakad. A konzervatív gondolkodásmód az örök struktúrákat kutatja a földi életben, hogy ezeket védelmezze vagy helyreállítsa.⁸⁶ Tehát nem *anakronisztikus* jellegű, hanem *akronisztikus*, időn túli. Hoffmannsthal korai műveiben, legfőképp a verseiben felismerhető a törekvés, hogy a művészi teljesítmény által kapcsolatot létesítsen a pillanatnyi és az örök között.⁸⁷ Ennek megfelelően az anakronisztikus elemeket Hoffmannsthal háborús publicisztikájában az érvelés eszközeiként kell figyelembe vennünk.

Hoffmannsthal kultúramodelljének hiányossága abban áll, hogy nem számolt a történelemfelfogása feltételeinek a megváltozásával, illetve a Monarchia nemzetiségeinek nacionalista törekvéseivel. A költő háborús publicisztikai tevékenysége a híres prágai élmény következtében a végéhez ért. 1917 nyarán tett prágai látogatása során fel kellett ismernie, hogy a csehek harsány nacionalizmusa mögött egy önálló, egységként felfogott kulturális szerkezet áll, habár ő Csehországot a Monarchia társadalmi-kulturális egységének részeként igyekezett pozícionálni.⁸⁸ Ezzel a felismeréssel ért véget Hoffmannsthal publicisztikai tevékenysége a háború alatt.

Habár a kultúramodell ilyenformán torzóban maradt, annak ideológiai elemei tovább fejlődtek Hoffmannsthal háború utáni esszéiben, de legfőképpen a szépirodalmi szövegeiben⁸⁹ váltak hangsúlyossá, egyúttal kaptak új funkciót az életmű kései szakaszában.

⁸⁵ Vö. uo. 176.

⁸⁶ Vö. *Schumann, D. W.*: Gedanken i. m. 885.

⁸⁷ Vö. uo. 891.

⁸⁸ Vö. *Rispoli, M.*: Hoffmannsthal und die Kunst des Lesens i. m. 271.

⁸⁹ Vö. uo. 272–273.

Marton Andrea

Megszólalni románul. A nyelvi szorongás megélése és túlélése

Bevezetés

Jelen dolgozat a nyelvi szorongás jelenségét vizsgálja kétnyelvű magyar kisebbségi beszélők román nyelven való megnyilvánulásai kapcsán. A nyelvi szorongás a szorongás azon formája, amely a szóbeli kommunikációhoz köthető. Pontosabban az egyén félelem- vagy szorongásszintjét jelenti, amely egy valódi vagy vélt beszédhelyzethez társul.¹ Tódor tanulmányában² a szorongást „a szégyenérzet és a zavar kulcsfogalmi mentén értelmezi, kiemelve a tanulási motivációra gyakorolt negatív hatását”.

A kutatás célja betekintést nyerni és megvizsgálni a kisebbségben élő kétnyelvű beszélők nyelvi és kommunikációs szorongását a román nyelv használata során. A kétnyelvűségről és a kétnyelvű oktatásról számos tanulmány született, míg a nyelvi szorongás témájával kevesen foglalkoztak Erdélyben annak ellenére, hogy az alárendelt bilingvis környezet a nyelvi szorongás velejárója és kiváltó oka is lehet.

A dolgozat elméleti háttere általános bevezetőt nyújt majd a nyelvi szorongásról. A nyelvi szorongás kapcsán elsősorban a szorongásról általánosan beszélnek, annak kialakulásáról és megnyilvánulásáról. Majd rátérek a nyelvi szorongásra, ahol a meghatározások mellett a szorongás különböző fajtáiról és különböző közegekben való korábbi kutatásáról számolok be.

Az elméleti háttér ismertetése után bemutatom a kvantitatív kérdőíves felmérést, amelyet 2021 tavaszán végeztünk el, online közegben, az akkori járványügyi helyzethez alkalmazkodva. A kérdőíves felmérés ismertetése után, a kutatás rövid összefoglalása és tanulsága zárja a dolgozatot.

¹ *McCroskey James C. – Michael J. Beatty: Oral Communication Apprehension. In: Shyness. Emotions, Personality, and Psychotherapy. Szerk. Jones W.H. – Cheek J.M. – Briggs S.R. Boston.1986. 279–293.*

² *Tódor Erika-Mária: Hétköznapi kétnyelvűség. Bp. 2019. 108.*

A nyelvi szorongás jelensége

A kétnyelvűségnek rengeteg előnye van, többek közt az agy kapacitásának növelése, a memória fejlesztése, új kultúrák megismerése és a sokszor emlegetett közmondás, hogy ahány nyelvet tudsz, annyi ember vagy. A számtalan előny felsorolása nem azt jelenti, hogy a kétnyelvű egyének nem találkoznak, vagy éppen nem élnek meg nyelvi nehézségeket, akadályokat. Egy anyanyelvtől eltérő nyelven – legyen az az ország hivatalos nyelve vagy egy idegen nyelv – történő kommunikációs helyzet során szorongás léphet fel.

A szorongás egyaránt fizikai és mentális elváltozást okozhat, egyénenként eltérő megnyilvánulási formában. A szorongás, stressz fizikai megnyilvánulása lehet izzadás, szívverés felgyorsulása, makogás, remegés stb. Mentálisan egyféle sokk formájában nyilvánul meg, amelyet aligha lehet irányítani és blokkolja az agy működését. A szorongás komoly problémát jelenthet a nyelvtanulóknak, mivel a megértésben és a nyelvi produkcióban is gátolhatja, akadályozhatja őket³.

Először is a nyelvi szorongás különböző meghatározásait és a fogalom jelentését igyekszem körüljárni. A nyelvi szorongás, mint kutatási téma, már a '70-es évektől kezdődően foglalkoztatja a nyelvészeket, pszichológusokat és tanárokat egyaránt.

McCroskey és Beatty meghatározása alapján⁴ a nyelvi szorongás a szorongás azon formája, amely a szóbeli kommunikációhoz köthető. Pontosabban az egyén félelem- vagy szorongásszintjét jelenti, amely egy valódi vagy vélt beszédhelyzethez társul. A szakirodalmi hivatkozásokat áttekintve azt láthatjuk, hogy a tanulmányok egy része a kommunikációs félelmet (*communication apprehension*) és a nyelvi szorongást (*language anxiety*) szinonimaként használja, más részük pedig elkülöníti a két jelenséget.

Egy kommunikációs félelemről szóló kutatásában⁵ a szerzők megpróbálnak különbséget tenni az angol szakirodalomban használt félelem (*apprehension*) és szorongás (*anxiety*) fogalmai között. A szerző öt ismert angol nyelvű online szótárban (Macmillian Dictionary, Oxford Dictionary, Cambridge Dictionary,

³ Giada Maria Grasso: Language Anxiety: A Study of Communication Apprehension and Willingness to Communicate in the Older Adult EFL Learners' Context. European Joint Master's Degree in English and American Studies. Venezia. 2016.

⁴ McCroskey J. C. – Beatty M. J.: Oral Communication Apprehension. i. m. 280.

⁵ Molnar Drazenka – Crnjak Gabrijela: Exploring Foreign Language Communication Apprehension among the English Language University Students in the English Language Classroom Setting. European Journal of Social Science Education and Research 5. (2018) 2. sz. 27–39.

Merriam-Webster Dictionary, The Free Dictionary) keresik meg a fogalmakat és azok magyarázatát. A tanulmány következtetései alapján, a fogalmak szótári magyarázataiban nincsenek alapvető különbségek, viszont a szakirodalomban igyekeznek elkerülni a két fogalom szinonimaként való használatát. A magyar értelmező szótár magyarázata szerint a félelem „nyugtalanító, szorongó érzés, amelyet vmely valóságos v. képzelt veszély kelt az emberben”,⁶ a szorongás pedig „vmely, rendsz. még ismeretlen veszélytől való félelemnek v. kínos bizonytalanságban, lelki feszültségben töltött várakozásnak nyomasztó érzése”.⁷

Bár a kommunikációs félelem kifejezést McCroskey a '70-es években *communication apprehension* néven vezette be, későbbi tanulmányaiban sem ő, sem mások nem tudták elkerülni a szorongás kifejezést a kommunikációs félelem fogalmának meghatározásakor. Mindezek ellenére, az idegennyelvtanulással és -tanítással foglalkozó kutatások a nyelvi szorongás fogalmát használják.⁸ A nyelvi szorongás jelenségét tanulmányozó korábbi kutatások mind egyet-értenek abban, hogy a nyelvi szorongás érzelmekből fakad.⁹

A nyelvi szorongás jelensége tehát évtizedek óta kutatott fogalom a másodiknyelv, illetve idegennyelv-tanulás és tanítás területén. Tanulók, tanárok és kutatók egyaránt egyetértenek, hogy a szorongás egy általános tapasztalat, és tudni szeretnék, hogy mennyire befolyásolja a tanulást és a célnyelven történő beszédprodukción.¹⁰ Ezért sokan kutatták ezt a jelenséget, főként osztálytermi közegben, konkrétan egy második nyelv tanulása során.

Juga-Gombos tanulmányában¹¹ a tanulás folyamatában megjelenő érzelmekre koncentrált, és elmagyarázza a stressz hatására az agyban történő folyamatok

⁶ [⁷ \[⁸ Molnar D. – Crnjak G: Exploring Foreign Language Communication Apprehension i. m. 28\]\(https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/sz-4A3C0/szorongas-4CDC9/?list=eyJmaWx0ZXJzljogeyJNVSI6IFsiTkZPX0x-FWF9MZXhpa29ub2tfMUJFOEliXX0sICJxdWVyeSI6ICJzem9yb25nXHUwMGUx-cyJ9, letöltés 2023. május 12.</p></div><div data-bbox=\)](https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/f-28F2F/felelem-29E6B/?list=eyJmaWx0ZXJzljogeyJNVSI6IFsiTkZPX0x-FWF9MZXhpa29ub2tfMUJFOEliXX0sICJxdWVyeSI6ICJmXHUwMGU5bGVsZW0ifQ, letöltés 2023. május 12.</p></div><div data-bbox=)

⁹ Mendez Lopez, Mariza G: The motivational properties of emotions in Foreign Language Learning. Colombian Applied Linguistics Journal 13. (2011) 2. sz. 43–58.

¹⁰ Dewaele Jean-Marc: Psychological dimensions and foreign language. In: The Routledge Handbook of Instructed Second Language Acquisition. Routledge Handbooks in Applied Linguistics. Szerk. Loewen, S.–Sato, M. New York, U.S. 2017. 433–450.

¹¹ Juga-Gombos Márta: Érzelmek és tanulás. Az affektív forradalom szerepe a tanulásfelfogásokban. Magiszter 13. (2015) 2 sz. 44–49.

affektív részét. A szerző egy iskolai helyzetre reflektálva írja, hogy „a szorongás, a stressz is befolyásolja az emlékezést, tipikus az a helyzet, amikor a kisdíák vagy az egyetemi hallgató vizsgázik, és annak ellenére, hogy sokat tanult, mégsem emlékszik semmire, leblokkol”. Egy korábbi tanulmányban Gombos–Bányai–Varga¹² már kihangsúlyozták, hogy a szorongás negatív gondolatokat szül, melyek azt sugallják az adott diáknak, hogy nem fogja tudni megcsinálni, nem fog sikerülni. Ezek a negatív gondolatok akadályozzák a tanultak felidézését, azonban a szerzők azt is kiemelik, hogy vannak olyan diákok is, akik éppen stresszhelyzetben tudnak teljesíteni, személyiségüknek köszönhetően.

Nilsson értelmzésében¹³ az idegennyelvi szorongás, a második nyelv tanulása és használata során felmerülő aggodalmak és negatív érzelmek halmaza, főként osztálytermi közegben. A fent említett tanulmányban a szerző 6 svéd iskolában, 8-12 éves tanulók körében, végzett kutatás eredményeit mutatja be, melynek során a nyelvi szorongás jelenségét figyelte meg az angol, mint idegennyelv tanulása során. Az eredmények alapján 5-ből 1 diáknak magas volt a szorongási szintje, vagyis a diákok elmondása alapján nagyon gyakran élnek meg szorongási helyzeteket, legfőképpen szóbeli teljesítmény során. Az eredményekre reagálva a szerző azt javasolja, hogy a tanárnak két lehetősége van az osztálytermi nyelvi szorongás csökkentésére, mégpedig a szorongást kiváltó helyzetek csökkentése vagy épp ellenkezőleg, minél több szóbeli interakció megteremtése, ezzel fejlesztve a nyelvtanulók szóbeli kommunikációs készségeit.

A diákok gyenge pontjainak aktiválása azonban kétféleképpen végződhet. A tanulási tevékenységek során a tanulók által átélt különféle érzelmek különböző affektív reakciókat válthatnak ki bennük. A nehéz helyzetek bosszantóak, frusztrálóak lehetnek, mivel a diákok úgy vélik, hogy ezek az események kárt, veszteséget vagy sérülést okozhatnak.¹⁴ Viszont, annak ellenére, hogy a tanulók nehéznek ítélnék meg egy feladatot, de a feladat elvégzése közben öröm, megkönnyebbülés vagy büszkeség érzését tapasztalják, akkor hajlamosak módosítani korábbi megítélésüket és a jövőben hajlandóak lesznek új tevékenységeket kipróbálni. Így, ebben az értékelési folyamatban megjelenő érzelmek biztosítják a tanulók számára a motivációs energiát ahhoz, hogy

¹² Gombos Katalin – Bányai Éva – Varga Katalin: A tanulás affektív pszichológiai nézőpontból. *Pedagógusképzés* 7. (2009) 2–3 sz. 103–127.

¹³ Maria Nilsson: Foreign language anxiety: The case of young learners of English in Swedish primary classrooms. *Apples. Journal of Applied Language Studies* 13. (2019) 1–21.

¹⁴ Mendez Lopez, M. G: The motivational properties of emotions in Foreign Language Learning. i. m. 44.

cselekedeteiket irányítsák és gondolkodásukat, megítéléseiket módosítsák. Ez az értékelési folyamat minden tanulási folyamat kritikusa része, mivel ez fogja meghatározni annak folytonosságát vagy befejezését.¹⁵

Dewaele az osztálytermi idegennyelvi szorongást és annak kutatási formáit tárgyalja. Különbséget tesz a személyiségből fakadó szorongás, valamint a situációs, adott helyzet által kiváltott, szorongás között. A személyiségből fakadó szorongás kapcsán magyarázza, hogy bizonyos egyének még az adott idegennyelven való interakció gondolatától is képesek szorongani. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy különbség van az osztálytermi kommunikáció, illetve a hétköznapi, valós helyzetben való kommunikáció között. A szerző egy fészek metaforával magyarázza a szorongás különböző rétegeit, melynek külső része a kommunikációs félelem és azon belül található a nyelvi szorongás, majd az idegennyelvi szorongás, az idegennyelvi szorongás osztálytermi közegben, valamint további specifikus osztálytermi tevékenységekhez köthető szorongás típusok, mint például a beszéd, olvasásértés, írás.¹⁶

Csizér és Piniel középiskolás diákok motivációját és nyelvtanulási szorongását vizsgálták az angol nyelv tanulása során. Nyelvtanulási motiváció alatt azt értik, hogy a diák mennyi energiát hajlandó befektetni a tanulás folyamatba és mennyire kitartó e bizonyos folyamatban. E kutatásban négy különböző budapesti iskolába járó diákok vettek részt. A 2011-ben magyar nyelven összeállított kérdőívet 236 diák töltötte ki. A kérdőív 13 motivációval és szorongással kapcsolatos állítást vizsgált. Eredményeik azt mutatják, hogy a szorongás nagy hatással van a diákok motivációjára, és nagyban csökkenti azt. Összefoglalásként a szerzők megfogalmazták, hogy idegennyelvtanítás során nem csak a motiváló környezet kialakítására van szükség, hanem segíteni kell a szorongással küzdő diákoknak megküzdeni a szorongással és arra törekedni, hogy minél több pozitív élményben legyen részük.¹⁷

Csizér tanulmányában¹⁸ angol szakos egyetemisták körében vizsgálta, többek között a második nyelvi motivációs érendszer. A kérdőívet 79 angol szakos egyetemista töltötte ki és 12 állítást vizsgált. A vizsgálatban az egyetemisták

¹⁵ Mendez Lopez, M. G: The motivational properties of emotions in Foreign Language Learning. i. m. 44.

¹⁶ Dewaele J-M: Psychological dimensions and foreign language. i. m. 438

¹⁷ Csizér Kata – Piniel Katalin: Középiskolás diákok angolnyelv-tanulási motivációjának és nyelvtanulási szorongásának vizsgálata. Iskolakultúra 26. (2016) 6 sz. 3–13.

¹⁸ Csizér Kata: A második nyelvi motivációs érendszer, az önszabályozó tanulás és az énhatékonyági képzetek szerepe a nyelvtanulási motivációban: egy kérdőíves vizsgálat angol szakos egyetemisták körében. Iskolakultúra 12. (2012) 11 sz. 24–33.

nyelvtanulási motivációját, attitűdjeit, önszabályozó viselkedését, énhatékony-sági képzetait, nyelvtanulási szorongását, illetve tanulási stílusait mérte fel, illetve ezeknek a tényezőknek a motivált tanulási viselkedésre kifejtett hatását vizsgálta. A kutatás eredményei között azt olvashatjuk, hogy „a szorongás, mind az énhatékony-sággal kapcsolatos nézetek befolyásolják az önszabályozó tanulást, ami aztán közvetlenül befolyásolja, hogy a diákok mennyi erőfeszítést hajlandóak az angolnyelv-tanulásra fordítani”. Tehát a két fentebbi magyar vonatkozású kutatás bizonyította, hogy mind középiskolásoknál, mind egyetemistáknál, a második nyelv tanulása során a motiváció és szorongás szorosan összefüggenek, és ha az egyik negatív tényezőként jelenik meg, akkor az a másikat is rontja és negatívan befolyásolja.

A jelenlegi kutatás is a második nyelv használata során érzett szorongást vizsgálja, viszont nem osztálytermi interakcióra, osztálytermi környezetre koncentrál, mint a legtöbb létező kutatás. Azért is különbözik a két kutatás kimenetele, mert az osztálytermi kommunikáció egy úgymond biztonságos környezetben fordul elő, megtörténik, hogy a tanárok megelőzik a kellemetlen helyzetek kialakulását, és nem erőltetik a felszólalást vagy segítenek elakadás esetén. Viszont a vizsgált területen, Erdélyben, a magyar kisebbség nem csak osztályteremben éli meg a román nyelven való kommunikáció lehetőségét vagy szükségességét, hanem a mindennapi élet során, hivatalos, vagy éppen kevésbé hivatalos közegekben egyaránt.

Amellett, hogy fentebb röviden bemutattam a szorongás külső és belső megnyilvánulását, fontos azt a folyamatot is vizsgálni, ami a szorongáshoz vezetett. Dewaele MacIntyre és Gardner tanulmánya alapján¹⁹ összegezte a kognitív megértés három lépését egy második nyelv esetében. Az első szakasz a nyelv bemenetele, a második a nyelv feldolgozása és értelmezése, míg a harmadik szakasz a nyelv kimenetele, ahol a nyelvtudás demonstrálható. A szerző megfogalmazza, hogy hiba lenne csak a harmadik szakasz, vagyis a kimenetel kudarcát kutatni, anélkül, hogy figyelembe vennénk az előző szakaszokat, ahol valamilyen okból kifolyólag kialakult egy szorongásérzet. Éppen ezért a jelenlegi kutatás a nyelvi szorongás belső és külső megnyilvánulása mellett, kitér annak lehetséges kialakulási tényezőire is.

A kutatás célja és kutatási kérdések

A kutatás célja betekintést nyerni és megvizsgálni a magyar kisebbségben élő, főként a székelly kétnyelvű beszélők nyelvi és kommunikációs szorongását

¹⁹ Dewaele J-M: Psychological dimensions and foreign language. i. m. 445

a román nyelv osztálytermen kívüli használata során. A kétnyelvűség pozitív hozadékáról már számos tanulmány született, amint fent is említettem, míg a nyelvi szorongás témája még gyerekcipőben jár, annak ellenére, hogy véleményem szerint az alárendelt bilingvis környezet a nyelvi szorongás velejárája és talán kiváltó oka.

Személyes tapasztalataim alapján feltételezem, hogy az adatközlők többsége kerülne a kellemetlen helyzeteket, és inkább találna megoldást, hogy anyanyelvén tudjon érvényesülni. Feltételezem, hogy sok ember életében jelen van a kommunikációs szorongás életkortól vagy foglalkozástól függetlenül.

Továbbá úgy vélem, hogy a nyelvi szorongásnak van valamilyen negatív tapasztalatbéli forrása, és feltételezem, hogy valóban számít a nyelvtudás szintje is, viszont véleményem szerint az az egyén is érezhet szorongást, akinek van elégséges nyelvtudása, anélkül, hogy ez befolyásolná a kommunikáció kimenetelét, sikerességét.

A kutatás során tehát a következő kérdésekre keresem a választ:

- a. Milyen helyzetekben éreznek kommunikációs szorongást a válaszadók?
- b. Milyen korábbi negatív tapasztalat vezetett a szorongáshoz?
- c. Hogyan, illetve milyen módszerekkel kezelik a helyzetet?
- d. A válaszadók véleménye szerint mely tényezők befolyásolják az egyén nyelvi szorongásának, esetleg kudarcának kezelését?
- e. Melyek a válaszadók reakciói, jövőbeli tervei a nyelvi szorongás leküzdését, elkerülését illetően?

A kutatás módszertana

A kutatásban kvantitatív módszerrel, kérdőíves lekérdezés által végeztünk adatgyűjtést. Az akkori járványügyi helyzetre való tekintettel kivitelezhetőbbnek véltük, hogy a kérdőívet online formában, Google Űrlap segítségével, készítsük el és töltsük ki a válaszadókkal. A lekérdezés 2021. márciusában és áprilisában történt. Mivel a román nyelv használatával kapcsolatos kommunikációs szorongás minden korosztályt érint, így a kérdőívet különböző közösségi oldalakon osztottam meg, illetve barátokat, ismerősöket kértem meg a kérdőív terjesztésére.

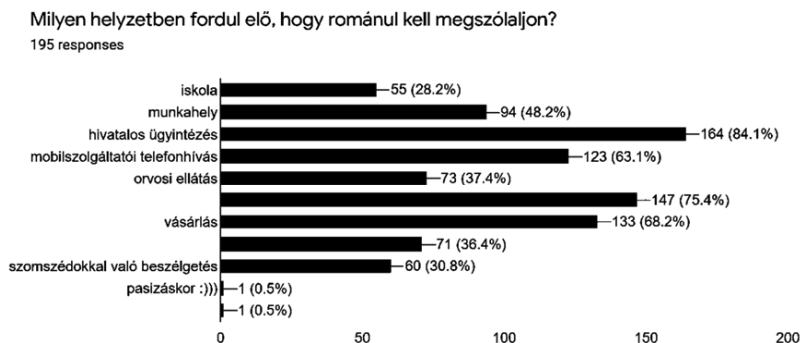
Összesen 195 válasz érkezett a kérdőívre. A demográfiai kérdésekre adott válaszok alapján, a kitöltők 80%-a nő (N=156) és 20%-a férfi (N=39). A kutatás résztvevőinek életkorát tekintve dominált a 18 és 25 év közötti korosztály,

ugyanis a válaszadók 70,8%-a ezt a választ jelölte be. A további 11,8% 31-40 év közöttiek, 9,7%-ban voltak 26 és 30 év közöttiek, valamint 5,6% képviselte a 41-50 éves korosztályt és 2,1% volt 50 év fölött.

A kérdőív a Romániában, elsősorban Székelyföldön élő magyarokat célozta meg, és a válaszadók 66,6 %-a, szám szerint 130 alany, Hargita megye különböző részein él, viszont sok válasz érkezett Kovászna, Kolozs és Maros megyéből, de Szilágyszegig és Bukarestig is eljutott a kérdőív. Itt kiemelném az online kérdőív előnyét, ugyanis ennek a módszernek köszönhetően, olyan helyekre is eljutottak a kérdések, ahol a magyar beszélők többségi román nyelvi környezetben élnek. Ezáltal a nyelvi szorongást olyan egyének körében is vizsgáltuk, akik valószínűleg sokkal többet érintkeznek a román nyelvvel és beszélnek azt, mint a Hargita megyei kitöltők.

Továbbá, a válaszadók 42,1%-a egyetemi hallgató és ugyancsak 42,1%-a alkalmazotti státusban van. A válaszadók 4,1%-a tanuló, 3,6%-a cégvezető, 3,1%-a munkanélküli, a többi pedig háztartásbeli anya, sportoló, illetve nyugdíjas. Az egyetemi hallgatók nagyszámú részvétele annak is tulajdonítható, hogy jómagam is másodéves egyetemi hallgató voltam, így az egyetemen szerzett ismerőseim, illetve a velem egykorú egyetemista hallgatók körében is könnyen meg tudtam osztani és terjeszteni tudtam a kérdőívet.

A demográfiai jellemzőket követően a kérdőív arra kérdezett rá, hogy a válaszadók milyen beszédhelyzetekben használják a román nyelvet. Itt több, előre megadott válaszlehetőség közül tudtak választani, ugyanakkor lehetőségük volt beírni más, a megadottól eltérő választ is (lásd 1. ábra). A megadott válaszok az iskola (55), munkahely (94), hivatalos ügyintézés (164), mobilszolgáltatói telefonhívás (123), orvosi ellátás (73), utazás (147), vásárlás (133). Az általuk megadott válaszok pedig szomszédokkal (60), barátokkal és ismerősökkel való beszélgetés (71), pasizáskor (1), illetve, ha az utcán valaki segítséget kér (1). Tehát megtudtuk, hogy legtöbbször hivatalos ügyintézés során, belföldi utazáskor és vásárlás esetén használják leggyakrabban a román nyelvet.

1. ábra: Román nyelvi kommunikációs helyzetek

A kérdőív első szakaszának utolsó kérdése 3 különböző csoportra osztotta a válaszadókat. A kérdés a román nyelv használatával kapcsolatos érzelmeket vizsgálta és annak függvényében, hogy a válaszadó a 3 lehetőség közül melyiket választotta ki, a neki megfelelő kérdéssorhoz irányította a rendszer.

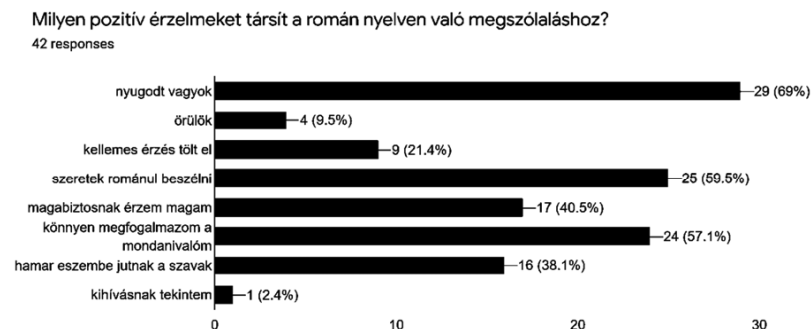
A 195 válaszadó közül, 21,5% pozitív érzelmeket társít a román nyelven való kommunikációhoz, így a rendszer további 3 kérdéshez irányította őket. Ezek a kérdések a pozitív érzelmek kialakulásáról és meglétéről szólnak, valamint arra kértük őket, hogy tanácsokat, javaslatokat fogalmazzanak meg azok számára, akik félnek megszólalni román nyelven. Mivel az ő esetükben nem állt fenn a nyelvi szorongás negatív tapasztalata, így számukra a három kérdés után, véget ért a kérdőív kitöltése.

A válaszadók 38,5%-a negatív érzelmeket társít a román nyelven való megszólaláshoz. Ez a csoport 6 további kérdésre kellett válaszoljon, melyek a román nyelvi kommunikáció során érzett negatív érzelmek megnyilvánulását vizsgálták, illetve a negatív érzelmek hatását a kommunikáció sikerességére. Ezen kívül a kérdőív a szorongók negatív kommunikációs helyzetekre való reakcióját is igyekezett feltárni egy nyílt kérdéssel, valamint a beszélőket kértük, hogy korábbi negatív kommunikációs tapasztalatairól is számoljanak be.

A kutatásban résztvevő alanyok 40%-a a „pozitív, de néha szorongók” válaszlehetőségre kattintott. Ezek a résztvevők megkapták az előző két csoport minden kérdését, tehát 9 kérdésre kellett válaszoljanak, a pozitív és negatív érzelmekkel kapcsolatos kérdésekre egyaránt.

A kutatás eredményei

Mint fentebb bemutatuk, az egyik csoport pozitív élményeket társít a román nyelv használatához, ezért tőlük azt akartuk megtudni, hogy pontosan mit éreznek és mit tanácsolnak azoknak, akik még nem igazán rendelkeznek pozitív érzelmekkel ilyen téren. Ebben a csoportban 3 kérdésre kellett választ adni. Az első kérdés a pozitív érzelmek kifejtését kérte az alanyoktól, adott válaszlehetőségek alapján, ugyanakkor ők is megadhattak olyan érzelmeket, amelyek nem jelentek meg a válaszok között (lásd 2. ábra).

2. ábra: Pozitív érzelmek

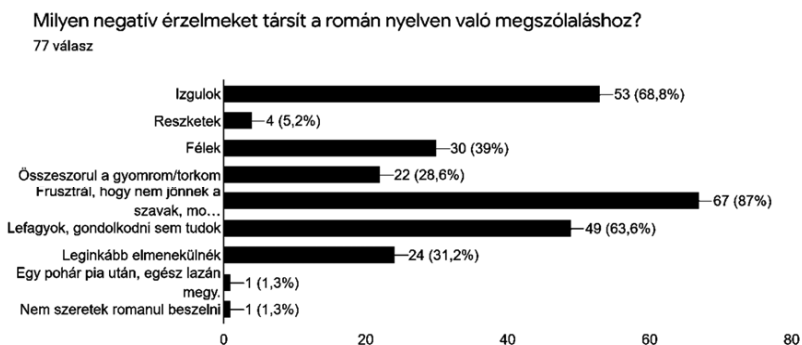
Amint a fenti ábrán is látható, a kérdésre 42 személy válaszolt. A legtöbb válasz alapján ezek az egyének nyugodtak (N=29), szeretnek románul beszélni (N=25), könnyen megfogalmazzák a mondanivalójukat (N=24), magabiztosnak érzik magukat (N=17), illetve hamar eszükbe jutnak a szavak (N=16), mikor román nyelven kell beszéljenek.

A második kérdés arra kérdezett rá, hogy szerintük mi idézi elő ezeket a pozitív érzelmeket. A kapott válaszok alapján elmondhatjuk, hogy a fent bemutatott pozitív érzelmek hátterében főleg a román nyelven való kommunikáció gyakorisága és a jó nyelvi kompetencia áll. A résztvevők többnyire olyan válaszokat jelöltek meg erre a kérdésre, hogy sokat kell használni a román nyelvet (N=26), meglátásuk szerint jól beszélik a nyelvet (N=24), nem félnek hibázni (N=20) és sok román anyanyelvű ismerősük is van (N=18).

A román nyelv használatához pozitív érzelmeket társító csoport – mikor tanácsot kértünk tőlük azok számára, akik nem mernek megszólalni románul – arra biztatja a szorongókat, hogy ne féljenek hibázni: „Szerintem nem szabad

félni attól, hogy hibázik az ember. Emberek vagyunk, nem az anyanyelvünk, hibázunk”. A magabiztosság fontosságára hívják fel a figyelmet, valamint a próbálkozás kulcsfontosságára: „*Legyenek magabiztosak és fejlesszék nyelvtudásukat*”. Továbbá, a próbálkozás lehetőségeire hívják fel a figyelmet és annak előnyeire, szerintük, minden lehetőséget meg kell ragadni, mert minden közelebb visz a sikerhez, ami jelen esetben a nyelvi szorongástól való megszabadulás: „*Minél többször szólal meg valaki románul, annál természetesebb lesz egy idő után*”.

Egy következő csoport válaszadó csak negatív érzelmeket társít a román nyelven való megszólaláshoz. Az első kérdésben ez a 77 személy különböző megadott negatív érzelmek közül jelölhette meg a rájuk legjellemzőbbet, illetve, ha úgy érezték, hogy nem teljes a lista, vagy egyéb válaszuk van, akkor szabadon kiegészíthették saját válaszaikkal, amelyek a román nyelvi kommunikációs élményeiket legjobban jellemzik (lásd 3. ábra).

3. ábra: Negatív érzelmek társítása

Amint a fenti ábrán is láthatjuk a 77 válaszadóból 67-en, ami a csoport 87%-át teszi ki, nem találják a megfelelő szavakat és ez frusztrációt okoz számukra. Ezen kívül a csoport alanyai izgulnak (N=53), amikor románul kell beszélniük, lefagnak és gondolkodni sem tudnak (N=49), illetve félnak (N=30). A második kérdés arra kérdezett rá, hogy milyen gyakran szokták feszültnek és stresszesnek érezni magukat az egyének, ha meg kell szólaljanak románul. A három megadott válaszlehetőség közül (mindig, néha, soha) a 77 válaszadóból 61 személy mindig stresszesnek érzi magát, a többi 16 néha.

Az elemzés során kiderült, hogy 58 személy attól tart, hogy nem fognak észbe jutni a szavak, vagyis sikertelen a második nyelv szavainak lehívása. 50 ember attól tart, hogy lenézik és kikacagják, valamint 42-42 válaszadó

a megértés és megértetés miatt érez szorongást, vagyis attól fél, hogy nem érti és nem tudja követni a beszédpartner mondanivalóját, illetve, hogy magát nem tudja megértetni.

A következő zárt kérdés arról kérdezte a résztvevőket, hogy véleményük szerint befolyásolja a román nyelven való kommunikáció sikerességét a szorongás, vagy nem. A 77 kitöltőből 71-en úgy vélték, hogy igenis befolyásolja a beszélgetés kimenetelét a nyelvi szorongás, a többi 6 személy számára pedig nem befolyásolja.

Az ötödik kérdés arra kérdez rá, hogy a kutatásban résztvevő, szorongó, negatív érzelmekkel rendelkező alanyok mit tesznek annak érdekében, hogy elkerüljék ezt a kellemetlen helyzetet vagy leküzdjék a félelmüket. Ennél a kérdésnél előre megadott lehetőségekből lehetett választani, ugyanakkor lehetőség volt eltérő válasz megadására is (lásd 4. ábra).

4. ábra: A szorongás elkerülése, leküzdése

Amint a fenti ábra is mutatja, a válaszadók legnagyobb része azt válaszolta, hogy ha tudja, hogy románul kell beszéljen, megtervezi a mondanivalóját (N=60). Továbbá, a válaszokból kiderül, hogy a mondanivaló megtervezésén túl a résztvevőket két nagyobb csoportra oszthatjuk aszerint, hogy hogyan állnak hozzá a román nyelvi kommunikációs helyzetekhez – egyesek (N=44) erőt vesznek magukon, kézzel-lábbal megpróbálják elmagyarázni a mondanójukat, mások pedig (N=43) olyan helyekre mennek, ahol tudják, hogy nem kell használni a nyelvet, tehát tudatosan kerülnek vagy minimalizálják a román nyelvű kommunikáció lehetőségét, ha mégsem tudják ezt elkerülni, akkor angolul vagy más nyelven próbálkoznak (N=12).

Az utolsó feltáró nyitott kérdés arra kérdez rá, hogy milyen esetleges rossz élményben volt részük, ami ezeket a negatív érzelmeket okozhatta. A kapott

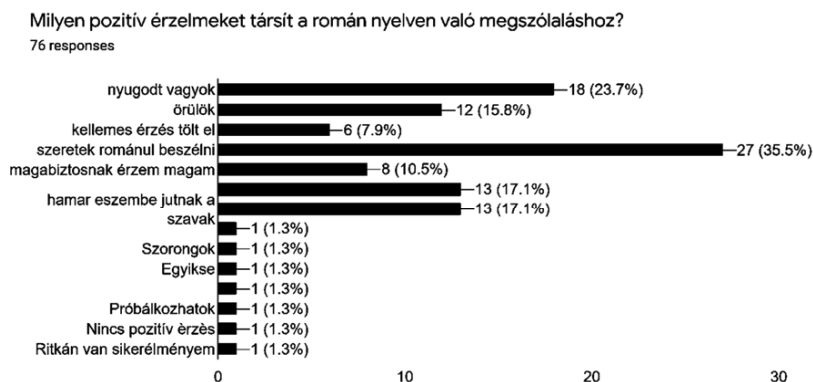
válaszokat próbáltuk először helyszín, majd érzelmek, reakciók szempontjából vizsgálni. A válaszadók többnyire oktatási intézményekben, az iskolában vagy egyetemen tapasztaltak frusztrációt, illetve hivatalos ügyintézés során, főként a rendőrségen. Orvosi, sürgősségi ellátás, vásárlás esetén is észleltek szorongást, valamint sokan egy román nyelvű egyén segítségkérésénél fagytak le és makogtak vagy elszaladtak. Néhány kommunikációs kudarcról szóló beszámolót hoznék csak példának, amelyből látható, hogy a beszédpartner reakciója milyen meghatározó negatív érzéseket váltott ki a beszélőben.

„Mindig mikor hivatalos helyen kell ügyet intézni és román nyelvű ügyintézőt magyarul próbálok megérteni mit mond és válaszolni, de nem sikerül egymást megérteni, általában azzal végződik, hogy kiabál velem az illető, ettől meg még megalázóbb az egész”.

„Egy másik eset, amikor a sofőrsulihoz szükséges orvosi vizsgálatokat végeztem el, a szemorvos románul megkérdezte, hogy mindig hordom-e a szemüvegem, amit először nem értettem meg, mert gyorsan mondta és nem a legegyszerűbb nyelvezeten. Mire válaszoltam volna, addigra már kiment és a folyosóra kiabálta, hogy jöjjön be valaki, aki ért románul és le tudja nekem fordítani, amit a doktornő mond. Nagyon megalázó volt számomra”.

Amint a fenti idézetekből is olvashatjuk, ezek a résztvevők olyan negatív tapasztalatokkal rendelkeznek, melyek erőteljesen meghatározzák és hatással vannak későbbi beszédprodukciónjukra. Mindkét esetben a beszélő megalázó élményben részesült, amely során a beszédpartner vagy kiabált vele, vagy kinevette. Valószínű tehát, hogy a válaszadók által felsorolt negatív érzelmek mögött hasonló negatív élmények húzódnak.

Az utolsó csoport azoknak az egyéneknek az összességét képezi, akik pozitívan élik meg a román nyelven való kommunikációt, viszont időnként előfordul, hogy szoronganak. 76 személy választotta ezt a válaszlehetőséget, ezek az emberek összesen 9, tehát mindkét előző csoport kérdéseire kellett, hogy válaszoljanak. Az első kérdésnél a válaszadók a felsorolt pozitív érzelmek közül választhattak, illetve hozzáadhattak egyéb válaszokat is, amennyiben eltérő válaszaik voltak.

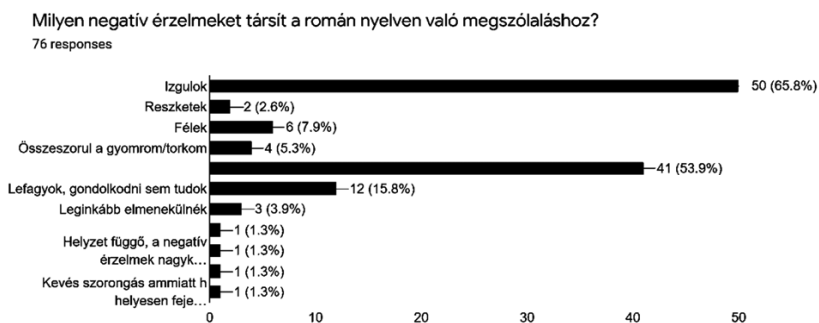
5. ábra: Pozitív érzelmek

Amint a fenti ábrán is látható, ezen csoport tagjai szeretnek románul beszélni (N=27), nyugodtak (N=18) amikor beszélniük kell és hamar elő tudják hívni a szükséges szavakat, könnyen megfogalmazzák mondanivalójukat (N=13).

A második kérdésnél ezeknek a pozitív érzelmeknek az előidéző tényezőiről kellett beszámoljanak a csoporttagok. Érdekes megfigyelni, hogy míg a csupán pozitív érzelmeket választó adatközlők számára a pozitív érzelmek onnan származnak, hogy jól beszélnek a nyelvet, illetve sokat kell használni a nyelvet, addig a pozitív érzelmekkel rendelkező, de néha szorongó résztvevők nagyrésze (N=53) arról számol be, hogy bár nem tud jól románul, bátor és megpróbál beszélni, illetve nem fél hibázni (N=34) és a nyelvet is sokat kell használni (N=29).

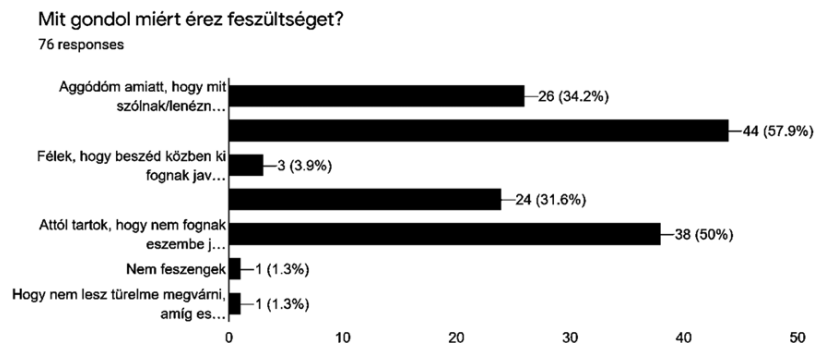
Ami ezen csoport javaslatait, tanácsait illeti a szorongók számára, több esetben olyan tanácsokat olvashattunk, mint például ne féljenek tévedni, hibázni mert a román anyanyelvűek értékelné fogják a próbálkozást és pozitívan fognak reagálni, vagy, hogy sosem szabad elkerülni a román nyelven való beszélgetés lehetőségét és keresni kell a román anyanyelvűek társaságát, akiktől sokat tanulhatnak. Továbbá, ez a csoport néhány konkrét nyelvi, nyelvhasználati tippet is megosztott, amelyek egyrészt a nyelv elsajátítására vonatkoznak, másrészt pedig a román nyelvű beszédhelyzetekre, kommunikációra való felkészülésre. Tanulás szempontjából azt tanácsolják, hogy sokat olvassanak románul, román televízióadókat, filmeket, videókat nézzenek. A beszédprodukcióra vonatkozó tanácsaik pedig arra ösztönzik a szorongó beszélőket, hogy készüljenek fel a beszélgetésre, egyszerű, rövid mondatokat használjanak és az üzenet átadására koncentráljanak, ne a hibákra.

Mivel ez a csoport azt választotta, hogy pozitív érzelmekkel rendelkezik, de néha szorong a román nyelv használata kapcsán, így a szorongás negatív érzelmeivel kapcsolatos kérdésekre is válaszolniuk kellett. Így a negyedik kérdés arra vonatkozott, hogy az egyébként pozitív érzelmek mellett milyen esetleges negatív érzelmeket tapasztalnak. A legtöbb (N=50) válaszadó izgul, illetve frusztrációt érez, mert nem találják a megfelelő szavakat (N=41) (lásd 6. ábra).

6. ábra: Negatív érzelmek társítása

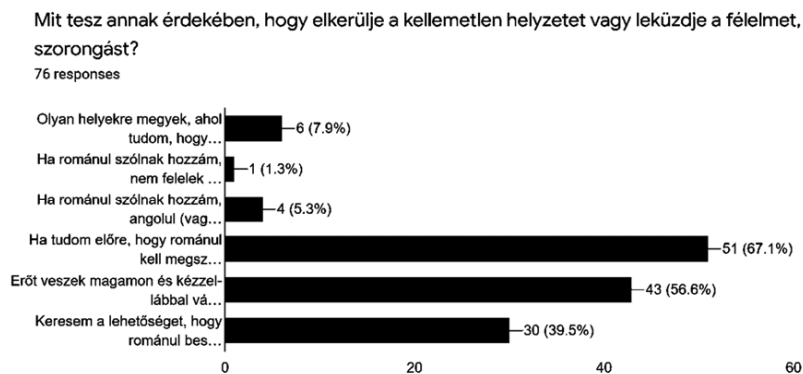
A negatív érzelmeket választó csoporttal ellentétben, ez a csoport csak néha érez frusztrációt román nyelvű kommunikáció során. A 76 kitöltőből 64-en néha éreznek szorongást, 11-en mindig, míg 1 személy soha nem érez szorongást. Arra a kérdésre, hogy vajon mi okozhatja a szorongást, tehát mitől tartanak a válaszadók, többnyire azt felelték, hogy amiatt aggódnak, hogy a beszédpartner nem fogja megérteni azt, amit mondanak (N=44).

7. ábra: A feszültség forrása

Amint a fenti 7. ábra is szemlélteti, ez a csoport még amiatt szorong, vagy érez feszültséget, hogy nem jutnak eszükbe a megfelelő szavak (N=38). Ha viszont összehasonlítjuk a negatív érzelmekkel rendelkező csoport szorongásának forrását és a jelen csoport által adott válaszokat láthatjuk, hogy míg a negatív érzelmekkel rendelkező 77 adatközlőből legtöbben (N=50) attól tartanak, hogy lenézik őket és kinevetik, addig a jelenlegi csoport 76 tagja közül csupán 34,2% (N=26) aggódik amiatt, hogy kinevetik (lásd 7. ábra). A hetedik kérdésre adott válaszaik alapján az adatközlők szinte fele-fele arányban megoszlának, mivel a válaszadók 57%-a úgy véli, hogy szorongásuk befolyásolja a kommunikáció sikerességét, 42%-uk pedig nem gondolja, hogy szorongásuknak bármi hatása lenne a kommunikáció sikerességére.

Az utolsó előtti kérdés arra kérdezett rá, hogy mit tesznek az alanyok, annak érdekében, hogy az esetleges kialakult stresszes helyzetet kezeljék, vagy éppen elkerüljék (lásd 8. ábra).

8. ábra: A stresszes helyzet kezelése

A pozitív hozzáállással rendelkezők, bár néha tapasztaltak nyelvi szorongást, nem kerülnek a román nyelvi kommunikációt, hanem éppen ellenkezőleg keresik a lehetőséget és bátran kezelik, megoldják a kialakult helyzetet. Míg a negatív tapasztalatokat megélők esetében a 77 adatközlőből 43 elmenekül, vagy kerül a kommunikáció lehetőségét, addig ebben a csoportban csupán 6 válaszadó kerül a helyzetet. A kellemetlen helyzetek elkerülése érdekében legtöbben megtervezik a mondanivalójukat (N=51), illetve, ha véletlenszerűen éri őket a beszédhelyzet kialakulása, akkor erőt vesznek magukon és ha kézzel-lábbal is, de elmagyarázzák, amit szeretnének (N=43) és keresik a lehetőségeket, hogy románul beszélhessenek (N=30).

A csoport utolsó kérdése egy feltáró, nyitott kérdés, amelyet a negatív érzelmekkel rendelkező csoport számára is feltettünk, konkrétan egy olyan esemény vagy szituáció megnevezése a román nyelv használata során, amely frusztrációt okozott a számukra. Ennél a csoportnál tehát, akik bár pozitívan állnak hozzá a román nyelven való beszélgetéshez, nekik is akad problémájuk hivatalos ügyintézés során, román órán is, de többen hoztak fel munkahelyi szituációkat is, amikor a szaknyelv használata során észleltek nehézséget és ezáltal kerültek kellemetlen helyzetbe. Míg ez a csoport szaknyelvet, illetve magasabb nyelvtudást igénylő beszédhelyzetekről számol be, addig a negatív érzelmekkel rendelkező csoport legtöbbször már az alapszintű nyelvtudást igénylő kommunikációs helyzetekben is elakadt. A pozitív, de néha szorongók válaszaiból ezekre a szituációkra hoztunk példákat alább, amelyekben olyan szituációkat szemléltetünk, ahol bár akadtak nehézségeik és néha szégyellték magukat a beszélők, mégis sikeresként élték meg a kommunikációt.

„A párom román anyanyelvű még mindig nehézkesen fejezem ki magam, de így is megértjük egymást”.

„A vonaton a kalauzokkal beszéltem románul és eleinte szorongást éreztem, aztán elakadtam és valamit megkérdeztem, olyan jó érzéssel töltött el, hogy meg mertem kérdezni”.

„Hivatalban kellett egy papírt kivegyek, de nem tudtam románul elmondani, hogy milyen papírra is lenne szükségem eléggé szégyelltem magam, végül csak megértették, hogy mire lenne szükségem”.

„Szomszédunkban lakott egy román kislány, szüleink családi barátok, így elég sokat kellett egymás társaságában töltenünk, eleinte emlékszek mindig izgultam, hogy nem fogom tudni megértetni magam, de valahogy ez az érzés játék közben elszállt. Azóta is néha eszünkbe jut egy-egy szó, amit akkor mondtam, most már nevetünk rajta és így egy teljesen pozitív élményé alakult a dolog”.

A negatív érzelmekkel rendelkező csoport válaszaihoz viszonyítva, ezen csoport tagjai, bár kerülnek kellemetlen és stresszes helyzetbe, legtöbbször mégis sikeresen jönnek ki a szituációból, és sikerül elérniük, amit szeretnének annak köszönhetően, hogy mernek próbálkozni és nem menekülnek el a kommunikáció elől. Az esetlegesen negatív reakciók, és kiváltott kellemetlen érzelmek ellenére is érvényesülnek, és a kommunikáció sikeressége miatt a későbbiekben is pozitívan állnak hozzá, a román nyelvi kommunikációhoz.

A kutatás összegzése

A romániai magyar, főleg székelyföldi, felnőttek körében végzett kvantitatív kutatás során azt vizsgáltuk, hogy válaszadóink milyen érzelmeket társítanak a román nyelven való kommunikációhoz. Azt feltételeztük, hogy a szorongás sokak életében jelen van, és az ezt átélő egyének többsége valahogyan elkerüli a beszédhelyzeteket, ahelyett, hogy megpróbálna érvényesülni, és nagy valószínűséggel egy korábbi negatív élmény következtében igyekszik kerülni a román nyelven való megszólalás helyzetét. Továbbá úgy véltük, hogy azok, akik jól beszélnek a nyelvet, ők is átélhetnek időnként szorongást, csak ők másként kezelik a helyzetet.

Az eredmények alapján megfogalmaztunk pár lényeges különbséget a csoportok között. A negatív érzelmekkel rendelkező csoport korábbi negatív tapasztalatokkal rendelkezik, mint a kinevetés, megalázás és a kommunikáció sikertelensége, amely valószínűleg a jelenlegi szorongásérzet kiváltó oka lehet. A pozitív érzelmekkel rendelkező, de néha szorongást érző csoport tagjai, olyan korábbi beszédhelyzetekről számolnak be, amelyek során éreztek ugyan negatív tapasztalatokat, mint az izgulás vagy szégyen, de ennek ellenére segítőkész, megértő beszédpartnerekkel találkoztak és sikeres lett a kommunikáció végkimenetele. A kellemetlen helyzetek között is észleltünk különbséget. A negatív csoport ugyanis alapszintű tudást igénylő helyzetekben is képtelen volt teljesíteni, viszont a pozitív, de néha szorongó csoport a magas nyelvi szintet és szakszavakat igénylő beszédhelyzetekben találkozik nehézségekkel.

A szorongás leküzdése érdekében tett javaslatok között is találtunk lényeges különbségeket – míg a kizárólag pozitív érzelmekkel rendelkezők azt javasolták azoknak, akiknek nehezebb esik érvényesülni román nyelven, hogy próbálják meg, mert nem szégyen tévedni, a pozitív, de néha szorongó adatközlők, ismerik az érzést és sokkal részletesebb, gyakorlatiasabb tanácsokat adtak, amelyek valószínűleg nekik beváltak. Azt tanácsolták, hogy a nyelvtanulás során kezdjék az alapokkal, olvassanak, keressenek román barátokat, esetleg nézzenek román filmeket vagy híreket, beszédprodukciónál pedig próbáljanak egyszerűen, röviden fogalmazni és az üzenet átadására koncentráljanak.

A kérdőíves lekérdezés eredményei alátámasztották a hipotéziseket, melyek szerint a korábbi negatív kommunikációs tapasztalatok hatással vannak a szorongás kialakulására. Továbbá, a kapott válaszok azt a feltevésünket is alátámasztották, hogy a jó román nyelvtudással, jó kommunikációs készséggel rendelkező egyének is tapasztalhatnak szorongást bizonyos helyzetekben.

Naiman et al. kutatási eredményeire hivatkozva Dewaele kiemeli ²⁰, hogy az a jó nyelvtanuló, aki aprólékos, társaságkedvelő, független, állhatatos, de a szorongástól nem mentes.

A kutatás összességében rávilágított arra, hogy a nyelvi szorongás jelen van a mindennapjainkban, mind a jó nyelvi készségekkel rendelkezők, mind kevésbé jól beszélő egyének esetében. Adatközlőink esetében a nyelvi szorongás háttere, talán kiváltó tényezői a korábbi negatív nyelvi és kommunikációs tapasztalatok, amelyek során lenézték, elítélték, kigúnyolták őket. E személyesen megélt trauma következtében nem mernek megszólalni román nyelven, így a beszédképességük fejlesztése is háttérbe szorul, amely további önbizalom hiányát idézheti elő és fokozza a szorongás érzését. Ezzel ellentétben talákoztunk olyan pozitív példákkal is, amikor az illető újra mer próbálkozni, így bár néha szorong az új helyzetek miatt, van önbizalma, bátorsága leküzdeni a szorongást.

²⁰ Dewaele J-M: Psychological dimensions and foreign language. i. m. 433

Társadalomtudomány

Csabai Orsolya

Munkahelyi stressz az egészségügyi dolgozók körében

1. Bevezetés

Napjainkban jelentős teher tevődik az egészségügyi dolgozókra, hiszen a koronavírus okozta nehézségeket ők tapasztalják meg leginkább a társadalomban. Bizonyosan mindenki számára ismerős az, amikor valamilyen oknál fogva egy egyén nem érzi jól magát a munkahelyén, abban a környezetben, ahol az ott-hona után a legtöbb időt tölti élete során. A legtöbb esetben ezeket stresszorok váltják ki az emberekből, amelyek kellemetlen érzéseket okoznak és súlyos szövődményei is lehetnek, amit ebben az esetben munkahelyi stresszként definiálok dolgozatomban. Fontosnak tartom a jelenség vizsgálatát, hiszen tudományos ismeretek jegyében könnyebb lehet a megküzdés a felmerülő stresszhelyzetekkel, esetemben az egészségügyi dolgozók körében. A stressz kapcsolatban van számos betegség, általános egészségromlás kialakulásával. Munkám során definiálok a munkahelyi stressz fogalmát, kitekintést teszek a stressz prediktoraira, mint például a minőségi- és mennyiségi túlterheltség és a veszélyes munkakörnyezet. Utánajárok, hogy a munkahelyi stressz milyen mértékű elváltozást mutat a vírus előtt és utáni időszakban, s végül azt, hogy milyen hatása van a személy magánéletére és az általános egészségügyi állapotára a munka során átélt stressz faktor.

1.1. Munkahelyi stressz

Selye (1983) szerint a stressz a szervezet nem specifikus válasza a megterhelésre. Ennek okán a szervezetre ható külső erőket stresszoroknak nevezzük.¹ A stressz-stresszor mellett fontos kiemelni a megterhelés-igénybevétel fogalmakat. A megterhelés lényegében minden külső hatást és a szervezet belső változásának következményeit magába foglalja, ezzel azt elérve, hogy befolyásolja

¹ Juhász Ágnes: Munkahelyi stressz, munkahelyi egészségfejlesztés. (Oktatási segédanyag, Munka- és szervezetpszichológiai Szakképzés). Budapest 2002.

az egyén szervezetének alkalmazkodási mechanizmusait. Összességében elmondható, hogy a pszichológiai stressz akkor jön létre, ha az egyénnek olyan helyzettel kell megbirkóznia, amit saját belátása szerint nem tud orvosolni a rendelkezésére álló erőforrásokból. A pszichológiai stressz külön értelmezendő a fizikai stressztől, ami lényegében sebesülés következtében jön létre, leginkább külső tényező hatására, ilyen például az ütés és a vérvesztés.¹ Dolgozatom további részét a pszichológiai stressz képezi majd. Selye (1983)² elgondolása szerint az alkalmazkodás kulcsfontosságú tényező a stressz értelmezéséhez. Tehát azt írja le, hogy minél erősebb a stressz faktor, annál nagyobb alkalmazkodás szükséges a személy számára. Példaképp szemléltetve, stressznek nem tekinthetőek olyan feladatok, amelyeket a személy könnyedén, megerőltetés nélkül meg tud oldani. Viszont, ha arról számol be az egyén, hogy jelentős megterhelést jelent számára az adott fennálló probléma, akkor már igencsak stresszről beszélhetünk. A munkahely ideális esetben minden ember számára az a környezet, ahol az otthona után a legtöbb időt eltölti. Példaképp szemléltetve munkahelyi környezetben a munkatársak között is fellelhető az a jelenség, hogy egy dolgozónak nem jelent megterhelést egy adott feladat, míg a másoknak pedig igen. Ez abból fakad, hogy mindannyian mások vagyunk, különbözik a személyiségünk, tudásunk, tapasztalatunk a máséhoz képest. Ami az objektív megítélésnél is fontosabb a szubjektív látásmód, tehát az, ahogyan a személy látja, megéli és vélekedik a helyzetről. Valójában ez a faktor, ami döntően hatással van a stresszel való megküzdésre. A feladattal való könnyebb boldogulás feltételezhetően kisebb mértékű stresszrel is jár.³

Említésre méltóak azok a dolgozók, akik nem megfelelően megszervezett szervezetnél dolgoznak, ugyanis ők azok, akik nagyobb eséllyel áldozattá válnak a munka káros pszichikai, egészségügyi és szociális hatásainak. Ilyen legmeghatározóbb faktor a stressz, utána követi a munkával való elégedetlenség, később a pszichoszomatikus tünetek kialakulása és végül, de nem utolsósorban a pályaelhagyás.⁴ A pszichoszociális munkakörnyezet legfontosabb jellemzője a munkahelyi stressz. Emellett az egészségügyben dolgozók kiemelten magas stresszhatásnak vannak áldozatul adva, ezen belül a nővérek munkája az, ami az egyik legmagasabb stressz szinttel rendelkezik.⁵

² Selye János: *Stressz distressz nélkül*. Budapest 1983.

³ Juhász Á.: *Munkahelyi stressz* i. m. 3.

⁴ Cavanagh Stephen J.: *Job satisfaction of nursing staff working in hospitals*. *Journal of Advanced Nursing* 17. (1992) 704-711.

⁵ Martti A. Olkinuora - R. Anneli Lrappänen: *Psychological stress experienced by health care personnel*. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health* 13. (1987) 1-8.

A munkahelyi stressz egy komplex jelenség, aminek számtalan oka lehet. Fontos a jelenség stressz-szintjének mérése, ugyanis ennek alapján a munkahely veszélyeztettségének definiálása is. Ennek okán elengedhetetlen a stressz forrásának kiderítése. A munkahelyi stressz ezek értelmében a munkahelyi környezet és a személy közötti kapcsolatból nyerhető.⁶ A Michigan modell azt írja le, hogy a munkahely két legveszélyesebb tényezővel rendelkezik pszichoszociális szempontból. Az egyik, aminek okán kialakulhat a munkahelyi stressz az az, amikor eltérés észlelhető a munkahelyi elvárás és a személy rendelkezésére álló erőforrása között. A másik ok pedig az, amikor a munkahely nem ad elég lehetőséget arra, hogy az egyén elérhesse céljait, vagy, hogy fejlődni tudjon. Ami enyhítést jelent a munkahelyi stressz szempontjából, az a társas támogatás.⁷ Kutatásokkal alátámasztották, hogy a társas támogatás döntő sikerrel csökkenti a szorongást, a munkahelyi stresszt.⁸ Viszont itt fontos megjegyezni azt, hogy a társas támogatás az elsősorban nem attól függ, hogy megkapja-e az adott személy, hanem attól, hogy az igényeihez mérten részesedik-e, tehát szubjektív módon kell megközelíteni ezt a jelenséget.⁹

1.2. Munkahelyi stressz az egészségügyi dolgozók körében

Kutatásomban, melynek témája a munkahelyi stressz az egészségügyi dolgozók körében, szeretném azt kiemelni, hogy jelentősen a nővérek, ápolók helyzetét részletezem majd a továbbiakban.

Az egészségügyben dolgozó személyek vannak a legmagasabb stresszhatásnak kitéve a munkájuk által, szűkebb meghatározásban a nővéri munka az a tevékenység az egészségügy területén belül, ami a legmagasabb stressz szintet eredményezi.¹⁰ Lényegében ez abból az ápolási tevékenységből következik, hogy általában három műszakban dolgoznak a szakemberek, ami alatt egy igen markáns megterhelő munkát végeznek el. Ehhez még hozzátartoznak a pszichoszociális stresszorok, amelyek a következők: a magas felelősségtudat, az érzelmi megterhelést jelentő helyzetek és a beosztások miatt létrejövő

⁶ Juhász Á.: Munkahelyi stressz i. m. 7.

⁷ Kristofer J. Fenlason - Terry A. Beehr: Social support and occupational stress: Effects of talking to others. *Journal of Organizational Behavior* 15. (1994) 157-175.

⁸ Stechmiller, J. K. - Yarandi, H. N: Predictors of burnout in critical care nurses. *Heart & Lung: The Journal Of Critical Care* 22. (1993) 534-541.

⁹ Pikó Bettina: Perceived social support from parents and peers: Which is the stronger predictor of adolescent substance use? *Substance use & misuse* 35. (2000) 617-630.

¹⁰ Pikó Bettina.: A nővéri munka magatartástudományi vizsgálata. *Pszichoszomatikus tünetek, munkahelyi stressz, társas támogatás. Lege Artis Medicinae* 11. (2001) 318-325.

szerepkonfliktus.¹¹ Ezek következményeképp nem ritka a „burnout” tünete-
gyüttes kialakulása, ami egy túlzott stresszterheltségből kialakuló rendel-
lenesség. Magában hordozza a fizikai, érzelmi és mentális kimerültségét.¹²
A nővéri pályában a sok stressz miatt igen magas a fluktuáció és a pályael-
hagyók aránya. A nővérek munkaelégedettsége nagyon alacsony, abból az
okból, hogy társadalmilag nincs elismerve a munkájuk fontossága. Arról nem
is beszélve, hogy kitettségük anyagilag sincs kellőképpen honorálva, s sajnos
a felsőfokú ápoló képzés sem jelent ebből a problémából jelentős kitörést.¹³
Az egészségügyi dolgozók körében a pszichoszociális munkakörnyezet egyik
kiemelkedő jellemzője az érzelmi megterhelést jelentő pszichikai problémák
fellépése. A nővérek feladatkörébe az is beletartozik, hogy a betegeket folya-
matosan támogassák érzelmileg, motiválják a gyógyulásra. Ez tulajdonképpen
kulcsfontosságú elem, ha lelkiismeretes munkát kívánnak végezni, viszont
ez valamilyen mértékig önfeláldozás a részükről, hisz pszichikai szempont-
ból megterhelést jelent.¹⁴ Ebből eredményeztetve nevezik meg sokszor az ő
feladatkörüket leginkább munka helyett hivatásnak. A nővéri munka okozta
stresszhatás semlegesítését jelentené a társas támogatás, ám ennek hiánya
fokozottan jelen lehet/van munkahelyükön.⁵ Ezen tényezők mind hatnak
az egészség és önértékelés romlására is, azok a személyek, akik gyakoribb
tünetekről tesznek tanúságot, azok saját általános egészségügyi állapotukat
is rosszabbnak ítélik meg.¹⁵

1.3. Munkahelyi stressz az egészségügyben dolgozók körében COVID-19 idején

A COVID-2019 világjárvány elterjedése a világ lakosságát és egyben az egész-
ségügyi dolgozókat is olyan kihívások elé állította, amire eddig nem volt példa.
A járvány következménye nemcsak a szomatikus elváltozások jelenléte, hanem
a mentális egészséget jelentősen károsító hatása is.¹⁶ A pandémia 2019-ben ütöt-

¹¹ *Herman Wheeler - Richard Riding*. Occupational stress in general nurses and midwives. *British Journal of Nursing* 3. (1994) 527-534.

¹² *Christina Maslach*: Burnout: The cost of caring. Englewood Cliffs, Prentice-Hall, NJ. 1982.

¹³ *Pikó Bettina*: Körkép a Csongrád megyei nővérek társadalmi helyzetéről és hivatásuk szakmai presztízsének megítéléséről. *Egészségügyi Gazdasági Szemle* 37. (1999a) 79-89.

¹⁴ *Emma Small*: Valuing the unseen emotional labour of nursing. *Nursing times* 91. (1995) 40-41.

¹⁵ *Stechmiller, J. K. - Yarandi, H. N*: Predictors of burnout i. m. 534-541.

¹⁶ *Barbara Kulig et al.*: A COVID-19 pandémia hatása a pszichológiai jóllétre, az életmódra és a járvány eredetével kapcsolatos attitűdökre pszichiátriai betegséggel élő és egészséges szemé-
lyekben: egy nagy nemzetközi vizsgálat első magyarországi adatai. *Neuropsychopharmacol*

te fel a fejét Kína Wuhan tartományában, amit koronavírusként (COVID-19) neveznek meg világszerte. Az Egészségügyi Világszervezet 2020. január 30-án jelentette ki, hogy egy olyan népegészségügyi vészhelyzet állt fel, amelynek globális jelentősége van.¹⁷ A járvány több tíz millió emberi életet követelt már meg, s emellett még a mentális károsodás is jelentős aggodalomra ad okot.¹⁸ A vírus súlyos szervi betegségeket idéz elő, akár kétoldali tüdőgyulladást, vagy legrosszabb esetben halált is okozhat.

Az egészségügyi védekezések, mint például a karanténok, kijárási tilalmak markánsan az emberek elszigetelését eredményezte. Különböző kutatások azt találták, hogy ezek az elrendelt intézkedések a pszichofizikai stresszt szignifikánsan megnövelték a kontrollcsoporthoz képest.¹⁹ Az egészségügyi dolgozók körében is meghatározó a megfertőződéstől való félelem, legutóbb 2003-as szingapúri járvány és a 2015-nem megjelent MERS-Cov során tapasztaltak hasonló pszichiátriai tüneteket, észlelhető volt sok esetben a személyzet körében a poszttraumás stressz zavarnak tünetei is.²⁰ A különböző mentális problémák megnehezítik az egészségügyi dolgozók munkáját, még nagyobb megterheltség tevődik rájuk, valamint a saját általános jóllétükre is tartós hatással lehet.²¹ A járvány idején dolgozó egészségügyi dolgozók erős felelősségtudatot és professzionalizmust teljesítenek, ám a szomorú igazság az, hogy ezzel kockára teszik az életüket.²² A COVID-19 elleni harcban az egészségügyi dolgozók fő tényezői, amik befolyásolják a mentális egészségüket, az az alvási állapot, a stressz, és az önhatékonyság.²³ A nővérek nagy érzelmi stresszt tapasztalnak a vírus berobbanása óta mindennapi munkájuk alkalmával. Megállapították,

Hung 22. (2020) 154-165.

¹⁷ *Julio Torales et al.*: The outbreak of COVID-19 coronavirus and its impact on global mental health. *International Journal of Social Psychiatry* 66. (2020) 317-320.

¹⁸ *Dalila Talevi et al.*: Mental health outcomes of the CoViD-19 pandemic. *Rivista di psichiatria* 55. (2020) 137-144.

¹⁹ *Shantanu Srivatsa - Kearsley A. Stewart*: How should clinicians integrate mental health into epidemic responses? *AMA Journal of Ethics*, 22. (2020) 10-15.

²⁰ *Sang Min Lee et al.*: Psychological impact of the 2015 MERS outbreak on hospital workers and quarantined hemodialysis patients. *Comprehensive Psychiatry* 87. (2018) 123-127.

²¹ *Lijun Kang et al.*: The mental health of medical workers in Wuhan, China dealing with the 2019 novel coronavirus. *The Lancet Psychiatry* 7. (2020) 14.

²² *H. Catton.*: Global challenges in health and health care for nurses and midwives everywhere. *International Nursing Review*, 67. (2020) 4-6.

²³ *Yuanyuan Mo et. al.*: Anxiety of Nurses to support Wuhan in fighting against COVID-19 Epidemic and its Correlation With Work Stress and Self-efficacy. *Journal of Clinical Nursing* 30. (2021) 397-405.

hogy a kínai ápolóknál a szorongás szignifikánsan magasabb, mint az átlagos népességé.²⁴

1.4. Munkahelyi stressz okozta következmények

Alapvető pszichofiziológiai tényként állíthatjuk, hogy a stressz csökkenti az immunrendszer hatékonyságát. Ám az immunrendszer és a stressz kapcsolata meglehetősen bonyolult folyamat. Összességében elmondható az, hogy a súlyos, egyszeri stresszorok nagy valószínűséggel immundeficittel végeznek, kivételt képez az, amikor a személy idővel képes megküzdeni ezekkel a súlyos, megpróbáltató helyzetekkel. Az apró, mindennapi bosszúságok nem járnak ekkora terheltséggel az immunrendszer számára, sőt egyes kutatások szerint kedvezőek lehetnek az immunműködésre. A munkahelyi stressz a személy teljesítménycsökkenéséhez vezet.²⁵

1.4.1. Munkahelyi stressz kapcsolata az általános egészségi állapottal és a mentális jóléttel

Az egészségügyi állapot egy komplex fogalom, amit a legjobb bio-pszichoszociális módon elemzés alá vetni. A pszichoszomatikus tünetek közé leggyakrabban a fejfájást, krónikus fáradtságot és az alvási zavarokat soroljuk.²⁶ Melynek okai lehetnek a munkahelyen átélt stresszes helyzetek. A pszichoszomatikus tüneteket általában pszichikai vagy szociális problémák idézik elő, melyik szomatizáció formájában jelenhetnek meg a mindennapokban.²⁷ Ezen tünetek háttérben a legtöbb esetben pszichoszociális stresszterhelés áll, melyeknek jelentkezései nem feltétlenül utalnak szervi elváltozásokra, ám mindenképpen az általános egészségi állapot ciklusának a megbomlását eredményezi.²⁸ A leggyakoribb tünetet képezi a regisztrált, illetve a tanuló nővérek körében a fáradtságérzet és a kimerültség.²⁹ Az alvási zavarok és a gyakori fejfájás is

²⁴ Yu-Qin Gao et al.: Anxiety symptoms among Chinese nurses and the associated factors: a cross sectional study. BMC Psychiatry 12. (2012) 1-9.

²⁵ Juhász Á.: Munkahelyi stressz i. m. 26.

²⁶ Haroutune K. Armenian et. al.: Epidemiology of primary health problems in Beirut. Journal of Epidemiology & Community Health 43. (1989) 315-318.

²⁷ Wayne Katon et al.: Depression and somatization: a review: Part I. The American Journal of Medicine 72. (1982) 127-135.

²⁸ Píró B.: Perceived social support i. m. 35.

²⁹ Píró Bettina et al.: Pszichoszomatikus tünetek epidemiológiája és hatása az egészségi állapot önértékelésére egyetemi hallgatók körében. Orvosi Hetilap 137. (1995) 1667-1671.

gyakran a vezető tünetek között szerepelnek.³⁰ Hát- és derékfájdalom szintén előfordul, ami nem csak a helytelen életmódra utal, de a stressz felhalmozódására is egyaránt.³¹ Megállapítható tény, hogy a nők igen magas munkahelyi stresszt élnek át, melynek hatására veszélyeztetve van az egészségük. Összességében elmondható, hogy a munkahelyi stressz káros hatással van az általános egészségi állapotra nézve.³²

1.5. Hipotézisek

Összességében elmondható, hogy a munkahelyi stressz az egészségügyi dolgozók körében igen markánsan megfigyelhető jelenség, amit az eddigi kutatások alá is támasztottak. Ennek függvényében az *első hipotézisem*, hogy az egészségügyi dolgozók körében a munkahelyi stressz összefüggésben van a Koppenhágai kérdőív egészségi állapotra és jóllétre vonatkozó faktoraival (az általános egészségi állapottal, a kiégéssel és az alvászavarokkal) a COVID-19 járvány harmadik hullámának idején. A *második feltevésem* az, hogy a koronavírustól való félelem mértéke korrelál a Koppenhágai kérdőív egészségi állapotra és jóllétre vonatkozó faktoraival (az általános egészségi állapottal, kiégéssel és az alvászavarokkal) az egészségügyi dolgozók körében a COVID-19 járvány harmadik hullámának idején. A *harmadik hipotézisem* megfogalmazása pedig az, hogy van különbség az egészségügyi dolgozók körében a koronavírus járványhelyzet előtti és alatti időszak között a munkahelyi stressz tekintetében.

2. Módszer

2.1. Résztvevők

Vizsgálatomban a résztvevőket két adatfelvétel során vontam be, az első adatfelvétel 2018-2019-ben történt, a második pedig 2021-ben a COVID-19 járványhelyzet harmadik hullámában zajlott. A kitöltőket két nagyobb adatfelvétel során szereztem, s kizárólag egészségügyi dolgozók, tanárok, kereskedők, illetve vendéglátásban dolgozó személyek vehettek részt a kitöltésben. Kutatásomban csak az egészségügyi dolgozókat vizsgáltam, így a résztvevők további bemutatását róluk részletezem.

³⁰ *Pikó Bettina*: Pszichoszomatikus tünetek és a szubjektív egészségértékelés epidemiológiája középiskolások körében. *Orvosi Hetilap* 140. (1999b) 1297-1304.

³¹ *Paivi Leino*: Symptoms of stress predict musculoskeletal disorders. *Journal of Epidemiology & Community Health* 43. (1989) 293-300.

³² *Pikó B.*: A nővéri munka i. m. 11.

A 2018-2019-es adatfelvétel során önkéntesen 101 egészségügyi dolgozó töltötte ki a kérdőívet, ebből 83 nő (82,2%) és 18 férfi (17,8%). A kitöltők iskolai végzettségét tekintve 66 (65,3%) egyén rendelkezik felsőfokú végzettséggel, középfokúval 34 (33,7%) személy, alacsonyabbal pedig 1 (1,0%) személy. A minta pozíció szempontjából úgy oszlott meg, hogy 77 résztvevő (76,2%) nem vezetői pozícióban dolgozik, 21 személy (20,8%) középvezetői pozícióban dolgozik, míg 3 egyén (3,0%) felsővezetői pozíciót tölt be. A minta életkori eloszlása arányos.

<i>Életkori eloszlás</i>	Gyakoriság	Százalék
Összesen	101	100%
18-25	23	22,8%
26-35	15	14,9%
36-45	20	19,8%
46-55	27	26,7%
56-65	13	12,9%
66-	3	3%

1. táblázat. A 2018-2019-es minta életkori eloszlását a következő táblázat szemlélteti.

A 2021-es adatfelvétel során önkéntesen 104 egészségügyi dolgozó vett részt, ebből 88 nő (84,6%) és 16 férfi (15,4%). A kitöltők iskolai végzettségét tekintve 62 (59,6%) egyén rendelkezik felsőfokú végzettséggel, középfokúval 40 (38,5%) személy, egyéb iskolai végzettséggel pedig 2 (1,9%) személy rendelkezik. A minta pozíció szempontjából úgy oszlott meg, hogy 86 résztvevő (82,7%) nem vezetői pozícióban dolgozik, 16 személy (15,4%) középvezetői pozícióban dolgozik, míg 2 egyén (1,9%) felsővezetői pozíciót tölt be.

<i>Életkori eloszlás</i>	Gyakoriság	Százalék
Összesen	104	100%
18-25	15	14,4%
26-35	21	20,2%
36-45	25	24,0%
46-55	30	28,8%

Életkori eloszlás	Gyakoriság	Százalék
56-65	12	11,5%
66-	1	1%

2. táblázat. A 2021-es minta életkori eloszlását a következő táblázat szemlélteti.

A minta nem tekinthető reprezentatívnek a magyar lakosságra nézve, de a megfelelő elemszám miatt az összefüggések és különbségek vizsgálata megfelelő módon elvégezhető. A résztvevők nem beavatottak, informált beleegyező nyilatkozatukat adták a kitöltés előtt. Anonimitásuk felől biztosítottuk őket a kérdőív kitöltése előtt.

2.2. Vizsgálati eszközök

2.2.1. Demográfiai adatok

A kérdőívcsomag elején rákérdeztem a kitöltők olyan demográfiai adataira, mint például a nem, életkor, iskolai végzettség, a munkahelyének működési területére, pozíciójára. Ezek közül kutatásomban minden demográfiai adatot relevánsan kezeltem.

2.2.2. A Koppenhágai Kérdőív a Munkahelyi Pszichoszociális Tényezőkről II (COPSOQ II)

Számos nemzetközi és hazai kutatás igazolja, hogy a munkahelyi stressz negatív hatással van az egészségre. A munkavállalók munkahelyi biztonságának és egészségvédelmének céljára a Munkavédelmi Törvény 2008. január 1-től azt fogalmazta meg, hogy a munkáltató felelőssége és egyben kötelessége a pszichoszociális kockázatok felmérése és megelőzése a szervezetben belül (1993. évi XCIII. törvény (Mvt.) 87. § 1/H.).³³ A COPSOQ kérdőív (Koppenhágai Kérdőív a Munkahelyi Pszichoszociális Tényezőkről II.; Copenhagen Psychosocial Questionnaire II.) megalakulásának célja az volt, hogy egy tudományosan megalapozott kérdőív szülessen arra, amit már korábbi elméletek és kutatási tapasztalatok alátámasztottak a témával kapcsolatban.³⁴ A kérdőív koncepciója azon alapul, hogy felmérje a szervezetek bizonyított pszichoszociális kockázati

³³ 1993. évi XCIII. törvény (Mvt.) 87. § 1/H. Beiktatta: 2007. évi CLXI. törvény 15. § (1). Hatályos: 2008. jan. 1-től.

³⁴ Nistor Katalin et al.: A Koppenhágai Kérdőív a Munkahelyi Pszichoszociális Tényezőkről II (COPSOQ II) magyar verziójának pszichometriai jellemzői. Mentálhigiéne és Pszichoszomatika 16. (2015) 179-207.

tényezőit, valamint, hogy minden iparágban és foglalkozási ágazatban alkalmazható legyen, ezzel elősegítve a problémák megfogalmazását, azonosítását, kommunikációját.³⁵ Tehát összességében a COPSOQ II kérdőív hazai adaptációja 28 alskálát tartalmaz, valamint 7 fő dimenzió mentén vizsgálja a munkahelyi pszichoszociális kockázati tényezőket és az egészségi állapotot, például a kiégést, a stresszt, az önbecsült egészségi állapotot és az alvászavarokat. Gyakorlatban COPSOQ II kérdőív mérhető egyéni és szervezeti szinten is. A mérőeszköz hét fő dimenzió mentén vizsgálja a munkahelyi pszichoszociális tényezőket, ezek a következők: Munkahelyi követelmények, Szervezet és munkakör, Együttműködés és vezetés, Bizalmi légkör, Munka-magánélet egyensúly, Erőszak és zaklatás, Egészségi állapot és a Jólét. A kérdőív 28 alskálát és 92 kérdést tartalmaz, ebből 23 skála 3 vagy 4 tételt foglal magába. A válaszadásnál a kérdések többségénél ötfokú Likert-skálán adhatnak választ a kitöltők (mindig, gyakran, időnként, ritkán, soha/ szinte soha, illetve: nagyon nagy mértékben, nagymértékben, valamelyest, kismértékben, nagyon kis mértékben). Az egészségi állapotot és a jóllétet mérő dimenzióknál másképp alakulnak a válaszlehetőségek: állandóan, az idő nagy részében, az idő egy részében, az idő kis részében, egyáltalán nem. A Munka-magánélet egyensúly dimenziója esetén a kérdőív négyfokú skálával mér: gyakran, időnként, ritkán, soha. Az Erőszak és zaklatás dimenziójánál a négy alskála esetén 2-2 kérdés jelenik meg, az egyik kérdés az előfordulási gyakoriságra vonatkozik, a másik pedig, hogy a munkavállalót kitől érte erőszak vagy zaklatás (munkatárs, vezető/felettes, beosztott, ügyfél/ vásárló/ páciens). A kérdőív 12., 15., 52., 54. és 55. tételei fordítottan pontozandók. A COPSOQ II magyar nyelvű adaptációja jó megbízhatósággal és érvényességgel rendelkezik, teljességgel jól méri a munkahelyi pszichoszociális kockázati tényezőket. A kérdőívet számos nyelvre lefordították, ezáltal nemzetközi összehasonlító vizsgálatokra is kifejezetten alkalmasnak tekinthető.³⁶

2.2.3. Koronavírushoz kötődő skála

A kérdőívcsomag összeállításához felhasználtam két itemet, aminek fordítása a kutatásom vezetőjének kutatócsoportjában zajlott. Ezek az itemek két kérdőívből származtathatók, az egyik a „The Fear of COVID-19 Scale: Development and Initial Validation” kérdőív, a másik pedig a „Psychological stress of medical staffs during outbreak of COVID-19 and adjustment strategy”.

³⁵ Tøge S. Kristensen: A questionnaire is more than a questionnaire. *Scandinavian Journal of Public Health* 38. (2010) 149-155.

³⁶ Nistor K. et al.: A Koppenhágai Kérdőív i. m. 16.

A két item, amelyek belekerültek a kérdőívcsomagba a következők: „Nagyon félek a koronavírustól”, valamint „Azt gondolom, hogy ez a jelenlegi hullám komoly veszélyt jelent”. A skálára reliabilitásvizsgálatot készítettem, melynek eredményeképp a két item megbízhatónak bizonyult a mintámon (Cronbach's alfa=0,68).

2.3. Vizsgálat menete

A vizsgálat egyik időpontja releváns az adatgyűjtés szempontjából, ugyanis a koronavírus harmadik hullámának idején készült. A kérdőívcsomag elkészítése körülbelül három hetet vett igénybe. Egy nagyobb kérdőívcsomag keretein belül történt a releváns elemek felvétele. A mintát egészségügyben, vendéglátásban, oktatásban és kereskedéssel foglalkozó személyekre szűkítettem, ezért erre a feltételre a toborzás során felhívtam a résztvevők figyelmét. Kutatásomban viszont kizárólag csak az egészségügyi dolgozók adatait vizsgáltam. A kérdőíveket Google Forms segítségével töltötték ki a vizsgálati alanyok, mely mögött több elméleti megfontolás is történt. Különösen fontosnak tartottam a válaszadók személyazonosságának biztonságba tartását. Kitöltőimmet különböző közösségi média felületeken (Facebook és Instagram) értem el, melynek nagy előnye, hogy rövidebb időbe telt kitölteni, és nagyobb számú vizsgálati személyhez tudott eljutni a kérdőív. A kitöltés előtt a kísérleti alany egy rövidebb tájékoztatást olvashatott a kutatásom céljáról, adataik feldolgozásának okáról és módjáról.

A fent leírt adatgyűjtés mellett, a harmadik hipotézisem vizsgálatához 2018-2019-ből származó hasonló kérdőívcsomaggal történt adatgyűjtés adatait használtam fel, melyet a kutatás vezetője biztosított számomra. Mindkét kérdőív kitöltése maximum 30 percig tartott a kísérleti alanyoknak.

3. Eredmények

Az első hipotézisem, ami azt vizsgálja, hogy a COVID-19 járvány harmadik hullámának idején a munkahelyi stressz korrelál a Koppenhágai kérdőív egészségi állapotra és jóllétre vonatkozó faktoraival (az általános egészségi állapottal, kiegészéssel és az alvászavarokkal) az egészségügyi dolgozók körében. Hipotézisem beigazolásához Pearson-féle korrelációt végeztem, ahol a Koppenhágai kérdőív stressz faktorát mértem össze az egészségi állapottal, a kiegészéssel és az alvászavarokkal. Eredményül azt kaptam, hogy a Koppenhágai kérdőív stressz faktora az önbecsült egészségi állapottal negatív szignifikáns

összefüggést mutat ($r=-0,24$; $p<0,02$). A feltevésem további igazolására eredményül azt kaptam, hogy a Koppenhágai kérdőív stressz faktora a kiégéssel erős pozitív szignifikáns korrelációt mutat ($r=0,67$; $p<0,001$). Végül az első hipotézisem beigazolásának érdekében azt találtam, hogy a Koppenhágai kérdőív stressz faktora és az alvászavarok között pozitív szignifikáns összefüggés van ($r=0,54$; $p<0,001$). Összességében azt találtam, hogy a COVID-19 járvány harmadik hullámának idején a munkahelyi stressz összefüggést mutat a Koppenhágai kérdőív egészségi állapotra és jóllétre vonatkozó faktoraival (az általános egészségi állapottal, kiégéssel és az alvászavarokkal).

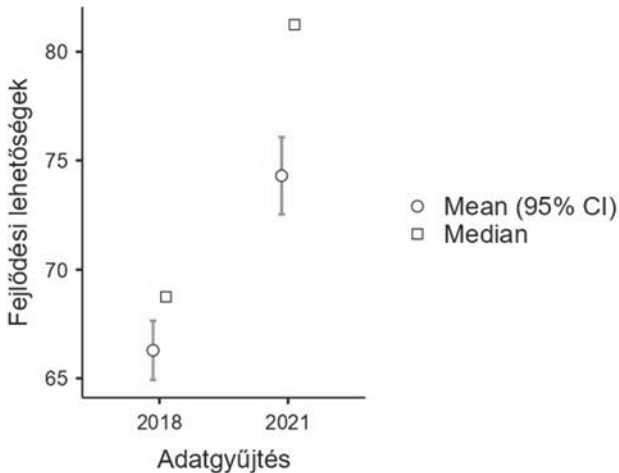
A *második hipotézisemben* megvizsgáltam azt, hogy vajon a COVID-19 járvány harmadik hullámának idején a koronavírustól való félelem mértéke korrelációt mutat-e a Koppenhágai kérdőív egészségi állapotra és jóllétre vonatkozó faktoraival (az általános egészségi állapottal, kiégéssel és az alvászavarokkal) az egészségügyi dolgozók körében. Hipotézisem ellenőrzése érdekében Pearson-féle korrelációt végeztem, ahol a koronavírustól való félelem faktort mértem össze az általános egészségi állapottal, a kiégéssel és az alvászavarokkal. Eredményül azt kaptam, hogy a koronavírustól való félelem nincs kapcsolatban az önbecsült egészségi állapottal ($r=-0,16$; $p=0,16$). Továbbá azt kaptam eredményül, hogy a koronavírustól való félelem nem mutat összefüggést sem a kiégéssel ($r=0,04$; $p=0,74$), sem az alvászavarokkal ($r=0,15$; $p=0,17$). Összességében azt találtam a második hipotézisem vizsgálatánál, hogy a COVID-19 járvány harmadik hullámának idején a koronavírustól való félelem mértéke nem mutat összefüggést a Koppenhágai kérdőív egészségi állapotra és jóllétre vonatkozó faktoraival (az általános egészségi állapottal, kiégéssel és az alvászavarokkal) az egészségügyi dolgozók körében.

A *harmadik hipotézisemként* megvizsgáltam azt a feltevésemet, miszerint az egészségügyi dolgozók körében van különbség a munkahelyi stressz tekintetében a koronavírus járvány előtti és alatti időszak között. Független mintás T-próbával vizsgáltam a feltételezésemet. Eredményül nem találtam szignifikáns különbséget a munkahelyi stressz tekintetében a járványhelyzet előtti és a járványhelyzet alatti időszak között ($t(203)=0,37$; $p=0,90$). Van ugyan különbség a munkahelyi stressz tekintetében a járvány előtti ($M=49,63$; $SD=24,73$) és a járvány alatti ($M=52,64$; $SD=23,78$) adatokban, de a várt jelentős szignifikáns különbséget nem éri el.

	Adatgyűjtés ideje	Résztevők	Átlag	Szórás
Munkahelyi stressz	2018	101	49,63	24,73
	2021	104	52,64	23,78

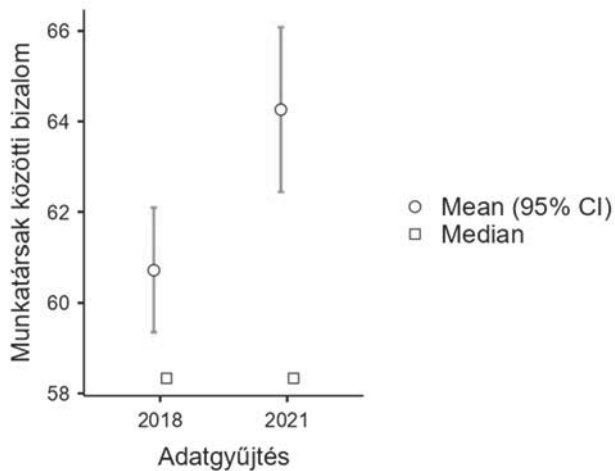
3.táblázat. Járványhelyzet előtti és alatti nem szignifikáns különbségek a munkahelyi stressz tekintetében.

A harmadik hipotézisem kiegészítéseképp kíváncsi voltam annak a hátterére, hogy a járvány előtt és a járvány alatt a Kopenhágai kérdőív faktorai miképp változtak. Ennek érdekében Független mintás T-próbát alkalmaztam. Azt találtam, hogy a fejlődési lehetőségek faktor tekintetében szignifikáns különbség van a járványhelyzet előtt és alatt ($t(203)=-2,34; p=0,02$).

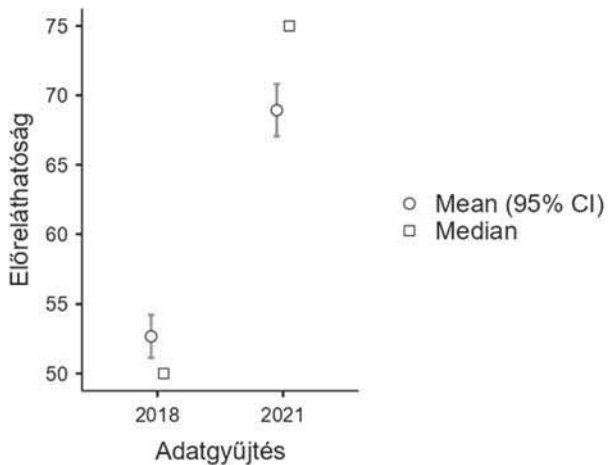
1. grafikon. Szignifikáns különbség a két adatgyűjtési időpont között, a Kopenhágai Kérdőív fejlődési lehetőségek faktorának pontszámában.

Továbbá szignifikáns különbséget találtam a járvány előtti és alatti időszak között a munkatársak közötti bizalom faktorában ($t(203)=-2,33; p=0,02$).

2. grafikon. Szignifikáns különbség a két adatgyűjtési időpont között, a Koppenhágai Kérdőív munkatársak közötti bizalom faktorának pontszámában.

Továbbá szignifikáns különbséget találtam a járvány előtti és alatti időszak között az előreláthatóság faktorában ($t(203)=-4,27$; $p=0,00$).

3. grafikon. Szignifikáns különbség a két adatgyűjtési időpont között, a Koppenhágai Kérdőív előreláthatóság faktorának pontszámában.

4. Megvitatás

A vizsgálatomnak az volt a fókusza, hogy megvizsgáljam, hogy a munkahelyi stressz az egészségügyi dolgozók körében hogyan alakul a COVID-19 járványhelyzet harmadik hulláma alatt, valamint a járványhelyzet előtt. Abból az okból volt ez a vizsgálat főbb szempontja, mert a járványhelyzet következtében az egészségügyi dolgozókra jelentős teher tevődik, amik megnehezítik a munkájukat, s saját általános jóllétükre is negatív hatással lehet.¹⁸ Arra voltam kíváncsi, hogy az egészségügyi dolgozók körében a munkahelyi stressz és a koronavírustól való félelem milyen összefüggésben van a Koppenhágai kérdőív egészségi állapotra és jóllétre vonatkozó faktoraival (általános egészségi állapot, kiegészél és az alvászavarokkal) a COVID-19 járvány idején. Majd megvizsgáltam azt, hogy van-e különbség a járványhelyzet előtti és alatti időszak között, az egészségügyi dolgozók által átélt munkahelyi stressz tekintetében. A következőkben ismertetem az eredményeimhez tartozó értelmezéseimet.

Az *első hipotézisem* az volt, hogy az egészségügyi dolgozók körében a munkahelyi stressz összefüggésben van a Koppenhágai kérdőív egészségi állapotra és jóllétre vonatkozó faktoraival (általános egészségi állapot, kiegészél és az alvászavarokkal) a COVID-19 járvány harmadik hullámának idején. Feltevésemet abból a gondolatból alakítottam ki, miszerint az általános egészségi állapot ciklusának a megbomlásában jelentős szerepe van a pszichoszociális stresszterhelésnek, melyek tüneteket eredményeznek.³⁷ Az elvárásaimnak megfelelő eredményt kaptam. Pearson-féle korreláció alkalmazásával, ahol a Koppenhágai kérdőív stressz faktorát mértem össze az egészségi állapottal, a kiegészél és az alvászavarokkal, szignifikáns eredményt kaptam mindhárom változóval. Tehát a Koppenhágai kérdőív stressz faktora szignifikáns kapcsolatban áll az önbecsült egészségi állapottal, a kiegészél és az alvászavarokkal. Ennek értelmében beigazolódott a feltevése, melynek értelmezése az, hogy minél magasabb az észlelt munkahelyi stressze az egészségügyi dolgozónak, annál alacsonyabba, rosszabbra értékeli az egészségi állapotát. Valamint minél magasabb az észlelt munkahelyi stressznek a mértéke, annál kiégettebbnek érzi magát az egészségügyi dolgozó és annál rosszabbul alszik. Ez összhangban van azzal az állítással, miszerint az egészségügyben dolgozó személyek élnek át a legmagasabb stressz szintet a munkájuk által, ezen felül pedig a nővérek az egészségügy területén. Megállapítható tény, hogy a nővérek igen magas munkahelyi stresszt élnek át a munkahelyükön, mely káros hatással van az általános egészségi állapotukra

³⁷ Píko Bettina: Az egészségi állapot komplexitása és mérési lehetőségei. *Lege Artis Medicinæ* 6. (1996) 474-477.

nézve.³⁸ A magas stresszterheltség következményeképp felléphet a „burnout” tünetegyüttes, ami magába hordozza a fizikai, érzelmi és mentális kimerültséget.³⁸ A magas átélt munkahelyi stressz mértékének gyakran vezető tünetei az alvási zavarok és a gyakori fejfájás.³⁹ Tehát, az egészségügyi dolgozóknál nap, mint nap folyamatosan magas stresszterheltség áll fenn, a COVID-19 járványhelyzet harmadik hullámának idején is, ezáltal még inkább rosszabbra értékelik az általános egészségi állapotukat, annál kiégettebbnek érzik magukat és annál rosszabbul alszanak.

Az első felvetésemből született meg az az elvárásom, amely a *második hipotézisemet* szolgálja, miszerint a koronavírustól való félelem mértéke korrelál a Koppenhágai kérdőív egészségi állapotra és jóllétre vonatkozó faktoraival (az általános egészségi állapottal, kiégéssel és az alvászavarokkal), az egészségügyi dolgozók körében a COVID-19 járvány harmadik hullámának idején. Azért vártam ezt az eredményt, mert a járvány idején dolgozó egészségügyi dolgozók erős felelősségtudatot és professzionalizmust teljesítenek,⁴⁰ ami egy olyan jelentős stresszor a munkájuk által, ami megnöveli a munkahelyi stressz szintjét náluk. Eredményeim által nem igazolódott be a hipotézisem, ugyanis nem találtam szignifikáns kapcsolatot sem a munkahelyi stressz és az önbecsült egészségi állapot között, sem a munkahelyi stressz és a kiégés között, sem a munkahelyi stressz és az alvászavarok között. A kapott eredmény értelmezéseként nem állíthatjuk azt, hogy a koronavírustól való félelem szignifikáns kapcsolatban áll az egészségi állapottal, a kiégéssel és az alvászavarokkal. Alapvetően ennek az állításnak a nem beigazolódására magyarázat lehet, hogy az egészségügyi dolgozók munkakörnyezetében a koronavírustól való félelem fizikai stresszornak tekinthető. A fizikai stresszor tekintetében pedig egyénenként és munkakörnyezettől függően változik annak mértéke, hogy ki mennyire tudja tolerálni a kellemetlen tényezőket. Az emberek hajlamosak hozzászokni a fizikai stresszorhoz, megbékélnek ezekkel a faktorokkal egy idő után.⁴¹ Ez a magyarázat válaszul szolgálhat, ugyanis a vizsgálat a COVID-19 járványhelyzet harmadik hullámában zajlott, tehát több, mint egy évvel a vészhelyzet kirobbanása után, ezért az egészségügyi dolgozóknak volt idejük hozzászokni, megbékélni a fennálló helyzettel, ezzel csökkent a vírustól való félelmük. Kutatások alátámasztják, hogy a fokozott fizikai és szellemi megterhelést átélő

³⁸ Maslach, C.: Burnout i. m. 107.

³⁹ Pikó Bettina: Pszichoszomatikus tünetek és a szubjektív egészségértékelés epidemiológiája középiskolások körében. Orvosi Hetilap 140. (1999a) 1297-1304.

⁴⁰ Catton, H.: Global challenges in health i. m. 67.

⁴¹ Smith J. C.: Understanding stress and coping. Work stress 11. Toronto 1993. 192-222.

munkahelyen a való problémát nem a feladatvégzés, esetünkben a veszélyes munkakörnyezet adja, hiszen erre előzetesen felkészülnek a dolgozók, hanem a nem megfelelő minőségű formális és informális kapcsolatrendszer.⁴² Összességében visszautalva az első hipotézisemre, a munkahelyi stressz erősebb prediktora az általános egészségi állapotnak, a kiégésnek és az alvászavaroknak, mint a koronavírustól való félelem. Pozitív kimenetként értelmezhető, hiszen az egészségügyi intézménynek lehetősége van a fennálló probléma orvoslására, például különböző programokkal és átszervezéssel. A vizsgálat felhívja a figyelmet arra, hogy a munkahelyi stressz erős kapcsolatban áll az egészségi állapottal, s ha ezzel nem foglalkozik az adott egészségügyi intézmény, akkor annak súlyos költsége, következménye lehet.

A harmadik hipotézisemként megvizsgáltam, hogy vajon van-e különbség az egészségügyi dolgozók körében a koronavírus járvány előtti és a járványhelyzet alatti időszak között a munkahelyi stressz tekintetében. Feltételezésemet abból alakítottam ki, miszerint az egészségügyi dolgozóknak egy olyan helyzettel kellett megbirkózniuk a COVID-19 járványhelyzet berobbanásával, amire eddig ezelőtt nem volt példa.⁴³ Eredményül nem találtam szignifikáns különbséget az egészségügyi dolgozók által átélt munkahelyi stressz mértéke között a járványhelyzet előtt és alatt. Találtam ugyan különbséget az egészségügyi dolgozók által átélt munkahelyi stressz mértéke között a járványhelyzet előtt és alatt, ám ez a különbség nem jelentős. Ahogy a második hipotézisemben is kiemeltém a koronavírus nem egy erős prediktora a munkahelyi stressznek. A munkahelyi stressznek rengeteg befolyásoló faktora lehet, ám azt sem szabad említés nélkül hagyni, hogy ez a COVID-19 járványhelyzet által keletkezett plusz stresszterhelések mellett bizonyos faktorok jobba váltak. A társas támogatás lehet például egy olyan bizonyos faktor, amely enyhíteni tudja a munkahelyi stresszt.⁴⁴ Ezen szakirodalmi alátámasztás által bővebb vizsgálatot végeztem a harmadik hipotézisem magyarázatára. Ennek érdekében megvizsgáltam annak a hátterét, hogy miért nincs szignifikáns különbség a járványhelyzet előtt és alatt a munkahelyi stressz tekintetében. Tehát különbségvizsgálattal ellenőriztem, hogy a járvány előtt és a járvány alatt a Koppenhágai kérdőív faktorai miképp változtak. Kiegészítő elemzésképp kiemeltém három faktort, mely vélhetőleg hozzájárulhatott a stresszterheléssel való adaptív megküzdéshez.

⁴² Gary M. Kaufmann - Terry A. Beehr: Occupational stressors, individual strains, and social supports among police officers. *Human Relations* 42. (1989) 185-197.

⁴³ Kulig, B. et al.: A COVID-19 pandémia hatása i. m. 22.

⁴⁴ Fenlason, K. J. - Beehr, T. A.: Social support and occupational stress i. m. 15.

Azt találtam, hogy a fejlődési lehetőségek faktornál szignifikáns különbség van a járványhelyzet előtt és alatti időszak között (lásd 1. grafikon). Valamint, hogy a munkatársak közötti bizalom (lásd 2. grafikon), illetve az előreláthatóság faktornál (lásd 3. grafikon) is szignifikáns különbség van a járvány előtti és alatti időszak között. Mivel a munkatársak közötti bizalom szignifikánsan magasabb pontszámot ért el a járványhelyzet alatt, mint előtt, ezért feltételezhető, hogy a társas támogatás miatt csökkent a munkahelyi stressz mértéke. A társas támogatás annak a meglétét és megélését jelenti, amikor azt érezzük, hogy valaki szeret, tisztel, meghallgat, elfogad bennünket, ezen felül törődik velünk, valamint azt, amikor valakivel kölcsönösen segítséget nyújtunk egymásnak.⁴⁵ Azok a személyek, akik jobban be tudnak illeszkedni egy összetartó közegbe, például egy munkahelyen, azok kevésbé számolnak be egészségük romlásáról, még akkor sem, ha igen magas stresszterheltséggel kell gyakran, vagy hosszútávon megbirkózniuk. A másik kiemelt faktor, amely vélhetőleg segített az egészségügyi dolgozóknak a COVID-19 járványhelyzet általi munkahelyi stresszhelyzettel való megbirkózásban az a fejlődési lehetőségek. A stressz magában hordozza azt a lehetőséget, hogy az egyén fejlődjön, éppen annyira, mint azt, hogy az egészsége károsodjon.⁴⁶ Esetünkben az egészségügyi dolgozók hirtelen nagy terheléssel találták szembe magukat a járványhelyzet miatt, viszont ez a hatalmas leterheltség vélhetőleg új erőforrásokat hozott magával. A harmadik ilyen faktor az előreláthatóság volt, amelyben szignifikánsan magasabb pontszámot értek el az egészségügyi dolgozók a járványhelyzet alatt, mint előtt. A jelenség természetesen az emberekre is igaz, sőt, az előreláthatatlan stressz faktorok prediktorai lehetnek a depresszió kialakulásának is. Az a stressz rossz, amely fölött nincs ellenőrzésünk, ami kiszámíthatatlan időpontokban jelentkezik és előreláthatatlan ideig tart. A munkahelyi stressz csökkentésének egyik adaptív módszere a munkatársak bevonása a döntésekbe és a tervezésbe. A tudatos jelenlét nem csökkenti a terheket, viszont kialakítja az előreláthatóság tudatát, ami csökkenti, vagy ki is zárhatja a tartós stressz kockázatát.⁴⁷ Tehát a szakirodalmi alátámasztás alapján, a munkahelyi stressz tekintetében egyrészt azért nem találtam szignifikáns különbséget a járványhelyzet előtti és alatti időszak között, mivel a vírus jelenléte folyamatos tudatos szervezést igényelt az egészségügyi dolgozóktól, ami vélhetőleg a járványhelyzet

⁴⁵ *Sheldon Cohen*: Social relationships and health. *American psychologist* 59. (2004) 676-684.

⁴⁶ *Lazányi Kornélia*: Stressz és társas támogatás a felsőoktatásban. Vállalkozásfejlesztés a XXI. században. Budapest 2012.

⁴⁷ *Haller József - Hazafi Zoltán*: Stressz, kiegész, depresszió: munkavállalótól a munkacsoportig. Nemzeti Közszerológai Egyetem; Közigazgatási Továbbképzési Intézet. Budapest 2020.

előtt nem volt ilyen mértékig indikált. Ezek a tervek és döntések felépítettek számukra egy szervezethez, amely az előreláthatóságot erősítette, ezáltal a stressz szintjük is csökkent. A járványhelyzet alatti felmérés már a harmadik hullámban készült, így ez továbbá igazolja azt a gondolatot, miszerint a vírussal kapcsolatos tapasztalataik növelték bennük az előreláthatóságot. Ezen faktorok összefüggésbe hozhatók a reziliencia elméletével, melynek meghatározása az, amikor az egyénnek egy bizonyos sokkhatás által jelentkezik egy rugalmas ellenálló képessége, amely adaptív funkciót biztosít számára, a fennmaradást. Valójában a reziliencia egy képesség arra, hogy a személy sikeresen és adaptívan megbirkózzon és túljusson egy magas stresszel teli helyzeten, esetlegesen egy traumán.⁴⁸ A reziliencia a stressz megküzdési képességek mérésére is alkalmas.⁴⁹ Tehát, akik reziliensek, azok nehéz élethelyzetekben, körülményekben is meg tudják őrizni pozitivitásukat, lelki épségüket, ezáltal növekedni, fejlődni tudnak a krízisekből. Vizsgálatom magyarázata, hogy feltételezhetőleg azért nem volt különbség az egészségügyi dolgozók körében a járvány előtti és alatti időszak között a munkahelyi stressz tekintetében, mivel a reziliencia mint képesség átsegítette őket a nehéz stresszel teli időszakon, amit a társas támogatás, a fejlődési lehetőségek és az előreláthatóság erősített meg esetükben.

4.2. Zárás

Összefoglalva az eredményeim elmondható, hogy a munkahelyi stressz negatív hatással van az egészségi állapotra (általános egészségi állapotra, kiegészítő és az alvászavarokra) az egészségügyi dolgozók körében, ellenben a koronavírusos való félelemmel, ami nem áll összefüggésben az egészségi állapot romlásával. Az eredményeim további részét képezi, hogy nem találtam különbséget az egészségügyi dolgozók körében a COVID-19 járványhelyzet előtti és alatti időszak között a munkahelyi stressz tekintetében. Kutatásom felhívja arra a figyelmet, hogy az egészségügyi intézményeknek jelentős hangsúlyt kell fektetniük az esetleges munkahelyi stressz általi problémák feltárására, azonosítására majd orvoslására.

⁴⁸ Kovács Andrea: Policisztás ovárium szindrómával élő nők reziliencia jellemzőinek komplex rendszer szemléletű vizsgálata. Impulzus 5. (2018) 5-6.

⁴⁹ Kathryn M. Connor - Jonathan R. T. Davidson: Development of a new resilience scale: the Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). Depression and Anxiety 18. (2003) 76-82.

Csigó Ábel

Milyen az ideális sváb? A magyarországi németiség reprezentációja a kisebbségi sajtóban Koch Valéria *Neue Zeitung*-ba írott cikkei alapján*

Bevezetés

Dolgozatomban arra teszek kísérletet, hogy Koch Valéria újságírói tevékenységét a *Neue Zeitung*-ba írott cikkein keresztül elemezzem és hogy elhelyezzem azt a korszak társadalmi-politikai kontextusában. Vizsgálatom kettős relevanciával bírhat: egyrészt új fényt vethet a jelentős magyarországi német író-életművére, másrészt pedig hozzájárulhat a Kádár-korszak (német nyelvű) kisebbségi sajtójának kutatásához. Ennek a munkának az elvégzése időszerű, mert – amint azt az eddigi Koch-szakirodalom áttekintésekor látni fogjuk majd –, a szerző munkásságának ezen aspektusa részleteiben mindeddig nem került feldolgozásra.

A tanulmány első részében bemutatom a Koch-kutatás eddigi eredményeit, a *Neue Zeitung*-hoz kapcsolódó szakirodalmat, majd kitérek az 1956 utáni magyar média helyzetével foglalkozó irodalomra is. Ezt követően felvázolom a tanulmány elméleti keretét és módszerét, végül pedig felállítom a dolgozat munkahipotéziseit. A tanulmány második része a Koch-szövegek formai és tartalmi elemzését tartalmazza. Szövegem utolsó fejezetében összefoglalom a vizsgálatomból levonható következtetéseket, továbbá a függelékben feltüntettem a feldolgozott újságcikkek jegyzékét.

* A tanulmány, amely az ELTE BTK Germanisztikai Intézetéhez leadott szakdolgozatomon alapul, nem születhetett volna meg Dr. Kerekes Amália kitarató szakmai támogatása és témavezetői munkája nélkül, amelyekért itt szeretnék köszönetet mondani. Szintén köszönet illeti Dr. Erb Mariát az opponensi tevékenységéért, illetve Wolfart Máriát a szöveg ellenőrzéséért.

1. Szakirodalmi áttekintés

1.1. Koch Valéria életéről és műveiről

Leszögezhetjük, hogy eddig a kutatók figyelmét mindenekelőtt Koch lírai szövegei keltették fel. Ezeket diplomamunkák és doktori disszertációk¹, illetve tudományos folyóiratokban² és tanulmánykötetekben³ megjelent publikációk dolgozzák fel. Ezen felül olyan ismeretterjesztő jellegű szövegek⁴ is fellelhetők, melyek Koch életét és lírai művészetét hivatottak megismertetni a szélesebb közönséggel. Egy 2019-ben megjelent emlékkötetben⁵ sokrétű személyiségét és műveit több szempontból is bemutató tanulmányok olvashatók. Életével kapcsolatban további eligazítást nyújt a Magyarországi Németek Pedagógiai Intézetének⁶ (Ungarndeutches Pädagogisches Institut) tankönyve. Az ezidáig megjelent, Koch újságírói tevékenységét tematizáló szövegekről elmondható, hogy áttekintő jellegű munkák, s hogy nem tartalmazzák a Koch által szerzett újságcikkek szöveggközei vizsgálatát. Tanulmányom elsődleges célja ennek a hiánynak a – legalábbis részleges – megszüntetése.

¹ Ld. *Vargáné Pék Katalin*: Die Zweisprachige Tätigkeit von Valeria Koch. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Diplomamunka, Budapest. 2004 és *Mándoki Eszter*: Identitätssuche in ausgewählten Werken Valeria Kochs. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Diplomamunka, Budapest. 2014. A következő doktori értekezésnek egy fejezete Koch lírájával foglalkozik: *Pável Rita*: Entwicklungsgeschichtliche Erwägungen zur ungarndeutschen Literatur mit besonderer Rücksicht auf die zweite Hälfte des 20. Jahrhunderts. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Doktori értekezés, Budapest. 2006. 187–209.

² Ld. *Bechtel Helmut Herman*: A kitaszítottág artikulációja egy nyelvek közötti térben. Valeria Koch A nyelv mostohagyermeké című versének értelmezési tartományai. Pad: Irodalmi és művészeti folyóirat 1. (2010) 13–25.

³ Ld. *Varga Zoltán*: „In memoriam / Valeria Koch, / die es hätte geben können.” Egy kétnyelvű költőné életművének feldolgozása halálának 15. évfordulója alkalmából, In: Eötvözet II. (=Acta Szegediensia Collegii De Rolando Eötvös Nominati 2.). Szerk. Gellérfi Gergő - Hajdú Attila. Szeged. 2013. 14–20. Ld. még: *Szendő Zoltán*: Intertextuelle Mehrschichtigkeit in der Lyrik Valeria Kochs. In: Offene Dialoge. Narrative in Literatur, Kultur und Geschichte. Festschrift für Kálmán Kovács. Szerk. Horváth Andrea; Karl Katschthaler; Pabis Eszter. Debrecen. 2016. 75–87 és *Üő.*: Zum Ich- und Weltverständnis in der Lyrik Valeria Kochs, In: Literarische Freiräume: Festschrift für Neva Šlibar. Szerk. Vesna Kondrič Horvat et al. Ljubljana. 2019. 93–105.

⁴ Ld. pl.: *Kerekes Gábor*: Valeria Koch: Gedenkzeile über die Vertreibung, Neue Zeitung 62. (2018) 10–11. sz. 10–11. Ld. továbbá: *Üő.*: Gedichte zu Winter und Advent: Erika Áts und Valeria Koch. Vörösvári Újság 14 (2008) 12. sz. 14.

⁵ In memoriam Valeria Koch, die es hätte geben können. Szerk. *Erb Maria; Wolfart Maria*, Budapest. 2019.

⁶ Lehrbuch des Ungarndeutschen Pädagogischen Instituts (<http://lehrbuch.udpi.hu/valeria-koch>, letöltés 2023. ápr. 26.)

1.2. A kisebbségi sajtó helyzetéről a Kádár-korszakban

Az utóbbi évtizedben két nagyobb terjedelmű, a magyarországi német kisebbség médiájának történetével foglalkozó munka is napvilágot látott: Klein Judit 2015-ben megjelent doktori disszertációja⁷ és Tóth Ágnes 2017-es akadémiai doktori értekezése.⁸ Ezen kutatások történettudományi jellegűek voltak, azaz a *Neue Zeitung* történetét levéltári dokumentumok segítségével dolgozták föl, így tehát az újságban megjelent cikkek vizsgálatát nem végezték el. Az újsággal továbbá egy 2004-ben megjelent diplomamunka is foglalkozott nyelvészeti szempontok mentén,⁹ 2010-ben pedig Johann Schuth, a lap jelenlegi főszerkesztője publikált arról egy áttekintő jellegű szöveget.¹⁰

Munkáikban Klein és Tóth egyaránt arra jutottak, hogy a *Neue Zeitung* számára kivitelezhetetlen feladatnak bizonyult az, hogy autentikus kisebbségi újságként működjön. Ennek oka a kor médiaviszonyaiban keresendő, ugyanis a Kádár-korszakban nem az olvasók (azaz ebben az esetben a sváb kisebbség tagjai) határozták meg a sajtó agendáját, hanem mindenekelőtt az MSZMP politikája, melyet minden médium eszközként volt hivatott szolgálni. Ennek a politika által meghatározott viszonyrendszernek következtében jellemző volt, hogy az egyes médiumok elidegenültek fogyasztóiktól.¹¹

Ennek kapcsán feltétlenül érdemes egy pillantást vetni a Kádár-korszak médiájával foglalkozó szakirodalom nyilvánosságkonceptióira, mert ezek segítségével megvilágítható a kisebbségi média egy fontos aspektusa. Monográfiájában Takács Róbert, miután bemutatja az eddigi elemzésekben kidolgozott fogalmakat¹² (a korlátozott nyilvánosság fogalmát Heller Mária, Némedi Ágnes és Rényi Ágnes elemzéseiben, a félnyilvánosságét Angelusz Róbertnél, a szimulált nyilvánosságét Kalmár Melindánál és a háromosztatú nyilvánosságét

⁷ Klein Judit: *Die Geschichte und Funktion der deutschsprachigen Minderheitenmedien in Ungarn im Sozialismus*. Andrassy Egyetem, Doktori értekezés, Budapest. 2015.

⁸ Tóth Ágnes: *Németek Magyarországon 1950–1970*. Akadémiai doktori értekezés, Budapest. 2017.

⁹ Karácsony Zoltán: *Analyse journalistischer Texte in der Neuen Zeitung*, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Diplomamunka, Budapest. 1999.

¹⁰ Johann Schuth: *Mehr als 50 Jahre im Dienste der Ungarndeutschen – die Neue Zeitung*. In: *Minderheiten und Medien*. Die Repräsentanz der ungarndeutschen Minderheit in den Medien. Szerk. Ellen Tichy. Hamburg. 2010.

¹¹ Klein Judit: *Die Geschichte und Funktion der deutschsprachigen Minderheitenmedien in Ungarn im Sozialismus*. Andrassy Egyetem, Doktori értekezés, Budapest. 2015.

¹² Vö. Takács Róbert: *Politikai újságírás a Kádár-korban*. Budapest. 2012. 30–33.

Bajomi-Lázár Péternél), bevezeti a körkörös nyilvánosság fogalmát¹³. Ez a koncepció a kor médiájának rendszerét koncentrikus körök összességéként írja le. Minél távolabb van egy kör a középponttól, annál több kényes témát enged meg szóba hozni. A rendszer gondolkodás- és működésmódjának illusztrálására példaként Kádár János egy megszólalását idézi, miszerint neki mindegy, hogy a (csak egy nagyon szűk közönséghez szóló) irodalmi folyóiratokban mi jelenik meg, amíg a napilapok, a rádió és a televízió szigorú központi irányítás alatt állnak.¹⁴ Azok a „körök” tehát, melyek a középponttól távolabb vannak (ilyenek például a pártnapokon vagy az egyetemeken zárt körben elhangzó viták, vagy a csak korlátozott terjedelemben megjelenő szövegek stb.), a kritikus megszólalásoknak nagyobb teret engedtek.

Ahhoz, hogy mindebből egy, a kisebbségi lapokra nézve fontos következtést le tudjunk vonni, szóba kell hozni ezeknek a médiumoknak egy további, Klein által kiemelt aspektusát, mégpedig azt, hogy a kisebbségi médiának nem sikerült integrálnia a kisebbség és a többség kommunikációját, mivel a kisebbségek ügyei nem érték el a többségi média ingerküszöbét. Ennek következtében előbbieket egy, a többségi médián kívüli és azzal párhuzamos kommunikációt hoztak létre.¹⁵

A fentiek ismeretében feltűnik a kisebbségi médiumok egy jellemző tulajdonsága. Noha ezek nem voltak az országos média „központi körében”, hiszen ezeket a népeességnek (sőt, magának a nemzeti kisebbségnek is) csak egy kis csoportja fogyasztotta, mégsem rendelkeztek nagyobb mozgástérrel, mint ennek a körnek a többségi médiumai, mivel a kisebbségi médiumok (legalábbis elméletileg) ugyanazzal a funkcióval bírtak *a kisebbség számára*, mint a többségi médiumok a magyar többség számára. Indokolt azt mondani, hogy ez pusztán elméletileg volt így, mert valójában a kisebbségek számára is az országos elérésű, magyar nyelvű médiumok jelentették az elsődleges információforrást.¹⁶

¹³ Vö. *uo.*, 32sk.

¹⁴ „Szerintem első a napilap, a rádió, a színpad, második az irodalmi folyóirat. Ott már nem bánom, akármit nyomnak ki. Ez a mi pártunk általános harcát nem nagyon zavarja, de ami a napilapokban, rádióban jelenik meg, az közvetlenül hat társadalmi életünkre és visszahat a politikai harcra.” *Ld. uo.*, 32.

¹⁵ Vö. *Klein J.*: Die Geschichte und Funktion i. m. 71, 80.

¹⁶ Vö. *uo.*, 61, 101, 161.

2. Elméleti keret és módszer

2.1. A tanulmány kutatási kérdéseiről és annak elméleti keretéről

Mínthogy a Koch Valéria által írott újságcikkek teljes korpuszának vizsgálata jelen tanulmány kereteit messze meghaladná, itt csak azokat a szövegeket elemzem, melyek a *portré* műfajához tartoznak.¹⁷ Ezeket a magyarországi német kisebbség reprezentációjára való tekintettel vizsgálom, mégpedig két szempontból.

Közhely, hogy a média nagy hatást képes gyakorolni fogyasztóira, így képes azok gondolatvilágát, ebből következően pedig viselkedésüket is befolyásolni és alakítani, mert a média „a valóság egy leírását, egy világkonstrukciót hoz létre, és ez az a valóság, amely felé egy társadalom orientálódik”.¹⁸ A vizsgált időszakban a reálszocialista országokban, így Magyarországon is, a média(politika) deklarált célja volt a nép szocialista szellemű „nevelése”, azaz tudatuknak a párt ideológiájának megfelelő módon való átalakítása.¹⁹ Először tehát a szövegeket arra tekintettel vizsgálom, mennyiben töltik be ezt a szociálpedagógiai funkciójukat. Milyen tulajdonságokkal bírnak a portrékban bemutatott személyek? Mennyiben értelmezhetők a szövegekben kifejezésre jutó gondolataik és viselkedésmintáik modell- és példaképszerűként a magyarországi németek számára?

Másodszor azt a kérdést teszem fel, hogy milyen olvasatokat tesznek lehetővé a szövegek akkor, ha egy kívülálló szempontjából olvassuk őket, azaz egy olyan személy nézőpontjából, aki maga nem a magyarországi német kisebbség tagja. Ebben a tekintetben vizsgálatra érdemes, hogy a portrék hogyan szituálják a svábokat Magyarország korabeli politika és kulturális szcénájában, azaz hogy miképpen mutatják be egy nemzeti kisebbség életét azon keretek között, amelyeket a reálszocialista Magyarország és annak „lenini” nemzetiségpolitikája nyújtanak.

Elemzésemnek szerves részét alkotja továbbá a szövegek műfajspecifikus jellemzőinek és azok retorikájának vizsgálata. A cikkek tartalmi feldolgozásában azok témáit és motívumait, valamint a bemutatott személyek tipikus jellemvonásait és társadalmi háttérüket veszem górcső alá. Ez utóbbi aspektus vezet minket tovább annak a társadalomelméleti koncepciónak a bemutatásához, melyre tanulmányom támaszkodik. Elméleti háttérként Konrád György és

¹⁷ A Koch által a *Neue Zeitung*-ban publikált szövegek felsorolásáért ld. In memoriam Valeria Koch i. m. 180–185.

¹⁸ „[Die Medien] erzeugen eine Beschreibung der Realität, eine Weltkonstruktion, und das ist die Realität, an der eine Gesellschaft sich orientiert.” Ld.: *Niklas Luhmann: Die Gesellschaft der Gesellschaft*. 2. Teilband. Frankfurt am Main. 1998, 1102.

¹⁹ Vö. *Takács R.*: Politikai újságírás i. m. 21.

Szelényi Iván (értelmiség)szociológiai teóriája szolgál, melyet az 1978-ban írott, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* c. munkájukban dolgoztak ki.²⁰ Ebben, miután áttekintik azokat a strukturális pozíciókat, melyeket az „értelmiségiek”²¹ a világtörténelem különböző társadalmi formációiban betöltöttek, felvázolják a reálszocialista országok átfogó társadalomelméletét, melyben azokat mint a *racionalis redisztribúció társadalmait* nevezik meg.²² Konrád és Szelényi szerint ezekben a társadalmakban az értelmiség „osztályjellegű”²³ hatalommal rendelkezik, amely abban áll, hogy ők irányítják a bürokratikus megszervezett társadalmi újraelosztást, illetve azokat az intézményeket (oktatás, média, rendvédelmi szervek), melyek a rendszer stabilitását és újatermelését biztosítják.²⁴ A racionalis redisztribúció társadalmában elméletük szerint egy dichotóm osztálystruktúra figyelhető meg, melynek egyik osztályát a bürokratikus újraelosztást irányító értelmiségiek, a másikat pedig az újraelosztott javakat megtermelő munkásosztály alkotják.²⁵ Konrád és Szelényi szerint az osztály nélküli társadalom ideálja, melyre az uralkodó értelmiségi osztály hivatkozik, lehetetlenné teszi a társadalmi részérdekek artikulációját és ennek következtében az osztálytudat kialakulását is, mely utóbbi tényező magukat az értelmiségieket is megakadályozza abban, hogy önmagukat osztályként gondolják el.²⁶

²⁰ Ld. *Konrád György - Szelényi Iván: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Budapest. 1989. Elméletük rövid bemutatásáért és értékeléséért ld. *Modern szociológiai paradigmák*. Szerk. *Némedi Dénes*. Budapest. 2008, 138–142.

²¹ Felfogásuk szerint az értelmiségiek „olyan tudás monopolisztikus birtokosai, amelyet a társadalom transzkontextuális érvényességűnek fogad el és ezért tagjainak orientálására felhasznál”. Az értelmiségiek tehát a társadalom azon tagjai, akik egy társadalom számára olyan gondolkodási és cselekvési mintákat termelnek (az olyan kérdésekre válaszolva, mint: „Mi jó?”, „Mi rossz?”, „Mit tegyünk?”), amelyek szituációtól függetlenül, általánosan használhatók. Vö. *Konrád Gy.; Szelényi I.: Az értelmiség útja* i. m., 49–56, itt: 52. Az értelmiségi fogalmának ebből a felfogásából következik, hogy azt a prekapitalista termelési formákra is alkalmazni tudják.

²² Vö. uo., 178skk., különösen 181sk. Elméletüknek az alábbiakban bemutatott összefoglalása elsősorban a mű negyedik fejezetére fókuszál. Vö. uo., 178–312.

²³ „A modern racionalis redisztribúcióra hatalmi monopóliummal rendelkező társadalmi csoport hatalma osztályjellegű hatalom, az értelmiségi osztály hatalma.” Vö. uo., 181.

²⁴ „A redisztribúció egész civilizációs modellt alkot, amelynek egyenlő fontosságú részese a közgazdász-technokrata réteg, a központi újraelosztás tulajdonképpeni végrehajtója, az államigazgatási és politikai bürokrácia – amely alkalmasint rendőrileg is szavatolja a redisztribúció zavartalan működését –, továbbá az ideológiai, tudományos és művészértelmiség – amely a redisztribúció gondolatvilágát, ethoszát termeli, tartósítja és terjeszti.” Vö. uo., 181sk.

²⁵ Természetesen a társadalom minden tagja nem sorolható be egyértelműen egyik vagy másik csoportba, ezért ezeket az elméletben kiegészítik az ún. középrétegek. Vö. uo., 178skk.

²⁶ Vö. uo., 274skk.

2.2. Hipotézisek

Az 1956 és 1989 közötti magyarországi sajtóra vonatkozó kutatások eredményeire való tekintettel néhány hipotézist valamelyes biztonsággal megfogalmazhatunk. Elsőként azt, hogy a portrékban ábrázolt személyek mint példaképek, mint pozitív(nak ítélt) viselkedésminták hordozói mutatkoznak meg, mivel a sajtótól elvárt volt a szociálpedagógiai elkötelezettség és hangvétel.²⁷ Tamás Gáspár Miklós találó megfogalmazása szerint a „létező szocializmus” ethosának egyik kulcsfogalma az *épületesség* volt²⁸, így a vizsgált szövegektől is ezt várhatjuk. Végül ehhez az aspektushoz tartozik azon előfeltevés is, hogy a szövegekben nem fogalmazódik majd meg a rendszert alapjaiban megkérdőjelező kritika.

A dolgozat egy további hipotézissel is élni fog, melyet Konrád és Szelényi elmélete alapján állítok fel. Az értelmiség a racionális redistribúció társadalmában nagy presztízzsel rendelkezett, hiszen domináns osztályhelyzetet foglalt el.²⁹ Amennyiben pedig valóban az értelmiségiek voltak a társadalom legelismertebb tagjai, nem volna meglepő, ha a cikkek portréalanyai között felülreprezentáltak lennének, hiszen, mint már arról korábban szó volt, a szövegektől azt várjuk, hogy példaképszerű, pozitív viselkedésmintákat megvalósító személyeket mutassanak be.

3. Szövegelemzés

3.1. Előzetes megjegyzések a portré műfajához és a szövegek válogatási szempontjaihoz

A kortárs német nyelvű médiatudományos szakirodalomban a portré műfajának két, némileg eltérő koncepciójával és definíciójával találkozhatunk. Dagmar Lorenz szerint a portré „érzelemorientált, sőt, pletykaéhes (*voyeuristisch*)”,³⁰ melyben egy személy „hozzáállása, indítékai (*Motive*) és érzései (...) kerülnek

²⁷ Vö. pl. Németi Irénnek, a *Nők Lapja* egykori szerkesztőjének megszólalását: „A sajtóirányítás «a jó családot, a jó apát, a jó pedagógust, a jó munkást, a jó fejjönőt» akarta a lapban viszontlátni, nem az alkoholizmus vagy az öngyilkosság problémáit.” Idézi: *Takács R.*: Politikai újságírás i. m. 327.

²⁸ „A «realszoc» maga volt a megvalósult pozitívitás (intézményesség, tradíció, tekintély, illemmélétesszabállyá varázsolt morál «a legfőbb fokon»), építés és «épületesség» (ami *edifying, erbaulich, edificateur*, az esperes úr és a népművelő *pozitív*, tanulságos modora).” Ld.: *Tamás Gáspár Miklós*: Antitézis. Budapest. 2021, 28.

²⁹ A „diplomakultusz” kapcsán ld. *Konrád Gy.; Szelényi I.*: Az értelmiség útja i. m. 281skk.

³⁰ „Als emotionsorientiert, ja sogar als tendenziell voyeuristisch, könnte man auch das Porträt bezeichnen.” Ld. itt: *Dagmar Lorenz*: Journalismus. Stuttgart/Weimar. 2009, 119.

megfigyelésre és értelmezésre”³¹ Lorenznél a portré „nem önálló szövegforma, hanem inkább egy műfaj”, azaz számára a *tematikus elem* (azaz egy személy bemutatása) az, ami a portré műfaját meghatározza.³²

Kerstin Liesem munkájában a portrét mint „elbeszélő szövegfajtát” (*erzählende Textsorte*) illetve mint „elbeszélő zszurnalisztikai ábrázolásmódot” (*erzählende journalistische Darstellungsform*) írja le.³³ A portré két jellemző tulajdonságát emeli ki: egyrészt a narratív struktúrát, melybe az alany ábrázolása beágyazódik, másrészt ennek az ábrázolásnak (illetve magának a portré fogalmának is) a képzőművészeti ábrázolással való rokonságát. Liesem szerint az újságíróknak, miként a festőknek, fényvel és árnyékkal kell dolgozniuk, hogy alanyaikat a maguk sokrétűségében és ellentmondásosságában legyenek képesek ábrázolni.³⁴ Ez utóbbi definíciós kísérletnél tehát nem a tartalmi, hanem a formai elem a döntő.

Az alábbi elemzés Lorenz tematikusan orientált fogalmára támaszkodik, nem Liesem némileg szűkebb kereteket megadó koncepciójára, mert, mint ahogy az a vizsgálat során megmutatkozik majd, Koch szövegei sok esetben közel maradnak, illetve közelednek az interjú és a jegyzőkönyv (*Protokoll*) műfajaihoz. Ebből kifolyólag egy olyan portréfelfogás használatát tartom adekvátnak, amelybe könnyen integrálható a formai heterogenitás.

3.2. Formai elemzés

A következőkben a cikkek³⁵ néhány formai alapvonása kerül majd leírásra, elsőként műfajspecifikus jegyeik. A portré Liesem által hangsúlyozott narratív szerkezete³⁶ természetesen Kochnál is tetten érhető. A szövegek nagyobb részének felütése egy elbeszélés kezdetéhez hasonlatos, és ez a forma a szövegek egészére jellemző. Ezt az „anatómiát” a korpusz egyik leghosszabb szövegén,

³¹ „Denn der Journalist »beobachtet und interpretiert Einstellungen, Motive und Gefühle (...)«”. Vö. uo.

³² Vö. uo.

³³ Ld. Kerstin Liesem: *Professionelles Schreiben für den Journalismus*. Wiesbaden. 2015, 97, 104.

³⁴ Vö. uo., 97.

³⁵ A vizsgált cikkek felsorolását és adataikat ld. a függelékben. Az alábbiakban a rövidség végett az egyes cikkekre az évfolyam és a lapszám megadásával hivatkozom. Amennyiben egy lapszámban több vizsgált szöveg is szerepel, a hivatkozást a megkülönböztethetőség érdekében egy további számmal láttam el, pl. így: 18/34/2. A szövegrészletek itt szerepeltetett fordításai tőlem származnak. A kiemelések az eredeti szövegeket követik. A *Neue Zeitung* teljes, digitalizált anyaga elérhető itt: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/NeueZeitung/>.

³⁶ Vö. Liesem, K: *Professionelles Schreiben* i. m. 97.

a magyarországi német költő, Franz Zeltner portréján keresztül illusztrálom.³⁷ Az elbeszélő struktúra első eleme a „cselekmény” helyének leírása:

„Soprontól tíz kilométerre, az egykor híres szénvidéken, Brennbergbányán él a sváb laikus író, Franz Zeltner.”

A vidék leírását követi a portré és egyúttal az „elbeszélés” tényleges felütése:

„Vasárnap volt, mikor Franz atyafit felkerestem. Szó szerint keresnem kellett, mivel csak a szomszédasszonynak, egy nagyon készsleges hölgynek a baráti segítségével tudtam őt megtalálni, mégpedig a gyümölcsösben: éppen a szilvát szedte le a fáról.”

Zeltner közbevetett kérdései (mint pl. „Az életrajzom? Az meglehetősen színes.” vagy: „Hogy hogyan is kezdődött nálam az írás?”) Koch interjúkérdéseinek helyettesítésére, illetve megőrzésére szolgálnak, hogy a beszélgetés fonala transzparenssé váljon az olvasóknak. Ennek kapcsán meg kell állapítani, hogy Koch szövegeiben a portré alapját adó interjú, beszélgetés rendszerint kilép a háttérből, mivel alanyait gyakran a saját hangjukon hagyja beszélni, azáltal, hogy a narratív szövegrészek közé hosszú egyenes idézeteket szűr be.³⁸ Ez a jelenség itt is megmutatkozik. A közbevetett kérdéseket hosszú idézetek követik, melyek akár egy egész hasábot is elfoglalnak. Megállapítható tehát, hogy a szövegek közel maradnak az élőbeszédhez és a szóbeliséghez, illetve az is, hogy a narratív struktúra valóban nem több egy *struktúránál*, egy keretnél, amely a portréalanyok mondandóját formába önti. Mint ahogy ez később megmutatkozik majd, ez a szóbeliséghez való közelség két, jegyzőkönyv-formában megírt cikkben csúcsonodik ki.

További fontos aspektus az újságíró („elbeszélő”) szerepe a portrékban. Több helyen olvashatunk szubjektív megszólalásokat az újságírótól, melyeknek három fajtája van. Ezek közül az elsők olyan megszólalások, melyeket kiszólásoknak vagy megszólításoknak nevezhetünk; itt egy olyan ideális befogadót szólít meg a szöveg, akitől valamilyen pozitív reakciót, választ vár. Ennek egy példája³⁹:

„A pilisvörösvári Edith Janka nem teljesen ismeretlen előttetek. A NZ 27. és 28. számaiban olvashattatok már róla. Emlékeztek?”

³⁷ Vö. 18/42.

³⁸ Vö. 19/43/2.

³⁹ Vö. 18/34/2.

Hasonló a következő hely:⁴⁰

„Nagyon örült ennek a „rendkívül megtisztelő feladatnak”, ahogy mondta, és megígérte nekünk, azaz Nektek, kedves fiatal olvasók, hogy írni fog minden érdekességről, ami az iskolájában vagy községében történik, és minden vidám dologról és olyan dolgokról is, amikről egy igazi kis eszmecsere alakulhat ki a hasábjainkon. *Már előre is nagyon örülünk tudósításainak. Ti is, ugye?*”

Megjelennek továbbá az „elbeszélői hangnak” szubjektív megjegyzései, értéktételei is, leggyakrabban a portréalanyok egy megszólalásával kapcsolatban, mint ahogy az alábbi példából⁴¹ is kitűnik:

1) „Csak akkor ismerjük meg magunkat valójában, mi, akik írunk, ha egymást ismerjük», véli, és igazza van.”

2) „«(...) *a német nyelvet*, melynek alapjait egyébként a nagyapámtól tanultam meg, ennek ellenére tovább szeretném tanulni és egyszer jól ismerni, mert meg vagyok győződve arról, hogy azt az élet legtöbb területén használni tudom», magyarázta Adam komolyan és nagyon helyesen.”

3) „Miért is kellene egy országelsőnek tartania egy felvételi vizsgától?”

Végül gyakran olvashatók a cikkek végén jókívánságok vagy egyéb záró, összegző megjegyzések.⁴² Ennek tipikus példája az alábbi szövegrész, ahol a summázó zárómegjegyzés egy, a portréalanyról szóló jókívánsággal párosul⁴³:

„A testvérpárnak még nincsenek pontos tervei a jövőre nézve, hiszen van még idejük, és sokat kell még tanulniuk, míg elkötelezik magukat egy hivatás mellett. Most *az új tanév* az, amivel meg kell birkóznuk. Remélhetőleg ez is sikerrel végződik majd!”

Ezek a gesztusok arra szolgálnak, hogy hangsúlyozzák az újságíró személyes kapcsolatát az ábrázolt személlyel. Ez azt a benyomást hivatott kelteni, hogy a *Neue Zeitung* és annak munkatársai a kisebbség ügyeit valóban a szívükön viselik. Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy Koch különböző szubjektív

⁴⁰ Vö. 17/42.

⁴¹ Vö. 20/15, 18/28, 20/20.

⁴² A legtöbb portré az alanyról címzett jókívánságokkal fejeződik be. Ezek néhány példája: 17/35, 17/42, 18/07, 18/18/2, 18/34/2, 20/18, 20/43/3. A következő cikkekben a zárómegjegyzések jelennek meg eklatánsan: 18/31, 19/34, 19/37/3, 19/43/2.

⁴³ Vö. 19/37/3.

hangvételő megjegyzései egyazon funkciót töltik be. Amennyiben ugyanis ezek (különböző aspektusokból) kiemelik az újságíró, illetve a szerkesztőség viszonyát az olvasókhöz, egy olyan autentikus kisebbségi újság képét vázolják fel, amely a közösség mindennapi életének szerves részét képezi.

3.3. Tartalmi elemzés

3.3.1. A vizsgálat eljárásmódjáról

A portrékat a bemutatott személyek tulajdonságainak megfelelően csoportosítottam. Ebben az intuición mellett a Konrád-Szelényi féle elmélet is szerepet játszott, ugyanis a csoportokat aszerint alakítottam ki, hogy a portréalanyok milyen strukturális pozíciót foglalnak el a racionális redisztribúció társadalmában. Ennek megfelelően négy kategóriát állítottam fel: iskolások, egyetemisták, értelmiségiek és nem-értelmiségiek. Ezen rész egyes alfejezetei ezt a felosztást követik.

Minthogy a tanulmány az „ideáltipikus sváb” konstrukciójának kérdését vizsgálja, az egyes alfejezetekben ennek a konstrukciónak az alapegységeire, azaz a portréalanyok gyakran előkerülő és karakterisztikus tulajdonságaira és gondolataira helyezem a hangsúlyt.

3.3.2. Iskolások

Ez a csoport a legnépesebbek közé tartozik, mert Koch a *Neue Zeitung*-nál a „Für unsere jungen Leser”, azaz az ifjúsági rovat szerkesztője volt.⁴⁴ Az ide tartozó cikkekben olyan mindennapi témákról esik szó, mint iskola, tanulás, szabadidős tevékenységek, továbbá a jövőre vonatkozó tervek, elképzelések. Mindenképpen figyelemreméltó viszont az, hogy szinte egyáltalán nem jelennek meg a cikkekben „csodagyerekek”, hanem csak olyan fiatalok, akiket „pusztán” tanulmányi teljesítményük tesz kiemelkedővé. Az egyetlen született, kivételes tehetség, aki bemutatásra kerül, az ifjú zongorista, Schiff András.⁴⁵ A kemény munka és a lelkes, öntevékeny viselkedés, aminek a portréalanyok sikereiket köszönhetik, teljes mértékben megfelelnek a korszak szocialista emberképének, amelyben a céltudatos munka fontosabb és nagyobb értékkel bíró volt a veleszületett tehetségnél.⁴⁶ A tény, hogy a cikkekben szinte csak

⁴⁴ Vö. In memoriam Valeria Koch i. m. 175.

⁴⁵ Vö. 18/51–52.

⁴⁶ Ezen ideál jellemzésért és ennek megjelenéséért a korszak oktatáspolitikai dokumentumaiban ld. H. Farkas Julianna: Értékek, célok, iskolák. Az emberkép változása az oktatáspolitikai dokumentumok és az empirikus vizsgálatok tükrében (1948–1989). Budapest. 2006., különösen 36–66.

mintatanulókat mutatnak be, egyértelműen ezt a társadalmi értékrendszert tükrözi vissza.

A cikkek folyamatosan hangsúlyozzák, hogy a gyerekek egy jó gimnáziumban folytatják tanulmányaikat, (vagy hogy az a céljuk, hogy bekerüljenek egy ilyenbe),⁴⁷ továbbá, hogy mindannyian jól és céltudatosan tanulnak, és részt vesznek a legkülönfélébb versenyeken.⁴⁸ A jó tanulmányi eredmények mellett több portréalanyt is széles érdeklődési kör jellemez, amelyet a cikkek erényként emelnek ki.⁴⁹ Egy tizennégy (!) éves portréalany ennek a meggyőződésnek igen elokvensen ad hangot: „[A] mai ifjúság ideálja, így az enyém is, a sokoldalú ember.”⁵⁰ Egy másik szövegben ez az ideál némileg pragmatikusabb módon fogalmazódik meg: „Minden, amit az ember tud, az hasznos.”⁵¹ A portré címe, melyből ez utóbbi részlet származik, ráadásul az, hogy: „Engem minden érdekel...”⁵² A portréalanyok további ismertetőjegye, hogy aktívan részt vesznek a közéletben, ami ennél a korosztálynál az úttörőmozgalomban és a KISZ-ben való tevékenykedést jelenti.⁵³

Természetesen a német nyelvnek és elsajátításának fontossága is előkerül. Lényegében az összes portréalany hangot ad azon kívánságának, hogy a (standard) német nyelvet minél jobban elsajátítsa.⁵⁴ A sváb dialektus(ok) viszont csak a nagyszülőkkel való kommunikáció kontextusában kerülnek említésre.⁵⁵ Egy alkalommal a párt nemzetiségpolitikája is fölmerül, elismerő szavak közepette:⁵⁶

„Nemzetiségpolitikánk azon elvének megfelelően, miszerint *németlakta területen a gimnáziumban a németet mint második idegen nyelvet kell oktatni*, most megvan a lehetőségem arra, hogy későbbi tervem érdekében [továbbtanulás az NDK-ban – Cs. Á.] megtanuljam a nyelvet.”

A portréalanyok a hagyományörzés területén is aktívak: népdalokat gyűjtenek, feljegyzik a dialektusban hagyományozott történeteket és részt vesznek a nemzetiségi témájú tanulmányi versenyeken is.⁵⁷

⁴⁷ Vö. 17/35, 17/42, 17/46, 18/07, 18/19/2, 18/28, 18/34/2, 18/36/4, 19/35, 20/18, 22/06/2, 22/40/2.

⁴⁸ Vö. 17/42, 18/07, 18/19/2, 18/28, 19/35, 19/37/3, 20/18, 20/20, 20/43/3, 22/06/2, 23/37.

⁴⁹ Vö. 18/28, 18/36/4, 19/35, 20/18, 20/35.

⁵⁰ Vö. 18/28.

⁵¹ Vö. 18/36/4.

⁵² Vö. 20/18.

⁵³ Vö. 18/19/2, 18/28, 19/37/3, 20/43/3, 22/06/2.

⁵⁴ Vö. pl. 17/35, 17/42, 18/07, 18/28, 19/20.

⁵⁵ Vö. 19/37/3.

⁵⁶ Vö. 17/42.

⁵⁷ Vö. 17/46, 19/20, 19/45, 20/35.

Mint ahogy fentebb erről szó esett, elsősorban nem különleges tehetségeket mutatnak be a portrék, hanem „csak” nagy teljesítőképességű diákokat. További hasonlóság, hogy (ismét csak egy kivétellel) az összes portréalany értelmiségi pályát szeretne választani. Számottevő részük tanár akar lenni, mégpedig német szakon (érdekes módon a tanári pálya iránt csak lányok érdeklődnek).⁵⁸ Az egyetlen diák, aki tudatosan nem értelmiségi karrierre készül, autószerelő szeretne lenni:⁵⁹

„A biciklizés szüneteiben aztán beszélgetnek könyvekről, barátságáról, kis és nagy aggodalmakról és örömökről. Imre talán éppen egy ilyen biciklizés alkalmával döntötte el, hogy az általános iskola elvégzése után *autószerelő* akar majd lenni. Egyik barátja ugyanis, a Krebsz Zoli, idén szeptembertől kezd majd autószerelőnek tanulni és akként dolgozni a *szekszárdi* szakképzési intézményben. Noha Imre még csak most lesz *hetedikes*, már most van egy meghatározott elképzelése a foglalkozásáról és a munkahelyéről. Minden érdekli őt, ami az autókkal, motorokkal és általában a gépekkel függ össze. Ennek az édesapa, *Georg Kanter* örül, nem is kicsit. Ősszel ugyanis a család kap majd egy *Zsigulit*. „Jó, ha van egy szakember a háznál”, mondja az apa, Imre pedig bólogat. Látszik rajta, hogy már szívesen lenne néhány évvel idősebb, hogy *elismert szakemberként* tudjon tevékenykedni.”

Figyelemre méltó a tény, hogy mindkét cikkben, melyek a kivételeket képezik az általános tendencia alól (a Schiff Andrásról és Kanter Imréről szóló cikkekben), az iskolai eredmények egyáltalán nem kerülnek említésre. Schiff András portréjában tehetsége és a zenéhez való szeretete állnak a középpontban, Kanter Imre esetében pedig a jövőbeli tervein kívül szabadidős tevékenységeiről és a nyári szünet eltöltésének mikéntjéről esik szó. Mindkét cikk eltér tehát az általános mintázattól. Az eltérés iránya mindazonáltal ellentétes: az előbbi alany a társadalmi normákat kivételes tehetsége miatt messze túlszárnyalja, míg az utóbbi egy olyan hivatás iránt érdeklődik, amely a társadalom értékrendszere szerint kevésbé megbecsült, mint azok az értelmiségi munkakörök, amelyeket a többi portréalany kíván majd betölteni.⁶⁰

3.3.3. Egyetemi hallgatók

Az ezen csoporthoz tartozó portrékban a szóba hozott témakörökben az előzőekhez képest – érthető módon – nem figyelhető meg számottevő bővülés,

⁵⁸ Vö. 18/07, 20/20, 20/51/2.

⁵⁹ Vö. 20/31.

⁶⁰ Ld. a 29. lábjegyzetet.

mivel a portréalanyok még mindig olyan fiatalok, hogy, mint ahogy az az egyik szövegben meg is fogalmazódik, „úgymond nincs is múltjuk”.⁶¹ Mindazonáltal a jó tanulmányi teljesítményeken⁶² és a közéleti aktivitáson⁶³ túl megjelenik néhány új aspektus.

Ezek közül a legfontosabbak a faluhoz és a magyarországi német kultúrához fűződő kapcsolatok, melyekről a legtöbb cikkben szó esik.⁶⁴ Ez a téma adódik az alanyok élethelyzetéből, hiszen olyan személyekről van szó, akik első generációs értelmiségiekként tanulnak olyan nagyvárosokban, melyeket egyértelműen a magyar többség dominál. Kultúrájukhoz és nyelvükhöz való kötődésük hangsúlyozása mindenekelőtt a kisebbséget sújtó nyelvvesztés és előrehaladott asszimiláció tükrében jelentőségteljes, amely tendenciák a kisebbségnek az értelmiségbe integrálódó tagjainál jelentkeztek a leghangsúlyosabban.⁶⁵

Szintén ide tartozik a nyelvtanulás (természetesen mindenekelőtt a német nyelv tanulása) és a dialektus(ok) használata.⁶⁶ Megjegyzendő, hogy a portréalanyok nagy része tanárképzésen tanul, és mint leendő tanár a nemzetiségi kultúra potenciális közvetítőjeként és átadójaként jelenik meg. Állandóan visszatérő motívuma a szövegeknek a bemutatott személyek időhiánya, melynek kapcsán az idő racionális beosztása erősen hangsúlyozásra kerül.⁶⁷ Így, mint az iskolásoknál is, a teljesítmény és az ön-, illetve időmenedzsment eredményeként mutatkoznak meg. A saját élet effektív és aktív irányításához tartozik annak racionalizálása is, amely jól visszatükrözi a racionális redisztribúció rendszerének ethoszát.

3.3.4. Értelmiségiek

3.3.4.1. Pedagógusok

Ebbe a tág csoportba elsődlegesen gimnáziumi tanárok tartoznak, rajtuk kívül ide soroltam be továbbá két óvodavezetőt, egy egyetemi oktatót és néhány,

⁶¹ Vö. 18/01.

⁶² Vö. 18/01, 22/42/2.

⁶³ Vö. 22/47.

⁶⁴ Vö. 17/51, 18/35/2, 22/42/2, 22/47.

⁶⁵ A magyarországi németek 1945 utáni nyelvhasználatáról és a kisebbség körében érzékelhető nyelvvesztésről ld. *Erb Maria: Sprachgebrauch der Ungarndeutschen: Geschichte – Tendenzen – Perspektive*. In: *Deutsch als Minderheitensprache in Ungarn: Historische Entwicklung, aktuelle Tendenzen und Zukunftsperspektiven*. Hrsg. Frank Kostrzewa; Rada Roberta V. Baltmannsweiler, 128–142.

⁶⁶ Vö. 18/35/2, 22/42/2.

⁶⁷ Vö. 18/35/2, 22/42/2.

a cikkeken bemutatott népművelőt is. A gimnáziumi tanárok egytől-egyig német nyelvoktatók, ők a kisebbség olyan tagjai tehát, akiknek a felelősége különösen nagy a nemzetiségi kultúra átadásának szempontjából. Erre a tényezőre a cikkeken gyakran reflektálnak is, amikor a szülőfaluhoz és a szűkebb pátriához való hűség témája merül fel.⁶⁸ Kultúrmissziójuk jelszószerű megfogalmazása így hangzik el az egyik cikkben: „A kultúra egy kincsének sem szabad elvesznie!”⁶⁹ Annak érdekében, hogy ezt a nagy feladatot végre tudják hajtani, folyamatosan munkában vannak; minden portréalany megemlíti, hogy kevés szabadidővel rendelkezik, ami miatt hatványozottan fontos számukra az idő racionális beosztása (mint ahogy azt már az egyetemi hallgatóknál is láthattuk).⁷⁰ Korukból kifolyólag itt már megjelenik egy új téma, mégpedig a saját család. Több szövegből is kiderül, hogy a portréalanyok (akik mind nők) egyúttal anyák is, amely feladatkör további erőfeszítéseket igényel tőlük.⁷¹

Ezek a példászerű pedagógusok azonban nem csak a tanítással, hanem a (tovább-)tanulással is el vannak foglalva. Szinte mindannyian részt vesznek különböző továbbképzéseken, ezáltal szélesítve látókörüket és elmélyítve tudásukat szakterültükön; új tudásra és képességekre tesznek szert, így megvalósítva a „sokoldalúan képzett ember” Marxra visszavezethető⁷² szocialista ideálját.⁷³ Ezen kívül náluk is visszatérő motívum a közéleti aktivitás.⁷⁴

Problémákat először ezek a portréalanyok hoznak szóba. Közismert, hogy a mindennapi és társadalmi életet befolyásoló problémák ismeretére és ezek megoldásának törekvésére való hivatkozás a korszakban a párt gyakran használt legitimációs toposza volt. A szövegekben előkerülő problémák nem többek pusztán mindennapi kellemetlenségeknél, melyek kellő elhivatottsággal és ügyességgel viszonylag könnyen megoldhatók, illetve már megoldásra is kerültek. Egy többször előforduló példája ezeknek a német nyelvű tankönyvek és tananyagok hiánya.⁷⁵

A két, a portréban bemutatott óvodai igazgatóra ugyanaz érvényes, mint a közepeiskolai tanároknál. Ők is kevés szabadidőről és a munkahely és az anyaság általi

⁶⁸ Vö. 17/47, 18/31, 20/22.

⁶⁹ Vö. 17/47.

⁷⁰ Vö. 17/47, 18/31, 19/41, 20/22, 21/38.

⁷¹ Vö. 18/31, 19/34, 20/22.

⁷² Vö. *Karl Marx - Friedrich Engels: A német ideológia*. In: MEM 3. Budapest. 1960, 32sk.

⁷³ Vö. 18/31, 19/34, 19/41, 21/38.

⁷⁴ Vö. 17/47, 19/41.

⁷⁵ Vö. 18/31, 19/47.

kettős terhelésről számolnak be.⁷⁶ Ezen kívül ők is megemlítenek néhány olyan problémát, melyek nem mutatnak túl a mindennapi élet apró kellemetlenségein.⁷⁷

Az egyetlen olyan portré, amely egy egyetemi oktatót mutat be, különösen figyelemre méltó, mert itt a fent említett tendenciák és azok az implicit meggyőződések, amelyek meghatározzák a portréalanyok gondolkodását, ki is mondatnak. Ebben a szövegben ugyanis a „jó pedagógus” ideáljának elemei (mint a kultúra ápolása, a társadalmi aktivitás, a sokrétű műveltség és képzettség stb.) mint elérendő célok artikulálódnak, ezáltal ez az ideál egy reflektált elméleti konstrukcióként jelenik meg. Jól példázza ezt, hogy a szövegben a „sokoldalúan képzett ember” hívószava szó szerint megjelenik.⁷⁸

A bemutatott népművelők pedagógusként és a nép szolgálóiként határozzák meg magukat.⁷⁹ Leginkább a falvaikban tapasztalt népszerűségük⁸⁰ és a „pártosságuk” jellemző rájuk. Egyikük például a második világháború alatt antifasiszta ellenálló volt,⁸¹ másikuk pedig népművelői tevékenysége mellett a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének kongresszusi delegáltja is.⁸² A portrékban személyiségük mellett mindenekelőtt sikereik vannak kiemelve,⁸³ mégpedig az ország művelődéspolitikai helyzetének a múltbélivel történő összehasonlításának kontextusában. Egyértelműen megfogalmazódik, hogy az ország kulturális fejlődésének területén elért sikerek a Horthy-korszakban elgondolhatatlanok lettek volna.⁸⁴

„A jobb étellel párhuzamosan az emberek több tudásra is vágynak. Amikor én 1937-ben elkezdtem tanítani biológiatanárként, arra még csak gondolni is lehetetlenség lett volna, hogy felnőtteket vezessünk be a kultúrába, a természet titkaiba. Más volt a világ és dúlt a háború is...”

3.3.4.2. Művészek

Ebbe a kategóriába azokat a portréalanyokat soroltam be, akik a művészettel „teljes állásban” foglalkoznak, ellentétben például azokkal a laikus írókkal,

⁷⁶ Vö. 19/34.

⁷⁷ Vö. 24/13.

⁷⁸ Vö. 17/52.

⁷⁹ Vö. 17/38, 21/39.

⁸⁰ Vö. 17/38, 17/45, 21/39.

⁸¹ Vö. 17/38.

⁸² Vö. 17/45.

⁸³ Vö. pl. 21/39.

⁸⁴ Vö. 17/38, 17/45.

akiket (a társadalmi struktúrában elfoglalt helyzetükből adódóan) a nem-értelmiségiekhez csoportosítottam. A művészeket bemutató cikkekről általánosságban elmondható, hogy noha portrékról van szó, az alkotók művei nagyobb figyelmet kapnak, mint személyük. Az egyes műalkotások és életművek egészének ismertetése és értelmezése hangsúlyosabbak, mint az alkotók személyisége vagy életútja. Talán az „elbeszélési mód” ezen változása arra vezethető vissza, hogy Koch maga is művész volt.

Ezeknél a portréknál két tényező érdemel említést. Egyrészt a bemutatott művészek a párt ideológiájának megfelelően mindannyiszor egy humanista *ars poeticát* fogalmaznak meg, amennyiben hangsúlyozzák művészetük emberközpontúságát (mint ahogy ez az egyik cikk címében szó szerint is megfogalmazódik).⁸⁵ Ennek az önmeghatározásnak néhány példája:⁸⁶

1) „Érdeklődésének középpontjában az ember áll: a szenvedő, a ragyogó, a halandó, a győzedelmeskedő ember. Gyakran modern tartalommal megtöltött bibliai témákat formál meg bronzba és betonba. Kedvenc témáihoz a mitológia és a művészettörténet alakjai és motívumai tartoznak. Ezeknek ad Aran Till mély humanista jelentést. Fémről, cementből és igaz emberszeretettel összeálló munkáiban régi szimbólumok telnek meg új tartalommal, melyek képesek arra, hogy a ma emberének egyszerű, modern formában közvetítsenek időtlen, örökérvényű ideákat és érzéseket.”

2) „(...) [É]n a ma fiatal emberek életével, örömeikkel és aggodalmaikkal, hétköznapjaikkal foglalkoztam. Minden, ami őket foglalkoztatja, egyúttal az én ügyem is: a munkahellyel, a családdal, a szerelemmel kapcsolatos problémáik, a politika, a technika, a kultúra iránti érdeklődésük, törekvésük egy humanistábban fejlett jövő felé az élet minden területén – mindez engem is foglalkoztat napról napra.”

3) „A tematika rögtön feltűnik a szemlélőnek: szinte az összes alkotás az embert ábrázolja. Mégpedig a mai kor emberét a mi földgolyónkon minden örömeivel és félelmével együtt: a győztest, a magára hagyottat, az alkotót és a kiszolgáltatottat (...). (...) Amit Pálffy alkot, figuratív művészet, amely mélyen át van itatva korszerű humanizmussal és a 20. századi emberiség optimista összképével.”

A humanista elköteleződésen és az örökérvényű emberi értékekre való hivatkozáson kívül jelentős még, hogy néhány művésznél tetten érhető egy

⁸⁵ Vö. 19/37/2, 20/15, 20/43/2, 20/46, 21/09.

⁸⁶ Vö. 19/37/2, 20/15, 20/46.

népművelői ethosz is. Ezek a portréalanyok kulturális tevékenységükre úgy tekintenek, mint ami nemcsak műalkotásaik létrehozását foglalja magában, hanem egyúttal a nép nevelését is azok megértésére és élvezetére, illetve általában a képzőművészet terjesztését és népszerűsítését.⁸⁷

3.3.4.3. További értelmiségiek

Ebbe a csoportba különféle bevett, „polgári” foglalkozásokat űző személyek tartoznak, akik, csakúgy, mint az eddigiekben bemutatottak, hivatásuk kiváló képviselői. Mindenekelőtt sikeres karrierútjaik által tűnnek ki, melyek kapcsán minden esetben említésre kerül, hogy ezekre már iskolás korukban is nagyon tudatosan készültek.⁸⁸ A szövegek szintén állandóan kiemelik, hogy a nyelvtudás, különösen a német nyelvtudás, milyen pozitív hatással bírt szakmai előmenetelükre.⁸⁹ Fontos azonban tisztázni, hogy a német nyelv elsajátítása nem önértékként, nem egy humán műveltség birtokba vételének vagy a nemzetiségi kultúra megőrzésének kontextusában kap szerepet, hanem pusztán a munkaerőpiacon való érvényesülés eszközeként.⁹⁰ A szülőfaluhoz való kapcsolat a cikkben csak egy alkalommal kerül említésre.⁹¹ A német nyelv átadását a gyermekeiknek kétszer említik; egyszer sztenderd nyelvváltozat,⁹² egy másik helyen pedig a dialektus átadásáról⁹³ beszélnek a portréalanyok. Általában megállapítható tehát, hogy a bemutatott személyek nagy mértékben asszimilálnak tekinthetők. Problémák itt is csak mellékesen jönnek szóba, amikor egy orvos panaszkodik arról, hogy sok adminisztratív munkát kell elvégeznie.⁹⁴

3.3.5. Nem-értelmiségiek

Ez a csoport rendkívül heterogén; elsősorban szakmunkások tartoznak ide, de megjelennek betanított munkások és (nyugdíjas) parasztasszonyok is. A legnagyobb terjedelemben három sváb laikus író kerül bemutatásra (Franz Zeltner, Josef Kanter és Georg Fath), akik viszont „civilben” munkások, művészeti

⁸⁷ Vö. 20/46, 21/09.

⁸⁸ Vö. 21/32, 21/42, 21/48, 22/10.

⁸⁹ Vö. 21/32, 22/10.

⁹⁰ Klein is megemlíti azt a tendenciát, hogy a német nyelv presztízse a 80-as években nőtt annak munkaerőpiaci hasznosíthatósága miatt. Vö. *Klein J.*: Die Geschichte und Funktion i. m. 60.

⁹¹ Vö. 22/10.

⁹² Vö. 21/48.

⁹³ Vö. 22/10.

⁹⁴ Vö. 21/42.

tevékenységüket pedig szabadidejükben fejtik ki.⁹⁵ Ennyiben két szempontból is kivételesek: egyrészt megvalósítják az író munkás ideálját, amely a reálszocialista országokban, különösen az NDK-ban,⁹⁶ a kultúrpolitika fontos célkitűzése volt, másrészt pedig a nemzetiségi kultúra gondozóiként és védőiként tűnnek fel, amennyiben művészetük (saját meghatározásuk szerint is) a népművészet stílusát, motívumait és témáit használja fel, írásos formában megőrizve és újraértelmezve azokat „a huszonnegyedik órában”.⁹⁷ Josef Kanter ezt a meggyőződést a következőképpen fogalmazza meg:⁹⁸

„Tudom, hogy mindent föl kellene jegyezni és újra meg kellene tölteni étellel, még mielőtt eltűnik, mielőtt minden elfelejtődik. A svábok hagyományairól és szokásairól, a falu különleges, jellegzetes dolgairól, például az aratásról, a disznóvágásról, az esküvőkről szeretnék írni, és nem is csak verseket, hanem például akár elbeszéléseket is.”

Megjegyzendő, hogy a hagyományőrzés iránti affinitás más portréalanyokra is jellemző. Így például az egyik szobafestő egyúttal néptáncos is,⁹⁹ egy nyugdíjas asszony pedig népdalokat gyűjt, a népköltészet által inspirált verseket ír, illetve fordít magyarról németre.¹⁰⁰ Figyelemre méltó, hogy kulturális tevékenységének jelszavaként egy olyan megfogalmazással él, amely egy másik cikkben¹⁰¹ szinte szó szerint elhangzik: „A kultúrának egy kis darabja sem szabad, hogy elveszék!”. Az előbbieken kívül egy autószerelőt, egy villanyszerelőt és egy szakácsnőt mutatnak be a portrék. Az autószerelő portréjában¹⁰² művészi tevékenységét hangsúlyozza a cikk, míg a másik szerelő és a szakácsnő esetében munkájuk kielégítő (*erfüllend*) és értelmes volta kerül a középpontba.¹⁰³

⁹⁵ Vö. 18/42, 19/49, 19/51–52.

⁹⁶ Ld. ehhez a „Bitterfeldi út” mozgalmának történetét itt: *Günther Rüther*: „Greif zur Feder, Kumpel“. Schriftsteller, Literatur und Politik in der DDR 1949–1990. Düsseldorf. 1991, 86–94, továbbá a következő monográfiát: *Anne M. N. Sokoll*: Die schreibenden Arbeiter der DDR. Zur Geschichte, Ästhetik und Kulturpraxis einer „Literatur von unten.“ Bielefeld. 2021.

⁹⁷ Ezt az aspektust különösen a 19/49-es szöveg hangsúlyozza.

⁹⁸ Vö. 19/49.

⁹⁹ Vö. 17/48.

¹⁰⁰ Vö. 20/32.

¹⁰¹ Vö. 17/47.

¹⁰² Vö. 19/51–52.

¹⁰³ Vö. 21/33, 24/12.

3.3.6. Két jegyzőkönyv. Exkúrsus a jegyzőkönyv műfajáról

Ennek a blokknak két portróját¹⁰⁴ itt külön elemzem, mert műfaji szempontból különleges helyet foglalnak el. A szövegek formai elemzésénél megállapítottam, hogy Koch portréi sokat megőriznek szóbeli eredetükből. Ennek a két szövegnek az esetében a szerző még tovább ment, ugyanis itt a cikkek (néhány paratextuson kívül) nem tartalmaznak semmi mást, mint a portréalanyok (két parasztasszony) folyamatos és meg nem változtatott szavait. Úgy tűnik, hogy ezek a szövegek, melyeket joggal nevezhetünk *jegyzőkönyveknek*, a korban az NDK-ban elterjedt jegyzőkönyvirodalom¹⁰⁵ (*Protokoll-Literatur*) nyomát viselik magukon.

Az úgynevezett jegyzőkönyvirodalmat „a dokumentarista irodalom különleges fajtájaként” írják le, melynek kialakulása összefügg egy 20. század végi technikai újításnak, mégpedig a magnetofonnak a megjelenésével.¹⁰⁶ A jegyzőkönyvek alapjául egy beszélgetés, egy interjú szolgál,¹⁰⁷ melynek magnófelvétele egy „önmagában zárt, interjúkérdések által nem megszakított, monologikus elbeszéléssé” alakul át.¹⁰⁸ Az NDK-ban a jegyzőkönyvirodalom kötetei a '70-es és '80-as években nagy népszerűséggel bírtak, majd egy új, rövidebb felvirágzásuk volt megfigyelhető a rendszerváltás (*Wende*) környékén.¹⁰⁹ Népszerűségük kulcsa szubjektív hangvételük, köznyelvi stílusuk és autentikus, nem-fikciós tartalmuk volt, amely utóbbi az NDK olvasóinak „valóságigényét” elégítette ki.¹¹⁰

¹⁰⁴ Vö. 20/51-52, 24/21.

¹⁰⁵ A műfaj rövid ismertetését ld. itt: Metzler Lexikon DDR-Literatur. Autoren – Institutionen – Debatten. Hrsg. *Michael Opitz; Michael Hoffmann*. Stuttgart/Weimar. 2009, 264–266. A téma jóval mélyebb feldolgozását nyújtja a következő kötet *Hans-Joachim Schröder: Interviewliteratur zum Leben in der DDR. Zur literarischen, biographischen und sozialgeschichtlichen Bedeutung einer dokumentarischen Gattung*. Tübingen. 2001, különösen 44–90. Ezekon kívül a következő tanulmány az autenticitást és a feljegyzők-szerzők szerepét vizsgálja a műfajban, annak egy reprezentatív szövegét (Erika Runge: *Bottropper Protokolle*) összehasonlítva az amerikai irodalom egy hasonló művével: *Albert Holschuh: Protokollsammlungen aus der DDR*. German Studies Review 15. (1992) 12. sz. 267–287.

¹⁰⁶ Vö. Metzler Lexikon DDR-Literatur i. m. 264.

¹⁰⁷ Ebből kiindulva Schröder munkájában a jegyzőkönyvirodalmat nem önálló műfajként, hanem az interjúirodalom részeként kezeli. Vö. *Schröder, H.- J.*: Interviewliteratur zum Leben in der DDR i. m. 30.

¹⁰⁸ „In den meisten Beispielen der von DDR-Autoren veröffentlichten Interviews wird das Gesprochene zu einer in sich geschlossenen, von Interviewfragen nicht unterbrochenen, monologischen Erzählung umgeformt.” Vö. uo., 50sk.

¹⁰⁹ Vö. Metzler Lexikon DDR-Literatur i. m. 264sk.

¹¹⁰ Vö. uo.

Vizsgáljuk meg tehát ezt a két portrét! Mindkét portré, illetve jegyzőkönyv¹¹¹ szereplője egy idős asszony. Címeik is hasonlóak: „Anna néni Ceglédbércelről” és „A birjáni Mari néni mesél”. A szövegek paratextusaiként csak a címek, a portréalanyokól (és családtagjaikról) készült fotók és az első cikk esetében a „Feljegyezve Valeria Koch által”, a második esetében pedig a „Valeria Koch” megjegyzések olvashatók a szövegek végén. Az első megjegyzés célja kimondottan annak a képzetnek a felkeltése az olvasóban, hogy a szöveg valóban nem több az elhangzott monológ feljegyzésénél. A második portrénál érdekes, hogy noha itt is egy monológot olvashatunk, ezt folyamatosan megszakítják a szituációból és a kontextusból adódó kijelentések és kérdések (például „Jöjjenek csak be, kedveseim...”, „Nos, menjünk be, ott van a szobánk”, „Ízlik nektek a bor?”). Azok a kérdések is megmaradtak a szövegben, melyek az annak alapjául szolgáló interjút felfedezni engedik, mint például. „Igen, meséljek az életemről?” vagy „Hogy mit csinálok most nyugdíjasként?”.

Természetesen mindkét cikk témáit a két nő életútja, mindennapjai és kívánságai adják. Különösen az első portréban rajzolódik ki egy kemény, de harmonikus élet képe, amikor „Anna néni” örömet leli abban, hogy unokája, Jolika szívesen hordja népviseletének darabjait, ezzel rég elmúlt fiatalkorára emlékeztetve őt – így fonódik össze az egyén sorsa a kisebbségi kultúra továbbélésével szinte idillikus módon. Ez a szempont összefügg a kérdéssel, hogy miért éppen ez a két, és csak ez a két portré szerepel jegyzőkönyv-formában a korpuszban. Plauzibilis a feltételezés, hogy a szövegek éppen különleges formájukkal voltak hivatottak ezeket az életutakat megtisztelni és kiemelni, amely forma az olvasóknak váratlan és kevésbé ismert volt, ezáltal pedig jobban felkelthette figyelmüket és érdeklődésüket. Talán a tény, hogy ezek az asszonyok teljesen megtarthatták „hangjukat”, azzal függ össze, hogy ezeknek a valóban autentikus személyeknek, a magyarországi német kultúra tanúinak, azáltal lehetett megadni a megérdemelt tiszteletet, hogy megszólalásaikon az újságíró nem eszközölt változtatásokat. Egyszerű, kemény és becsületes élet a természet közelségében: egy letűnt ideál az urbanizáció és asszimiláció korában.

3.3.7. Mérleg

Egyértelmű, hogy az elemzett portrék legfontosabb tulajdonsága az, hogy köznapi embereket mutatnak be, ami a mai újságokhoz és médiumokhoz szokott befogadónak meglepőnek tűnhet, hiszen ha ma valaki kézbe vesz egy

¹¹¹ Ezen a ponton érdemes felidézni Lorenz portrékonceptióját, amely szerint elsődlegesen a téma adja meg a portré *differencia specificáját*. Ennek mentén a portréműfaj határait nem feszíti szét az, ha az itt bemutatott jegyzőkönyveket is ehhez soroljuk.

újságot, híres emberekről talál majd benne cikkeket: a sajtótermék jellegétől függően médiaszemélyiségekről, politikusokról, művészekről, tudósokról stb. Mivel magyarázható ez a nagy különbség? Kétségtelen, hogy ebben a kor ideológiája is szerepet játszik, ám találhatunk egy további okot is. A sváb kisebbségben ugyanis kevés olyan „érdekesebb” személyiség volt, akit be lehetett volna mutatni, mert a második világháborút követő elűzetés és kitelepítés igen nagy mértékben a svábság értelmiségi rétegét sújtotta.¹¹² Ennek fényében az sem meglepő, hogy a cikkekben bemutatott értelmiségiek nagy része nem értelmiségi családból származik.

A dolgozat fő kérdésfelvetései a svábok reprezentációjára irányultak a sajtó szociálpedagógiai elköteleződésének tükrében. Megelőlegeztük, hogy a szövegekből rekonstruálható lesz az ideáltipikus sváb képe, és mint ahogy az az elemzésből kitetszik, valóban ez a helyzet. Már csak az a kérdés maradt megválaszolandó, hogyan is néz ki ez az ideál. Milyen az „ideális sváb” életútja a 20. század második felének reálszocialista Magyarországon?

Ennek a pályának az első állomása az iskola, mégpedig egy német nyelvoktatást is nyújtó iskola. Itt elvárt a szorgalmas tanulás és a közösségi-közéleti aktivitás. Ezen felül a diákok már ekkor tudatosan készülnek majdani karrierjükre, és minél jobban igyekeznek megtanulni a német nyelv sztenderd változatát. Az iskolás éveket tehetségtől, illetve hajlamtól függően az egyetem, illetve a szakközépiskola vagy technikum követi, amelyek elvégzése közben, immár (nagy)városi lakosként sem vesztik el kisebbségi identitásukat és a szülőfaluhoz való kötődésüket. Az oktatási rendszerből való kilépést a családalapítás és egy sikeres karrier követi, amelyek közül az előbbi egyúttal magában foglalja a német nyelv és hagyománykincs átadását a következő generációknak. Ezen az életúton végigtekintve egy meglehetősen *biedermeier* idill rajzolódik ki előttünk, amely azonban nem meglepő, ha belegondolunk, hogy a Kádárkorszak – a szocialista kulisszák ellenére – egyfajta polgárosodás, a jóléti állam időszaka volt Magyarországon.¹¹³

Mit mondhatunk el a magyarországi német kisebbség kifelé irányuló reprezentációjáról? A portrék egy olyan csoport képét rajzolják meg, amely nem rendelkezik egy különálló, a többségi társadalométól élesen elszeparált életvilággal. Sokkal inkább az látható, hogy még az ideális sváb (azaz egy magas szintű német nyelvi, illetve nyelvjárási kompetenciákkal és határozott kisebbségi

¹¹² Vö. *Erb M.*: Sprachgebrauch der Ungarndeutschen i. m. 128.

¹¹³ A rendszer kispolgári természetének társadalomelméleti jellemzéséhez ld. *Tamás G. M.*: Antitézis i. m. 201–229.

identitással rendelkező személy) is pusztán a magyar társadalom egy tagja, aki ezen felül rendelkezik egyfajta „kulturális többlettel”. A mindennapokban azonban a többségi társadalom tagjaként éli életét; természetesen ezt a tényállást a rendkívül előrehaladott asszimiláció magyarázza.

4. Konklúzió

4.1. A dolgozat hipotézisei az elemzések tükrében

A következőkben arra a kérdésre keressük a választ, hogy a fenti elemzések mennyiben igazolták kiinduló hipotéziseinket. Az első hipotézis a korabeli sajtó szociálpedagógiai missziójával függött össze. Arra számítottunk, hogy a portrék olyan pozitív viselkedésmintákat, gondolkodásmódokat és jellemvonásokat fognak majd kiemelni a portréalanyok ábrázolása során, melyekkel a befogadók azonosulni tudnak, és amelyek ezáltal képesek lesznek arra, hogy viselkedésüket és világnézetüket ideológiai szempontból „helyes” módon befolyásolják. Szintén feltettük, hogy a szövegekben a fennálló társadalmi berendezkedéssel szemben nem fognak annak alapvetéseit megkérdőjelező kritikák megjelenni.

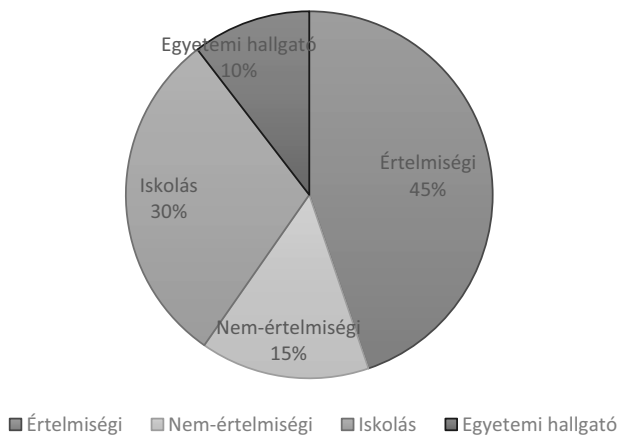
A szövegek elemzése megmutatta, hogy a portrékon keresztül valóban felfedezhető egy olyan általuk nyújtott példakép, amely megfelel a rendszer ideológiai elvárásainak. Láttuk azt is, hogy a cikkekben a fennálló viszonyoknak csak egészen minimális kritikája található meg, és amikor ez meg is jelenik, a rendszert, mint olyat a megszólalók soha nem kérdőjelezzik meg. Az első két hipotézist a szövegelemzés tehát igazolta.

A harmadik hipotézis az értelmiségiek felülreprezentációjára vonatkozott. Ennek a kérdésnek a tisztázásához először szükség van az anyag bizonyos leszűkítésére. Mivel a bemutatott személyek osztályhelyzete nem minden esetben olvasható ki egyértelműen a szövegekből, vagy nem releváns, mint az iskolások esetében,¹¹⁴ az értelmiségiek és nem-értelmiségiek arányát azon szövegek alapján állapítjuk meg, amelyek: 1) egyértelmű utalást tartalmaznak a portréalany osztályhelyzetére; 2) a fenti kategóriák közül vagy az egyetemi hallgatók, vagy az értelmiségiek, vagy a nem-értelmiségiek csoportjaihoz kerültek besorolásra.

A tanulmány mindösszesen 67 szöveget vizsgált. Ebből bizonyítható módon 23 mutat be különböző értelmiségieket, 7 egyetemi hallgatókat, 10 nem-értelmiségieket, 20 pedig iskolásokat. Az egyes csoportok arányait az 1. ábra vizualizálja.

¹¹⁴ Hiszen ők nem aktív korúak, nem vesznek részt a racionális redistribúció rendszerében sem termelőkként, sem újraelosztókként vagy a rendszer üzemeltetőiként.

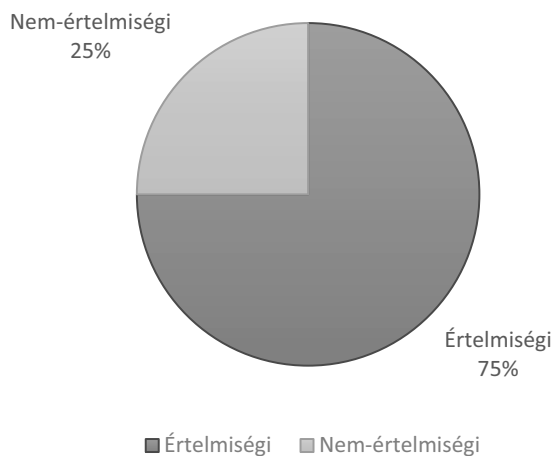
Portréalanyok megoszlása társadalmi hovatartozás szerint

1. ábra. A portréalanyok megoszlása társadalmi hovatartozás szerint

Az értelmiségiek reprezentációjának vizsgálatakor az egyetemi hallgatókat az értelmiségi csoporthoz számítottam, mert ők már tekinthetők úgy, mint az értelmiségi osztály leendő tagjai, annak biztos „utánpótlása”. Az iskolásokat bemutató szövegek kizárásával tehát összesen 40 szöveg marad meg; ebből 30-ban értelmiségiek, 10-ben pedig nem-értelmiségiek kerülnek bemutatásra. Ezt az arányt a 2. ábra jeleníti meg.

Értelmiségi és nem-értelmiségi aránya

2. ábra. Az értelmiségiek és nem-értelmiségiek aránya

Az eredmények tükrében elmondható, hogy harmadik hipotézisünk is meggyőzően beigazolódott. Az értelmiség uralkodó osztálya a sajtóban is domináns reprezentációval rendelkezik.

4.2. Összefoglalás és kitekintés

A tanulmányban Koch Valéria 1973 és 1981 között írt cikkeit vizsgáltam, melyek a *Neue Zeitung*-ban jelentek meg. A szerzőre és a *Neue Zeitung*-ra vonatkozó kutatás jelenlegi állásának rövid áttekintése után azokat a szövegeket elemeztem részletesen, melyek a portré műfajához tartoznak. Megjegyzendő, hogy tudomásom szerint eleddig egy ehhez hasonló, szövegközeli vizsgálatot sem hajtottak végre a kochi újságcikkek szövegtörzsén.

Munkám legfontosabb kérdése az volt, hogy a portrék mennyiben jelenítenek meg pozitív, példaértékű gondolkodás- és viselkedésmintákat, illetve, hogy ezek hogyan rekonstruálhatók. Konrád György és Szelényi Iván társadalomelméletére támaszkodva megvizsgáltam a portréalanyok osztályhelyzetét is, amely vizsgálatból kitűnt, hogy az értelmiségiek a cikkekben felülreprezentáltak jelennek meg.

A szövegeket formális szempontból is vizsgáltam, amely vizsgálat tárgyát elsődlegesen a szövegek narratív szerkezete és retorikája képezte. Megmutatkozott a kochi szövegek szóbeliséghez való közelsége, amely két olyan szövegben csúcsonylik ki, amelyek az NDK-ban elterjedt jegyzőkönyv-irodalommal mutatnak hasonlóságokat.

További, vizsgálatra érdemes aspektusként feltétlenül említésre méltó itt a szövegek szemantikája. Feltűnő ugyanis, hogy a szövegekben kirívóan sok, pozitív jelentéstartalmú ige és melléknév jelenik meg. Ennek a jelenségnek a vizsgálata hozzájárulhatna annak a jobb megértéséhez, ahogyan a nyelv hozzájárul a szövegekben az „ideális sváb” képének megkonstruálásához. Szintúgy érdemes volna a *Neue Zeitung*-nak mint sajtóorgánumnak egy tágabb diskurzuselemzési, illetve médiatörténeti kontextusba helyezett vizsgálata is, hogy a magyarországi német kisebbség lapja jobban elhelyezhetővé váljék a kor médiájának térképén.

Függelék

A vizsgált cikkek jegyzéke

Évfolyam	Szám	Oldal	Cím
17	35	6	„Ich übe mich in Deutsch!“
17	38	5	Hervorragender Volksbildner Matthias Major
17	42	6	Wir stellen Euch unseren Mórer Korrespondenten vor
17	45	5	Delegiert mit gutem Grunde
17	46	6	Gymnasiasten mit Sonderpreis
17	47	6	„Eine gute Lehrerin möcht‘ich werden“
17	48	6	Pläne und Vorstellungen des Paul Umenhoffer
17	51	5	Student und Künstler Anton Meyer
17	52	3	Unsere Ausgezeichneten: Adalbert Szende
18	1	2	Über Gegenwart und Zukunft eines Studentenehepaares
18	7	6	Agnes
18	19/2	6	Monika

Évfolyam	Szám	Oldal	Cím
18	28	6	Preisträger des Rezitationswettbewerbes
18	31	2	Deutschlehrerin Frau Theresia Klinger
18	34/2	6	Kurz vor Glockenläuten
18	35/2	6	Dem Heimatdorf auch als Unibürger treu
18	36/3	5	Mit Leib und Seele: Tanzgruppenleiter
18	36/4	6	Ein Dreigespann
18	42	4	„Ich fühle mich in der Natur wohl...“
18	51-52	14	Wir stellen Euch András Schiff vor
19	20	5	Sonderpreis für den Heimatkundefachzirkel
19	34	2	Porträt der Woche: Frau Rosalie Mammel
19	35	6	„Ich bereite mich auf den September vor“
19	37/2	4	Bildhauerin Aran Till
19	37/3	6	Zu Besuch bei Rita und Tamás
19	41	1	Seit 15 Jahren Deutschlehrerin
19	43/2	4	Engelbert Rittinger
19	45	6	Mit dem Tonbandgerät unterwegs
19	47	2	Die Muttersprache lieben, pflegen, beherrschen
19	49	4	„Kann diesen Ort nur immer lieben“
19	51-52	9	Meine Quell' ist das Volkslied. Georg Fath
19	51-52/2	14	„Stell'ihn unter'n Weihnachtsbaum!“
20	15	4	Seine Erzählungen sind menschenzentrisch
20	18	6	„Mich interessiert alles...“
20	20	6	„In Békéscsaba habe ich Freunde gefunden“
20	22	6	Erzählerin für die jüngste Generation. Helene Somogyi-Szántó
20	31	6	Sein Hobby: Radeln, lesen, Schachspielen
20	32	4	„Singe dabei so manches schöne Lied“
20	35	6	Preisarbeit über Herend – von einer Schülerin verfertigt
20	43/2	4	Ästhetik als Lebensform
20	43/3	6	„Ich möchte Schauspielerin werden...“

Évfolyam	Szám	Oldal	Cím
20	46	4	„Plastiken sollen Ausrufesätze sein“
20	51/2	6	Von den schwäbischen Kindertänzen bis Zamenhofs Sprache
20	52-53	2	Schnappschuss: Anna-Bas aus Ceglédbercel
21	9	5	Schreiben als Selbstkontrolle
21	32	3	MSP. Zehn Jahre nach der Matura: RGW-Referentin Gisela Linder
21	33	3	MSP. Zehn Jahre nach der Matura: Elektromonteur Josef Herbszt
21	38	3	MSP. Zehn Jahre nach der Matura: Deutschlehrerin Maria Wolfart
21	39	5	„Hervorragender Volksbildner“. Matthias Angeli
21	42	3	MSP. Zehn Jahre nach der Matura: Psychiater-Kandidat Dr. Gábor Vidovszky
21	48	3	MSP. Zehn Jahre nach der Matura: Wendelin Keller
22	6	6	Sie singt, berichtet, organisiert
22	10	6	Von Mundart und Rechentechnik bezaubert
22	40	4	Neubelebung ungarndeutscher Handarbeitsmotive
22	40/2	6	Vier Mädchen und ihre Erwartungen
22	42/2	6	Eva Gehring: „Ich möchte in der Tolnau unterrichten“
22	47	6	Theresia Bach: „Mehr schaffen, weniger grübeln!“
23	37	6	Mit Nationalitätenstipendium in der DDR
23	51-52	7	Ein Leben auf Zehenspitzen
24	12	3	Gefülltes Kraut und Topfenstrudel
24	13	3	Energisch auf die Probleme rangehen
24	21	3	Mari-Bas aus Birján erzählt

Papp Edina

A társfüggőség és az én-differenciáció kapcsolata

1. Bevezető

1.1. Bowen családi rendszerelmélete

A transzgenerációsan hordozott érzelmi, gondolkodási és viselkedési jegyek gyakran a család megoldatlan problémáit tükrözik. Murray Bowen megalkotta a családi rendszerelméletet, amely a transzgenerációs modellek jelentőségét igazolja.

A családterápia úttörőjeként ismert Bowen pszichiáterként dolgozott. Munkája során megfigyelte a szkizofrének családi kapcsolatait. Azt tapasztalta, hogy az anya és a gyermek között lévő érzelmi intenzitás kifejezetten erős volt. A jelenséget pszichoanalitikus elvek alapján magyarázta: a szkizofrénia feltehetően az anyához való feloldatlan szimbiózisból ered, aki maga is éretlen, és a saját érzelmi szükségleteinek kielégítéséhez szüksége van a gyermekére. Bowen felismerte, hogy az érzelmi kiegyensúlyozatlanság az egész családra érvényes, a családtagoknak nehézséget jelent érzelmileg elkülönülni egymástól. A klinikán szerzett ismeretei alapján megalkotta a családi rendszerelméletet, amely a család érzelmi rendszerével – mint természetes rendszerrel – foglalkozik. Pontosabban szólva a családot egy érzelmi egységként értelmezte, amely kapcsolatok hálózatából tevődik össze. Ezek a kapcsolatok történelmi aspektusból vizsgálhatók a leghatékonyabban. A család kötődési mintái a korábbi generációk lenyomataként magyarázható. A családi rendszerelmélet a funkcionális és a diszfunkcionális családokra egyaránt vonatkoztatható. A család, mint érzelmekkel telített hálózat nyolc egymással összefüggő jelenséget tartalmaz:

1. Az én differenciálódása
2. Trianguláció
3. Nukleáris családi érzelmi rendszer
4. Családi kivetítési folyamat
5. Érzelmi elhatárolódás
6. Többgenerációs átviteli folyamat

7. Testvéri pozíció

8. Társadalmi regresszió.^{1 2}

Jelen kutatásban az én differenciálódására térek ki részletesebben.

1.2. Az én-differenciáció

Bowen hangsúlyozta az egyensúly megteremtésének fontosságát. Az egyénnek szüksége van a családtagok összetartozására és intimitására, ugyanakkor differenciálnia is kell magát, vagyis megőrizni az autonómiáját. Amennyiben nincs meg az egyensúly, az egyén krónikus szorongást élhet át. Az autonómiára törekvő személy el tud határolódni a család érzelmi nyomásától. A jól differenciált személy képes megkülönböztetni az intellektust és az érzelmeket, valamint képes egyensúlyt teremteni közöttük. Tisztában van a saját értékrendjével, meggyőződéseivel, terveivel, csakúgy, mint az érzelmeivel, amelyeket képes kifejezni. Az én differenciációja nem egy állapot, hanem az interperszonális kapcsolatokban megnyilvánuló, élethosszig tartó folyamat. Vajon mi történik akkor, ha az én differenciálódása akadályozott? Erre a szélsőséges esetre találó kifejezés a szimbiózis, amelyben a két fél – anya és gyermek – nem tud egymás nélkül működni. Ebben az esetben a viselkedést a másik személy érzelmi jelzései irányítják, illetve olyan érzelmei, amelyeket nem ért. Úgynevezett fúzió jön létre: az anyán és a gyermekben automatikus érzelmi reakciók lesznek úrrá. A fúzió a kölcsönös elutasítás lehetőségét hordozza magában.³

A differenciáltsági szintet egy elméleti skála segítségével lehet ábrázolni.⁴ Egyik végpontján a differenciálatlan ál-én azonosítható. Az itt elhelyezkedő egyén ingatag személyes identitással jellemezhető, aki az elfogadás reményében lemond egyéniségéről. A skála másik végpontján a jól differenciált egyén áll, aki érzelmileg érett, és nem áldozza fel énjét élettársi vagy szülői befolyásra. Stresszes helyzetben képes érzelmi befolyás nélkül dönteni.⁵

Az Érzelmi Leválás Kérdőív (DSI-H) az én-differenciáció aspektusait méri, amelyek a következők: érzelmi reaktivitás (stresszes helyzetre való reagálás), érzelmi kilépés (érzelmi elárasztástól való félelem), én-pozíció (önállóság vállalása) és fúzió (túlzott érzelmi bevonódás). A kérdőívet alkalmazó vizsgálatokban

¹ *Herbert Goldenberg – Irene Goldenberg: Family Therapy: An Overview.* Belmont 2012.

² *Michael E. Kerr – Murray Bowen: Family Evaluation.* New York 1988.

³ *Goldenberg H. – Goldenberg I.: Family Therapy i.m.*

⁴ *Murray Bowen: The Use of Family Theory in Clinical Practice.* *Comprehensive Psychiatry* 7. (1966) 345–374.

⁵ *Laura Giat Roberto: Transgenerational Family Therapies.* New York 1992.

a következő eredmények születtek: a magasabb én-differenciációval rendelkező egyén (alacsony érzelmi reaktivitás, alacsony érzelmi kilépés, alacsony fúzió és magas én-pozíció) elégedettebb a házasságával, képes adaptív érzelmek regulációs stratégiákat alkalmazni, kevésbé szorong, kevesebb testi tünettel rendelkezik, kevésbé agresszív és magasabb szintű pszichológiai jóléttel rendelkezik.⁶

1.3. A társfüggőség

Az évek során a társfüggőség, más néven kodependencia definíciója némi átalakuláson ment keresztül. Kezdetben a kodependencia az alkoholista feleségének viselkedését írta le. A társfüggő személy megengedő és túlgondoskodó magatartása hozzájárult az alkoholizmus fenntartásához („társ a függőségben”). Később belátták, hogy a társfüggőség nem csupán az alkoholizmusban szenvedő partner mellett figyelhető meg.⁷ Az 1980-as években a jelenséget tanulmányozó szerzők amellett érveltek, hogy a társfüggőség hátterében egy diszfunkcionálisan működő család áll. A rendellenesen működő személyközi viszonyok elősegítik és fenntartják a kodependenciát.⁸ Az 1900-as években született fogalom meghatározások klinikai megfigyeléseken alapultak. Spann és Fischer a társfüggőséget, mint pszichoszociális állapotot írták le, amely a másokkal való diszfunkcionális kapcsolatrendszerben nyilvánul meg. Ezt a rendszert jellemzi az önmagán kívülre történő szélsőséges összpontosítás, az érzelmek kifejezésének hiánya, és a kapcsolatokon keresztül tett kísérletek a célok elérése érdekében.¹⁰ Cermak személyiségzavarként határozta meg. A kodependens személy saját szükségleteit figyelmen kívül hagyja, viszont társa igényeinek kielégítéséért felelősséget vállal. Nem képes kiállni saját érdekei és érzelmi igényei mellett. Sajátossága a kóros kontrolligény, azonban saját viselkedését nem képes megfelelő módon irányítani. Jellemzően olyan párkapcsolatban él, amelyben a partner addikcióban vagy személyiségzavarban szenved.¹¹

⁶ Mihaela Nistor et al.: Az Érzelmi Leválás Kérdőív magyar változatának (DSI-H) pszichometriai jellemzői. Magyar Pszichológiai Szemle 68. (2013) 533–554.

⁷ Knapék Éva – Kuritárné Szabó Ildikó: A kodependencia fogalma, tünetei és a kialakulásában szerepet játszó tényezők. Psychiatria Hungarica 29. (2014) 56–64.

⁸ Anne Wilson Schaaf: Co-Dependence: Misunderstood-Mistreated. San Francisco 1986.

⁹ Enid Young: Co-alcoholism as a Disease: Implications for Psychotherapy. Journal of Psychoactive Drugs 19. (1987) 257–268.

¹⁰ Lyndan Spann – Judith L. Fischer: Identifying Co-Dependency. The Counselor 8. (1990) 27–31.

¹¹ Timmen L. Cermak: Diagnostic Criteria for Codependency. Journal of Psychoactive Drugs 18. (1986) 15–20.

A társfüggőség feltérképezése egyre több és pontosabb megállapítást eredményezett. Az alábbiakban részletezem a főbb jellemzőit és tüneteit.^{12 13}

- a) Túlgondoskodás: a társfüggő személy felelősséget vállal partnere érzéseiről, gondolatairól, és döntéseiről. Jellemzően ürességet érez, ha nincsenek körülötte impulzusok. Egyáltalán nem, vagy csak ritkán kér segítséget, mert az büntudattal jár.
- b) Alacsony önértékelés: fél a hibázástól, és ezzel összhangban törekszik a tökéletességre. Önmagát nem képes megdicsérni és másoktól sem fogadja el az elismerő szavakat. Gyakran hibáztatja önmagát.
- c) Elfojtások: fél megismerni önmagát.
- d) Kényszerek: hosszú ideig képes mások problémáival foglalkozni és folyamatosan másokat ellenőriz. A lényegtelen történések is aggodalommal töltik el.
- e) Kontrollálás: véleménye szerint, ő tudja legjobban, hogy mire van szüksége a partnerének. Különböző eszközöket használ arra, hogy kontrollhöz jusson: büntudatkeltést, fenyegetést, befolyásolást vagy kényszerítést.
- f) Tagadás: figyelmen kívül hagyja a valódi problémákat.
- g) Függőség: félnek az elhagyatottságtól, az egyedül maradástól és az elutasítástól. Ezek elkerülése érdekében képesek bármit eltérni a partnertől.
- h) Kommunikációs zavar: nehézséget jelent a tiszta és egyenes kommunikáció, nem tudja elmondani a gondolatait és nem tud nemet mondani.
- i) Határok gyengesége: nem képes fellépni partnere bántó megnyilvánulása ellen.
- j) Bizalomhiány: nem bízik sem önmagában, sem másokban.
- k) Harag: gyakran érez haragot, de nem mutatja ki, mert fél az elutasítástól. Ezzel összhangban fél mások haragjától is.
- l) Szexuális problémák: szexuális kapcsolataiban is a gondviselő szerepébe bújik, valamint nehezen fejezi ki partnerének, hogy mi esne neki jól a szexuális kapcsolatban.
- m) Lojalitásproblémák: diszfunkcionális családi háttér.
- n) Progresszivitás: fennáll a depresszió veszélye, amely alkoholizmusba vagy egyéb szerhasználatba torkollhat.

A társfüggőség a családi szocializáció során alakul ki, ahol az egyik vagy mindkét szülő stresszforrást jelent. Krónikus stresszor lehet az alkoholfüggőség,

¹² Kelemen Gábor: Az addikciók széles spektruma. Alkohológiai füzetek 27. (1994) 34–36.

¹³ Kozma Nikolett: Kodependencia a szenvedélybeteg párkapcsolatban. *Psychiatria Hungarica* 24. (2009) 388–413.

bántalmazás, mentális vagy szomatikus betegségek, továbbá a szülők közötti konfliktusok. A család szerepét a társfüggőség kialakulásában a kodependencia transzgenerációs modellje is igazolja. A modell szerint a társfüggőség nem a felnőttkori párkapcsolat során alakul ki, hanem már a származási család predesztinálja azt. Fontos kiemelni a parentifikáció jelenségét, melynek során felcserélődik a szülő-gyerek szerep. A gyermeket életkorának nem megfelelő mértékű felelősséggel ruházzák fel, például a feladatai közé tartoznak a ház körüli teendők elvégzése. A szülők saját érzelmi igényeik kielégítésére is felhasználják őket (lelki támasz nyújtása, vigasztalás), és nem képesek érzelmi biztonságot nyújtani. Ennek hatására felnőttkorban kialakul a mások iránti túlzott felelősségvállalás. A társfüggő felnőtt egy olyan szimbiotikus kapcsolatot keres, ahol érzelmi biztonságra lel. A biztonság és az elismerés érdekében saját szükségleteit alárendeli partnere szükségleteinek. Feltételezhetően egy kodependens kapcsolatban mind a két fél én differenciáltsága korlátozott. A kapcsolatokra jellemző viselkedési mintázatok tükrözik a gyermekkorban elsajátított mintázatokat. A partnerek differenciálatlansága kiegészítik egymást, ezzel fenntartják azt. Végeredményben pedig hozzájárulnak a transzgenerációs folyamathoz.¹⁴

1.4. A társfüggőség és az alacsony én-differenciáció

Bowen az én-differenciációnak kiemelt jelentőséget tulajdonít, amely segít a társfüggőség értelmezésében is. Minden személyt egy differenciálódási kontinuumon lehet elhelyezni. A skála egyik végén azok a személyek találhatók, akiknek az életét az érzelmeik irányítják. Ezek az emberek kevésbé tudnak másokhoz idomulni, kevésbé rugalmasak és érzelmileg erősen függenek másoktól – csak úgy, mint a társfüggő egyének.¹⁵ Bowen hangsúlyozza az autonómia és az összetartozás egyensúlyának fontosságát. Az egyén meghatározott mennyiségű „életenergiát” fektet a kapcsolataiba, bizonyos mennyiségű „életenergiát” pedig megtart az önállóságához. A partnerek érzékelik, ha az energiabefektetés nem szimmetrikus, majd igyekeznek helyreállítani azt. A differenciálatlan személyek túl sok energiát fordítanak a másikra, érzelmi életük eggyé olvad, így érzelmileg erősen befolyásolják egymást. Kerr és Bowen amellett érvelnek, hogy az összetartozás felerősíti az érzelmi működést, egyúttal felülírja az intellektuális

¹⁴ Layne Prest – Howard Protinsky: Family Systems Theory: A Unifying Framework for Codependence. American Journal of Family Therapy 21. (1993) 352–360.

¹⁵ Murray Bowen: Theory in the Practice of Psychotherapy. Family Therapy: Theory and Practice 4. (1976) 2–90.

működést.¹⁶ A hibásan működő, társfüggő helyzetekben az egyéneknek szükségük van bizonyos reakciókra, hogy biztonságban érezzék magukat.¹⁷ A szerzők meghatározása alapján a kodependencia és az alacsony én-differenciáció közös központi jellemzőkkel bír, működésükben hasonlóak. A kodependens és az alacsonyan differenciált személyek egy érzelm vezérelt világban élnek. A társfüggők idejük nagy részét kapcsolatukra áldozzák, és annak függvényében hozzák meg döntéseiket.¹⁸

1.5. Hipotézis

A szerzők meghatározása alapján a társfüggőség és az alacsony én-differenciáció közös központi jellemzőkkel bír. Hipotézisem szerint a társfüggőség negatívan korrelál az érzelmi leválással, illetve az én-differenciációval. Minél inkább jellemző valakire a társfüggőség, annál alacsonyabb az én-differenciációja.

2. Módszerek

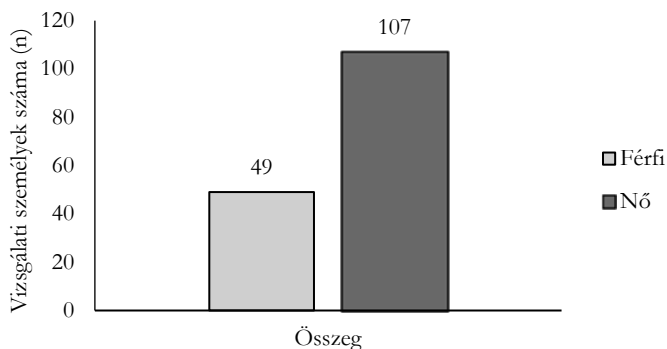
2.1. Résztvevők

A kényelmi mintavétellel zajló, keresztmetszeti, kérdőíves vizsgálatban 156 személy vett részt: 49 férfi (31,4%), 107 nő (68,6%) (lásd 1. ábra). Átlagos életkoruk 34,1 év (Median=31, Min=25, Max=66, SD=9,45) (lásd 2. ábra). A férfiak átlagos életkora 33,7 év (SD=8,69), a nők átlagos életkora 34,3 év (SD=9,82). A vizsgálatban részt vett személyek iskolai végzettsége a következőképpen alakult: általános iskolai végzettséggel 6 fő (3,8%), középfokú végzettséggel 56 fő (35,9%), főiskolai végzettséggel 27 fő (17,3%), egyetemi végzettséggel 62 fő (39,7%), doktori végzettséggel 5 fő (3,2%) rendelkezik. A családi állapotot vizsgálva a következő eredmények születtek: 23 fő egyedülálló (14,7%), 73 fő házas (46,8%), 24 fő élettársi viszonyban van (15,4%), 9 fő elvált (5,8%), és 27 fő párkapcsolatban van (17,3%).

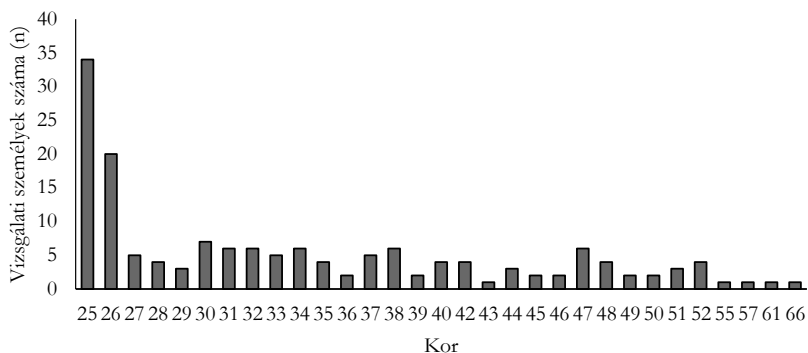
¹⁶ Kerr E. M. – Bowen M.: Family Evaluation i. m.

¹⁷ Michael E. Kerr: Family Systems Theory and Therapy. Handbook of Family Therapy 1. (1981) 226–264.

¹⁸ Joan M. Gibson – Jeremiah Donigian: Use of Bowen Theory. Journal of Addictions & Offender Counseling 14. (1993) 25–35.

1. ábra. Nemek közötti eloszlás.

2. ábra. Az életkor eloszlása.

2.2. Vizsgálati eszközök

2.2.1. Demográfiai adatok

A demográfiai adatlap a személy nemére, életkorára, lakhelyére, iskolai végzettségére és családi állapotára kérdezett rá. Gyűjtöttünk adatot arra vonatkozóan is, hogy a résztvevő mióta él párkapcsolatban, továbbá kivel él együtt.

2.2.2. Érzelmi Leválás Kérdőív Magyar Változata (DSI-H)

A kérdőív a boweni differenciálódással kapcsolatos jellemzőket méri. A DSI a felnőttek körében, pontosabban 25 év felett alkalmazható. Az eredeti angol

nyelvű Érzelmi Leválás Kérdőív (DSI)¹⁹ magyar adaptációja megőrizte az elméleti modellnek megfelelő négy alskálát, illetve 43 tételt (DSI-H).²⁰ Az Érzelmi reaktivitás alskála 11 tétele azt vizsgálja, hogy a személy milyen érzékenyen reagál stresszes helyzetekben (például: „Ha egy hozzám közel álló személyben csalódom egy ideig kerülöm őt”). Az Én-pozíció alskála 11 tétele feltárja, hogy az egyén mennyire vállalja önállóságát (például: „Amikor valakivel vitatkozom, szét tudom választani a témával kapcsolatos gondolataimat és az illetővel kapcsolatos érzelmeimet”). Az Érzelmi kilépés alskála 12 tétele az érzelmi elárasztástól való félelemre vonatkozik (például: „Gyakran érzem magam gátlásosnak családi körben”). A 9 tétellel rendelkező Fúzió alskála az egyén párkapcsolatba való túlzott érzelmi bevonódását méri (például: „Ha házastársam /vagy partnerem/ sokáig van távol, úgy érzem, mintha egy részem hiányozna”). A tételek hatfokú Likert-skálán értékelhetőek (1=Egyáltalán nem jellemző rám, 6=Nagyon jellemző rám). Az alskálákon elért magasabb pontszám magasabban differenciált személyt feltételez. A megbízhatósági mutató a Fúzió (Cronbach-alfa=0,60), az Én-pozíció (Cronbach-alfa=0,70), az Érzelmi reaktivitás (Cronbach-alfa=0,83), és az Érzelmi kilépés (Cronbach-alfa=0,83) alskála esetében is megfelelő.

2.2.3. Kodependencia Skála

A társfüggőséget mérő kérdőív fordítása a Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Intézetében történt, három független fordító bevonásával. A 16 tételt tartalmazó kérdőív hatfokú Likert-skálán értékelhető (1=Egyáltalán nem értek egyet, 6=Teljesen egyetértek). A tételek egy faktorba rendeződnek (például: „Időnként olyan mértékben egy emberre fókuszálok, hogy közben más kapcsolataimat és felelősségeimet elhanyagolom”; „Azt mondogatom magamnak, hogy a dolgok jobbra fordulnak majd, amikor a környezetemben lévők változtatnak a viselkedésükön”). A magas pontszám a társfüggőségre utal. Saját mintán végzett kutatásomban reliabilitás vizsgálatot végeztem, mely alapján a kérdőív megbízható (Cronbach's $\alpha=0,833$; McDonald's $\omega=0,838$).

2.3. A vizsgálat menete

A kérdőívcsomagot a Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Intézet hallgatójaként, a témavezető segítségével és jóváhagyásával állítottam össze.

¹⁹ Elizabeth A. Skowron – Myrna L. Friedlander: The Differentiation of Self Inventory: Development and Initial Validation. *Journal of Counseling Psychology* 45. (1998) 235–246.

²⁰ Nistor M.: Az Érzelmi Leválás Kérdőív i. m. 68.

Az elektronikus kérdőívcsomag a közösségi oldalakon került megosztásra. Az önkéntes résztvevők beleegyezésüket adták a kutatásban való részvételhez, valamint megerősítették, hogy elmúltak 25 évesek. Biztosítottam őket afelől, hogy az anonim módon történő kitöltés bármikor következmények nélkül megszakítható. Tájékoztattam őket arról, hogy a csoportosan elemzett adatokat kizárólag kutatási célokra használom fel és egyéni visszajelzésre nincsen lehetőség. A vizsgálat körülbelül 10 percet vett igénybe.

2.4. Statisztikai elemzés

Az adatok a jamovi 2.2.2-es statisztikai programban kerültek elemzésre. Az adattábla rendezése során a szükséges itemeket megfordítottam, valamint kiszámoltam az alskálák pontértékeit. Az Érzelmi Leválás Kérdőív alskáláinak átlaga az én-differenciáció mértékét tükrözi, így létrejött egy új változó, az Én-differenciáció. A hipotézis tesztelésére Spearman-korrelációt alkalmaztam.

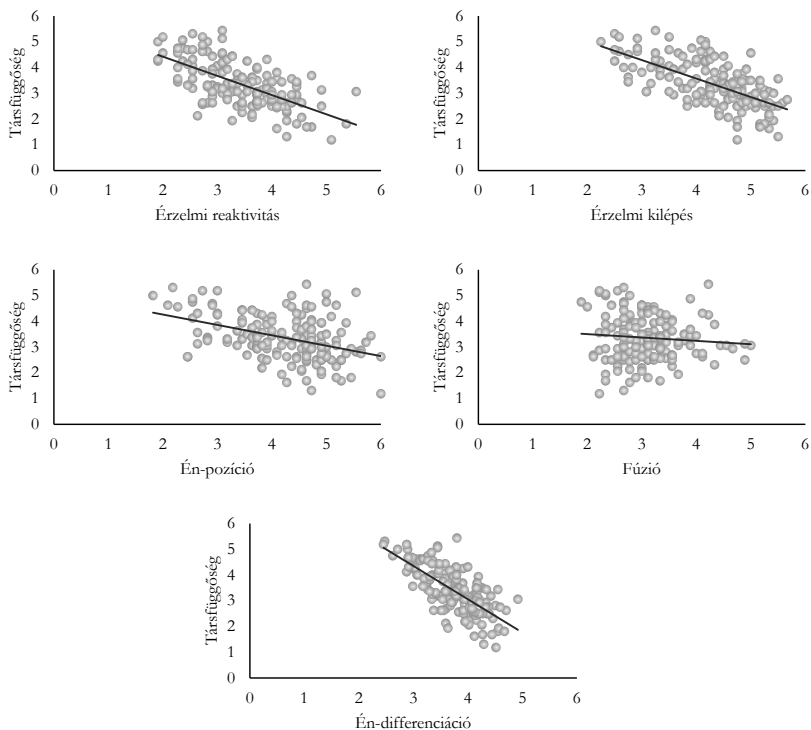
3. Eredmények

A leíró statisztikai elemzés eredményeit az 1. táblázat szemlélteti. Az Érzelmi kilépés, az Én-pozíció és a Fúzió alskálák esetén nem teljesült a normalitás.

	Társ- függőség	Érzelmi reaktivitás	Érzelmi kilépés	Én- pozíció	Fúzió	Én- differenciáció
N	156	156	156	156	156	156
Mean	3.36	3.43	4.30	4.24	3.11	3.77
Standard deviation	0.886	0.749	0.800	0.891	0.603	0.491
Minimum	1.19	1.91	2.25	1.82	1.89	2.45
Maximum	5.44	5.55	5.67	6.00	5.00	4.92
Skewness	0.172	0.199	-0.599	-0.543	0.769	-0.323
Std. error skewness	0.194	0.194	0.194	0.194	0.194	0.194
Kurtosis	-0.373	-0.343	-0.393	-0.267	0.754	-0.324
Std. error kurtosis	0.386	0.386	0.386	0.386	0.386	0.386
Shapiro-Wilk W	0.987	0.989	0.955	0.965	0.959	0.987
Shapiro-Wilk p	0.145	0.288	<.001	<.001	<.001	0.149

1. táblázat. Leíró statisztikai elemzés.

A Társfüggőség szignifikánsan negatív kapcsolatban áll az Érzelmi reaktivitással ($r=-0,614$; $p<0,001$), az Érzelmi kilépéssel ($r=-0,649$; $p<0,001$) és az Én-pozícióval ($r=-0,377$; $p<0,001$). A Társfüggőség és Fúzió nem mutat kapcsolatot ($r=-0,081$; $p=0,315$). Az Én-differenciáció és a Társfüggőség erős negatív kapcsolatot mutat ($r=-0,698$; $p<0,001$). A korrelációkat a 3. ábra szemlélteti.

2. ábra. A Társfüggőség kapcsolata az Érzelmi Leválás Kérdőív (DSI-H) alskáláival, valamint az Én-differenciációval.

4. Diskusszió

Kérdőíves kutatásommal igyekeztem bővíteni a rendelkezésünkre álló információkat a társfüggőségről a boweni családi rendszerelmélet keretében. A vártakkal összhangban a társfüggőség kapcsolatban áll az alacsony én-differenciációval.

Hipotézisem során azt vizsgáltam, hogy vajon a társfüggőség kapcsolatban áll-e az alacsony mértékű én-differenciációval. A Kodependencia Skála mellett

az Érzelmi Leválás Kérdőív Magyar Változatát alkalmaztam, amely négy faktor mentén mutatja be az én-differenciáció mértékét. Ezek a következők: Érzelmi reaktivitás, Érzelmi kilépés, Én-pozíció és Fúzió. Feltételeztem, hogy a társfüggőség negatív kapcsolatban áll az én-differenciációval. A vizsgálati személy minél magasabb pontértéket ér el a Társfüggőség Skálán, annál alacsonyabb én-differenciációval rendelkezik. A hipotézisem alátámasztást nyert.

Szignifikáns negatív kapcsolatot találtam az Érzelmi reaktivitás és a Társfüggőség pontértékei között. Az érzelmi reaktivitás az ingerekre adott affektív válaszként értelmezhető.²¹ A magas érzelmi reaktivitással rendelkező egyének érzékenyen reagálnak különböző helyzetben.²² Az eredmények alapján a társfüggő egyének alacsony érzelmi reaktivitással rendelkeznek. Mindez alátámasztja azt, hogy a társfüggő személyeknek nehézséget jelent az érzelmi reakciók megélése és azok kifejezése, ugyanis félnek annak negatív következményeitől, vagyis az elutasítástól, legrosszabb esetben az elhagyástól. A társfüggő személy azon fáradozik, hogy biztonságra és elismerésre leljen kapcsolataiban, és mindezt nem kockáztatja meg negatív affektusainak felvállalásával.

Szintén szignifikáns negatív kapcsolatot találtam az Érzelmi kilépés és a Társfüggőség között. Az Érzelmi kilépés alkála az érzelmi elárasztástól való félelmet méri. A magas pontértékkel rendelkező személy igyekszik a szoros családi kapcsolataiból érzelmileg kilépni (például másik országba költözik, kevesebbet tartja a kapcsolatot a szülőkkel), viszont ezek csak reménytelen próbálkozások, hiszen valódi szabadságra nem lelhet. A tagadás ellenére a megoldatlan differenciálódás továbbra is fennáll, majd újra aktiválódik párkapcsolataikban, illetve a gyermekkel való kapcsolatban.²³ A társfüggőkre kevésbé jellemző az érzelmi kilépés, amely összhangban van azzal, hogy képesek túlzottan is felelősséget vállalni partnerük érzéseierért.

A Társfüggőség és az Én-pozíció szignifikáns negatív korrelációt mutat, tehát a társfüggő személyre kevésbé jellemző az autonómia, a saját vélemény és a saját döntés felvállalása. A kapott eredmény azzal magyarázható, hogy a kodependens személy fél az elutasítástól és az egyedül maradástól, így alárendeli magát partnerének és nem vállalja fel saját igényeit, illetve érzelmi szükségleteit. Nem képes nemet mondani és nem fejezi ki saját állásfoglalásait. Az elutasítástól való félelem támogatja az autonómia háttérbe szorítását.

²¹ *Michelle Bosquet Enlow et al.*: Maternal Posttraumatic Stress Symptoms and Infant Emotional Reactivity and Emotion Regulation. *Infant Behavior and Development* 34. (2011) 487–503.

²² *Nistor M.*: Az Érzelmi Leválás Kérdőív i. m. 68.

²³ *Klever Phillip*: The Multigenerational Transmission of Nuclear Family Processes and Symptoms. *The American Journal of Family Therapy* 32. (2004) 337–351.

A Fúzió és a Társfüggőség között nem találtam korrelációt, amely meglepő, hiszen a társfüggőkre jellemző a másik életébe való túlzott bevonódás, és a mások problémáival való foglalkozás a saját problémák helyett.^{24 25} Mindazonáltal Bowen meghatározása alapján a szoros érzelmi kapcsolatokban – mint például a párkapcsolat – megjelenhet a fúzió.²⁶

Összeségében elmondható, hogy alátámasztottuk a társfüggőséggel kapcsolatos feltevésünket, vagyis a sérült autonómiával rendelkező egyén hajlamosabb függőségi viszonyba kerülni partnerével. A másik életébe való túlzott bevonódás, mindeközben a saját szükségletekről való lemondás számtalan nehézséget okozhat a mindennapi életben. Jelen dolgozat ennek felismerésére hívja fel a figyelmet, valamint hangsúlyozza az autonómia erősítésének a fontosságát.

4.1. Limitációk és kutatási kitekintés

A kutatás korlátját jelenti, hogy a kérdőívcsomag online formában nem képes biztosítani a nemek és a korosztály arányos eloszlását.

A vizsgálatot érdemes lenne olyan kérdőívvel kiegészíteni, amelyek segítségével árnyaltabb képet kaphatnánk a társfüggők kötődési mintázatairól, továbbá személyes autoritásukról. A fentiekben felsorolt jelenségek kialakulása gyermekkorra tehető, így a boweni koncepció egy lehetséges elméleti és értelmezési keretként szolgál, amely terápiás eszközökkel bír.

²⁴ Kozma N.: Kodependencia i. m. 24.

²⁵ Prest L. – Protinsky H.: Family Systems Theory i. m. 21.

²⁶ Nistor M. et al.: Az Érzelmi Leválás Kérdőív i.m. 68.

Történelemtudomány

Ájben Katalin

Az orosz etnikum helyzete Grúziában a Szovjetunió felbomlása után (1991–2008)

Bevezetés

Az orosz kisebbség aránya Grúziában mára már elenyésző arányt képvisel. Ugyan a Szovjetunió idején az orosz lakosság száma elérte a fél milliót, az orosz nyelvet használták lingua francaként a kommunikáció során. A Szovjetunió összeomlásával nemcsak az orosz, mint az ország hivatalos nyelvének státusza szűnt meg, hanem a háborúk következtében gazdasági nehézségek és etnikai feszültségek is keletkeztek. Írásomban kitérek az orosz-grúz külpolitika fontosabb mérföldköveire, hiszen ez is befolyással bír az orosz kisebbségre nézve. A 2008-as esztendő a két ország közötti viszonyban meghatározó volt, mivel az orosz-grúz háború következtében felfüggesztették diplomáciai kapcsolataikat.

Munkámban azt szeretném bemutatni, hogy milyen volt az orosz lakosság helyzete a Szovjetunió felbomlása után, hogyan befolyásolta helyzetüket a két ország közötti külpolitika alakulása, illetve milyen következményekkel járt az orosz-grúz háború az országban élő orosz lakosságra nézve.

Orosz ideológia a Szovjetunió felbomlása után

A Szovjetunió felbomlása után megjelent a nemzeti eszme az Orosz Föderációban, amely nyilvánvalóan nem lehetett más, mint a korábban kialakult nemzeti eszmék folytatása és továbbfejlesztése. A „mérsékelt” nacionalizmus és a nyugat felé fordulás hívei voltak a legtöbben. Az előbbi képviselői a rendszerváltás után támogatásra találtak az orosz társadalom széles köreiben. A nemzeti identitásukat a nyelv és a kultúra köré fonták. Az utóbbiak ragaszkodtak ahhoz, hogy a decentralizáció és a föderalizmus az orosz demokrácia alapvető pillérei. Ezen ötletüket a mérsékelték egyáltalán nem támogatták, úgy tartották, hogy az ellenőrizetlen decentralizáció az Orosz Föderáció

széteséséhez fog vezetni. Szolzszenyicin megjegyezte, hogy a föderalizmus „leninista találmány” volt, amelynek célja Oroszország kulturális felhígítása és letagadása.¹

A Szovjetunió bukása után, az 1990-es évek elején számos volt szovjet köztársaság nemcsak felhagyott az orosz befolyással, hanem azonnal Oroszország korábbi ellenfelei felé fordult. Ezen országok közül sokan csatlakoztak az Észak-Atlanti Szerződés Szervezetéhez (NATO) és az Európai Unióhoz.²

Az orosz bel-, és külpolitikai konszolidáció után az oroszok erőteljesen elkezdtek érvényesíteni az orosz nemzeti érdekeiket. Ebből adódóan elkezdtek az anyaországon kívül élő orosz etnikum érdekeit képviselni, s szerepüket helyreállítani a posztszovjet tér országaiban, mivel az oroszok fenntartják a jogot arra, hogy más globális hatalmak beleszóljanak a politikájukba, viszont arra is, hogy hogyan képviseljék az anyaországon kívül élő orosz etnikum érdekeit, s helyreállítsák szerepüket a posztszovjet térség országaiban.³

Grúzia történelmi háttere. Az oroszok betelepülése

Grúzia, a Dél-Kaukázus régiójában helyezkedik el, keletről partját a Fekete-tenger mossa. Mint-ahogy Közép-Ázsia államai is, úgy Grúzia is a 19. század során az Orosz Birodalom részévé vált.⁴ A cári rendszer megdöntése után Grúziában is megjelentek a függetlenségi törekvések, 1918. május 26-án kikiáltották ki a független Grúz Demokratikus Köztársaságot. Ugyan a függetlenség rövid életűnek tekinthető, hiszen 1918-1921 között létezett e formáció, de különös jelentőséggel bírt a grúzok nemzeti érzésének kibontakoztatásában.⁵ 1922-ben Grúzia is a Szovjetunó részévé vált, s annak a részét képezte 1991-ig.⁶

¹ Тренин, Д.: *Интеграция и идентичность. Россия как «новый Запад»*. Издательство «Европа», Москва, 2006. 332-356.

² Эжел, Майк: Нет конца спорам. Обещали ли России, что НАТО не будет расширяться? 24 мая 2021. SVOBODA. (<https://www.svoboda.org/a/russia-nato-rasshirenie/31265659.html>, letöltés 2023. ápr. 19.)

³ Тренин, Д.: *Интеграция и идентичность. Россия как «новый Запад»*. Издательство «Европа», Москва, 2006. 335-360.

⁴ Диунов, Михаил: Спасение от уничтожения: как Грузия стала частью Российской империи. 30 января 2023. NEWS. RU (<https://news.ru/russia/spasenie-ot-unichtozheniyakak-gruziya-stala-chastyu-rossii/>, letöltés 2023. ápr. 20.)

⁵ Грузинская Демократическая Республика. ХРОНОС. (http://www.hrono.ru/organ/ukaz_g/gruzia1918.php, letöltés 2023. márc. 30.)

⁶ Подписаны декларация и договор об образовании СССР. 30 декабря 1922. PRLIB.RU. (<https://www.prlib.ru/history/619858>, letöltés 2023. ápr. 1.)

Az oroszok betelepülése az Orosz Birodalom térhódításával párhuzamosan vette kezdetét. Ellenben az oroszok száma elenyésző volt, de a Szovjetunió létrejötté után számuk jelentősen nőtt, 1926 és 1959 között 83 főről 407 886 főre emelkedett. Erről az időszakról általánosságban elmondható, hogy az oroszok többsége városlakó volt, és a városi lakosság aránytalanul magas százalékat tették ki. Például: 1959-ben csak Tbilisiziben több mint 125 000 orosz élt (18,1%). Ezen kívül az oroszok a lakosság 36,8%-át tették ki Sokhumiban, Rusztaviban 31,6%, Potiban 26,8%-ban, Batumiban 25,6%.⁷Ebből következően az ország számos részén az orosz szolgált lingua francaként, ahogyan Grúzia sok más kisebbségével folytatott interetnikus kommunikáció nyelveként is. Azonban a Szovjetunió összeomlásával nemcsak az orosz, mint az ország hivatalos nyelve szűnt meg, hanem semmilyen törvény sem rögzíti jelenlegi helyzetét. Fontos megemlíteni, hogy Grúziában több háború is volt, melyek miatt gazdasági nehézségek és etnikai feszültségek keletkeztek, s ezeknek a következtében az oroszok erőteljes kivándorláshoz kezdtek.⁸

	1926		1939		1959		1970		1979		1989		2002		2014	
	человек	%	человек	%	человек	%	человек	%	человек	%	человек	%	человек	%	человек	%
Население всего	2666494	100	3540023	100	4044045	100	4686358	100	4993182	100	5400841	100	4371535	100	3713804	100
В том числе:																
азербайджанцы	137921	5,2	189058	5,3	153600	3,8	217758	4,6	256678	5,1	307566	5,7	284761	6,5	233024	6,3
грузины	1788186	67,1	2173922	61,4	2600588	64,3	3130741	66,8	3433011	68,8	3787393	70,1	3661173	83,8	3224564	86,8
армяне	307018	11,5	415013	11,7	442916	11	452309	9,7	448000	9	437211	8,1	248929	5,7	168102	4,5
русские	96085	3,6	308884	8,7	407886	10,1	396694	8,5	371608	7,4	341172	6,3	67671	1,5	26453	0,7
украинцы	14356	0,5	45995	1,3	52236	1,3	49622	1,1	45036	0,9	52443	1	7039	0,2	6034	0,2
евреи	9262	0,3	42300	1,2	51582	1,3	44757	1	20107	0,4	10312	0,2	3772	0,1	-	-
таты	-	-	-	-	7	0	16	0	17	0	39	0	-	-	-	-
Талыши	-	-	1	0	3	0	-	-	-	-	15	0	-	-	-	-
курды	7955	0,3	12915	0,4	16212	0,4	20890	0,4	25688	0,5	33331	0,6	2514	0,1	-	-
аварцы	1	0	114	0	585	0	450	0	3680	0,1	4230	0,1	-	-	-	-
удины	5	0	-	-	422	0	154	0	320	0	93	0	-	-	-	-
цахуры	-	-	-	-	2	0	4	0	7	0	3	0	-	-	-	-
лезгины	3420	0,1	4481	0,1	4030	0,1	3650	0,1	768	0	720	0	-	-	-	-
татары	599	0	7504	0,2	5422	0,1	5551	0,1	5089	0,1	4099	0,1	455	0	-	-
грени	54051	2	84636	2,4	72938	1,8	89246	1,9	95105	1,9	100324	1,9	15166	0,3	5544	0,2
осетины	113298	4,2	147677	4,2	141178	3,4	150185	3,2	160497	3,2	164055	3	38028	0,9	14385	0,4
абхазцы	56847	2,3	57805	1,6	62878	1,6	79449	1,7	85285	1,7	95853	1,7	3527	0,1	-	-
евреи грузинские	20897	0,8	-	-	-	-	10475	0,2	7974	0,2	14314	0,2	-	-	-	-
другие национальности	56593	2,1	51318	1,5	31560	0,8	34607	0,7	35312	0,7	47678	1	38500	0,8	35698	0,9

1. ábra: Grúzia lakosságának etnikai összetétele az általános népszámlálások szerint.

Forrás: <http://www.demoscope.ru/weekly/2017/0723/comments/comm3.html>.

⁷ Русские в Грузии: Доживем и здесь. 21 декабря 2011. РОСБАЛТ. (<https://www.rosbalt.ru/world/2011/12/21/927103.html>, letöltés 2023.márc. 31.)

⁸ Закон Грузии О гражданстве Грузии. Законодательный ВЕСТНИК ГРУЗИИ. (<https://matsne.gov.ge/ru/node/214>, letöltés 2023. ápr 11.)

Orosz etnikum helyzete a Szovjetunió felbomlása után

A Szovjetunió összeomlása után közel hatodára csökkent a Grúziában élő oroszok száma (lásd: 1. ábra). Tény, hogy a „Grúziát a grúzoknak!” — kijelentés az ország függetlenségének hajnalán hatásos kijelentés volt.⁹ Ugyanakkor a lakosok elmondása szerint nem mindenki érezte jól magát, aki Oroszországba távozott és persze nem is mindenki bánta meg, aki maradt.

Zviad Gamsahurdia (1991-1992) elnöksége alatt nemcsak az oroszokat, hanem sok más nemzetiség képviselőit is kiutasította egy több nemzetiségű és hagyományosan etnikailag toleráns országból. Nemcsak az oroszok, hanem a grúzok is elhagyták az országot, még hozzá nem kevesen. Annak ellenére, hogy az agresszív nacionalizmus hulláma meglehetősen gyorsan alábbhagyott, az emberek továbbra is távoztak – már a háború, a szegénység és a társadalmi-gazdasági nehézségek miatt.¹⁰

Ahhoz képest, hogy a Szovjetunió összeomlása előtt Grúzia lakosságának 6,3 százalékát tették ki az oroszok, a 2002-es népszámlálás szerint pedig csak 1,5 százalék, azaz 68 ezer ember maradt. Az emberek főleg az Orosz Föderáció területére tértek vissza. Akik maradtak, azok főleg Tbilisziiben és környékén (Rusztaviban) élnek, és valószínűleg soha nem fognak elmenni. Hiszen elmondásuk szerint nem szeretnék megszakítani azokat a kötelékeket, amelyek a városhoz, az emberekhez, és az életmódhoz kötik őket.¹¹

A grúziai oroszokról elmondható, hogy Mihail Szaakasvili (2004-2013) elnöksége alatt semmilyen negatív diszkrimináció nem érte őket, hiszen az elnök minden beszédében hirdette és megerősítette azt, hogy az országban minden kisebbséget tolerálnak, nincs helye a nemzeti alapon történő diszkriminációnak. Természetesen voltak olyan precedensek, mikor a lakosok körében zajló beszédek nacionalista hangvételűek voltak, de ezeket a grúz hatóságok abszolút nem nézték jó szemmel. Továbbá, sem Szaakasvili, sem a grúz politikusok, sem pedig a lakosság jelentős része, annak ellenére, hogy nem értettek egyet az orosz hatóságok tetteivel, az országba érkező oroszokat jól fogadták. Ezt mi sem bizonyítja jobban, hogy az oroszországi turizmus évről évre növekedett.

⁹ Этнический состав населения Грузии по данным всеобщих переписей. DEMOSCOPE.RU. (<http://www.demoscope.ru/weekly/2017/0723/comments/comm3.html>, letöltés 2023. márc. 25.)

¹⁰ „Не быть советским человеком”. Национальные движения в республиках накануне распада СССР. Часть первая: Грузия. CURRENTTIME.TV. (<https://www.currenttime.tv/a/georgia-south-osetia-abkhazia-ussr/31619999.html>, letöltés 2023. ápr. 2.)

¹¹ Население Грузии. ETHNO-KAVKAZ, (<http://www.ethno-kavkaz.narod.ru/rngeorgia.html>, letöltés 2023. ápr. 8.)

Az Orosz Föderációval fenntartott diplomáciaikapcsolatok hiányában az orosz tőke azonban továbbra is virágzott – az energetikában, a bankszektorban, a kommunikációban.¹²

A grúz-orosz államközi kapcsolatok éles romlása azonban megmutatkozott a grúzok hagyományos érdeklődésében az orosz nyelv és kultúra iránt, az orosz nyelv egésze iránti kereslet szintjén. Nyilvánvaló, hogy ebben a grúz hatóságok is közrejátszottak.¹³

Az orosz nyelv oktatása

Az orosz oktatás helyzetéről is illik szót ejteni. De előtte fontos tisztázni, hogy az orosz nyelv státuszát nem rögzíti törvény.¹⁴A 2000-es évektől kezdődően egyre kevesebb grúz tanult oroszul, bár a nyelv nem tűnt el a tinédzserek, illetve az idősebb lakosság különböző rétegeinek mindennapjaiból.¹⁵Az orosz nyelv és kultúra iránti érdeklődés csökkenéséért egyrészt az orosz hatóságok okolhatók. Először is, régóta lezárták határukat Grúzia egyszerű állampolgárai előtt, míg Tbiliszi nem zárta le a határt az orosz állampolgárok előtt. A közös ortodox hit és a több mint két évszázados szoros kapcsolat által összekötött népek ma már mesterségesen is elkülönülnek. A grúzok nem látogathatják orosz barátait és rokonaikat, nem tanulhatnak és dolgozhatnak legálisan Oroszországban, de szabadon utazhatnak a szomszédos Törökországba, amely egyébként Oroszország helyébe lépve, Grúzia fő külgazdasági partnerévé vált.¹⁶ Így nem meglepő, hogy Grúziában a fiatalok most inkább törökül tanulnak, mint oroszul. Az Oroszország iránti érdeklődés az orosz popzenére korlátozódik, de fokozatosan alábbhagy.¹⁷

Az orosz iskolákat azonban a Szovjetunió felbomlása után fokozatosan bezárták – ez nagyrészt a két ország közötti nemzetközi viszonynak és a háborúnak

¹² Русские в Грузии: Доживем и здесь. 21 декабря 2011. РОСБАЛТ. (<https://www.rosbalt.ru/world/2011/12/21/927103.html>, letöltés 2023. márc. 28.)

¹³ Чедия, Бека: Конфессиональные конфликты в Грузии как латентные межгосударственные разногласия. Кавказ и глобализация. Том 6., Выпуск 4. 2012. 107-109.

¹⁴ Русский язык на постсоветских просторах. DEMOSCOPE.RU (<http://www.demoscope.ru/weekly/2008/0329/tema02.php>, letöltés 2023. márc. 24.)

¹⁵ Богомолов, Игорь: Русскому языку в Грузии вольготно? 25.02.2000. НЕЗАВИСИМАЯ. (https://www.ng.ru/cis/2000-02-25/5_volgotno.html, letöltés 2023. márc. 28.)

¹⁶ Stronski, Paul—Вриман, Александра: Независимой Грузии двадцать пять лет: в сложном положении. 01 марта 2018. CARNEGIE ENDOWMENT FOR INTERNATIONAL PEACE (<https://carnegieendowment.org/2018/03/01/ru-pub-75652>, letöltés 2023. márc. 23.)

¹⁷ Положение русской общины и русского языка в Грузии. 11.04.2013. DIALOGUE. (<https://www.rosbalt.ru/world/2011/12/21/927103.html>, letöltés 2023. márc. 24.)

köszönhető – minimálissá vált az igény rájuk, pedig a szovjet időkben még jó ötletnek számított a grúz gyerekek orosz intézménybe való beiskoláztatása, illetve a szülők a továbbtanulás terén is igyekeztek a tekintélyesnek tartott orosz felsőoktatási intézményekbe taníttatni őket.¹⁸

Megemlítendő, hogy az évtizedek során az orosz nyelvet következetesen váltotta fel az angol nemzetközi nyelvként: ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy több mint ezer angoltanár tanít a grúz vidéki iskolákban. Vagyis az angol kötelező nyelvvé vált, míg az orosz és más idegen nyelvek tetszés szerint sajátítható el.¹⁹ Mindezekkel ellentétben Grúzia nem szigetelődött el teljes mértékben Oroszországtól és minden oroszról: a grúz rendezők továbbra is orosz színpadokon rendeznek előadásokat, orosz kulturális személyiségek érkeznek Tbiliszibe, az Orosz Drámai Színház továbbra is működik Grúziában, rendkívül kis mennyiségben, de mégis megjelennek orosz nyelvű újságok és folyóiratok. Két orosz tévécsatorna is elérhető maradt.²⁰

Az orosz – grúz külkapcsolatok mérföldkövei

Oroszország és Grúzia viszonya a Szovjetunió felbomlása óta nem tekinthető felhőtlennek. Ehhez jelentősen hozzájárultak a grúz-oszét (1990-1992)²¹ és a grúz-abház (1992-1993)²² fegyveres konfliktusok is, amelyek következtében az egykor „testvéri” köztársaság eltávolodott Oroszországtól, oroszellenes politikát folytatott, amely szoros kapcsolatban áll Abházia és Dél-Oszétia konfliktusainak erőszakos megoldásával. 1992. június 24-én Oroszország és Grúzia aláírta a Dagomys-megállapodást a grúz-dél-oszét konfliktus rendezési elveiről. Az egymással szemben álló erők szétválasztása érdekében a konfliktusvezetbe bevezették a Vegyes Békefenntartó Erőket (SPKF), amely három zászlóaljából állt — orosz, grúz és dél-oszét. 1994. május 14-én Moszkvában aláírták az Abháziában fennálló tűzszünetről és az erők felosztásáról szóló megállapodást. A felek megállapodtak abban, hogy a FÁK békefenntartó

¹⁸ *Арефьев, Александр*: Сколько людей говорят и будут говорить по-русски? DEMOSCOPE. RU (<http://www.demoscope.ru/weekly/2006/0251/tema01.php>, letöltés 2023. ápr. 18.)

¹⁹ *Брук, Джеймс*: Грузия взялась за английский. (<https://www.golosameriki.com/a/english/1528373.html>, letöltés 2023. jún. 8.)

²⁰ *Сошин, Юрий*: Грузия – часть „Русского мира” (<https://russkie.org/articles/gruziya-chast-russkogo-mira/>, letöltés 2023. ápr. 30.)

²¹ A kérdésről részletesen lásd: Грузия: как избежать войны в южной осетии. Доклад МГПК-Европа No. 159. Тбилиси/Брюссель, 2004. 2-36.

²² A kérdésről részletesen lásd: *Ачугба Теймураз Алиевич*: Этнополитические процессы в Абхазии в контексте грузино-абхазского конфликта. Абхазия, 2007. 25-75.

erőit (valójában orosz egységeket) telepítik Abházia területére. 1995. október 30-án Oroszország és az EBESZ közvetítésével tárgyalások kezdődtek a grúz és az oszét fél között a konfliktus békés rendezéséről. 1996. május 16-án Moszkvában aláírták a „*Memorandumot a biztonságot és a kölcsönös bizalom erősítését célzó intézkedésekről*”.^{23,24}

A két ország közötti kapcsolatban jelentős romlást eredményezett többek között az is, hogy 1999 novemberében Vlagyimir Putyin hirtelen utasította az orosz külügyminisztériumot, hogy kezdjen tárgyalásokat Grúziával a két ország közötti vízumrendszer bevezetéséről. Elmondása szerint orosz részről ezt a lépést az indokolta, hogy az orosz-grúz határ csecsen szakaszán, részben orosz határőrség által nem ellenőrzött szakaszon keresztül, szabadon átkeltek csecsen és iszlamista fegyveresek. A vízumrendszer bevezetésére vonatkozó javaslatot a grúz fél negatívan fogadta. Egyrészt egyes grúz és orosz politikusok úgy nyilatkoztak, hogy a vízumrendszer bevezetése segíthet a határ „rendjének helyreállításában”. Eduard Sevardnadze (1995-2003) grúz elnök azonban határozottan ellenezte a döntést. Az orosz fél tervei szerint a vízumrendszernek 2000 márciusában kellett volna elkezdődnie, de Borisz Jelcin (1991-1999) orosz elnök hirtelen lemondása és az Oroszországban megkezdődött választási kampány oda vezetett, hogy a vízum bevezetéséről szóló döntést határozatlan időre elhalasztották.²⁵

Vlagyimir Putyin (2000-2008, 2012–) beiktatása után Oroszország még gyakrabban kezdte vádolni Grúziát azzal, hogy elnézi a militánsok átvonulását a területükön. A grúz vezetés tagadta ezeket a vádakokat, és fájdalmasan reagált az orosz kijelentésekre. Eduard Sevardnadze Grúzia FÁK-ból való kilépésével fenyegetőzött, amennyiben Oroszország egyoldalúan bevezeti a vízumrendszert. A 2000. december 1-jén Minszkben tartott FÁK-csúcs után azonban a két ország elnöke megegyezett abban, hogy a vízumrendszert továbbra is bevezetik, ellenben csak ideiglenesen.²⁶ Eduard Sevardnadze ezután kijelentette: „*A grúzokban van kisebbségi érzés, mert Grúzia az egyetlen ország*

²³ Меморандум о мерах по обеспечению безопасности и укреплению взаимного доверия между сторонами в грузино-осетинском конфликте. (<https://docs.cntd.ru/document/1902534>, 2023. ápr. 15.)

²⁴ Хроника грузино-осетинского конфликта. РИА НОВОСТИ (<https://ria.ru/20080808/150186831.html>, letöltés 2023. márc. 26.)

²⁵ Виза, да?! Тбилиси и Москва в очередной раз возобновили выдачу виз. 10 марта 2009. LENTA.RU. (<https://lenta.ru/articles/2009/03/10/visa/>, letöltés 2023. márc. 27.)

²⁶ Содружество независимых государств заканчивается на грузино-российской границе. Коммерсантъ. (<https://www.kommersant.ru/doc/164732>, letöltés 2023. ápr. 20.)

a FÁK-ban, amellyel Oroszország vízumrendszerét épített ki.” Számos grúz politikus és grúziai állampolgár, emberi jogi aktivista kezdte el Vlagyimir Putyint „grúz főbiával” vádolni. Mindezek ellenére, 2000. december 5-én a két ország között hivatalosan is érvénybe lépett a vízumrendszer.²⁷

A 2003-as rózsaforradalom²⁸ után, Mihail Szaakasvili (2004-2013) ideje alatt az orosz-grúz kapcsolatok Grúzia történetének mélypontjára süllyedtek. 2004 tavaszától Szaakasvili kemény kijelentéseket tett, és azzal vádolta Oroszországot, hogy elnézi a dél-oszétiai és abházi hatóságok szeparatista törekvéseit. Szaakasvili többek között azt is javasolta, hogy az orosz békefenntartó kontingenst NATO csapatokkal cseréljék fel, vagy legalább az orosz csapatokat más FÁK- országokból – például Ukrajnából – származó egységekkel egészítsék ki. Oroszország szerint ez azonban a helyzet „koszovói forgatókönyv” szerinti alakulásához, etnikai tisztogatáshoz és a fegyveres konfliktusok súlyosbodásához vezethetett volna.²⁹

2006. január 22-én, a fő gázvezetékeken történt robbanások után, amelyek következtében megszakadt az orosz gázszállítás Grúziába és Örményországba, Szaakasvili azt nyilatkozta, hogy ezeket a robbanásokat szabotázsaként értékeli, majd zsarolással vádolta meg Moszkvát. Szaakasvili január 26-án aláírta a Grúzia kilépéséről szóló rendeletet a FÁK-országok védelmi minisztereinek tanácsából.³⁰ Március 27-én a Rospotrebnadzor³¹ megtiltotta a grúz borok és ásványvíz Oroszországba történő behozatalát. A grúz fél veszteségeit az embargó első évében 40-70 millió dollárra becsülték.³²

2006. június 14-én Szaakasvili találkozott Putyinnal a szentpétervári Konstantinovskij palotában. Szaakasvili kijelentette, hogy eltökölt szándéka

²⁷ Россия и Грузия снова будут вместе? РБК (<https://www.rbc.ru/economics/01/12/2000/5703b2129a7947783a5a185e>, letöltés 2023. ápr. 12.)

²⁸ Ez volt az első ún. színes forradalom a posztszovjet tér országaiban. 2003 novemberében tört ki, azt követően, hogy a Szaakasvili vezette grúz ellenzék választási csalásokra hivatkozva nem ismerte el a Sevardnadze akkori elnököt támogató párt parlamenti győzelmét.

²⁹ Опавшие розы. В 2003 году оппозиция захватила власть в Грузии. Почему цветная революция не принесла стране счастья? 27 марта 2023. LENTA.RU. (https://lenta.ru/articles/2023/03/27/rose_revolution/, letöltés 2023. márc. 29.)

³⁰ Грузия уходит из СНГ. 12 августа 2008. Интерфакс. (<https://www.kommersant.ru/doc/164732>, letöltés 2023. ápr. 17.)

³¹ A Rospotrebnadzor egy szövetségi ügynökség, amely a jólét és a fogyasztói jogok felügyeletét és ellenőrzését, valamint az Orosz Föderáció állampolgárainak védelmét biztosítja.

³² Роспотребнадзор запретил ввоз минеральной воды „Боржом” в РФ. РБК. (<https://www.rbc.ru/economics/05/05/2006/5703c2ee9a7947dde8e0a7b7>, letöltés 2023. ápr. 16.)

a békés párbeszéd folytatása a konfliktusrendezés kérdésében, Oroszország részvételével.³³

2006. augusztus 6-án számos oroszbarát ellenzéki személyt letartóztattak Grúziában. Szaakasvili azt mondta, hogy orosz ügynökökről van szó és puccsot terveznek. Szeptember 27-én a grúz rendőrség őrizetbe vett négy kémkedéssel vádolt orosz tisztet, majd Oroszország bejelentette, Grúzia teljeskörű közlekedési blokádját. Néhány nappal később az orosz katonákat átadták Oroszországnak, de a blokádról szóló határozat így is érvénybe. Oroszország és Grúzia határán, az egyetlen Felső Lars-Kazbegi határátkelőhelyet az orosz fél kezdeményezésére bezárták, és csak 2010 márciusában nyitották újra.³⁴ Ugyanezen év október 3-án megszűntek a közvetlen járatok Grúzia és Oroszország között. Az orosz hatóságok szerint ezek az akciók válaszként szolgálnak Grúzia „oroszelenes irányzatára”. Október 6-án ellenőrzést végeztek oroszországi éttermekben, kaszinókban, grúz etnikumúak és grúz állampolgárok tulajdonában lévő társaságokban. Hatalmas rendőri razziák kezdődtek országszerte grúz állampolgárok felkutatására, amelyek során az Orosz Föderáció állampolgárai közül még az etnikai grúzokat is őrizetbe vették és ellenőrizték. Az illegális migránsok, Grúzia állampolgárainak tömeges deportálása következett.³⁵

A 2008-as orosz-grúz háború tovább rontotta a két ország viszonyát, amelynek nyomán 2008. szeptember 2-án a grúz fél megszüntette a diplomáciai kapcsolatait az Orosz Föderációval.³⁶ Ezután Oroszország és Grúzia formális kapcsolatait svájci diplomaták közvetítésével látták el. Grúzia és Oroszország érdekképviselői szekciói, Svájc moszkvai és tbilisi nagykövetségein dolgoznak. Az elmúlt évek során Grúzia nyugatbarát külpolitikát folytatott, amelynek nyomán az Európai Unióhoz való közeledés és a gyors NATO-integráció feladatai kerültek előtérbe.³⁷

³³ На встрече под Санкт-Петербургом Путин и Саакашвили признали отношения „ненормальными” и согласились искать из них выход. NEWS.RU. (<https://www.newsru.com/russia/13jun2006/vstrecha.html>, letöltés 2023. ápr. 25.)

³⁴ Антигрузинская кампания. Целенаправленные задержания и высылка грузин российскими властями. Хьюман Райтс Вотч. Т. 19, № 5. 2007. 1-29.

³⁵ История ограничений авиационного сообщения между Россией и Грузией. ТАСС. РУ. (<https://tass.ru/info/6640741>, letöltés 2023. ápr. 25.)

³⁶ Дипломатические отношения между Россией и Грузией: быть или не быть? 6 марта 2017. OC MEDIA (<https://oc-media.org/ru/mneniya/diplomaticheskie-otnosheniya-mezhdu-rossieyo-i-gruzieyo-byt-ili-ne-byt/>, letöltés 2023. ápr. 27.)

³⁷ Зонova Татьяна Владимировна: Современная дипломатия: проблемы и перспективы. Вестник Рос. ун-та дружбы народов. Сер. Междунар. отношения. No 4. 2007. 15-69.

Összegzés

Összességében elmondható, hogy az 1990-es években az oroszok száma drasztikusan csökkent, melynek fő okául a társadalmi-gazdasági tényezőket tartják. Továbbá, fontos megemlíteni, hogy a Szovjetunió összeomlása után az Orosz Föderáció is eltökélte, hogy helyreállítja státuszát a posztszovjet tér országában, ebből adódóan számos olyan döntés született, mely arra irányult, hogy a külföldön élő orosz lakosok repatriáljanak. Többek között ez is az orosz etnikum csökkenését eredményezte Grúziában. Mindemellett fontos megemlíteni, hogy a Grúziában élő oroszok nagy része idősebb korosztályú, akik a családi kapcsolatok, ismerősök vagy esetleg munka miatt maradtak az országban.

Továbbá, elmondható, hogy 1990 után fokozatosan csökkent az orosz iskolák száma is az országban, különösképpen a 2008-as orosz grúz háborút követően. De fontos megemlíteni, hogy az országban továbbra is használják az orosz nyelvet a hétköznapiak során, van orosz nyelvű színház és tévé csatornát is sugároznak oroszul. Annak ellenére, hogy a két ország közötti kapcsolatok megromlottak a 2000-es években, általánosságban megállapítható, hogy a kereskedelem továbbra is aktív maradt a két ország között. Sőt, az orosz etnikumot semmilyen atrocitás nem érte a háború után, mely valószínűleg Szaakasvili politikájának és a grúzok hozzáállásának tudható be.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm témavezetőmnek, Ramachandra Byrappának a szakmai segítségét és azt, hogy lektorálta e tanulmányt. Illetve szeretném megköszönni a lehetőséget az Erasmus+ programnak, melynek köszönhetően a 2023/2024-es tanév tavaszi félévét Grúziában tölthettem. Végül, de nem utolsó sorban köszönöm Teimuraz Papaskirinek, a TSU egyetemi docensének, a hasznos szakmai tanácsokat és iránymutatást.

Góczon Tamás

Kiszolgáltatás (*deditio*) a római köztársaság történetében¹

1. A kiszolgáltatás (*deditio*) intézménye

A tanulmányt érdemes a cím magyarázatával és a kulcsfogalmak tisztázásával kezdeni, hiszen a kiszolgáltatás a római történelem talán kevésbé ismert jelenségei közé tartozik, illetve már az ókorban is több mindent érthettek a *deditio* fogalma alatt. Egyrészt a római magánjogban is ismert fogalomról van szó, például egy *pater familias* és a hatalma alatt állók viszonyában. A családfő ugyanis elkerülhette a kezdeti időszakban a sértett magánbosszúját, később pedig a *poena* megfizetésének kötelezettségét, ha a hatalma alatt álló elkövetőt a sértett számára átadta (*noxae deditio*).² Másrészt az államközi kapcsolatokban is többféle értelemben használatos fogalomról van szó, egyrészt jelenthette az ellenfél feltétel nélküli megadását (*deditio in potestatem* vagy *deditio in fidem*). Ezzel a kapituláló államok vagy népek lemondtak szuverenitásukról Róma javára, akik dönthettek a további sorsukról.³ Békeidőben pedig a római támogatás megerősítését szolgálhatta a *deditio*.⁴ Másfelől bizonyos szakrális

¹ A tanulmányban – ha másként nem utalok erre – minden évszám Krisztus születése előtti időpontot jelöl.

A DOLGOZAT A KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM ÚNKP-22-3 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

² Jenn Lawrence: *Surrendering Hannibal: The Deditio of Culpable Persons in Roman Diplomatic and Military Contexts*. MPhil dissertation. University of Oxford. 2016. 1–2.

³ Loretana de Libero: *Surrender in Ancient Rome*. In: *How Fighting Ends: A History of Surrender*. Ed. Holger Afflerbach – Hew Strachan. 2012. 29–38. Mindez pontos szertartás alapján történetelt, lásd: *Titus Livius: A római nép története a város alapításától. I–IV. Ford.* Kis Ferencné – Muraközy Gyula – Kopeczky Rita. Bp. 2018. I. 38. (a továbbiakban *Livius*)

⁴ Ernst Badian: *Deditio*. In: *Brill's New Pauly*. Ed. Hubert Cancik et al. 2006. (<https://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/deditio-e312610>, letöltés 2021. okt. 09.)

szférában is gyökerező alapelvek megsértőit sújthatták kiszolgáltatással, ezáltal az isteni büntetés negatív következményeit kerülhették el. Ilyen jogsértés lehetett például a sérthetetlennek számító követek ellen elkövetett erőszak, vagy egy szerződés megszegése. Mindkettő a *fides* és az istenek megsértésével volt egyenértékű. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a jogsértőt megkötözve és meztelenül átadták az ellenfélnek az istenek kiengesztelésére, ezáltal a jogsértés negatív következményeit elháríthatták a városról a felelős átadásával.⁵ Ezzel az eszközzel Róma az isteni haragon túl megszabadulhatott a kedvezőtlen és előnytelen szerződések kötelme alól is, amennyiben a megállapodás megkötése felelős személy(ek)hez volt köthető.

A kiszolgáltatás okai – legalábbis formálisan – mindig vallási jellegűek voltak. Ennek megfelelően a végrehajtás is egy papi *collegium*nak, a *fetialisok*nak volt a feladata. Velük kapcsolatban Liviusnál találhatunk legbövebben adatokat, ugyanakkor a korai időszakokra vonatkozó írott források jórészt kitalált vagy módosított hagyományok lehetnek.⁶ A húsztágú testület élén a *pater patratus* állt, az életre szóló tisztséget a legjobb családok tagjai tölthették be Dionysios tudósítása szerint.⁷ Néhány érméből a viseletükre is lehet következtetni.⁸ Servius, Vergilius kommentátora is tett említést ezzel kapcsolatban: a *fetialisok* nem viselhetek lenből készült ruhát, illetve egy Iuppiter megjelölő jogart is magukkal vihetnek.⁹ Az intézmény létrehozása valószínűleg a királyság korára vezethető vissza, amikor a terjeszkedő Róma kidolgozta a háború indításával, lezárásával kapcsolatos alapvető szabályokat.¹⁰ Ugyanakkor konkrét időpontot nem lehet megállapítani, a források ellentmondanak egymásnak.¹¹ A hagyomány kezdetben gyakran említi a *fetialisok*at, de később epizódyszerű

⁵ Egyesek önálló kategória helyett a civiljogi elvek államközi alkalmazását látják ebben az esetben.

⁶ *Federico Santangelo*: The Fetials and Their „Ius”. *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 51. (2008) 65.

⁷ *Dionysius of Halicarnassus*: *Roman Antiquities* I. Trans. Earnest Cary. (Loeb Classical Library 319.) Cambridge MA–London 1960. II. 72. (a továbbiakban *Dion.*)

⁸ *J. H. Richardson*: The „Pater Patratus” on a Roman Gold Stater: A Reading of „RRC” Nos. 28/1–2 and 29/1–2. *Hermes* 136. (2008) 4. sz. 415–425.

⁹ *Takács László*: A római diplomácia. Bp. 2013. 74–75.

¹⁰ *Santangelo, F.*: The Fetials i. m. 64–66.

¹¹ Cicero például Tullus Hostiliusnak tulajdonította a papság létrehozását, Plutarchos és Dionysios pedig Numának. *Cicero*: Az állam. Ford. Hamza Gábor – Havas László. Bp. 1997. II. 31.; *Plutarkhosz*: Párhuzamos életrajzok. I–II. Ford. Máthé Elek. [Bp.] 1978. *Plut.* Numa 12., Cam.18. (a továbbiakban: *Plut.*); *Dion.* II. 72.; A kérdéshez lásd: *Robert J. Penella*: War, Peace and the Ius Fetiale in Livy 1. *Classical Philology* 82. (1987) 3. sz. 233–237. Livius pedig Ancus Martiuszhoz kötötte az alapítást. Lásd: *Takács L.*: A római diplomácia i. m. 73.

a jelenlétük, csak bizonyos esetekben tűnnek fel. Ez az egyenetlenség annak is köszönhető, hogy Livius egyes könyvei (például a XI–XX. könyvek) elvesztek.¹²

A köztársaság utolsó évszázadában is találhatunk példát a *deditio* említésére, igaz, csupán felvetés szintjén merült fel a kiszolgáltatás. Caesar 55-ös galliai győzelmeinek kapcsán Plutarchos és Appianos is megörökítette Cato radikálisnak tűnő támadását, melyben a hadvezér kiszolgáltatását (*deditio*) és engesztelő áldozatok megtartását követelte a germán követek jogainak (*ius gentium*) megsértésére hivatkozva.¹³ Kutatásom ebből a konfliktusból indult ki két fő irányban: egyrészt a római történelem forrásainak kiszolgáltatással kapcsolatos korábbi példáit tekintettem át vallástörténeti és politikai szempontból; másrészt pedig a köztársaság végének válságban lévő politikai színterét vizsgáltam, Cato és Caesar konfliktusára fókuszálva, ahol részben a vallás is megjelent a politika eszközei között.¹⁴ Ennek a két szorosan összefüggő iránynak az elemzésével kölcsönösen érthetőbbé válhat mind az 50-es évek politikai közege, Cato alakja és politikai tevékenysége, mind a kiszolgáltatás intézménye, melynek történeti ábrázolását nagyban befolyásolták a Kr.e. II–I. századi aktuális érdekek és események. Ezeknek a politikai motivációknak az ismeretében a korábbi kiszolgáltatási példák forrásaiban felfedezhetünk utólag hozzáadott vagy szándékosan torzított elemeket, de fordított irányban is eredményeket kaphatunk: a kiszolgáltatást, mint vallástörténeti jelenséget megértve a múltból vallási elemeket felhasználó és kiemelő catói politika gyökereit is megismerhetjük. A kutatásomnak így kettős, de összefüggő célja van: egyrészt egy átfogó és pontos képet kaphatunk a *deditio* intézményéről a hagyomány kialakulását is befolyásoló politikai tényezők feltárásával, másrészt Cato alakját, vallást felhasználó politizálását is jobban érthetjük az 55-ös támadás alapját képező *deditio* történeti vizsgálatával. Jelen tanulmány a kutatás első irányához kapcsolódik, a továbbiakban az ismert kiszolgáltatási példák áttekintésére fókuszálok majd.

¹² Santangelo, F.: The Fetials i. m. 72.

¹³ Plut. Cat.Min.51.; App. Celt.18.

¹⁴ Góczon Tamás: Vallás és politika metszéspontján: Cato és Caesar konfliktusa Kr.e. 55-ben. In: Opuscula historica VI. Tanulmányok a Történész műhelyből. Bp. (megjelenés alatt)

2. Szerződésszegéssel összefüggő kiszolgáltatások¹⁵

A római történelemben elsők között a 321-es caudiumi vereség következményeként találkozhatunk a kiszolgáltatás példájával. Livius említi az esetet viszonylag részletesen, a második samnis háború kapcsán. A római sereget a caudiumi szorosban bekerítették a samnisok, így a készleteikből kifogyva kénytelenek voltak egy szégyenletes békeszerződést kötni. Livius azonban hangsúlyozza, hogy ezt formailag nem lehetett békeszerződésnek nevezni: „[a consulok] kijelentették, hogy a nép felhatalmazása, a *fetialis* papok közreműködése és bizonyos vallási szertartások nélkül a szerződés (*foedus*) megkötése lehetetlen. Ezért a caudiumi megállapodás formája nem békeszerződés volt, [...] hanem kezességvállalás (*sponsio*em).”¹⁶ Tehát a *consulok*, *legatusok*, *quaestorok*, katonai *tribunusok* hatáskör hiányában személyesen vállaltak kezességet az egyezmény megtartásáért, sőt 600 római lovast is átadtak túsznak, majd a szégyenteljes elvonulás következett egy iga alatt, a fegyverektől megfosztva.¹⁷ Később *Postumius consul* a *senatus* előtt a saját kiadatását javasolta, hiszen így a rómaiak a *ius fetiale*vel összhangban újabb háborút indíthattak: „Ezzel mi feloldjuk a népet – ha ugyan valaha is leköteltük – esküvel tett ígérete alól, és így sem isten, sem ember nem fogja megakadályozni, hogy égi és földi törvény szerint egyaránt igazságos, új háborút indítsatok.”¹⁸ A *sponsio* (ígéret, fogadalom, kezességvállalás) ugyanis csak azokat az egyéneket kötelezte, akik az egyezményt megkötötték és saját ígéretükkel megerősítették.¹⁹ Ezzel az értelmezéssel lehetett konkrét személyekre hárítani a felelősséget, így a béke megszegéséhez csupán a felelősök kiadása elegendőnek bizonyult. Ellenben egy *foedus* felbontása esetén már nem lehetett volna kiszolgáltatással helyreállítani a *pax deorumot*, hiszen az a *sponsió*val ellentétben az egész római népet kötelezte. Így nem véletlen hangsúlyozta Livius az esetleges *foedus* lehetetlenségét (lásd a fentebbi idézetet), a nép beleegyezésének és a *fetialisok*nak a hiányát.²⁰

¹⁵ A kiszolgáltatás két legjobban dokumentált példáját itt csupán röviden tárgyalom, a 321-es és 136-os esetekkel külön tanulmányban részletesebben is foglalkoztam, lásd: *Góczon Tamás: Két kiszolgáltatási eset (deditio) kölcsönhatása a római köztársaság történetében*. In: *Opuscula historica V. Tanulmányok a Történezműhelyből*. Szerk. Kirchhof Gréta – Rácz Balázs Viktor. Bp. 2023.

¹⁶ *Livius* IX. 5. (Muraközy Gyula fordítása)

¹⁷ *Livius* IX. 5.

¹⁸ *Livius* IX. 8. (Muraközy Gyula fordítása)

¹⁹ *Michael Hewson Crawford: Foedus and Sponsio*. *Papers of the British School at Rome* 41. (1973) 3.

²⁰ *Livius* IX. 5.; *San Vicente, J. I.*: *El Foedus* i. m. 326.

A leghíresebb kiszolgáltatási eset talán C. Hostilius Mancinusé, a 137-es év *consuljáié* volt, aki a numantiai háborúban szenvedett vereséget. A caudiumi történethez hasonlóan, a teljes megsemmisülés elkerülése érdekében esküvel megerősített békekötésre került sor, így a római hadsereg el tudott vonulni.²¹ A források többsége szégyenletes, vereséget súlyosbító körülményeket is említ: a bekerítés visszavonulás közben történt, a rómaiak létszámfölény birtokában szenvedtek vereséget a numantiaiaktól, majd fegyverek nélkül kellett elvonulniuk, egyes változatok szerint egy iga alatt, sőt a tisztok esküt is tettek a béke megtartására.²² Mancinust súlyos kudarc után hazarendelték a hadszíntérről, ahol *consult*ársa vette át a helyét. A szégyenletes ügy tárgyalására csupán 136-ban, az új *consulok* megválasztása után került sor a *senatusban*,²³ ahol a kiszolgáltatás mellett döntöttek. Mancinus esetében az esküvel megerősített megegyezés érvénytelenítése volt a cél, a *fides* és az istenek megsértése nélkül. A kiszolgáltatás így arra volt alkalmas, hogy Róma elhatárolódjon az eseménytől, a számára kedvezőtlen békekötést vallási következmények nélkül figyelmen kívül hagyhassa. Érdekes, hogy a két esemény összehasonlítását már az ókori szerzők is szinte kivétel nélkül megtették,²⁴ tehát a hasonlóság és a kapcsolat nyilvánvaló volt számukra, sőt egyesek akár szándékosan vetíthették vissza a 2. századi viszonyokat a caudiumi példára.

2.1. M. Claudius Clineas esete (Kr.e. 236.)

A fentebb említett kiszolgáltatások mellett még M. Claudius Clineas *legatus* esete kapcsolható szerződés-kötéshez, aki 236-ban a felettese akarata ellenére

²¹ *Appianos*: Róma története. Ford. Hahn István et al. Bp. 2008. Iberia 80. (a továbbiakban *App. Ib.*); *A consula* vonatkozó forrásokhoz lásd: *Thomas Robert Shannon*: The magistrates of the Roman Republic. Volume 1. 509 B.C. – 100 B.C. New York 1951–1952. I. 484. (A továbbiakban: MRR)

²² *Livius* LV.; *Florus* szerint a numantiaiak megelégedtek azzal, hogy megfosztották a rómaiakat a fegyvereiktől. *Florus*: Róma háborúi. Ford. Havas László. Bp. 1979. I. 34. (A továbbiakban: *Florus*)

²³ *San Vicente, J. I.*: El Foedus i. m. 321.

²⁴ A két esetet mind összekapcsolják, egyesek pedig 136 precedensként tekintenek a caudiumi eseményekre: *Cicero*: De Officiis. Trans. Walter Miller. (Loeb Classical Library 30.) London–New York 1928. III. 109.; *Velleius Paterculus*: Róma története. Ford. Hoffmann Zsuzsanna. Szeged 2007. II. 1. (A továbbiakban: *Velleius*); *Florus* I. 34.; *App. Ib.* 83.; *Plut.* Tib. Gracchus 7.; *Orosius*: Seven Books of History Against Pagans. Trans. A. T. Fear. Liverpool 2010. V. 7.1.; *Eutropius*: Róma rövid története. Ford. Teravágimov Péter. 2003. X.17.2. Utóbbi a caudiumi mellett egy numidiai példát is említ. *Livius* vonatkozó könyve elveszett, de Mancinus esetét biztosan tartalmazta. (*Livius* LV.) Valószínűleg Valerius Antias is a caudiumi eset kapcsán tért ki Mancinus és Gracchus esetére. *Aulus Gellius*: Attikai éjszakák. I–II. (Görög és latin remekírók) Bp. 1905. VI. 9.; *Gary Forsythe*: A Critical History of Early Rome. From Prehistory to the First Punic War. Berkeley 2005. 299–300.

kötött egyezményt Korzikán. A *senatus* ezt elutasította, Clineast pedig kiadták a korzikaiaknak.²⁵ Crawford hitelesnek tekinti az esetet, bár utal rá, hogy a forrásokban igencsak eltérő verziókat találhatunk.²⁶ Zonaras szerint a Korzika elleni hadjáratot vezető C. Licinius Varus *consul* küldte előre Claudius Clineast seregével.²⁷ Clineas tárgyalást kezdeményezett a korzikaiakkal és békét kötött velük. Zonaras szerint ehhez teljes felhatalmazással rendelkezett. Itt azonban nem tudunk kényszerítő körülményekről vagy súlyos vereségről, sőt, Claudius Clineas a korzikaiakat leverte (καταπλήξας).²⁸ A hadjáratot vezető Varus végül figyelmen kívül hagyta a Clineas által kötött békét és a korzikaiak leigázásáig folytatta a háborút. Zonaras alapján a kiszolgáltatás és a hadjárat folytatása közötti időrend nem egyértelmű, Cassius Dio viszont tesz erre utalást,²⁹ valamint a *deditio* logikájából is kiindulhatunk. Varus végső támadása előtt már sor kerülhetett a kiszolgáltatásra és a korábbi béke érvénytelenítésére, hiszen ez a harcok jogos felújításának előfeltétele lehetett. Enélkül az egyezményt megkötő Claudius helyett Varust terhelte volna a felelősség a béke megszegéséért. Valószínűleg Clineas egyezményét tarthatták jogtalanoknak és a *senatusban* is a háború pártján állhattak, talán itt is a háború folytatását elősegítő szerepben tűnik fel a *deditio*. Claudius így átadták a korzikaiaknak (talán a *fetialisok* közreműködésével), ők azonban visszautasították.³⁰ A többi ismert példától eltérően itt súlyosabb következményekről hallunk: Claudius nem maradhatott Rómában, ugyanis a kiszolgáltatás után száműzték. Ammianus Marcellinus csupán említést tesz az esetről, ugyanakkor a kontextus érdekes lehet, hiszen további három kiszolgáltatási példával együtt szerepel Claudius Clineas neve. A samnisoknak, numantiaiaknak és a karthágóiaknak kiadott rómaiakat említi, talán ezt a négy esetet tekinthetjük megvalósult *deditiónak*, ahol valóban sor került a rómaiak átadására.³¹ Valerius Maximus azonban teljesen más következményekről számol be Claudius Clineas békekötése kapcsán:

²⁵ MRR I. 223.

²⁶ Crawford, M. H.: *Foedus and Sponsio* i. m. 4. 20. jegyzet

²⁷ Cassius Dio: *Roman History*. II. Trans. Earnest Cary. (Loeb Classical Library 37.) Cambridge–London 1970. Zonaras VIII. 18. (a továbbiakban: *Dio/Zonaras*); Santangelo, F.: *The Fetials* i. m. 77.

²⁸ Zonaras VIII. 18.

²⁹ Dio XII. 45.

³⁰ Santangelo, F.: *The Fetials* i. m. 77.

³¹ Ammianus Marcellinus: *History*. I. Trans. J. C. Rolfe. (The Loeb Classical Library 300.) Cambridge–London 1935. XIV. 11.32. (A továbbiakban: *Amm. Marc.*)

„A szabadság őre és védelmezője eddig a szigorúság volt, de a méltóság és a fegyelem megőrzésében is ugyanolyan súlyosnak bizonyult: M. Claudius ugyanis a *senatus* kiszolgáltatta a korzikaiaknak, mivel gyalázatos békét kötött velük. Miután az ellenség nem fogadta el, elrendelték, hogy börtönben végezzék ki; mikor a birodalom méltósága csorbát szenvedett, a haragnak hányféle módjával bizonyult ez az oltalmazó³² állhatatosnak! A tettét megsemmisítette, szabadságától megfosztotta, kioltotta életét, testét meggyalázta a börtön szégyenével és a Gemonia lépcsők átkos bélyegével.”³³

A bizonytalanságot az eltérő következmények mellett a források fogalomhasználatára is tükrözheti, erre Crawford hívja fel a figyelmet: Claudius Clineas *deditio*jának esetében Zonaras ugyanis a *sponsio* (σπένδω),³⁴ Cassius Dio pedig a *foedus* (συνθήκας)³⁵ szót használja, mindez emlékeztethet bennünket a caudiumi eset körüli élénk értelmezési vitára.³⁶ Így az eltérő történetek, valamint a megegyezés természetét illető fogalmi zavar miatt itt is többféle hagyomány létezését feltételezhetjük, ami nem feltétlen független a többi kiszolgáltatási eset befolyásától sem. Lehetséges, hogy a 236-as eset is precedenst jelentett egy hasonló kiszolgáltatási vita esetében, egyesek enyhébb büntetés (száműzetés) mellett érvelhettek, mások pedig a legsúlyosabb fellépést követelhatték, talán ennek lenyomatát láthatjuk az eltérő hagyományban, a caudiumi példához hasonló módon. Ugyanakkor több szerződéskötéssel kapcsolatos kiszolgáltatás nem ismert, a szűkösebb forrásadottságok mellett ez csupán egy lehetséges magyarázat lehet, természetesen más okból is értelmezhetnék utólag eltérő módon Clineas békekötésének esetét.

3. A *ius gentium* megsértésével kapcsolatos kiszolgáltatások

3.1. Az alliai katasztrófa előzményei (Kr.e. 391.)

A kiszolgáltatáshoz vezető okok között a követek ellen elkövetett erőszak tűnik fel több esetben, ami a szerződésszegéshez hasonlóan a *fides* és az istenek megsértésével volt egyenértékű. Liviusnál már egy igen korai esetben, az alliai

³² Ti. a szigorúság, a *severitas*.

³³ *Valerius Maximus*: Memorabile Doings and Sayings. II. Trans. D. R. Shackleton Bailey. (Loeb Classical Library 493.) Cambridge MA 2000. VI. 3.3. (A továbbiakban: *Val. Max.*) Valerius Maximus esetében saját fordítást használtam.

³⁴ *Zonaras* VIII. 18.

³⁵ *Dio* XII. 45.

³⁶ *Crawford, M. H.*: *Foedus and Sponsio* i. m. 4. 20. jegyzet

vereség előzményeinél hallunk a *ius gentium* megsértéséről és a kiszolgáltatás felvetéséről, ami szintén későbbi események alapján történő visszavetítés lehet.³⁷ 391-ben a gall seregek Rómát fenyegették, a követek között elszabadultak az indulatok, a tárgyalás végül erőszakba torkollt. Livius ez alapján már előrevetítette a későbbi alliai katasztrófát, valószínűleg a súlyos vereség magyarázatához is ürügyet kereshetett: „Egyre szorosabbra vonta a hurkot Róma városa körül a végzet: a követek, megsértve a népek jogát (*contra ius gentium*), fegyvert fogtak.”³⁸ Q. Fabius később követ státusza ellenére egy gall vezért is megölt, az ellenfél ez alapján követelte a jogsértő Fabiusok kiadását.³⁹ Erre azonban nem került sor, sőt felmentették és katonai *tribunus*nak választották meg a három Fabiust.⁴⁰ A *senatus* a gallok álláspontját osztotta, „de elfogultságuk nem engedte, hogy véleményükkel egyező döntést hozzanak ilyen kiváló származású férfiakkal szemben.”⁴¹ A követek jogainak megsértése mellett még két oka volt az alliai vereségnek: az áldozatbemutatókat és a jóslatok kérését is elhanyagolták a rómaiak.⁴² A gallok közeledését jelző égi hangot figyelmen kívül hagyták, a győzelem zálogát jelentő Camillust pedig elítélték, így következhettek be az alliai katasztrófa, majd később Róma feldúlása.⁴³ A történet szerint a visszatérő Camillus azonban kiköszörülte a csorbát: „A gallok seregét az első összecsapással éppoly könnyedén szétverték, mint ahogy ők győztek az Allia folyónál.”⁴⁴

³⁷ *Plutarch: Caesar*. Trans. Christopher Pelling. (Clarendon Ancient History Series) Oxford 2012. 252.

³⁸ *Livius V. 36*. Ford. Kopeczky Rita. A történet hitelessége más ponton is megkérdőjelezhető, lásd: *R. M. Ogilvie: A Commentary on Livy. Books 1–5*. Oxford 1965. 716.

³⁹ Appianos egy törzsfő és sok kelta megölését említi a követ státuszú Fabiusok által, ami szembe ment a „nemzetközi joggal”, így a gallok kiszolgáltatást követeltek. (*App. Celt.* 3–4.)

⁴⁰ *Livius V. 36*.

⁴¹ *Livius V. 36*. Ford. Muraközy Gyula

⁴² *Livius V. 38.*; Ezzel kapcsolatban is nagy a Fabiusok felelőssége, hiszen a *tribunusok* a vallási rítusok elhanyagolásával is megsérthették az isteneket. (lásd: *Jármí Viktória: A római nemzetségek emlékezete*. (Doktori disszertáció) Bp. 2019. 183–184. Forrás: <https://edit.elte.hu>, letöltés 2023. máj. 15. Ugyanakkor a Fabiusok *impietasának* ellenpontjaként két történet is megjelenik (Fabius Dorsuo és a *devotiót* vezető *pontifex*), így ellensúlyozásra kerülnek a korábbi hibák és az állam fennmaradásához is hozzájárulnak a Fabiusok. (*Jármí V.*: A római nemzetségek i. m. 187–189.)

⁴³ *Livius V. 36., 38.*; Ennek időpontját a latin történetírás alapján 390-re tehetjük, a görög kronológia alapján pedig 387-re keltezhetjük a csata időpontját. (*Alföldi András: A korai Róma*. (Historia Incognita 29.) Máriabesnyő–Gödöllő 2009. 217.; *Tim Cornell: The Beginnings of Rome. Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000–264 BC)*. London–New York 1995. 213–214.)

⁴⁴ *Livius V. 49*. Ford. Muraközy Gyula

Ugyanakkor a vereség okai közül csupán két tényező orvoslására került sor, Camillus rehabilitálására és az istenek kiengesztelésére az elmaradt áldozatok miatt.⁴⁵ A harmadik ok, a *ius gentium* megsértése egy újabb római vereség okozója is lehetne, hiszen kiszolgáltatás hiányában a *pax deorum* helyreállítása sem lehetett teljes. A fabiusi jogsértés kivételes veszélyt hozott Rómára, a gallok támadása és a város feldúlásának emlékezete még évszázadokig meghatározó maradt. Ezzel arányosan, származásuktól függetlenül akár a kiszolgáltatás végrehajtását várhatnánk, hiszen az alliai vereséget okozó jogsértés felelősének a kiadásával a kiszolgáltatás logikája szerint a Rómára vetülő sikertelenség is kiküszöbölhető lenne. Erre Camillus beszédében is találhatunk utalást: „...követeink pedig megsértették a népek jogát, mi pedig, megtorlás helyett, az istenek iránt való hasonló nemtörődömségből büntetlenül hagytuk ezt?”⁴⁶

Diodóros tudósításából a gall követelések következményeiről is értesülünk, de kiszolgáltatásra itt sem került sor.⁴⁷ A *senatus* először vesztegetéssel próbálta kielégíteni a gallokat, s amikor az elutasító választ követően a kiszolgáltatás mellett döntöttek, a Fabius apa a néphez fordulva mentette meg fiait.⁴⁸ Diodóros kiemeli, hogy az apa jelentős befolyással bírt a nép körében, illetve ezt tekinti az első példának arra, hogy a *senatus* döntését érvénytelenítette egy népgyűlés. Ennél a történetnél feltételezhetjük, hogy a Fabius *gens*hez kapcsolt ismétlődő elemről van szó, a vakmerő ifjak hasonló megmentésére ugyanis később is találhatunk példát Liviusnál.⁴⁹

Ahogy az alliai vagy caudiumi vereséget követő római bosszú is csupán a kudarcot enyhítő annalista fikció lehet,⁵⁰ úgy az elmaradt kiszolgáltatás is

⁴⁵ Livius V. 46.; Livius szerint már a gallok felett aratott győzelmet megelőzően Róma oldalára állt az isteni hatalom, majd Camillus is egyértelműen állítja beszédében, hogy „az isteni hatalom most olyan nyilvánvalóan Róma ügye mellé állt” (Livius V. 49., 51. Ford. Muraközy Gyula)

⁴⁶ Livius V. 51.

⁴⁷ Diod. XIV. 113.

⁴⁸ Diod. XIV. 113.; J. H. Richardson: The Fabii and the Gauls. Studies in Historical Thought and Historiography in Republican Rome. Stuttgart 2012. 119.

⁴⁹ A fiatal fiú megmentése, valamint a nép bevonása is hasonlóságot mutat Quintus Fabius későbbi példájával, lásd: Livius VIII. 33.; Jármí V.: A római nemzetségek i. m. 188.; Lásd még Livius véleményét a nemzetségi emlékezetről: Livius VIII. 40.

⁵⁰ A Camillus-féle győzelem valóságmagja egy kisebb győzelem lehetett, amit már a forrásként használt Fabius Pictor is eltúlozhatott. (Alföldi A.: A korai Róma i. m. 2009. 218–219.) Camillus visszatérése pedig a római történelem egyik legnagyobb koholmányának tekinthető, Polybios például említést sem tesz alakjáról vagy a római bosszúról. (Lásd: R. Ogilvie, M.: A Commentary on Livy i. m. 1965. 727–728., 736.; J. H. C. Williams: Beyond the Rubicon. Romans and Gauls in Republican Italy. Oxford 2001. 143.; Forsythe, G.: A Critical History i. m. 254.)

hasonló szerepet tölthet be, a vereség okait magyarázó kísérelésként. A gallokhoz küldött követség története valószínűleg minden alapot nélkülöz, így a kiszolgáltatás elmaradását sem foghatjuk fel a vereség okaiként, hiszen a követek harcba bocsátkozására sem kerülhetett sor.⁵¹ A hagyomány formálásában az annalistáknak forrásul szolgáló⁵² Fabius Pictornak is szerepe lehetett, aki saját *gens*ének szereplőiről elfogultsággal írt történelmi művében.⁵³ A három Fabiusból álló követség meggondolatlan és vakmerő cselekedete pedig kiválóan illik a Fabiusok nemzeti emlékezetébe.⁵⁴ A történet legkorábbi, görögök által írt verziójában csupán két névtelen követről van szó,⁵⁵ Fabius Pictor emelhetette meg a követek számát háromra, hogy a 390-es évben tisztséget viselő Fabiusokkal azonosíthassa a követséget.⁵⁶ A válságos helyzetet végül a visszatérő Camillus oldotta meg, aki a vallási hagyományok védelmezőjeként helyreállította a megromlott kapcsolatot az istenekkel, ami a vereséghez is elvezetett. A kiszolgáltatás lehetősége később is felmerült, de már a gall veszély elmúltával: „*Marcius néptribunus törvény elé idézte a tisztségétől nemrég megvált Quintus Fabiust azzal a váddal, hogy amikor követségben járt a galloknál, a népek jogát megsértve beavatkozott a harcba. Fabiust az elítéltetésből csak a halál mentette meg, amely annyira jókor vitte el, hogy sokan öngyilkosságra gyanakodtak.*”⁵⁷ Ez érdekes kijelentés, ami szintén utalhat a követi jogsértés fikatív voltára, hiszen valódi jogsértés esetén az utólagos római győzelem sem

⁵¹ Polybios törekedhetett arra, hogy a háborús ürügyeket megkülönböztesse a valódi okoktól, míg véleménye szerint más szerzők gyakran összekeverhették a háborúk első eseményét az elsődleges okkal. Nem is tett említést a követségről, talán maga is kételkedett abban, hogy a felelőtlen Fabiusok robbantották ki a háborút. A kérdéshez lásd: Polübiosz történeti könyvei. I–II. Máriabesnyő–Gödöllő 2002. II. 17–18., III. 6. (A továbbiakban: *Polybios*); *Williams, J. H. C.*: *Beyond the Rubicon* i. m. 104–105. Az eset hitelességét kétségbe vonják: *Ogilvie, M.*: *A Commentary on Livy* i. m. 716.; *Forsythe, G.*: *A Critical History* i. m. 252.; *Richardson, J. H.*: *The Fabii and the Gauls* i. m. 124–125.; *Jeremy Armstrong*: *War and Society in Early Rome. From Warlords to Generals*. Cambridge 2016. 236. 21. jegyzet

⁵² *Alföldi A.*: *A korai Róma* i. m. 217.; *Theodor Mommsen*: *Die Gallische Katastrophe*. Hermes 13. (1878) 4. sz. 515–555.; Igaz itt Livius más forrásokra támaszkodhatott, például Valerius Antiasra vagy Q. Claudius Quadrigariusra. (*Ogilvie, M.*: *A Commentary on Livy* i. m. 716.)

⁵³ Erre több példa is utalhat, például Fabius Dourso története, a Fabius nevű *pontifex devotiója*, illetve a csata időpontja is egybeesik a Fabiusok cremerai vereségével. (*Williams, J. H. C.*: *Beyond the Rubicon* i. m. 151–152.)

⁵⁴ *Jármí V.*: *A római nemzetségek* i. m. 183.

⁵⁵ Halicarnassosi Dionysios csak két Fabiusról tett említést, Diodóros pedig neveket sem említett. (*Dion. XIII. 12.*; *Diod. XIV. 113.*)

⁵⁶ *Ogilvie, M.*: *A Commentary on Livy* i. m. 716.

⁵⁷ *Livius VI. 1.* Ford. Muraközy Gyula

lehetett volna lehetséges a *pax deorum* helyreállítása nélkül. Az idézet alapján pedig úgy tűnik, hogy a Fabiusok jogsértésének kiengesztelésére még a győzelem után sem került sor.

Plutarchos leírását is érdemes kiemelni a kiszolgáltatás szempontjából, mert nem zárható ki, hogy az 55-ös események előképét találta meg a Fabiusok történetében. Részben eltér a liviusi történettől, Plutarchos szerint Q. Fabius Ambustus magával Brennussal harcolt és vereséget szenvedett, ezzel sértve meg a szokásokat.⁵⁸ Plutarchos a *senatorok* elítélő véleménye mellett a *fetialisok* is említi, feladatukként az ítélkezés is feltűnik Fabius ügyében. Az eset körülményei több hasonlóságot mutatnak az 55-ös eseményekkel, mindkét esetben a *ius gentium* megsértéséről és az istenek kiengeszteléséről van szó, valamint a jogsértő felelősségre vonásáról.

Q. Fabius (Kr.e. 391.)	Iulius Caesar (Kr.e. 55.)
„[A <i>fetialisok</i>] az istenek nevére hivatkozva azt követelték, hogy sújtsák átokkal a tett elkövetésében bűnös férfit, hogy a többiekre engesztelődést hozzanak.”	„...Cato viszont azt követelte, hogy szolgáltatassá ki Caesart azoknak, akikkel igazságtalanságot követett el, hogy bűnének átkos következményét ne vegyék magukra, hanem hártásák el a városról. »Áldozatot mindenképpen mutassunk be az isteneknek - tette hozzá -, hogy a hadvezérek örültségéért és eszeveszett cselekedeteiért ne sújtsák a katonákat, sőt kíméljék meg a várost is.«”
„...a nép annyira semmibe vette a vallási előírásokat, hogy Fabiust fivéréivel együtt katonai tribunusszá választotta.”	„A <i>senatuson</i> kívül azonban Cato semmit nem tudott elérni, mert a nép azt akarta, hogy Caesar kezében legyen a fő hatalom, a <i>senatus</i> pedig, bár hallgatott Cato szavaira, félt a néptől.”

1. Q. Fabius és Iulius Caesar kiszolgáltatásának felvetése Plutarchosnál⁵⁹

A 391-es esethez kapcsolódó fordulatok hasonlítanak Cato 55-ös javaslatához, több részletet akár a Caesar elleni támadás leírásába is beilleszthetnénk. Mindkét esetben a vallási hagyományokat képviselő *senatus* áll szemben a nép támogatását is élvező politikusokkal. Liviusnál a *senatus* adta a népgyűlés

⁵⁸ *Plut.* Camillus 17.

⁵⁹ Az idézetek forrása: *Plut.* Camillus 18.; *Cat.Min.*51.

kezébe a döntést, hogy a testület elhárítása a felelősséget magáról.⁶⁰ Plutarchos talán szándékosan nem írt a népgyűlés elé utalás okairól, hiszen a liviusi magyarázat (miszerint a *senatus* szabad utat adott a bűnösök felmentésének) nem felel meg a vallást védelmező *senatus* képének. Lehetséges, hogy nincs kapcsolat a két eset között, talán csak Plutarchos leegyszerűsítő szemlélete, a nép-*senatus* dichotómiája jelenik meg, ugyanakkor az sem zárható ki, hogy a két példa kölcsönhatásáról van szó a leírásban.⁶¹

A források elemzése után megállapítható, hogy az alliai vereség kapcsán nem beszélhetünk valódi kiszolgáltatásról, vagy azt megkívánó jogsértésről sem. Livius csupán a súlyos katasztrófa okaként és magyarázataként említette a követek vakmerőségét, talán a Fabius *gens* által kialakított fikciót továbbörökítve.⁶² A *ius gentium* megsértése és kiszolgáltatás felvetése két célt biztosan szolgált a történet valótlanságának ellenére: egyrészt Róma egyik legsúlyosabb vereségére adott egyfajta magyarázatot, illetve a Fabiusok nemzetségi emlékezetének ikonikus eleme lett, a *gens impietas*át majd *pietas*át is bemutatva. Az istenekkel ápolt viszony, és ezzel összefüggésben a kiszolgáltatás a történelem egyik alakító tényezőjeként tűnik fel, így a vereségek és győzelmek okaként a történetírók magyarázatának fontos – többször fiktív – eszköze.

3.2. Q. Fabius és Cn. Apronius esete (Kr.e. 266.)

Róma történelmében később is találkozunk a *ius gentium* megsértéséhez kapcsolódó kiszolgáltatási esetekkel, ezekről azonban jóval kevesebb adattal rendelkezünk. Ennek egyik oka, hogy Livius vonatkozó könyvei elvesztek, így részletes leírás helyett legfeljebb a tartalmi összefoglalókra és töredékekre támaszkodhatunk (lásd 2. melléklet). 266-ban a *fetialisok* két korábbi *aedilist* szolgáltattak ki (Q. Fabiust és Cn. Aproniust), mivel korábban megsértették a *senatus*hoz küldött apollóniai követséget: „Kiszolgáltatják az apolloniabelieknek azokat az ifjakat, akik bántalmazták az apolloniabelieknek a *senatus*hoz küldött követeit.”⁶³ Phyrros legyőzése után néhány évvel Róma befolyása az Adriai-tenger környékén is jelentkezhetett, az említett időpontban valóban

⁶⁰ Továbbá megemlíti, hogy a *senatus* akaratával szemben állók befolyása és hatalma járult hozzá a helytelen döntéshez. (Livius V. 36.)

⁶¹ Timothy E. Duff: Plutarch's Lives. Exploring Virtue and Vice. Oxford 2002. 302–304.

⁶² Lásd: Ogilvie, M.: A Commentary on Livy i. m. 716.; Forsythe, G.: A Critical History i. m. 252.; Maga Livius is bizonytalan az első öt könyv hitelességét illetően, sőt az itt is használt magánjellegű, akár *gens*ekhez kötődő forrásokkal kapcsolatban (*laudatio funebris*, az ősök szobrai, feliratai) is szkeptikus. (Livius VI. 1., VIII. 40.)

⁶³ Santangelo, F.: The Fetials i. m. 77.; MRR I. 200–201.; Livius XV. 3. Ford. Murakózy Gyula

elképzeltető egy kapcsolat az apollóniaiakkal.⁶⁴ A jogsértőket azonban elengedték a *deditiót* követően. Ez az eset talán nagyobb jelentőséggel bírhatott Livius művében, hiszen a meglehetősen rövid és tömörített tartalmi összefoglalásban is feltűnik a kiszolgáltatás.⁶⁵ Valerius Maximus is említette az esetet a *senatus* viselkedésének pozitív példájaként, valószínűleg Liviusra támaszkodva:

„Említsük meg a *senatus*nak azt a tettét is, amit semmiképpen sem szabad mellőzni. Q. Fabius és Cn. Apronius, korábbi *aedilisek* egy felmerült *vita* során megverték a követeket, akiket Apollonia városából küldtek Rómába. Mikor ez a *senatus* tudomására jutott azonnal kiszolgáltatták őket a követeknek a *fetialisok* által, és elrendelték, hogy egy *quaestor* is menjen velük Brundisiumba, nehogy az út során a kiszolgáltattak rokonai által valamilyen sérelem érje őket.”⁶⁶

A *fetialisok* mellett egy *quaestor* is elkísérte a jogsértőket, hogy a kiszolgáltattott személyek rokonaitól megvédjék az apollóniai követeket.⁶⁷ Cassius Dio a rómaiak alázatosságának példájaként említi az esetet (őt Zonaras is követi némi eltéréssel), mivel növekvő hatalmuk tudatában is kiszolgáltatták a szabályoknak megfelelően Q. Fabius *senator*t.⁶⁸ Ő nem tett említést Cn. Aproniusról, így itt is csak a Fabiusokról van szó, az alliai esethez hasonlóan. Az apollóniaiak azonban sértetlenül hazaküldték Fabiust.⁶⁹

Az eset hitelessége vitatott,⁷⁰ azonban a Fabiusok kapcsolódása miatt mindenképpen érdemes említeni. Talán ezzel a történettel is a családra jellemző elhamarkodottságot példázhatta a hagyomány az alliai követsérség történetéhez hasonlóan, ahol a meg gondolatlanlanság a *ius gentium* megsértésével szintén összekapcsolódott.⁷¹ A jogsértő Fabius azonosításával kapcsolatban több lehetőség is elképzelhető. A kiszolgáltatást követő évben, 265-ben egy Q. Fabius Maximus Gurges nevű személyt választották *consullá*,⁷² ugyanakkor a korszakból több hasonló nevű családtag is ismert. Valószínűbb, hogy egy olyan

⁶⁴ T. R. S. Broughton: *Mistreatment of Foreign Legates and the Fetial Priests: Three Roman Cases*. Phoenix 41. (1987) 1. sz. 51. 3. jegyzet

⁶⁵ Ez nem minden esetben van így, 236 kapcsán például nem támaszkodhattunk Liviusra.

⁶⁶ Broughton, T. R. S.: *Mistreatment of Foreign Legates* i. m. 51.; *Val. Max.* VI. 6.5.

⁶⁷ Santangelo, F.: *The Fetials* i. m. 77.; Jármí V.: *A római nemzetségek* i. m. 174.

⁶⁸ Dio X. 42.; Zonaras VIII.7.3.

⁶⁹ Dio X. 42.

⁷⁰ MRR I. 201.; Broughton, T. R. S.: *Mistreatment of Foreign Legates* i. m. 51. 3. jegyzet

⁷¹ Jármí V.: *A római nemzetségek* i. m. 175.

⁷² MRR I. 201–202.; Broughton, T. R. S.: *Mistreatment of Foreign Legates* i. m. 51. 3. jegyzet

Fabiusról van szó a jogsértés esetében, aki 265-ben nem viselt *consuls*ágot, de korábban kiszolgáltatták. Felmerült annak a lehetősége is, hogy ez a személy lenne Fabius Maximus Cunctator apja, de egyesek szerint ő lehet maga a halogató *consul*, akinek kései tisztségviselését magyarázhatná ez a fiatalkori ballépés.⁷³

Az előzmények itt is hozzáegíthetnek a kiszolgáltatás megértéséhez: korábban a gallok ölték meg római követeket 284–283 környékén, 282-ben pedig szintén római követeket sértettek meg a tarentumiak.⁷⁴ Mindkét eset háborúhoz vezetett, így 266-ban Róma sem mehetett szembe a követek jogaival a korábbi elvek feladása nélkül.⁷⁵ A *ius gentium* megsértését következetesen háborús ürügyként használták fel a rómaiak, erre későbbi példákat is találunk: 146-ban Korinthos lerombolásánál hivatkoztak a követek sérelmére, de 56-ban a venetus népesség rabszolgasorba taszítását is ezzel indokolta Caesar.⁷⁶ Ennek megfelelően a rómaiak által elkövetett jogsértések sem maradhattak következmény nélkül. A *deditió*val az ellenfelek hasonló, jogsértést követő támadásainak ürügyét és jogosságát áshatták alá, a kiszolgáltatással helyreállított a viszony Róma és az istenek között.

3.3. L. Minucius Myrtilus és L. Manlius esete (Kr.e. 188.)

188-ban L. Minucius Myrtilus és L. Manliust adták ki a *fetialisok* a karthágói-aknak, mivel megütötték a köveiteket. Ezt az esetet már általában hitelesnek tekinti a kutatás, míg a korábbi példákkal kapcsolatban megoszlanak a vélemények.⁷⁷ Erről meglehetősen tömören számol be Livius: „*Ebben az évben L. Minucius Myrtilus és L. Manliust, akik állítólag megverték a karthágóiak köveit, Marcus Claudius városi praetor parancsára a fetialisok útján átadták a követeknek, akik elvitték őket Karthágóba.*”⁷⁸ Livius csupán vádról, vagy nem bizonyított jogsértésről tájékoztat, ugyanakkor azt nem tudjuk, hogy a bűnösségüket végül milyen módon állapították meg.⁷⁹ Arra azonban lehet

⁷³ Broughton, T. R. S.: *Mistreatment of Foreign Legates* i. m. 51. 3. jegyzet; Jármí V.: *A római nemzetségek* i. m. 173–175.: Talán ezt támaszthatja alá, hogy a forrásokban is ifjakról van szó.

⁷⁴ John Rich: *The Fetiales and Roman International Relations*. In: James H. Richardson – Federico Santangelo: *Priests and State in the Roman World*. (PAWB 33.) Stuttgart 2011. 198.

⁷⁵ Rich, J.: *The Fetiales* i. m. 198.

⁷⁶ *Iulius Caesar*: *A gall háborúról*. Ford. Szepessy Tibor. Bp. 1964. III. 16.; *Livius* LII.: „a senatus határozata alapján leromboltatta Corinthust, mivel itt bántak erőszakosan a római követekkel.” Ford. Muraközy Gyula

⁷⁷ Broughton, T. R. S.: *Mistreatment of Foreign Legates* i. m. 51–54.

⁷⁸ *Livius* XXXVIII. 42.7. Ford. Kopeczky Rita

⁷⁹ Broughton, T. R. S.: *Mistreatment of Foreign Legates* i. m. 52.; *Izabela Leraczyk*: *The Consequences of Violating the Immunity of Carthaginian Envoys in the Light of Liv. 38.42.7 and Val. Max.*

következtetni, hogy milyen vétségek sérthették a *ius gentium* elvét. A testi épség megsértésének különböző formái mindenképp ide tartoztak (például a követség megölése, vagy ennek kísérlete).⁸⁰ Cato pedig a germán követség foglyul ejtését használta ürügyül Caesar kiszolgáltatásának követelésekor.⁸¹

188-ban valószínűleg a *praetor urbanus* parancsára hajtották végre a kiszolgáltatást, a két *consul* távollétében ő rendelkezhetett *imperiummal*.⁸² A *consulok* ugyanis a kijelölt tartományaikban (Galliában illetve Liguriában) vezettek hadjáratot.⁸³ A döntés azonban itt is a *senatus* kezében lehetett, a *praetor urbanus* aligha rendelkezhetett önállóan egy ilyen ügyben.⁸⁴ Valerius Maximus is a *senatus* döntéshozó szerepét említi, ugyanakkor a *fetialisok* közreműködését is feltételezhetjük:⁸⁵

„És ugyanezen ellenfelek irányában⁸⁶ az összeírt atyák illő fidest mutattak a követi jogok védelmének tekintetében: M. Aemilius Lepidus és L. Flaminius *consulsága* alatt a *senatus* ugyanis elrendelte, hogy M. Claudius *praetor* a *fetialisok* által szolgáltatassa ki L. Minucius és L. Manlius a karthágói követeknek, mivel kezét emeltek rájuk. Ebben az esetben a *senatus* magához mérten cselekedett, nem azokat vette tekintetbe, akiknek az érdekében a kiszolgáltatást teljesítette.”⁸⁷

Valerius Maximus itt téved a *consulok* személyét illetően, a 187-es év tisztségviselőit nevezi meg, ez valószínűleg Livius beszámolójának felületes olvasásából következhetett.⁸⁸

Az előző, 266-os esethez nagyon hasonló tudósítást láthatunk Cassius Diónál: a követeket megsértő ifjakat kiszolgáltatták a karthágói népnek, ők azonban

6.6.3. Review of European and Comparative Law 32. (2018) 33.

⁸⁰ Leraczyk, I.: The Consequences of Violating i. m. 32.

⁸¹ Plut. Caes.22.

⁸² Broughton, T. R. S.: Mistreatment of Foreign Legates i. m. 52.; A *praetor urbanus* M. Claudius Marcellus lehetett, mint azt Valerius Maximustól megtudjuk. (MRR I. 365.)

⁸³ MRR. I. 365.; Broughton, T. R. S.: Mistreatment of Foreign Legates i. m. 52.; Livius XXXVIII. 35., 42.

⁸⁴ Rich, J.: The Fetiales i. m. 198. 59. jegyzet; Broughton, T. R. S.: Mistreatment of Foreign Legates i. m. 52.

⁸⁵ Rich, J.: The Fetiales i. m. 198.; Briscoe 2008. 150.

⁸⁶ Az idézetet megelőző részletben is a punokról van szó.

⁸⁷ Val.Max. VI. 6.3.

⁸⁸ Lásd: MRR I. 367.; Broughton, T. R. S.: Mistreatment of Foreign Legates i. m. 52. 4. jegyzet; Livius XXXVIII. 42.

sértetlenül visszatérhettek hazájukba.⁸⁹ Leraczyk szerint csupán szóbeli inzultusra utalt Dio,⁹⁰ ugyanakkor a korábbi példák alapján ez nem tűnik valószínűnek, római polgárok kárára megvalósult *deditiók* esetében ennél súlyosabb vétségre lehetett szükség. Jelen esetben Livius és Valerius Maximus is fizikai bántalmazásra utalhat,⁹¹ sőt a Dio által használt kifejezés (ὕβρις)⁹² alapján sem zárhatjuk ezt ki a jogsértés mögött. Leraczyk említi egy másik liviusi példát, ahol többek között a szóbeli sértés is háborús ürügyként szolgált, ugyanakkor Cassius Dio tudósítása aligha bizonyíthatja, hogy a szóbeli sértés önmagában egy jogos háború előfeltétele lehetett volna 188-ban.⁹³

Ammianus Marcellinus megjegyzését is érdemes figyelembe venni, ő egy bizonyos Regulus átadását említi a karthágóiaknak: „*Eadem Mancinum post imperium deditit Numantinis, Samnitum atrocitati Veturium, et Claudium Corsis, substravitque feritati Carthaginis Regulum...*”⁹⁴ A néveltérés ellenére talán erre a 188-as példára utalhatott, hiszen nem sok *deditio* ismert Róma történetében, az pedig kevésbé valószínű, hogy egyedül ő őrizte volna meg egy hasonló eset emlékét. Ammianus szerint a karthágóiak vadságának (*feritati Carthaginis*) adták át a római polgárt, a caudiumi példa kapcsán pedig a samniosk kegyetlenségét említi, talán ő is súlyosabb következményeket tulajdonított a kiszolgáltatásoknak.

3.4. Saturninus esete (Kr.e. 101.)

L. Appuleius Saturninus esetét is hozzákapcsolhatjuk a korábban említett példákhoz, hiszen egy *optimata-populares* ellentét keretében merült fel a követek megsértésének ügye, Cato 55-ös támadásához hasonlóan. Sajnos csak Diodórosnál maradt fenn az eset leírása: 101-ben⁹⁵ Mithridatés pontusi követei nagy mennyiségű kenőpénzzel érkeztek a *senatus* megvesztegetésére, az uralkodó valószínűleg friss hódításait kívánta elfogadtatni, talán Róma szorult

⁸⁹ Dio XIX. 61.

⁹⁰ Leraczyk, I.: The Consequences of Violating i. m. 23., 32.

⁹¹ Broughton, T. R. S.: Mistreatment of Foreign Legates i. m. 52.; Livius a *pulsare* igét használja.

⁹² Dio XIX. 61.

⁹³ Leraczyk, I.: The Consequences of Violating i. m. 32.; Livius IV. 58.

⁹⁴ Amm. Marc. XIV. 11.32.

⁹⁵ Az eset időpontja vitatott, 101 mellett a 102-es év is felmerülhet. (Broughton, T. R. S.: Mistreatment of Foreign Legates i. m. 55.; J. Beness: The Urban Unpopularity of Lucius Appuleius Saturninus. Antichthon 25. (1991) 40. 35. jegyzet

helyzetét is kihasználva.⁹⁶ Saturninus ezt használta volna támadási felületként a *senatorok* ellen, a követeket pedig bántalmazhatta is a szemrehányás mellett.⁹⁷ A *senatus* elleni fellépés mellett talán egy háború kirobantása is célja lehetett, hiszen a követek megsértése erre is ürügyet szolgáltatathatott.⁹⁸ Diodóros szerint a *senatus* biztatásának és támogatásának tudatában a követek sértő viselkedéssel vádolták meg Saturninust, így az ügye nyilvános tárgyalásra került. A szövegrészletben a halálra ítéles veszélye is megjelenik (θανάτου κατηγορούμενος), így Saturninus félelmében a néphez fordult segítségért. A *senatusi* ítélet lehetőségével valószínűleg a kiszolgáltatásra utalt Diodóros, hiszen a követek megsértésének halálbüntetés helyett inkább a *deditio* lehetett a következménye.⁹⁹ Saturninus ezután a szánalomra építve a nép körében könyörgött segítségért, drága ruháit levetette és szakállat növesztett, az áldozat szerepét vette fel, akit a *senatus* jogtalanul (egyszerre vádlóként és bíróként) kívánt elítélni a nép érdekeinek képviselőjeért.¹⁰⁰ A tömeg megjelenése hatásos lehetett, váratlanul ejtették a vádakat Saturninusszal szemben, sőt a nép támogatásával újra *tribunusszá* választották 100-ban.¹⁰¹

A *fetialisok* korábbi esetekben is megjelentek, mint a kiszolgáltatás végrehajtói, így a testület valószínűleg itt is szerepet kaphatott. Esetleg a hivatalban lévő *magistratus consilium*aként befolyásolhatták a döntést, hiszen a követek megsértésének megítéléséhez az ő szakértelmükre lehetett szükség.¹⁰² A dön-

⁹⁶ Andrew Lintott: Political History 146–95 BC. In: The Cambridge Ancient History. The Last Age of the Roman Republic. 146–43 B.C. (IX.) Szerk.: J. A. Crook. Oxford 2006.⁷ 141–142.; Broughton, T. R. S.: Mistreatment of Foreign Legates i. m. 54–55.: A Iugurtha-háború éppen csak véget ért 105-ben, a kimberek és teutonok támadása is veszélyt jelenthetett egészen 101-ig, illetve ebben az időszakban zajlott a második szicíliai rabszolga felkelés. Az eset időpontja vitatott, 101 mellett a 102-es év is felmerülhet. (Broughton, T. R. S.: Mistreatment of Foreign Legates i. m. 55.; Beness, J.: The Urban Unpopularity i. m. 40. 35. jegyzet)

⁹⁷ Diodóros a ὕβρις szót használta.

⁹⁸ M. Cary – H. H. Scullard: The Temporary Monarchy of Cornelius Sulla. In: A History of Rome. London 1975. 230.

⁹⁹ Broughton, T. R. S.: Mistreatment of Foreign Legates i. m. 56.; Rich, J.: The Fetiales i. m. 199.; Beness, J.: The Urban Unpopularity i. m. 40–41. 37. jegyzet

¹⁰⁰ Kinézetének, öltözködésének szerepére, szónoki képességére Cicero is tett utalást Diodóros mellett. (Marcus Tullius Cicero: Brutus. In: Cicero összes retorikaelméleti művei. Szerk.: Adamik Tamás. Pozsony 2012. 244. caput)

¹⁰¹ A bekezdésben Diodóros alábbi részletét foglaltam össze: Diod. XXXVI. 15.: A nép támogatását illetően túlozhat, lásd: Beness, J.: The Urban Unpopularity i. m. 41.

¹⁰² Broughton, T. R. S.: Mistreatment of Foreign Legates i. m. 56.; Mary Beard: Religion. In: The Cambridge Ancient History. The Last Age of the Roman Republic. 146–43 B.C. (IX.) Szerk.: J. A. Crook. Oxford 2006. 731.: „The priestly groups of Rome must be seen in relation

tés azonban az ügy vallási természete miatt a *senatus* tiszte volt, így ez is egy eszköz lehetett az *optimata* politikusok kezében a *popularis*okkal szemben.¹⁰³ Cato 55-ös javaslatában szintén ennek az eszköznek az alkalmazását láthatjuk, hiszen befolyása inkább a *senatus*ban érvényesült, ahol a vallási jellegű kérdésekről, így az esetleges *deditió*ról is döntöttek. A *senatus* tehát vallási szabályok alapján lépett volna fel egy *popularis* oldalról érkező támadással szemben, ezt azonban a nép támogatása megakadályozta, sőt Saturninus a *senatus* jogtalan viselkedését hangsúlyozva, az áldozat szerepben még előnyösen is került ki a helyzetből, hiszen 100-ban újraválasztották néptribunussá.

Ebben az évben pedig Cato taktikájának újabb előképét láthatjuk: Saturninus földtörvényjavaslatának megvitatását ellenfelei mennydörgésre hivatkozva hasznot tettek volna el, de Saturninus figyelmen kívül hagyta az égi jeleket, ezáltal támadási felületet nyitott ellenfelei számára.¹⁰⁴ Mindezt azért emelem ki, mert gyakorlatilag ez volt az első példa a vallási jellegű obstrukció alkalmazására.¹⁰⁵ Cato politizálásában pedig ugyanezeket az eszközöket látjuk egyesülni egy *popularis* politikus ellenében: a kiszolgáltatás elmaradása (55-ben) és az ómenek semmibe vétele (59-ben) ugyanúgy folyamatos támadási felületet jelenthetett később Caesarral szemben.

Tehát a diodórosi leírás hitelességétől függetlenül számos hasonlóságot találhatunk Caesar és Saturninus megvádolása között, utóbbi eset az ősi példákat követő Cato számára is ismert lehetett. Ezt feltételezve aligha beszélhetünk Cato politikai vakságáról Caesar megvádolásával kapcsolatban, hiszen az már Saturninus példáján is látszott, hogy egy *popularis* politikussal szemben a követek megsértésének vádja önmagában kevés egy valódi kiadatás megvalósításához. További források ismerete nélkül messzemenő következtetéseket nem feltétlen vonhatunk le a 101-es esetből, ugyanakkor egy folyamatot talán feltételezhetünk. Az utolsó megvalósult *deditio* 133-ból ismert,¹⁰⁶ itt Mancinus esetében a súlyos vereség fényében még valóban sor kerülhetett a kiszolgáltatás végrehajtására. A 101-es példát talán már átmenetinek tekinthetjük: a *senatus* megpróbált fellépni Saturninus ellen, a megvalósulás még valós veszélyként lebegett felette, de a nép támogatásának köszönhetően végül felmentették. Ez azonban erőfeszítést igényelt Saturninus részéről, ekkoriban nem feltétlen

to the Senate, as repositories not so much of religious power as of religious knowledge and expertise.”

¹⁰³ Beard, M.: Religion i. m. 730–731.

¹⁰⁴ Lintott, A.: Political History i. m. 99–100.; App. BC. I. 30.

¹⁰⁵ Lintott, A.: Political History i. m. 99–100.

¹⁰⁶ Rich, J.: The Fetales i. m. 198.

rendelkezett nagy támogatottsággal a nép körében, máskülönben a *senatus* sem kezdett volna bele egy kétes kimenetelű eljárásba.¹⁰⁷ Cato esetében pedig már azt láthatjuk, hogy egyáltalán nem a *deditio* megvalósítását tartotta szem előtt, annak lehetetlenségével tisztában volt, a felvetés csupán imázsába illeszkedve az aktuális politikai céljait szolgálta.

4. Összegzés

A tanulmányban bemutatott példák elemzése után egy átfogóbb összefoglalásra tehetünk kísérletet, meghatározva a *deditio* jellemzőit. A kiszolgáltatás alapvetően bizonyos – szakrális szférában is gyökerező – alapelvek megsértése esetén az isteni büntetés elhárítására alkalmazott gyakorlat volt, például szerződések megszegését, követek megsértését követően. A felelősök kiszolgáltatásával lehetőség nyílt az előnytelen megállapodások megszegésére és a háborúk jogos folytatására is, az istenek (és a *fides*) megsértése nélkül. Tanulmányomban elsősorban a római tisztségviselőkkel kapcsolatos eseteket elemeztem, de a kiszolgáltatás követelése akár az ellenfél jogsértése esetén is a római diplomácia eszköztárába tartozhatott. Ha a kiszolgáltatás további jelentőségét és funkcióját kívánjuk meghatározni, fontos leszögezni, hogy valószínűleg egyetlen átadás sem végződött halállal, a jogsértő rómaiak rendszerint épségben visszatérhettek, sőt mindez akár politikai tőkét is jelenthetett számukra. Ez alól talán Claudius Clineas lehetett kivétel, az ő esetében a súlyosabb büntetés lehetőségéről is hallunk a forrásokban. Az ellenfelek általában visszautasították a kiadott személyeket, ezáltal a rómaiak kiengesztelő logikáját is, hiszen az esküszegést „*egyetlen ember vérével kiengesztelni nem lehet.*”¹⁰⁸

Ha arra keressük a választ, hogy miért valósulhatott meg egy-egy kiszolgáltatás, több elemet is említhetünk, amelyek példaként eltérőek is lehetnek. Egyrészt ilyen tényező lehetett az önkéntes kezdeményezés, például a caudiumi történet esetében, ahol a hadvezér maga javasolta kiszolgáltatását a *senatus*-ban. A közvélemény szerepe legtöbbször feltűnik, de nem minden esetben támogatta a *deditiót*: Gracchus, vagy később Saturninus esetében a nép támogatása is szerepet játszhatott a kiszolgáltatás elkerülésében. Ennek nyomait többször is láthattuk a forrásokban, amikor a *senatorok* meggyőződésüktől eltérő döntést hoztak a néptől való félelem miatt. Az említett esetek tükrében látszik, hogy jelentős mértékben a politikai erőviszonyok függvénye volt a különféle előírások betartása, értelmezése. A *deditio* megértése tehát lehetetlen

¹⁰⁷ Beness, J.: The Urban Unpopularity i. m. 40–41. és 37. jegyzet

¹⁰⁸ Velleius II. 1. Ford. Hoffmann Zsuzsanna

a hozzá kapcsolódó érdekek és motivációk feltárása nélkül, ezeket a kortárs tényezők mellett a történetírás és a források szintjén is ugyanúgy vizsgálni kell. Formálisan minden esetben egy vallás által is megerősített szabály megszegésére válaszul alkalmazták, de ezek rugalmas értelmezése mellett a kiszolgáltatás végrehajtására csak speciális esetekben kerülhetett sor. S bár a *pax deorum* fenntartásának igénye kétségtelenül mindegyik eset mögött megtalálható volt, ez önmagában még nem bizonyult elegendőnek egyetlen kiadatáshoz sem, emellett minden esetben – igaz különböző formában – politikai célok is megjelentek. És ezek közül is csak egy lehetséges cél volt a hadvezérek megbüntetése és felelősségre vonása, ennél legtöbbször komplexebb a magyarázat, amit csak a római vallás és politika együttes elemzésével érthetünk meg.

2. A kiszolgáltatási példák vizsgálatához felhasznált források

391: Az alliai vereség előzményei, a Fabiusok jogsértése	Livius V.36. Plutarchos Camillus 17–18. Appianos Celt. 3–4.
321: A caudiumi vereség	Livius IX.5–11. Velleius Paterculus II.1. Cicero Inv. Rhet. II.91. Cicero De Senectute 41. Cicero De Officiis III.109. Appianos Sam. 4. Gellius Noctes Atticae XVII.21. Florus I.11. Cassius Dio fr. VIII.36.10–26. Zonaras VII.26.10–16. Orosius III.15., V.7.
266: Q. Fabius és Cn. Apronius	Livius XV.3. (Per.) Valerius Maximus VI.6.5. Cassius Dio fr. X.42. Zonaras VIII.7.3.
236: M. Claudius Clineas	Valerius Maximus VI.3.3. Zonaras VIII.18. Cassius Dio fr. XII.45. Ammianus Marcellinus XIV.11.32.

188: L. Minucius Myrtilus és L. Manlius	Valerius Maximus VI.6.3 Cassius Dio fr. XIX.61. Livius XXXVIII.42.7.
137/136: C. Hostilius Mancinus	Plutarchos Tiberius Gracchus 7. Appianos Iberia 80., 83. Cicero De officiis III.109. Cicero De re publica. III.28. Cicero De oratore I.181.; II.137. Cicero De haruspicum responsis 43. Cicero Pro Caecina 98. Cicero Topica 37. Livius LV. Cassius Dio fr. XXIII.79. Velleius II.1–2. Florus I.34. Digesta 50.7.18. Aurelius Victor De Viris Illustribus 64. Eutropius IV.17.1. Orosius V.7. Quintilianus Institutio Oratoria. VII.4.13.
102/101: Saturninus esete Mithridatés követeivel	Diodóros XXXVI.15.
55: A germániai követek esete, Cato támadása Caesar ellen	Caesar Bellum Gallicum IV.12–13. Plutarchos Caesar 22.3. Plutarchos Cato Minor 51. Plutarchos Crassus 37. Suetonius Iulius Caesar 24.3. Appianos Celtica 18. Cassius Dio XXXIX.47.

Kovács István

II. Ióánnés Komnénos uralkodása

Fordítói megjegyzés: A következő szöveg Nikétas Chóniatés bizánci történétíró Historiája (mely végső formáját valószínűleg nem sokkal a szerző 1216-ban bekövetkezett halálát megelőzően nyerhette el), a II. Ióánnés Komnénos császár (1118–1143) trónra kerülését feldolgozó résznek a fordítása. Alapjául *Jan Louis van Dieten* 1975-ös (Corpus Fontium Historiae Byzantinae sorozatban megjelent) kritikai kiadása szolgált. A fejezetcímek a görög eredetiben nem szerepelnek, azonban a szöveg tagolása miatt *Louis Cousin* 1685-ös francia fordításában (Histoire de Constantinople, Tome V., Paris) szereplő, a kiadó által beszűrt fejezetcímeket érdemesnek tartottam átvenni.

A jegyzetek elsősorban személyeket, helyeket és tisztségeket hivatottak magyarázni, elkészítésükhöz főként a The Oxford Dictionary of Byzantium (továbbiakban ODB) 2004-es kiadásának egyes szócikkeire támaszkodtam. A homérosi szövegekre való utalásnál *Devecseri Gábor* fordításainak 1994-es (Iliász) és 1993-as (Odüsszeia) kiadásait, a biblikus szöveg helyénél pedig a Szent István Társulati Biblia (továbbiakban SZIT) fordításának online kiadását használtam.¹ A görög szavak és nevek átírásánál a tudományos átírást követtem.

I. fejezet

1. Alexios gyermekei

Alexios Komnénos² úrnak három fia és négy lánya született.³ A fiúk közül

¹ <https://szentiras.hu/SZIT> letöltve: 2023. jún. 26.

² A Komnénos-család 1081 és 1185 között uralkodott Konstantinápolyban. Bár elsőként Isaakios került trónra (1057–59), dinasztiát csak unokaöccsének, Alexiosnak (1081–1118) sikerült alapítania. Utódai: II. Ióánnés (1118–43); Manuél (1143–80); II. Alexios (1180–83); és végül Andronikos (1183–85), II. Ióánnés rossz emléké unokaöccse. A manzikerti vereség (1071) ellenére Alexiosnak sikerült megszilárdítania a birodalmat, melynek következtében Ióánnés elsősorban keletre, majd Manuél főként nyugati irányba (többek között a Magyar Királyság ellen is) folytathatott (vissza)hódító hadjáratokat. Az ő uralmuk alatt, a 12. században bontakozott ki az ún. Komnénos-„reneszánsz” is. (ODB: Komnenian Dynasty)

³ Négy gyermeke sorban: Anna (1083–1153), Mária (1085–1136), Ióánnés (1087–1143), Andronikos (1091–1131), Eudokia (1094–1129 k.), Theodóra (1096–) és Isaakios (1093–1152).

Ióannés⁴ volt a legidősebb, mind közül az elsőszülött pedig lánya, Anna⁵ *kaisarissa* volt,⁶ aki Bryennios Niképorossal⁷ kötötte össze életét. Édesapjuk, Alexios császár összes gyermeke közül leginkább Ióannést kedvelte. Eldöntötte tehát, hogy neki hagyja örökül a császárságot, vörös lábbelit⁸ adott neki és engedélyezte, hogy császárrá kiáltásák ki.

⁴ Az említett II. Ióannés Komnénos 1087-ben született Konstantinápolyban, 1118. aug. 15-től az 1143. ápr. 8-án Anazarbos közelében bekövetkezett haláláig uralkodott császárként. Anyja, Eiréné Dukaina és nővére, Anna Komnéné törekvései ellenére, akik Niképoros Bryennios résziesítették előnyben, ő követte apját a trónon. Feleségül I. (Szent) László magyar király leányát, Piroskát (ortodox nevén Eirénét) vette. Szigorú udvari protokollt vezetett be, de egyúttal türelmes is volt, kerülte a kemény büntetéseket, például a csonkítást. Hódító hadjáratokat elsősorban keleti irányba vezetett, a nyugati végekre inkább csak külső támadás vagy lázadás esetén vonult. 1143-ban, egy ilyen keleti expedíció során, vadászbaleset következtében érte a halál Kilikiában. (ODB: John II Komnenos)

⁵ 1083-ban született. Először az ifjú társcsászár Kónstantinos Dukas (1074 k.–1095 k.), majd annak halála után a lentebb említett Niképoros Bryennios felesége. Férje érdekében összeesküvést szervezett öccse ellen, melynek bukása után a Kecharitómené kolostorba vonult vissza. Irodalmi munkásságáról is ismert, apja életét 15 könyvnyi művében, az Alexiasban örököltette meg. (ODB: Komnene, Anna)

⁶ A *kaisar* és annak női megfelelője, a *kaisarissa* bizánci méltóság volt. A szó a Caesar név görög átíratából származik, és eredetileg a császárra használták, de Diocletianus alatt az Augustus és a Caesar megnevezés elvált egymástól. A 11. századig a *caesar/kaisar* volt a legmagasabb cím, amelyet általában a császár fiai kaptak meg. I. Alexios viszont a *caesar/kaisar* rangját a *sebastokrator* alá fokozta le. A császártól megkülönböztetett, kereszt nélküli koronával koronázták. (ODB: Caesar)

⁷ 1064 körül születetett. Nagypaja a szintén Niképoros Bryennios nevet viselő 11. századi hadvezér és trónkövetelő volt, aki részt vett az 1071-es manzikerti csatában, Bulgária *doux*a címet viselte, 1077-ben pedig sikertelen felkelést szervezett III. Niképoros Botanieiatésszel szemben, aminek következtében megvakították (Zónaras szerint Alexios). Ifjabb Niképoros Bryennios azonban 1097-ben feleségül vette Alexios legidősebb lányát, Annát, számos hadjáratra elkíserte a császárt, végül 1111-ben a *kaisar* tisztséget is megkapta, melyet korábban a trónörökösök használhattak. 1118 után Hylé *historias* címmel történeti munkába kezdett, melyben az 1070–79 közötti időszakot mutatta be. Művében elsősorban az arisztokrata családok között dúló hatalmi harcokra helyezte a hangsúlyt. (ODB: Bryennios, Nikeporos the Younger)

⁸ Az ókorban háromféle lábbelit használtak: szandált, zárt cipőt és hosszúszerű csizmát; ezek közül utóbbi lett a legnépszerűbb Bizáncban. A fehér a köznépé, a fekete az udvaroncok viselete. Gyöngyökkel díszített vörös lábbeli viszont a császári családra jellemző, sőt Szűz Máriát is ilyenben ábrázolták (gyöngyök nélkül). A császári *kothornost* a 6–10. század között felváltotta a bíborszínű, szintén gyöngyökkel díszített *tzangia*, melyeket főként ceremonális alkalmakkor viselhetett. Azonban a 12. századra a szót már csak a Kosmosóiteira monostorban dolgozók lábbelijére használták, Nikétasznál (és Kinnamosznál) egyszer sem fordul elő. (ODB: Footwear, Tzangion)

2. A császárné elfogultsága Anna Komnéne iránt

Ezzel szemben édesanyjuk, Eiréné császárné⁹ minden befolyásával Anna lányának kedvezett, és szüntelenül vádaskodott fia, Ióánnés ellen férje, Alexios előtt. Féktelen és puhány életűnek, továbbá fonák és szerfelett beteg jelleműnek nevezte, és állandóan az összes elfoglaltsága elé helyezte azon törekvését, hogy a császár megváltoztassa szilárd elhatározását. Néhányszor Bryennioszt is szóba hozta, és mindenféle dicséretekkel koszorúzta: olyanokkal, mint hogy nagyon ügyesen beszél, és cselekedetei sem hitványabbak, továbbá részesült a szabad tudományokból,¹⁰ melyek a jellemet szabályozzák és az uralkodásra készülöket jelentősen segítik a csonkítatlan császársághoz.

3. Alexios bölcs válasza

Alexios mikor ezeket meghallotta, mivel ismerte az anyai vonzalmat, hol azt színlelte, hogy más, sürgősen elintézendő ügyekkel foglalkozik, mintha egyáltalán nem figyelt volna a beszédre, máskor pedig a javaslatokat fontolgatva erősködött, hogy nem hagyja figyelmen kívül Eiréné kérését. Olykor megelégleve [neje mesterkedését] ilyet is mondott: „Asszony, ágyamban és császárságban társam! Nem fogod abbahagyni, hogy lányod javára való dolgokat sugalmazz nekem? Hogy a dicséretes rendet és összhangot megpróbáld

⁹ Eiréné Dukaina (1066 k.–1123), a Komnénosokat megelőzően több császárt is adó (talán örömmény származású) Dukas család sarja, Andronikos Dukas lánya. A házaspár élete feltehetően nem volt mentes a konfliktustól, Alexiosot gyengéd kapcsolatba hozták Alániai Máriával, és talán emiatt (is) vonakodott császárnévá koronázni Eirénét. Valószínűleg ezután sem javult a viszonyuk, ugyanis Alexios ragaszkodott hozzá, hogy elkísérje hadjárataira, egyesek szerint azért, mert félt tőle, hogy távollétében felesége szervezkedni kezdene a palotában. Lányának, Anna Komnéneének sikertelen puccskísérlete után Eiréné a Kecharitómené kolostorba vonult vissza. (ODB: Doukas, Irene Doukaina)

¹⁰ A *mathémata eleutheriát* „szabad művészeteknek” is szokták fordítani. Az *enkyklios paideia* Tzetzés korára elvesztette eredeti jelentését, és a művelt ember számára elsajátítandó tanulmányok összessége helyett már csak a grammatikát jelentette. A „hét szabad művészet”, amelyet (némi anakronizmussal) felsőoktatásnak is nevezhetünk, két részre bomlott: *triviumra* és *quadriviumra*. A Bizáncban *trivium* a klasszikus görög nyelvtanból, retorikából és filozófiából vagy logikából tevődött össze, a *quadrivium* pedig magába foglalta az aritmetikát, geometriát, zenét és asztronómiát (bár a *quadrivium* sosem kapott önálló helyet a bizánci oktatásban). Ugyan a 7. században Bizáncban is háttérbe szorul a felsőoktatás, sőt a 9. századra még az *enkyklios paideia* is ritkának számított a fővároson kívül, a 11. században ismét megpróbálják feléleszteni, aminek következtében filozófiai és jogi iskolák is nyílnak Konstantinápolyban, a Komnénos-korban pedig megalapult a Pátriárkai Iskola. (ODB: Curriculum; Education; Learning; Patriarchal School; Quadrivium)

megbontani, mintha az Úr megzavarta volna elméd? Vesd magad a jó sorsba! Vagy inkább gyere, vizsgáljuk meg, értsük meg közösen, hogy azok közül, akik a rómaiak jogarát megkapták,¹¹ ha uralkodásra alkalmas fia is volt, ki mellőzte azt, és választotta helyette inkább vejét? Ha pedig valaha történt is ilyesmi, nem tarthatjuk törvényszerűnek a kivételeket. Hangosan röhögne rajtam minden római, és úgy ítélnék, hogy elment az eszem, ha a császárságot nem dicséretre méltón, hanem rokonvér által és a keresztény törvényekkel szemben szerezvén meg, az ügyékből származót elküldeném, a makedont pedig betelepíteném.” Bryennioszt nevezte így, mivel Orestiasból,¹² egy erős és gazdag makedón városból származott.

4. Alexios titokzatossága

Ilyeneket mondott Alexios határozottan Eiréné császárnénak, majd ennek ellenére ismét azt színlelte, hogy nem ellenkezik, és megtévesztette a nőt, tettetve mindig a tettetőt. Ha valaki, hát ő egy rejtélyes ember volt ugyanis, aki mindig bölcs dolognak tartotta a mesterkéeltséget, és nem mondott sokat arról, hogy mit készül tenni.

5. Ióannés Komnénos átveszi a császárságot

Alexios élete végéhez közeledve, utolsókat fújva feküdt Mangana fényes monostorában,¹³ fia, Ióannés pedig látván, hogy apja halálának ideje elérkezett, és tudván, hogy anyja elhidegült tőle, és hogy nővéreinek igyekszik megszerezni az uralmat, egyeztetett a teendőkről az őt támogató rokonaival, akik közül Isaakios volt a legbefolyásosabb. Anyja tudtán kívül Ióannés bement atyja hálószobájába, nyakába borult mintha siratná, majd titokban lehúzta ujjáról pecsétgyűrűjét. Vannak, akik azt mondják, atyja szándéka szerint tette ezt, ahogy

¹¹ A bizánciak rómaiakként hivatkoztak magukra. Lényegében csak Nagy Károlytól kezdve nevezik a bizánci császárt a görögök császárnának (*Imperator Graecorum*), egyébként a nyugati megnevezéssel ellentétben a Római Birodalommal kontinuus állam volt.

¹² Ma Édrine (magyarul Drinápoly). Észak felől, a 9–10. században különösen a bolgárokkal szemben tudta jól védeni Konstantinápolyt, de Nagy Konstantin is itt győzte le 324-ben Liciniust. (ODB: Adrianople)

¹³ Mangana Konstantinápoly északkeleti részén helyezkedett el, közvetlenül az Akropolistól keletre. Nevét az itt tárolt hadigépekről kapta. Miután I. Basileios császári tulajdonába vette, a terület fejlődésnek indult: IX. Kónstantinos kolostort építtetett Szent György nevére, továbbá palotát, kórházat és egy jogi iskolát is alapított. Szent György ünnepét rendszeresen itt töltötte az udvar. A konstantinápolyi kolostorok közül a második legbefolyásosabbnak számított. (ODB: Mangana)

a később elmondandók ezt sejteni engedik. Rögvest ezután Ióánnés összehívta tanácsadóit, közölte tettét, majd lóháton fegyveresen a Nagy Palotába sietett,¹⁴ és Mangana monostorában illetve a város utcáin egyaránt jelenlévő támogatói valamint a híre gyorsan összezsúfult sokasága császárrá kiáltotta ki.

6. Eiréné Alexiosnak panaszkodik

Eiréné anyacsászárné a történeken elámult, majd fiáért küldetett, és biztatta, hogy lépjen vissza a tetteitől. Minthogy Ióánnés az eseményeknek teljes mértékben ura volt, és mit sem törődött anyja szavaival, az Bryennioszt bátorította, hogy segítségével törekedjen a császárságra. De mivel nem látta, hogy egy lépést is haladt volna tervében, odament az ágyon fekvő férjéhez, aki csak gyors légvételével mutatott életjelet. Rávetette magát a testére, hevesen szidalmazta fiát és „sűrű könnyeket ontott, mint a sötétvízű forrás”¹⁵ hogy még Alexios életében ellopta a császárságot, és felforgatásra törekedett. A császár az elmondottakra semmit sem válaszolt, mivel élete hátralevő részét más, alkalomhoz illőbb dolgokra szánta, ahogy azt illik, a küszöbön álló “száműzetésre” gondolt, és a lélekvezető angyalokra fordította szemeit. Míg a császárné kitartóan zaklatta, és egészében ellenezte gyermekük tettét, Alexios rövid ideig mosolyt erőltetett magára, majd kinyújtotta kezeit az ég felé, talán azért, mert örült az elmondottaknak és hálát adott Istennek, másrészt mert látta, milyen kigúnyolni való és nevetséges, hogy felesége akkor ingerli a hatalom miatt, amikor lelke épp elhagyni készül testét, és amikor engesztelnie kellene az Istent mindazért, amiben valaha is vétkezett. Az asszony mivel úgy vélekedett, hogy férje gúnyolódik azon, amit tőle hallott, illetve korábbi reményeiben és az ígéretekben is teljesen csalatkozott, mélyet sóhajtott és így szólt: „Férjemuram, életedben mindenféle

¹⁴ Konstantinápolyban több császári palota is épült. A Nagy Palotának nevezett épületkomplexumot még I. Nagy Konstantin kezdte el építtetni a város délkeleti részén, a Hippodrom és a tenger között. Az évszázadok során folyamatosan bővült, de miután II. Niképhoros fállal megerősítette a területet, további építkezésről nem tudunk egészen I. Manuél Komnénos koráig. Az 5. században épültek a Bukoleon és a Hormisdas paloták, 10. században a Myrelaion palota, 11. században a Mangana, 12. században a Blachernai. A μέγιστον jelző alapján arra lehet következtetni, hogy a Nagy Palotáról (Μέγα παλάτιον) van szó, mely mintegy 1–1,5 kilométerre volt a Mangana kolostortól. Annak ellenére mehetett a Nagy Palotába, hogy apja, Alexios helyezte át onnan a rezidenciáját a Blachernai palotába, a város másik végébe, mintegy 5–6 kilométerre a Mangana és a Nagy Palotától. (ODB: Palace; Great Palace)

¹⁵ Homéros Iliasából származó kép: „Ültek a gyűlésben búsán; s fölkélt Agamemnón, / sűrű könnyeket ontott, mint a sötétvízű forrás, / mely meredek szítről zúdíttja le éjszini habját.” (II. 9.13–15) és „Patroklosz meg Akhilleuszhoz lépett, a királyhoz, / forró könnyeket ontva, miként a sötétvízű forrás, / mely meredek szítről zúdíttja le éjszini habját.” (II. 16.2–4. ford.: Devecseri Gábor)

megtévesztésben jeleskedtél, kétértelműséggel gazdagítottad nyelved, és még most is, mikor elhagyod az életet, ugyanígy változatlanul kitarasz korábbi szokásaid mellett.” Ezek így történtek.

7. Alexios halála

Amikor Ióánnás a palotába ért, nem találta könnyűnek a bejutást, mivel az örök egyáltalán nem elégedtek meg a gyűrű bemutatásával, hanem az apja utasítását igazoló más bizonyítékot is kértek ahhoz, hogy beengedhessék. Így hát Ióánnás kísérete a palota kapuit vaskos bronzrudakkal gyorsan kiemelte a helyéről, majd a földre dobták; ezután Ióánnás könnyedén bement fegyvereseivel és rokonságával együtt. Az őt követő összecsődült tömegeből nem kevesen tódultak befelé, majd elkezdtek fosztogatni, ami csak kezük ügyébe került. Miután a kapukat ismét bezárták, a kintiek beözönlése megszűnt, akik pedig behatoltak, kimeneni nem tudtak, így több napot ott töltöttek a császárral. Így telt el [1118. év] augusztus havának tizenötödik napja.

8. Ióánnás nem hajlandó részt venni a temetésen

A következő éjjelen Alexios császár távozott az élők sorából harminchét év négy és fél hónap uralkodás után.¹⁶ Rögvest hajnalban anyja magához hívatta Ióánnást, hogy csatlakozzon a rövidesen induló temetési menethez, mely apja testét az elhunyt által alapított Christos Philanthrópos monostorába viszi.¹⁷ Ő azonban nem engedelmeskedett anyjának, hanem figyelmen hagyta a hívást. Nem azért mert semmibe vette volna anyja tekintélyét vagy tiszteletlenül akart volna viselkedni apjával szemben, hanem mert a frissen megszerzett hatalmat kellett biztosítania és tartott tőle, hogy ellenfelei még mindig erős hatalomvágyat dédelgetnek magukban. Ahogy a „szirtre tapadó” polipok,¹⁸ Ióánnás úgy ragaszkodott a palotához, viszont vele lévő rokonai többségét elengedte apja menetére.

¹⁶ I. Alexios bizánci császár Konstantinápoly 1081. ápr. 1-jén bekövetkezett eleste után foglalta el a trónt, és egészen az itt leírt haláláig, 1118-ig uralkodott.

¹⁷ A Christos Philanthrópos monostort a Kecharitómené apácakolostorral együtt alapították még 1107 előtt Konstantinápoly északi részén. Az apácák és a szerzetesek lakóhelyét egy fal választotta el, a két monostor életét az Euergetés-monostor *typikonja* alapján írt saját *typikon* szabályozta. (ODB: Kecharitomené Nunnery)

¹⁸ Szintén egy homérosi allúzió, az Odysseia 5. énekében kapaszkodott hasonlóképpen Odysseus a szirthez, hogy a hullámok el ne sodorják: „Mind amidőn polipot húznak kifelé odujából, / s szívkáira sűrű kavicsdarabok tapadoznak, / néki a bőre eképen jött le merész tenyeréről, / szirtre tapadva; s a roppant hullám elborította.” (Od. 5.432–35. ford. Devcséri Gábor)

II. fejezet

I. A hivatalok kiosztása

Néhány nap eltelte után mindenkinek, aki csak szeretne volna, engedélyezte a palotába a ki- és bejárást, és a közügyeket úgy intézte, ahogy akarta, mivel már biztos kézzel fogta a kormányt. A rokonság vagy szimpátia végett hozzá járulókkal méltányosan viselkedett, mindegyiknek megfelelő tisztséget adományozott. Isaakios testvéréhez¹⁹ egyenesen úgy ragaszkodott, mintha összenőttek volna, mivel Isaakios mindenkin túlmutató szeretetről tett tanúbizonyságot, leginkább pedig azért, mert ő segített neki a legtöbbet abban, hogy magához ragadhassa a hatalmat. Miután a birodalomban helyreállt a rend, trónjának és asztalának egyenlő rangú társává tette, és megengedte, hogy mikor császárrá kiáltják ki, róla is megemlékezzenek mint *sebastokratór*ról, amely címet Isaakiosnak még apja, Alexios adományozott. A császár vérrokonai közül nevezte ki a közügyek intézőit is: Komnénos Ióánnést²⁰ a *parakoimómenos*,²¹ Tarónítés Grégorios²² pedig *prótovestiarios*²³ címmel tisztelte meg. De Ióánnés Komnénost, aki munkáját önuralom nélkül látta el, valamint hivalkodóan és példátlanul

¹⁹ 1093-ban született, és 1152 után halt meg. Apja uralkodása alatt *kaisari* majd *sebastokratóri* címet kapott. Az itt leírt szívélyes viszony azonban sajnos rövid életűnek bizonyult, mert 1130 körül két fiával (Ióánnésszal és a később rémuralmáról hírhedtté vált Andronikossal) Ikonion szultánjához pártolt, ahol egy II. Ióánnés elleni szövetséget igyekezett szervezni a Danismendidák, Fulko jeruzsálemi király és a kilikai örmények segítségével. 1138-ban kibékült bátyjával, és visszatért Konstantinápolyba, azonban fia egy évvel később ismét dezertált a törökökhöz, ezért Isaakios száműzetésbe kényszerült Hérakleia Pontikébe. Ióánnés 1143-as halála után annak szintén Isaakios nevű idősebb fiát támogatta Manuéllal szemben, azonban ez később rossz választásnak bizonyult, és 1152-ben bekövetkezett haláláig a thrákiai Bérában általa alapított Theotokos Kosmosóteira monostorba kényszerült visszavonulni. (ODB: Komnenos, Isaac the Porphyrogenetos)

²⁰ Niképhoros Melissénos (*kaisar*) és Eudokia Komnéné fia, Ióánnés császár unokatestvére. (*Kónstantinos Varzos*: Η Γενεαλογία των Κομνηνών. Thesszaloniki 1984. 174–176.)

²¹ A neve alapján eredetileg a császár hálózobájának őre volt, a tisztség eredete egyébként bizonytalan. A 9–10. századtól kezdve vált jelentőssé a hivatal, és majd csak a 12. századtól veszt jelentőségéből. A pozíciót rend szerint eunuchok töltötték be. (ODB: Dignities and Titles, Parakoimomenos, Eunuchs, Offices)

²² A Tarónitések III. Asót szintén Grégoriosnak nevezett fia által alapított örmény eredetű bizánci család volt, mely az arisztokráciához tartozott. (ODB: Taronites)

²³ A *prótovestiarios* címe rangban a *parakoimómenos* után következett, a tisztség eredete szintén homályos, és ugyanúgy eredetileg eunuchok töltötték be. A 9–11. században hadvezéri feladatokat láttak el, majd a 11. századtól kezdve megnőtt a jelentősége, és a 12. századtól kezdve számos arisztokrata töltötte be a hivatalát. (ODB: Protovestiarios)

elbizakodottan viselkedett, hivatalából hamar felmentette. Grégorios ellenben az előbb említettektől tartózkodva sosem „lépdelt jó nagyokat”²⁴ vagy legalábbis saját hatáskörén túl, és sokkal tovább tisztségében maradt. Később hivaltársává tett egy másik Grégoriosot, akit Kamatérosnak²⁵ is neveztek. Ez egy tanult ember volt, és noha nem kitűnő és nemes családból származott, szolgálatait már Alexios császár is igénybe vette. Felvették az altitkárok közé, bejárta a tartományokat, a beszedett adókból nagy vagyont halmozott fel, és arra vágyott, hogy házasság révén a császárral rokonságba kerüljön. Így hát amikor egyik rokonát feleségül vette, *logothetés tón sekretónná*²⁶ léptették elő.

Azonban Ióannés Axuch²⁷ volt az, aki leginkább a császár kegyeibe került és a legelőkelőbb címeket kapta. Perzsa származású volt, aki, miután Nikaiát, Bithynia fővárosát²⁸ nyugati seregek foglalták el Palesztinába tartó útjuk során, fogságba esett, és mint ajándék került Alexios császárhoz. Gyerekként Ióannés császárnak egykorú játszótársa és a házbeliek közül legkedvesebb barátja lett. Amikor Ióannés császár trónra került, Axuch befolyása jelentősen megnőtt, miután elnyerte a *megas domestikos*²⁹ címet, annyira, hogy ha véletlenül összefutottak vele,

²⁴ Szintén homérosi allúzió, de talán túlzás lenne arra következtetni, hogy Aiasszal állítaná szembe Grégoriosot, inkább a klasszikus hagyománnyal igyekezhetett ily módon kapcsolatot teremteni: „így indult az akhájak tornya, a termetes Aiász, / rettentő arccal mosolyogva, a lábaival meg / jó nagyokat lépdelt, és rázta nagyárnyu dzsidáját.” (Il. 7.211–213. ford. Devecseri Gábor)

²⁵ A Kamatéros-család a 9. századtól kezdve ismert, tagjai főként hivatalnokok voltak. A 10–11. századtól kezdve különösen pénzügyi és bírói feladatokat láttak el, majd a 12. században jutnak el az adminisztráció legmagasabb szintjeire, a 13. századtól kezdve viszont háttérbe szorulnak a politikai életben. (ODB: Kamateros)

²⁶ A *logothetések* eredetileg magas rangú tisztviselők voltak, akik az államigazgatás különböző részlegeinek élén álltak. I. Alexios Komnénos szervezte a polgári adminisztrációt egyetlen tisztség, a *logothetés tón sekretón*, felügyelete alá. (ODB: Logothetes)

²⁷ Feltehetően török származású (Nikétas művének klasszicizáló nyelvhasználata miatt a legtöbb korabeli népet valamilyen antik nép nevével jelölte, így a törököket perzsáknak nevezi), aki 1097-ben került a keresztések fogságába, majd innen I. Alexios udvarába. 1150 k. halt meg.

²⁸ Bithynia Kis-Ázsia északnyugati részén fekvő tartomány volt, több jelentős városnak adott otthont (Chalkédón, Prusa és Nikomédeia), köztük Nikaiának, amely leginkább talán az itt tartott első egyetemes zsinatról (325) ismert, de Konstantinápoly 1204-es eleste után ez a város vált az I. Theodóros Laskaris által szervezett bizánci utóállamnak központjává is. A város az ókortól kezdve fontos kereskedelmi központ volt, és nemcsak az arabok, de Konstantinápolyhoz való közelsége miatt számos császári babérokra törő lázadó hadúr célpontja is volt. 1081-ben egy rövid időre török kézre került, de 1097-ben a keresztések felszabadították, és visszaadták a bizánciaknak. (ODB: Bithynia, Nicaea)

²⁹ A *megas domestikos* címet a császár utáni legfőbb katonai vezető viselte. Helye a bizánci hierarchiában folyamatosan ingadozott. A 13. században a *prótovestiarios* alatt helyezkedett el, a 14. századi pseudo-Kodinos szerint viszont közvetlenül a *kaisar* tisztsége után következett. (ODB: Dignities and Titles, Megas Domestikos, Offices)

még a császár kiváló rokonai közül is sokan leszálltak a lovukról és hódolatukat fejezték ki. Nem csak „harcra tanította kezeit” az Isten,³⁰ hanem a szükséges munkákat is jól és gyorsan tudta elvégezni. Továbbá elméje nemessége és nagylelkűsége elfedte alacsony származását, és mindenki megkedvelte Axuchot.

2. Összeesküvés Ióánnés ellen

A császár uralkodásának még első éve sem telt el,³¹ mikor rokonai – hogy mi módon, azt senki nem tudja elmondani – átkozódva és bűsz haraggal összeesküvést szőttek ellene. Rosszat forralva és egymásnak hitet téve csatlakoztak mind Bryennioshoz, és megelőlegezték neki a császárságot, mivel művelt ember, királyi származású és a császári családba beházasodottak közül igen kiváló volt. (Mint azt máshol már elmondtuk, a császár nővérét, Anna *kaisarissát* vette el, aki rajongott a filozófiáért, minden tudományok ékkövéért, és mindenféle tudományban tájékozott volt.) Gyorsan az éj leple alatt csaptak volna le gyilkos fegyvereikkel, míg a császár Philopationnál,³² egy vágózásra alkalmas és a földkaputól kis távolságra lévő helyen táborozott, mivel korábban a város őrségét már lefizették, ha Bryennios szokásos lassúsága és a trón megszerzésére irányuló ernyedtsége nem akadályozott volna meg minden kísérletet, és nem maradt volna rejtekben a megbeszéltek ellenére, és oltotta volna ki társaiban a tüzet. Azt mondják, hogy Anna *kaisarissa* nehezen, szinte fogcsikorgatva tűrte férje könnyelmű viselkedését, és sokat panaszkodott a természetre, olyan nem kis vádat hozva fel, hogy a hüvelyét kiszélesítette és bemélyítette, Bryenniosnak pedig a tagját megnyújtotta és kigömbölyítette.³³

3. Az összeesküvők vagyonának elkobzása

Miután az összeesküvők másnap lelepleződtek, közülük senkit sem csonkítottak vagy korbácsoltak meg, hanem mindüket megfosztották vagyonuktól.

³⁰ Biblikus utalás a Zsoltárok könyvére: „*Kezemet harcra tanította, s hogy karom acélhúrt feszítsen, azt parancsolta.*” (Zsolt. 18.35. SZIT)

³¹ Tehát még 1119. aug. 15. előtt.

³² Philopation a földfalakon kívül helyezkedett el Blachernai közelében. Többnyire lóversenyek rendezésére használták. (Harry J. Magoulias: *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*. Detroit 1984. 373. 25. jegyzet)

³³ Szó szerinti fordítása a helynek, a korábbi fordítások elvontabban értelmezték, miszerint „*a természetnek tett szemrehányást, obszcén szavakkal, amiért őt nővé, Bryennioszt pedig férjfvá tette*”, Magoulias viszont *penis captivusként* értelmezi. (Magoulias, H.: *O City of Byzantium* i. m. 373. 26. jegyzet)

Valamivel később azonban többségük vissza is kapta; és mindenekelőtt az összeesküvés fő felbujtójának, Anna *kaisarissá*nak kegyelmezett meg a császár a következő módon.

4. A császár nagylelkúsége húga, Anna Komnéné iránt

A *kaisarissa* aranyát és ezüstjét, mindenféle vagyonát és különféle ruhadarabjait összegyűjtötték egy szobába. Amikor Ióannés császár odament és megszemlélte, bizony így beszélt: „Hogyan fordult meg számomra a dolgok természetes rendje! Rokonaim ellenségeimmé, ismeretlenek pedig barátaimmá váltak. Már csak ezért is át kell adnom e vagyont barátaimnak.” Elrendelte hát, hogy mindezt a *mezas domestikos* vegye magához. Ő pedig megköszönte a császárnak nagylelkúségét, majd engedélyt kért, hogy szabadon beszélhessen. Miután az engedélyt megkapta, így szólt: „Habár a nővéred erőszakos és igazságtalan eszközökhöz folyamodott, császárom, és ezekkel a tetteiddel meg is tagadta családi kötelekeit, ezáltal mégsem veszítette el nevét és rokonságát. Mégis csak egy jó császár nővére marad, és bűnbánat útján vissza fog térni jóindulatodba, köszönhetően a vérségi köteléknek és szeretetednek, amelyről most lemondott örülete miatt. Uram, kíméld meg fenségedet megsértő testvéredet, és fenyítsd meg őt szeretetteljes kedvességeddel, mert már elismerte, hogy erényed teljes mértékben legyőzte. Add át neki ezeket is, melyek a szemünk előtt fekszenek, de nem mint jogos tartozást, hanem mint önkéntes ajándékot, mivel sokkal inkább illetik meg őt, mint engem, és atyai örökségként szállna vissza rá.” Ezekről a szavaktól meggyőzve, vagyis az igazat megvallva, megszegyenülve, a császár örömet teljesítette a kérést, majd hozzátette: „Méltatlan lennék az uralkodásra, ha nálam irgalmasabbnak tűnnél a saját családommal szemben, különösen e hatalmas és könnyű haszon ellenére.” Visszaadott hát mindent a *kaisarissá*nak és kibékült vele.

5. A császárné figyelemre méltó beszéde

Eiréné császárnő, Ióannés anyja viszont semmilyen módon nem volt érintett a fia elleni ármányban. Azt mondják, inkább e bölcsességet fogalmazta meg, miután tudomására jutott, mi készül: „Császárt keresni utód hiányában kell, de már meglévőt nem szabad eltávolítani. A kínok, melyeket a fiamra támadók kovácsoltak volna, bizonyosan sokkal élesebbek lettek volna, mint a születéskor tapasztalt fájdalmaim, mert míg ezek a csecsemőt napvilágra segítik, addig az előbbiek a pokol közepéről belém hasítva végtelen szomorúságot okoztak volna.”

Természettudomány

Komáromi Anna

A vashiányt jellemző paraméterek változása a szívelégtelen betegek hosszú-távú követése során

1. Bevezetés

1.1 A szívelégtelenség

1.1.1. A szívelégtelenség definíciója

A szívelégtelenségnek számos definíciója létezik. A legújabb és jelenleg aktuális definíciót az Európai Kardiológus Társaság Szívelégtelenség Munkacsoportja (Heart Failure Association of European Society of Cardiology), az Amerikai Szívelégtelenség Társaság (Heart Failure Society of America), és a Japán Szívelégtelenség Társaság (Japanese Heart Failure Society) által publikált Universal definition and classification of heart failure¹ fogalmazta meg, amely a szívelégtelenséget az alábbiak szerint definiálja:

A szívelégtelenség aktuálisan vagy korábban fennálló jellegzetes panaszokkal és/vagy tünetekkel járó klinikai szindróma, amelyet a szív strukturális és/vagy funkcionális károsodása okoz (ami jellemezhető a bal kamrai ejekciós frakció (BKEF) 50% alatti értékével, a szívüregek megnagyobbodásával, az E/e'² 15 feletti értékével, mérsékelt/súlyos bal kamra hypertrophiával, mérsékelt/súlyos valvuláris obstrukcióval vagy regurgitációval), s ami együtt jár legalább egygel a következők közül:

- emelkedett nátriuretikus peptid szint
- a pulmonális vagy szisztémás pangás különböző diagnosztikus modalitásokkal, képalkotó eljárásokkal (pl. mellkasröntgen, echokardiográfia) vagy haemodinamikai mérésekkel (pl.: jobb szívfél katéterezés) nyugalomban vagy provokációs teszt során objektivizálható jelei.

¹ *Biykem Bozkurt, et al.: Universal definition and classification of heart failure: a report of the heart failure society of America, heart failure association of the European society of cardiology, Japanese heart failure society and writing committee of the universal definition of heart failure. In: Journal of Cardiac Failure 27.4. (2021): 387-413.*

1.1.2. A szívelégtelenség epidemiológiája

A szívelégtelenség napjaink egyik kiemelkedő népegészségügyi problémája, jelentős prevalenciája és incidenciája miatt, mely komoly terhet ró az egészségügyi ellátórendszerre és jelentős költséget jelent az egészségügyi finanszírozó számára. A felnőtt lakosság 2-2,5 %-át érinti. Európában megközelítőleg 15 millió, az Amerikai Egyesült Államokban 5,7 millió szívelégtelen beteg él.² Magyarországon pontos epidemiológiai adatok nem állnak rendelkezésünkre, de a nyugat-európai országok, illetve az USA adatait extrapolálva, hazánkban 150-200 000 szívelégtelen beteggel számolhatunk. Egy hazai finanszírozó adatokat alapul vevő tanulmány szintén 160 000 betegben határozta meg a magyar szívelégtelen beteg populációt. A kórkép előfordulási gyakorisága a kor előrehaladtával növekszik, 80 éves kor felett akár a 10%-ot is meghaladhatja.³

A szívelégtelen betegek prognózisa az elmúlt évtizedekben számottevően javult a hatékony gyógyszeres és eszközös kezelések alkalmazásának köszönhetően. Mindezek ellenére a kórkép mortalitása és a morbiditása még mindig igen magas. A szívelégtelenség mortalitása meghaladja a legtöbb rosszindulatú daganatos betegség mortalitását.⁴

Az Európai Kardiológus Társaság Hosszútávú Szívelégtelenség Regiszterének (The European Society of Cardiology (ESC) Heart Failure Long-Term Registry)⁵ adatai alapján míg a stabil, ambulánsan kezelt krónikus szívelégtelen betegek egy éves mortalitása 6,4%, addig az akut szívelégtelenség miatt hospitalizált betegek egy éves halálozási aránya 23,6%. A szívelégtelenség miatti egy éves hospitalizáció a krónikus szívelégtelen betegek között 9,9%, az akut szívelégtelenség miatti hospitalizált betegek esetében 18,7%. A betegek öt éves túlélése

² Andrew P. Ambrosy, et al.: The global health and economic burden of hospitalizations for heart failure: lessons learned from hospitalized heart failure registries. In: Journal of the American College of Cardiology 63.12. (2014): 1123-1133.

³ Tomcsányi János-Tóth Emese: Szívelégtelenség epidemiológiája és terápiája Magyarországon a XXI. század elején. In: Cardiologia Hungarica 153. (2012): 1797.

⁴ Mamas A. Mamas, et al.: Do patients have worse outcomes in heart failure than in cancer? A primary care-based cohort study with 10-year follow-up in Scotland. In: European Journal of Heart Failure 19.9. (2017): 1095-1104.

⁵ Maria G. Crespo-Leiro, et al.: Heart Failure Association (HFA) of the European Society of Cardiology (ESC). European Society of Cardiology Heart Failure Long-Term Registry (ESC-HF-LT): 1-year follow-up outcomes and differences across regions. In: European Journal of Heart Failure 18.6. (2016): 613-625.

a diagnózist követően 50%, míg a tíz éves túlélés csupán 10%.^{6,7} A betegek morbiditását és mortalitását társbetegségeik jelentősen befolyásolják.

1.1.3. A szívelégtelenség etiológiája

A szívelégtelenség oka lehet örökletes rendellenesség, szisztémás betegség, illetve a szívét érintő kórképek széles spektruma. A koronária betegség és a hypertónia vezet leggyakrabban a szívelégtelenség kialakulásához, de kóroki tényezőként szerepelhet a szindróma kialakulásában a diabetes mellitus, a valvuláris szívbetegségek, a szívizomgyulladás, különböző toxikus ágensek, továbbá a magas kamra-frekvenciával járó pitvari ritmuszavarok.^{8,9,10}

1.1.4. A szívelégtelenség súlyosság szerinti osztályozása

A szívelégtelenség progressziójának és klinikai súlyosságának jellemzésére az ACC/AHA stádium beosztást és a NYHA funkcionális osztályozást használjuk.

1.1.4.1. NYHA funkcionális osztályozás

A New York Heart Association (NYHA) által kialakított funkcionális osztályozást a szívelégtelenség klinikai súlyosságának megítélésére használjuk.

NYHA I funkcionális osztály: A fizikai aktivitás nem korlátozott. A szokásos fizikai aktivitás nem okoz fáradtságot, nehézlégzést vagy palpitiót.

NYHA II funkcionális osztály: A fizikai aktivitás enyhén korlátozott. Nyugalomban a beteg panaszmentes, azonban a szokásos fizikai aktivitás mellett fáradtságot, nehézlégzést, palpitiót tapasztal.

NYHA III funkcionális osztály: A fizikai aktivitás jelentősen korlátozott. Nyugalomban a beteg panaszmentes, de a szokásosnál kisebb fizikai aktivitás során nehézlégzést, fáradtságot, palpitiót tapasztal.

NYHA IV funkcionális osztály: A tünetek nyugalomban is jelentkeznek. A legkisebb fizikai aktivitás is fokozza a panaszokat.

⁶ *Arend Mosterd, et al.*: The prognosis of heart failure in the general population. The Rotterdam Study. In: *European Heart Journal* 22.15. (2001): 1318-1327.

⁷ *Martin R. Cowie, et al.*: Survival of patients with a new diagnosis of heart failure: a population based study. In: *Heart* 83.5. (2000): 505-510.

⁸ *Gregory Y. Lip, et al.*: ABC of heart failure: aetiology. In: *British Medical Journal* 320. (2000): 104-107.

⁹ *Mihai Gheorghide- Robert O. Bonow.*: Chronic heart failure in the United States: a manifestation of coronary artery disease. In: *Circulation* 97.3. (1998): 282-289.

¹⁰ *Czuriga István, et al.*: A krónikus szívelégtelenség diagnózisa és kezelése. *Kardiológiai Szakmai Kollégium, Kardiológiai útmutató 2012.*

1.1.4.2. ACC/AHA stádium beosztása

Az American College of Cardiology és az American Heart Association (ACC/AHA) stádiumbeosztása a szívelégtelenség progresszióját figyelembe véve négy stádiumot különít el.¹¹

„A” stádium: A betegnek magas rizikója van a szívelégtelenség kialakulására, szívelégtelenségre hajlamosító rizikó faktor(ok) (pl.: diabetes mellitus, hypertónia, koronária betegség) fennállása miatt, de strukturális szívbetegsége nincs és szívelégtelenségre jellemző tünetei és/vagy panaszai sincsenek, és korábban sem voltak.

„B” stádium: A betegnek strukturális szívbetegsége van (pl.: tünetmentes systoles vagy diastoles bal kamra dysfunctio, bal kamra hypertrófiával járó hypertónia betegség, myocardialis infarctus utáni állapot), de szívelégtelenségre jellemző tünetei és/vagy panaszai nincsenek és korábban sem voltak.

„C” stádium: A betegeknek a strukturális szívbetegség mellett szívelégtelenségre jellemző tünetei és/vagy panaszai vannak aktuálisan, vagy voltak korábban.

„D” stádium: A betegnek végstádiumú szívelégtelensége van, mely terápia refrakter és speciális beavatkozásokat igényel (pl.: kamrai keringéstámogató eszközök, szívtranszplantáció)

Kiemelendő különbség a két klasszifikáció között, hogy a NYHA funkcionális osztály szerinti beosztásban a betegek az osztályok között mozoghatnak mindkét irányban, azonban az ACC/AHA beosztásban a betegek csak előrefelé, az egyre súlyosabb stádiumok felé haladhatnak.

1.1.5. A szívelégtelenség formái

A szívelégtelenséget számos módon klasszifikálhatjuk. A szívelégtelenség kialakulásának kinetikája szerint megkülönböztethetünk akut és krónikus szívelégtelenséget, a bal kamrai ejekciós frakció alapján csökkent, enyhén csökkent és megtartott szívelégtelenséget, a dominálón érintett kamra megnevezésével bal szívfél, illetve jobb szívfél elégtelenséget, a perctérfogat alapján alacsony perctérfogattal és magas perctérfogattal járó szívelégtelenséget. Ezen felosztások közül napjainkban a klinikai gyakorlatban leggyakrabban a kialakulás kinetikája és a bal kamrai ejekciós frakció szerinti felosztást használjuk.

1.1.5.1. Akut vs. krónikus szívelégtelenség

A szívelégtelenség kialakulásának kinetikája alapján elkülöníthetünk akut és krónikus szívelégtelenséget. Az akut szívelégtelenség a keringési elégtelenség

¹¹ Clyde W. Yancy, et al.: 2013 ACCF/AHA Guideline for the Management of Heart Failure. A Report of the American College of Cardiology Foundation/American Heart Association Task Force on Practice Guidelines. In: Circulation 128. (2013): 240–327.

olyan gyors és progresszív megjelenése, amely sürgető kórházi felvételt, diagnosztikai eljárásokat és azonnali ellátást igényel. Lehet újkeletű (de novo) és kialakulhat krónikus szívelégtelenség talaján is (acute on chronic heart failure).

A krónikus szívelégtelenség esetében a tünetek lassan, fokozatosan, hetek, akár hónapok alatt alakulnak ki. A tünetek első észlelésekor a krónikus szívelégtelenségre is a „de novo” megnevezést használjuk.

1.1.5.2. A szívelégtelenség bal kamrai ejekciós frakció szerinti felosztása

A szívelégtelenséget a bal kamrai ejekciós frakció alapján is lehet osztályozni. Az Európai Kardiológus Társaság (ESC) az akut és krónikus szívelégtelenség diagnosztikájára és terápiájára vonatkozó 2021-ben publikált irányelve alapján elkülönítünk csökkent ejekciós frakciójú (heart failure with reduced ejection fraction – HFrEF), megtartott ejekciós frakciójú (heart failure with preserved ejection fraction – HFpEF) és enyhén csökkent ejekciós frakciójú (heart failure with mildly reduced ejection fraction – HFmrEF) szívelégtelenséget¹². Ezen túlmenően a korábban említett „Universal definition and classification of heart failure” consensus statement bevezette a javult ejekciós frakciójú szívelégtelenség (heart failure with improved ejection fraction – HFimpEF) fogalmát.¹³

A HFrEF betegek esetében a bal kamrai ejekciós frakció 40% vagy az alatti (BKEF \leq 40%), a HFmrEF betegek ejekciós frakciója 40 és 50% közötti (40% <BKEF < 50%), míg a HFpEF betegeknél 50% vagy a feletti a bal kamrai ejekciós frakció értéke (BKEF \geq 50%). HFimpEF betegek bal kamrai ejekciós frakciójának kiinduló értéke 40% vagy az alatti, amely az alkalmazott kezelés hatására, vagy a betegség spontán lefolyása kapcsán egy következő értékelés során legalább 10% pontot javul és 40% fölé emelkedik.

1.1.6. A krónikus szívelégtelenség kezelése

Az ESC 2021-ben publikált, jelenleg aktuális, a szívelégtelenség kezelésére vonatkozó irányelve¹⁴ a szívelégtelen betegek kezelésében három célt határoz meg: a mortalitás csökkentését, a kórkép súlyosbodása miatti visszatérő kórházi

¹² Theresa A. McDonagh, et al.: 2021 ESC Guidelines for the diagnosis and treatment of acute and chronic heart failure: Developed by the Task Force for the diagnosis and treatment of acute and chronic heart failure of the European Society of Cardiology (ESC) With the special contribution of the Heart Failure Association (HFA) of the ESC. In: European Heart Journal. 42. (2021): 3599–3726.

¹³ Bozkurt Biykem., et al.: Universal definition and classification of heart failure. i. m. 387-413.

¹⁴ McDonagh T. A., et al.: 2021 ESC Guidelines for the diagnosis and treatment of acute and chronic heart failure. i. m. 3599–3726.

kezelések megelőzését, illetve a klinikai állapot, a funkcionális kapacitás és az életminőség javítását.

1.1.6.1. A HFrEF betegek kezelése

A HFrEF betegek túlélésének javítása, a kórházi kezelések kockázatának csökkentése, továbbá a tünetek mérséklése részben gyógyszeres, részben eszközös kezelési lehetőségekkel érhető el.

A HFrEF kezelésében alkalmazott gyógyszereket két nagy csoportra osztjuk. Az első csoportba az ösztromortalitás-csökkentő hatással bíró szerek, a HFrEF kezelésének ún. első vonalbeli szereit tartoznak, amelyeket minden HFrEF betegnek kapnia kell, ha csak nem áll fenn kontraindikáció, vagy intolerancia. A második csoportban azok a szintén bizonyítottan kedvező hatású szerek vannak, melyeket nem kell minden HFrEF betegnek kapnia, ugyanis nem rendelkeznek a HFrEF betegek teljes populációját illetően ösztromortalitást csökkentő hatással, hanem bizonyos feltételek fennállása esetén alkalmazzuk őket. Ez utóbbi szereket nevezzük a HFrEF kezelésének másodvonalbeli szereinek is.

A HFrEF kezelés első vonalbeli szereit közé a renin-angiotenzin rendszer (RAS) antagonistái (az angiotenzin konvertáz enzim gátlók –ACEi–, illetve angiotenzin receptor neprilysin inhibitor –ARNI–, sacubitril/valsartan), a béta receptor blokkolók (BB), a mineralokortikoid receptor antagonisták (MRA) és a nátrium glukóz kotranszporter 2 gátlók (SGLT2i) (dapagliflozin és empagliflozin) tartoznak.

Ezeket a gyógyszereket a diagnózist követően minél hamarabb be kell vezetni, és a legrövidebb időn belül az irányelvekben meghatározott céldózisig vagy a maximálisan tolerálható dózisig kell feltittrálni őket.

A másodvonalbeli szerek közé a diuretikumok, az angiotenzin receptor blokkolók (ARB-k), az ivabradin, a direkt vazodilatátor kombináció (hydralazin és izoszorbid dinitrát), a digoxin és a vericiguat tartoznak a 2021-ben publikált ESC irányelv alapján.¹⁵

A diuretikum alkalmazása folyadékretencióra, pangásra utaló panaszokkal, tünetekkel rendelkező betegknél indokolt. A diuretikum csökkenti a beteg panaszait, továbbá javítja a beteg terhelhetőségét. Diuretikum alkalmazása indokolt a folyadékretenció megelőzése céljából is, olyan betegknél, akiknek korábban folyadékretencióra utaló panaszai és tünetei voltak.

Az ARB-k egyetlen indikációja jelenleg a köhögés okozta ACEi és ARNI intolerancia.

¹⁵ McDonagh T. A., et al.: 2021 ESC Guidelines for the diagnosis and treatment i. m. 3599–3726.

Az ivabradin alkalmazása megfontolandó amennyiben a beteg sinus ritmusban van, az első vonalbeli szerek optimális alkalmazása ellenére panaszos marad, szívfrekvenciája nem csökken 70/min alá és BKEF-ja 35% alatt marad.

A direkt vazodilatátor (hydralazin + izoszorbid dinitrát) kombináció alkalmazása megfontolható minden olyan beteg esetében, aki intolerancia vagy kontraindikáció miatt nem kaphat sem ACEi-t, sem ARNI-t, sem ARB-t, illetve meg kell fontolni a gyógyszerkombináció alkalmazását azon afroamerikai betegek esetében, akik az optimális gyógyszeres kezelés ellenére is súlyosan panaszosak maradnak.

Az ESC 2021-es szívelégtelenség irányelve¹⁶ alapján a digoxin alkalmazása megfontolható az első vonalbeli szerek optimális alkalmazása ellenére panaszos betegek esetében a hospitalizáció csökkentése céljából.

A solubilis guanilat cikláz stimulátor vericiguat új hatóanyagként jelent meg az új irányelvben. Kedvező hatását a 2020-ban publikált VICTORIA vizsgálat¹⁷ igazolta. Ennek alapján az irányelv javasolja a szer alkalmazásának megfontolását azon betegek esetében, akik az első vonalbeli szerek optimális alkalmazása ellenére a közelmúltban valamilyen szívelégtelenség progressziós eseményen estek át.

A gyógyszeres kezelés ellenére nem megfelelően javuló HFrEF betegek esetében fontos szerepe van az eszközös kezelési lehetőségeknek. Kardiális reszinkronizációs terápiát (cardiac resynchronization therapy – CRT) javasolnak az irányelvek minden olyan HFrEF betegeknek, akik az optimális gyógyszeres kezelés ellenére panaszosak maradnak, BKEF-jük nem emelkedik 35% fölé és 130 msec-t meghaladó QRS-ük van, típusos bal Tawara szárblokk (BTSZB) mellett. A kardiális reszinkronizációs terápia megfelelően kiválasztott egyéneknél csökkenti a morbiditást és a mortalitást, javítja az életminőséget és a bal kamra funkciót.

Az implantálható kardioverter defibrillátorok (implantable cardioverter defibrillator – ICD) hatékonyan tudják terminálni a potenciálisan halálos kimenetelű ritmuszavarokat. Primer prevenció indikációval történő beültetésük indokolt a hirtelen halál kockázatának csökkentésére minden HFrEF beteg esetében, aki az optimális gyógyszeres kezelés ellenére panaszos marad, BKEF-je nem emelkedik 35% fölé, s jó életminőségben várható élettartama meghaladja az egy évet. Szekunder prevenció indikációval az ICD beültetése

¹⁶ *McDonagh T. A., et al.*: 2021 ESC Guidelines for the diagnosis and treatment i. m. 3599–3726.

¹⁷ *Paul W. Armstrong, et al.*: Vericiguat in patients with heart failure and reduced ejection fraction. In: *New England Journal of Medicine* 382.20. (2020): 1883–1893.

haemodinamikai instabilitást okozó kamrai tachycardiát vagy kamrafibrillációt követően javasolt.

Terápia refrakter panaszok fennállásakor, valamennyi szívelégtelen beteg esetében, megfelelő kritériumok mellett, kamrai keringéstámogató eszközök vagy szívtranszplantáció alkalmazása javasolt.

1.1.6.2. A HFpEF betegek kezelése

A HFpEF betegek kezelését számos nagy randomizált, kontrollált vizsgálat^{18;19;20;21;22;23} tanulmányozta, de egészen a közelmúltig egyetlen hatóanyaggal kapcsolatban sem igazolódott az adott vizsgálat primer végpontját illetően pozitív eredmény. Ezért még a 2021-es ESC szívelégtelenség irányelv²⁴ is csupán a kórkép etiológiájának, illetve kardiovaszkuláris és nem kardiovaszkuláris társbetegségeinek keresését és ezek irányelvek szerint történő kezelését, valamint a diuretikumok alkalmazását javasolta megfelelő indikáció esetén.

Az ESC irányelv²⁵ publikálását követően jelentek meg az EMPEROR Preserved²⁶ vizsgálat eredményei, melyek HFpEF és HFmrEF betegcsoportban igazolták az empagliflozin mortalitást és morbiditást csökkentő hatását. A vizsgálat pozitív eredménye alapján az SGLT2 gátlók már IIa osztályú ajánlással bekerültek a 2022-ben publikált amerikai (AHA/ACC/HFSA) szívelégtelenség irányelvbe.²⁷

¹⁸ John G. F. Cleland, et al.: The perindopril in elderly people with chronic heart failure (PEP-CHF) study. In: *European Heart Journal* 27. (2006): 2338–2345.

¹⁹ Barry M. Massie, et al.: Irbesartan in patients with heart failure and preserved ejection fraction. In: *New England Journal of Medicine* 359. (2008): 2456–2467.

²⁰ Salim Yusuf, et al.: Effects of candesartan in patients with chronic heart failure and preserved left-ventricular ejection fraction: the CHARM-Preserved Trial. In: *Lancet* 362. (2003): 777–781.

²¹ Ahmed Ahmed, et al.: Effects of digoxin on morbidity and mortality in diastolic heart failure: the ancillary digitalis investigation group trial. In: *Circulation* 114. (2006): 397–403.

²² Dirk J. Veldhuisen, et al.: Beta-blockade with nebivolol in elderly heart failure patients with impaired and preserved left ventricular ejection fraction. In: *Journal of the American College of Cardiology* 53. (2009): 2150–2158.

²³ Pitt Bertram., et al.: Spironolactone for Heart Failure with Preserved Ejection Fraction. In: *New England Journal of Medicine* 370. (2014): 1383–1392.

²⁴ McDonagh T. A., et al.: 2021 ESC Guidelines for the diagnosis and treatment i. m. 3599–3726.

²⁵ McDonagh T. A., et al.: 2021 ESC Guidelines for the diagnosis and treatment i. m. 3599–3726.

²⁶ Stefan D. Anker, et al.: Empagliflozin in heart failure with a preserved ejection fraction. In: *New England Journal of Medicine* 385.16. (2021): 1451–1461.

²⁷ Paul A. Heidenreich, et al.: 2022 AHA/ACC/HFSA guideline for the management of heart failure: a report of the American College of Cardiology/American Heart Association Joint Committee on Clinical Practice Guidelines. In: *Journal of the American College of Cardiology* 79.17. (2022): e263–e421.

Az amerikai irányelv megjelenését követően újabb fontos vizsgálati eredmény látott napvilágot, a DELIVER vizsgálat²⁸ eredményei, melyek egy másik SGLT2 gátló, a dapagliflozin kedvező mortalitási és morbiditási hatásait bizonyították a HFpEF és HFmrEF betegcsoportban.

Mindez azt jelenti, hogy az SGLT2 gátlókkal megjelent az első evidencián alapuló gyógyszeres kezelési lehetőség ebben a betegcsoportban.

1.1.6.3. A HFmrEF betegek kezelése

Kizárólag HFmrEF betegeket vizsgáló nagy prospektív, randomizált, kontrollált vizsgálat jelenleg nem áll rendelkezésünkre. A HFmrEF kategória 2016-os bevezetését követően azonban számos meta-analízis és jónéhány nagy randomizált, kontrollált vizsgálat alcsoport analízise azt bizonyította, hogy a HFmrEF betegek a HFpEF betegekhez hasonlóan kedvezően reagálnak az ACEi, ARB, ARNI, BB és MRA kezelésre.^{29, 30, 31, 32} Mindezek alapján az ESC 2021-es irányelve³³ a diuretikumok alkalmazása mellett a kórházi felvételek és a halálozás kockázatának csökkentése céljából megfontolhatónak tartja az ACEi-k, az ARB-k, az ARNI, a BB-k és az MRA-k alkalmazását.

Az EMPEROR Preserved³⁴ és a DELIVER³⁵ vizsgálatok eredményei alapján a 2022-ben publikált amerikai szívelégtelenség irányelvben³⁶ az SGLT2 gátlók IIa osztályú ajánlással már a HFmrEF kezelésében is helyet kaptak.

²⁸ Scott D. Solomon, et al.: Dapagliflozin in heart failure with mildly reduced or preserved ejection fraction. In: *New England Journal of Medicine* 387.12. (2022): 1089–1098.

²⁹ Lars H. Lund, et al.: Heart failure with mid-range ejection fraction in CHARM: characteristics, outcomes and effect of candesartan across the entire ejection fraction spectrum. In: *European Journal of Heart Failure* 20. (2018): 1230–1239.

³⁰ John G. F. Cleland, et al.: Beta-blockers for heart failure with reduced, mid-range and preserved ejection fraction: an individual patient-level analysis of double-blind randomized trials. In: *European Journal of Heart Failure* 39. (2018): 26–35.

³¹ Scott D. Solomon, et al.: Influence of ejection fraction on outcomes and efficacy of spironolactone in patients with heart failure with preserved ejection fraction. In: *European Journal of Heart Failure* 37. (2016): 455–462.

³² Scott D. Solomon, et al.: Sacubitril/valsartan across the spectrum of ejection fraction in heart failure. In: *Circulation* 141.5. (2020): 352–361.

³³ McDonagh T. A., et al.: 2021 ESC Guidelines for the diagnosis and treatment i. m. 3599–3726.

³⁴ Anker Stefan D., et al.: Empagliflozin in heart failure i. m. 1451–1461.

³⁵ Solomon Scott D., et al.: Dapagliflozin in heart failure. i. m. 1089–1098.

³⁶ Heidenreich Paul A., et al.: 2022 AHA/ACC/HFSA guideline for the management of heart failure: a report of the American College of Cardiology/American Heart Association Joint Committee on Clinical Practice Guidelines. i. m. e263–e421.

1.1.7. A szívelégtelenség társbetegségei

Szívelégtelenségben a társbetegségek előfordulása meglehetősen gyakori, mely megnehezíti mind a kórkép diagnózisát, mind a betegség kezelését. A szívelégtelenségben szenvedő betegek több mint fele szenved egyéb társbetegségekben, pl. krónikus vesebetegség, cukorbetegség, hipertónia, pitvarfibrilláció, krónikus tüdőbetegség, anaemia, vashiány. Wong és munkatársai által 2011-ben végzett kutatásban a szívelégtelen betegek 73%-a volt hipertóniás, 54%-uk volt hypercholesterinaemiás, a vizsgált betegek fele esett át myocardialis infarktuson, és ugyancsak 50% volt a betegek között előforduló obesitas aránya. Leírták továbbá, hogy a szívelégtelen betegek 50% több mint öt nem kardiális társbetegségben szenved, s ez az arány az utóbbi két évtizedben drasztikusan megemelkedett.³⁷ A társbetegségek jelenléte szívelégtelenségben megnöveli a kedvezőtlen klinikai kimenetel kockázatát és a klinikai tünetek súlyosbodásához vezet.³⁸

1.2. Vashiány

A vashiány az egyik leggyakoribb hiánybetegség világszerte, mely a populáció egyharmadát érinti.³⁹ Hátterében számos különböző ok állhat, pl. a nem megfelelő táplálkozás, a vasfelszívódás zavara, a fokozott vasvesztés pl. vérzés következtében, gyulladásoz folyamatok, krónikus betegségek pl. krónikus vese-, illetve szívelégtelenség.

1.2.1. A vas metabolizmusa

A vas az emberi szervezet egyik legfontosabb nyomeleme. A vas számos enzim kofaktora, központi szerepet játszik az oxidatív mechanizmusokban (mitochondriális légzési lánc, oxidatív enzimek, oxidatív stressz elleni védelem), az oxigén tárolásban (myoglobin), illetve az oxigén transzportban (haemoglobin). A vas metabolizmus szigorúan szabályozott annak érdekében, hogy a vashiány, illetve a vas felhalmozódás szélsőséges esetei elkerülhetők legyenek.

Egy egészséges ember a táplálékkal megközelítőleg 15-25 mg vasat visz be a szervezetébe naponta. Ebből 1-2 mg szívódik fel a duodenum epitheliális

³⁷ Catherine Y. Wong, et al.: Trends in comorbidity, disability, and polypharmacy in heart failure. In: *The American Journal of Medicine* 124.2. (2011): 136–143.

³⁸ Christopher S. Lee, et al.: Comorbidity profiles and inpatient outcomes during hospitalization for heart failure: an analysis of the US Nationwide inpatient sample. In: *BMC Cardiovascular Disorders* 14.1. (2014): 1–9.

³⁹ Goran Loncar, et al.: Iron deficiency in heart failure. In: *ESC Heart Failure* 8.4. (2021): 2368–2379.

sejtjein keresztül és nagyjából ugyanennyi ürül ki a szervezetből. A duodenum epitheliális sejtjeiből a véráramba a ferroportin nevű transzport fehérje segítségével kerül, majd a keringésben transferrinhez kötött formában jut el a szervezet különböző sejtjeihez, többek között a csontvelőhöz, a vasraktárokhoz, a szívhez, a vázizomzathoz. A vas vasraktárból (a májból, a reticuloendotheliális rendszerből) szintén a ferroportin segítségével lép ki. A ferroportin az egyetlen vas exporter. Ezzel szemben a transferrin receptor, melyet a sejtek membránja expresszál, megköti és az intracelluláris térbe juttatja a vasat. A ferritin a vas intracelluláris tárolásában játszik szerepet.

A vasanyagcsere szabályozásában a hepcidinnek kiemelkedő jelentősége van. Az extracelluláris vas szintet a hepatocyták érzékelik és szabályozzák a hepcidin termelését a májban. Vashiány esetén a hepcidin termelése csökken, míg magas vas szint esetén a hepcidin szint nő. A hepcidin vas anyagcserét szabályozó funkcióját a ferroportin gátlása révén fejt ki. Magas hepcidin szint esetén ennek megfelelően gátolt a vas duodenumból történő felszívódása és a vasraktárból történő kiürülése.

A szervezet teljes vastartalma kb. 4 g-ra tehető. Ebből 3 mg vas van a keringésben transferrinhez kötött állapotban, 2 g van haemoglobinhoz kötve részben a keringésben, részben a csontvelőben, megközelítőleg 1,5 g vas raktározódik a máj parenchymás sejtjeiben és a reticuloendotheliális rendszer macrophagjaiban, s kb. 400 mg van myoglobinhoz kötve a vázizomzatban és a vázizmokban.

A vashiány diagnosztikájában napjainkban két paraméternek tulajdonítanak alapvető jelentőséget, a szérum ferritin szintnek és a transferrin szaturációnak. A szérum ferritin szint a vasraktárak állapotát tükrözi. Az esetek döntő többségében alacsony szérum szintje kiürült vasraktárakra utal. A szérum ferritin szintje azonban emelkedik gyulladásos folyamatokban és számos krónikus betegségben, ami így a vasraktárak megítélése szempontjából félrevezető lehet, ezekben az esetekben a szérum ferritin szint értékelése komplex megítélést igényel. A szérum transferrin szaturáció a keringő vas mennyiségének indikátora.

1.2.2. A vashiány formái

Az abszolút vashiány a szervezet vasraktárainak csökkent vastartalmára utal. Emellett a vas transzportja, a szabályozó mechanizmusok, valamint az erythropoiesis normális lehet. Ebben az esetben a vasraktárak nem elegendőek a szervezet vas szükségletének kielégítéséhez. Ilyenkor mind a ferritin szint, mind a transferrin szaturáció alacsony. Az abszolút vashiány oka lehet a megnövekedett vas felhasználás, a csökkent vas felvétel vagy akár krónikus vérvesztés is.

A funkcionális vagy relatív vashiány hátterében gyakran az emelkedett hepcidin szint áll. Ennek következtében a vas nem mobilizálható a raktárakból, így nem kerül a keringésbe és az erythroetikus szövetekhez. Ebben az esetben a ferritin szint normális tartományban van, viszont a transferrin szaturáció 20% alatti. Ez az állapot figyelhető meg pl. krónikus vesebetegségben, krónikus szívelégtelenségben, gyulladásoos bélbetegségekben, krónikus tüdőbetegségekben, autoimmun kórképekben, valamint fertőzésekben.⁴⁰

1.2.3. A vashiány és a szívelégtelenség

1.2.3.1. Epidemiológia

Irodalmi adatok alapján a krónikus szívelégtelenségben szenvedő betegek megközelítőleg 50% vashiányos. Ez az esetek többségében anaemiával együtt fordul elő, de anaemiától függetlenül is kialakulhat. Az anaemiás krónikus szívelégtelen betegekben a vashiány előfordulási gyakorisága kb. 60%, az anaemia nélküli esetekben kb. 40%.⁴¹ Az akutan dekompenzált szívelégtelen betegek között a vashiány előfordulása még ennél is magasabb, közel 80%.

A vashiány jelenléte súlyosbítja a szívelégtelenség tüneteit, rontja a betegek terhelhetőségét és életminőségét, de ezen túlmenően növeli a betegek hospitalizációinak számát, valamint a mortalitást is.

1.2.3.2. Patomechanizmus

A krónikus szívelégtelenségben magas arányban megfigyelhető vashiány hátterében komplex mechanizmus áll. Oka lehet a nem megfelelő vasbevitel, a vasfelszívódási zavar, gastrointestinális vérvesztés, de nem elhanyagolható a szerepe a krónikus szívelégtelenségben megfigyelhető krónikus gyulladásnak és az ebből következő magas hepcidin szintnek, amelynek következtében csökkent a vas felszívódása a gastrointestinális rendszerből, és csökken a vas mobilizációja a vasraktárakból.

A vashiány következtében szívelégtelenségben is károsodik az erythropoesis, ami nyilvánvalóan felelős az anaemia kialakulásáért. A vashiány következtében kialakuló myoglobín szint csökkenés rontja az szívizomzat oxigén tárolását, az oxidatív folyamatokban szerepet játszó vas kofaktorú enzimek működése vas hiányában szintén csökken, melynek következtében direkt módon károsodik

⁴⁰ Alain Cohen-Solal, et al.: Iron deficiency: an emerging therapeutic target in heart failure. In: Heart 100.18. (2014): 1414–1420.

⁴¹ IJstrand T. Klip, et al.: Iron deficiency in chronic heart failure: an international pooled analysis. In: American Heart Journal 165.4. (2013): 575–582.

a szívizomfunkció, ami már egészséges emberekben is kontraktilitás zavarhoz vezethet. A vashiány a vázizmok működését is rontja, és ezzel a myocardium károsító hatásán túl, szerepe van a szívelégtelenség tüneteinek (fáradékonyság, gyengeség) kialakulásában. A szívelégtelen betegekben történő szövettani vizsgálatok nemcsak a szívizomzatban, hanem a vázizomzatban is pathológiás változásokat írtak le. A vázizomzat szívelégtelen betegekben történő szövettani vizsgálata, a rostok összetételében bekövetkező változásokat mutatott. A sejtek szintjén ez a mitokondriumok számbeli és térfogatbeli csökkenését, a mitochondrialis kriszták felületének csökkenését jelenti.⁴²

1.2.3.3. Diagnózis

Szívelégtelenségben a vashiány diagnózisához a szérum ferritin és a transferrin szaturáció értékeit használjuk. A jelenleg aktuális nemzetközi irányelvek, így az ESC 2021-ben publikált⁴³ és az AHA/ACC/HFSA 2022-ben publikált szívelégtelenség irányelve⁴⁴ alapján vashiányról akkor beszélünk, ha a ferritin szint <100 µg/l alatti (abszolút vashiányt), illetve, ha a szérum ferritin szint 100 és 299 µg/l közötti és a transferrin szaturáció 20% alatt van (relatív vashiány).

Az előbb említett irányelvek ajánlása szerint a vashiányt minden szívelégtelen betegnél vizsgálni kell, részben a diagnóziskor, részben azt követően, regulárisan.

1.2.3.4. A vashiány hatása a szívelégtelen betegek tüneteire és életminőségére

Az elmúlt években számos tanulmány igazolta, hogy a vashiány kedvezőtlenül befolyásolja a szívelégtelen betegek tüneteit és objektíven mérhető terhelési paramétereit.^{45;46} Mind a klinikai állapotot, mind a betegek terhelhetőségét a legkedvezőtlenebbül a vashiány és az anaemia együttes fennállása befolyásolta. Valamivel kedvezőbb volt a helyzet, ha a beteg esetében, vagy csak anaemia, vagy csak vashiány állt fent. Azonban mind a klinikai állapot, mind a terhelhetőség vonatkozásában megállapítható volt, hogy az önállóan fennálló

⁴² Drexler Helmut, et al.: Alterations of skeletal muscle in chronic heart failure. In: Circulation 85.5. (1992): 1751–1759.

⁴³ McDonagh T. A., et al.: 2021 ESC Guidelines for the diagnosis and treatment i. m. 3599–3726.

⁴⁴ Heidenreich Paul A., et al.: 2022 AHA/ACC/HFSA guideline for the management of heart failure: a report of the American College of Cardiology/American Heart Association Joint Committee on Clinical Practice Guidelines. i. m. e263–e421.

⁴⁵ Klip I. T., et al.: Iron deficiency in chronic heart failure: an international pooled analysis. i. m. 575–582.

⁴⁶ Ewa A. Jankowska, et al.: Iron deficiency predicts impaired exercise capacity in patients with systolic chronic heart failure. In: Journal of Cardiac Failure 17.11. (2011): 899–906.

vashiány lényegesen kedvezőtlenebb hatást gyakorol ezekre a paraméterekre, mint a vashiány nélkül fennálló anaemia.

1.2.3.5. A vashiány hatása a szívelégtelenség prognózisára

A betegek életminőségén és terhelhetőségén túl a vashiány negatívan befolyásolja a hospitalizációt és a mortalitást is szívelégtelenségben. Az életminőséghez és a terhelhetőséghez hasonlóan, itt is megfigyelhető volt, hogy a vashiány és az anaemia együttes fennállása befolyásolja legkedvezőtlenebbül a szívelégtelen betegek prognózisát. Az anaemia nélkül fennálló vashiány szignifikánsan magasabb mortalitással járt, mint az anaemia vashiány nélkül.

1.2.3.6. Klinikai vizsgálatok szívelégtelenségben

A vashiány a szívelégtelen betegek életminőségére, terhelhetőségére és prognózisára gyakorolt kedvezőtlen hatása alapján logikusan merül fel a vashiány megszüntetésének, a vaspótlás kedvező hatásának lehetősége ebben a betegcsoportban. Az elmúlt években számos vizsgálat értékelt részben az orális, részben az intravénás vaspótlás hatásait, mind krónikus, mind akut szívelégtelenségben.

Az IRONOUT-HF (The Iron Repletion Effects On Oxygen Uptake in Heart Failure) tanulmány⁴⁷ vizsgálta az orális vaspótlás hatását HFrEF betegekben. A tanulmányban 225 beteg adatait értékelték. A vizsgálatban a betegek 150 mg orális vas-polysacharidot vagy placebo készítményt kaptak 16 hétig. A vizsgálatban a magas dózisos vaskészítmény orális alkalmazása nem javította a betegek terhelhetőségét, életminőségét és NTproBNP szintjét. Mindezek alapján az orálisan alkalmazott vaspótlás hatástalannak tűnik szívelégtelenségben, ezért jelenleg az orális vas alkalmazása nem javasolt vashiányos csökkent ejekciós frakciójú szívelégtelen betegek számára.

A 2009-ben publikált FAIR-HF⁴⁸ (Ferinject Assessment in Patients with Iron Deficiency and Chronic Heart Failure) tanulmány célja annak vizsgálata volt, hogy csökkent ejekciós frakciójú szívelégtelenségben szenvedő, vashiányos betegek tüneteivel javulnak-e az intravénás vaspótlás, az intravénás ferri-carboxymaltóz kezelés hatására. A betegeket 2:1 arányban randomizálták intravénás ferri-carboxymaltóz, illetve placebo kezelésre. A vaskészítménnyel való kezelés szívelégtelen, vashiányos betegekben, függetlenül az anaemia

⁴⁷ Gregory D. Lewis, et al.: Effect of oral iron repletion on exercise capacity in patients with heart failure with reduced ejection fraction and iron deficiency: the IRONOUT HF randomized clinical trial. In: *Jama* 317.19. (2017): 1958–1966.

⁴⁸ Stefan D. Anker, et al.: Ferric carboxymaltose in patients with heart failure and iron deficiency. In: *New England Journal of Medicine* 361.25. (2009): 2436–2448.

jelenlététől, javította a tüneteket, a funkcionális teljesítőképességet, valamint az életminőséget. Mindezek mellett az alkalmazott kezelés mellékhatásprofilja elfogadhatónak bizonyult.

A Ferric Carboxymaltose evaluation on performance in patients with Iron deficiency in combination with chronic Heart Failure (CONFIRM-HF) tanulmány⁴⁹ a hosszútávú vaspótló terápia előnyeit és biztonságosságát vizsgálta vashiányos, csökkent ejekciós frakciójú szívelégtelen betegekben. A multicentrikus, kettős vak, placebo kontroll vizsgálat 304 ambuláns HFrEF beteg adatait értékelte. A betegeket 1:1 arányban véletlenszerűen osztották két csoportba. A betegek fele intravénás vaspótlásban részesült ferri-carboxymaltózzal, a másik csoport placebo készítményt kapott. A vizsgálat eredményei alapján megállapították, hogy a tünetes, vashiányos HFrEF betegek intravénás vaspótlása ferri-carboxymaltózzal egy év alatt javulást eredményezett a funkcionális kapacitásban, valamint a tünetek és az életminőség tekintetében is. Ezen túlmenően a vizsgálatban szignifikáns rizikó csökkenés volt megfigyelhető a szívelégtelenség miatti hospitalizáció (HR: 0,39; p=0,009) vonatkozásában is.

A 2017-ben megjelent Effect of Ferric Carboxymaltose on Exercise Capacity in Patients With Iron Deficiency and Chronic Heart Failure (EFFECT)⁵⁰ tanulmány célja a vashiányos, szívelégtelen betegek (BKEF \leq 45%) intravénás ferri-carboxymaltóz kezelése és a csúcs oxigénfogyasztás közötti összefüggés vizsgálata volt. A tanulmányban résztvevő, 172 beteget 1:1 arányban véletlenszerűen osztották két csoportba, ahol a betegek egyik fele a szokásos kezelésben, másik fele a szokásos kezelésen túl iv. ferri-carboxymaltóz terápiában részesült. A vizsgálat során az iv. ferri-carboxymaltózzal kezelt betegcsoportban a ferritin szint és a transferrin szaturáció értékének szignifikáns növekedését észlelték. A 24 hetes követési idő végén a kontroll csoportban a csúcs oxigénfogyasztás csökkenését tapasztalták, míg az iv. ferri-carboxymaltóz terápiában részesülő betegeknél ez az érték nem változott (p=0,02). Következésképpen azt állapították meg, hogy a vashiányos, szívelégtelen betegek iv. vaspótlása javítja a vasraktárak telítettségét és kedvező csúcs oxigénfogyasztás változást eredményez.

Az AFFIRM-AHF (A Randomised, Double-blind Placebo Controlled Trial Comparing the Effect of Intravenous Ferric Carboxymaltose on Hospitalisations and Mortality in Iron Deficient Subjects Admitted for Acute Heart Failure)

⁴⁹ Piotr Ponikowski, et al.: Beneficial effects of long-term intravenous iron therapy with ferric carboxymaltose in patients with symptomatic heart failure and iron deficiency. In: European Heart Journal 36.11. (2015): 657–668.

⁵⁰ Dirk J. Van Veldhuisen, et al.: Effect of ferric carboxymaltose on exercise capacity in patients with chronic heart failure and iron deficiency. In: Circulation 136.15. (2017): 1374–1383.

vizsgálat⁵¹ eredményeit 2020-ban publikálták. A vizsgálatba 1132 akut szívelégtelenség miatt hospitalizált, 50% alatti BKEF-jú, vashiányos beteg került besorolásra. A betegeket 1:1 arányban iv. ferri-carboxymaltóz, illetve placebo kezelésre randomizálták. A vizsgálat primer végpontjaként meghatározott összes szívelégtelenség miatti hospitalizáció és kardiovaszkuláris mortalitás közös végpontja vonatkozásában bár egy kedvező trend megfigyelhető volt (RR: 0,79), de ez nem érte el a statisztikailag szignifikáns mértéket ($p=0,059$). Az összes szívelégtelenség miatti hospitalizáció (RR: 0,74; $p=0,013$), illetve az első szívelégtelenség miatti hospitalizáció és a kardiovaszkuláris mortalitás közös végpontjának rizikó csökkenése (HR: 0,80; $p=0,030$) azonban statisztikailag is szignifikánsnak bizonyult.

A fenti vizsgálati eredmények alapján a legutóbbi, jelenleg aktuális 2021-es ESC szívelégtelenség irányelv⁵² IIa osztályú ajánlást fogalmaz meg az iv. ferri-carboxymaltóz alkalmazást illetően 45% alatti bal kamrai ejekciós frakciójú, vashiányos (szérum ferritin < 100 $\mu\text{g/l}$, vagy szérum ferritin 100 és 299 $\mu\text{g/l}$ között és TFS < 20%), tünetes szívelégtelen betegek esetében a szívelégtelenség tüneteinek csökkentése, illetve a beteg terhelhetőségének és életminőségének javítása céljából. Ugyancsak IIa osztályú az ajánlás 50% alatti bal kamrai ejekciós frakciójú, vashiányos (szérum ferritin < 100 $\mu\text{g/l}$, vagy szérum ferritin 100 és 299 $\mu\text{g/l}$ között és TFS < 20%), a közelmúltban hospitalizált, tünetes szívelégtelen betegek esetében a szívelégtelenség miatti hospitalizáció csökkentése céljából.

2. A vashiányt jellemző paraméterek változása a szívelégtelen betegek hosszú távú követése során

2.1. Célkitűzés

Retrospektív, obszervációs vizsgálatunk célja a vashiány előfordulásának értékelése valamint a vashiány és a vashiányt jellemző paraméterek változásának vizsgálata szívelégtelenség miatt gondozott, optimális gyógyszeres kezelésben részesülő, de vaspótlást nem kapó betegcsoportban a diagnózist követő kétéves periódusban.

⁵¹ Loncar Goran, et al.: Iron deficiency in heart failure. i. m. 2368–2379.

⁵² McDonagh T. A., et al.: 2021 ESC Guidelines for the diagnosis and treatment i. m. 3599–3726.

2.2. Betegek és módszerek

2.2.1. Betegpopuláció

A vizsgálatba a Magyar Honvédség Egészségügyi Központ Szívelégtelenség Ambulanciáján gondozott betegek közül azt a 81 szívelégtelen beteget vontuk be, akiknél a szívelégtelenség diagnózisakor, valamint azt követően egy, illetve két évvel is rendelkezünk a vashiány megítélését lehetővé tevő (szérum ferritin és transferrin szaturáció) paraméterekkel, s akik a megfigyelés két-éves periódusa alatt sem orális, sem intravénás vaspótlásban nem részesültek.

2.2.2. A vizsgálat felépítése

A vizsgálatba bevont betegek adatait retrospektíven rögzítettük és értékeltük. Minden beteg esetében a diagnózist követően törekedtünk az optimális kezelés alkalmazására. A vashiányt jellemző laboratóriumi paraméterek (szérum ferritin és transferrin szaturáció) meghatározásra kerültek minden beteg esetében a betegség diagnózisakor, illetve azt követően egy és két év elteltével.

2.2.3. Módszerek

Vashiányt 100 $\mu\text{g/l}$ alatti ferritin, vagy 100 és 299 $\mu\text{g/l}$ közötti ferritin, és 20% alatti transferrin szaturáció (TFS) esetén diagnosztizáltunk.

A vashiány fennállását külön vizsgáltuk a csökkent ejekciós frakciójú (HFrEF), az enyhén csökkent ejekciós frakciójú (HFmrEF), valamint a megtartott ejekciós frakciójú szívelégtelen (HFpEF) betegcsoportokban. A betegcsoportokba való besorolás az aktuális irányelvek alapján történt:

1. HFrEF csoportba soroltuk a betegeket, ha a bal kamrai ejekciós frakció (BKEF) 40%-os vagy az alatti volt
2. HFmrEF csoportba, ha a BKEF 40% és 50% közötti volt
3. HFpEF csoportba, ha a BKEF 50%-os vagy a fölötti volt

A HFmrEF és HFpEF betegcsoportokat együtt értékeltük és „nem HFrEF” betegcsoportként definiáltuk.

Mind a vashiányos, mind a nem vashiányos csoporton belül értékeltük az anaemia előfordulását. Anaemiát diagnosztizáltunk férfiak esetében 130 g/l alatti, míg nők esetében 120 g/l alatti haemoglobin szint esetén.

2.2.4. Statisztikai módszerek

A vizsgálat során a folyamatos változókat átlag \pm szórás, a kategorikus változókat százalékos formában adtuk meg. Egymintás t-próbával vizsgáltuk a folyamatos változóban a csoportokon belül bekövetkező változást, míg

kétmintás t-próbával a csoportok közötti különbségeket. A kategorikus változókban bekövetkező változást khí-négyzet-próbával értékeltük. Statisztikailag szignifikánsnak a $p < 0,05$ értéket tekintettük.

2.3. Eredmények

2.3.1. A vizsgált betegpopuláció jellemzői

Vizsgálatunkban értékelt 81 beteg kiindulási paramétereit az 1. táblázat mutatja. A teljes betegcsoportban az átlag életkor 65,7 év, a férfiak aránya 66,7%, az átlagos BKEF átlag értéke $37,2 \pm 13,3\%$, az átlagos NYHA funkcionális osztály értéke $2,1 \pm 0,7$ volt. A vashiányt jellemző paraméterek közül a ferritin átlag értéke $201,8 \pm 201,2 \mu\text{g/l}$, a transferrin szaturáció (TFS) átlag értéke $19,6 \pm 9,2\%$ volt (1. táblázat).

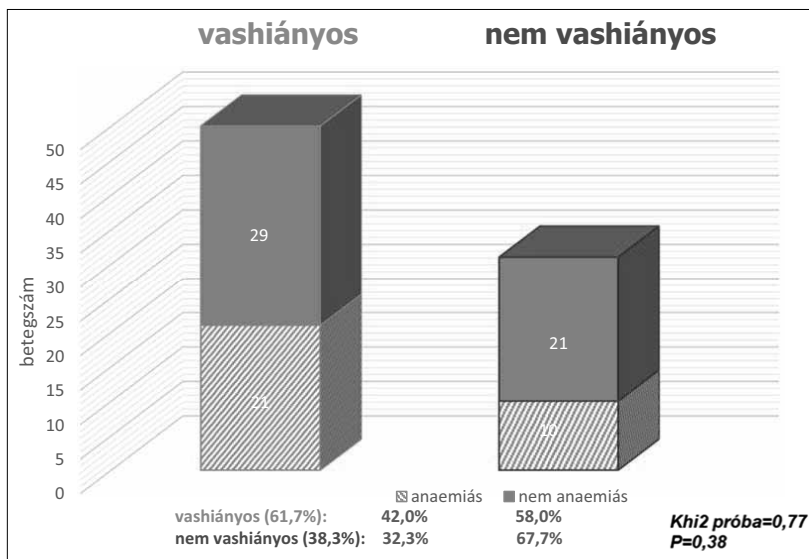
1. táblázat: A vizsgált betegcsoport kiindulási jellemző paramétereit

	A vizsgált betegcsoport jellemzői
Életkor (átlag \pm SD) (év)	65,7 \pm 15,6
Nem (férfi)	66,7%
Iszkémiás etiológia	28,4%
BKEF (átlag \pm SD) (%)	37,2 \pm 13,3
NYHA (átlag \pm SD)	2,1 \pm 0,7
NT-proBNP (átlag \pm SD) (pg/ml)	2341,2 \pm 2825,5
Hemoglobin (átlag \pm SD) (g/l)	133,1 \pm 19,3
Szérum vas (átlag \pm SD) ($\mu\text{mol/l}$)	13,1 \pm 6,2
Ferritin (átlag \pm SD) ($\mu\text{g/l}$)	201,8 \pm 201,2
TFS (átlag \pm SD) (%)	19,6 \pm 9,2
eGFR (átlag \pm SD) (ml/perc/1,73m ²)	58,2 \pm 20,9
Karbamid (átlag \pm SD) (mmol/l)	9,5 \pm 4,4
Kreatinin (átlag \pm SD) ($\mu\text{mol/l}$)	116,7 \pm 38,2

2.3.2. A vashiány és az anaemia előfordulási gyakorisága a vizsgált betegpopulációban

2.3.2.1. A vashiány és az anemia előfordulása a teljes betegcsoportban

A vizsgálatba bevont 81 beteg közül 50 (61,7%) esetében észleltünk vashiányt. A vashiányos betegek között az anaemia előfordulása 42,0%-os volt. A nem vashiányos csoportban ez az arány valamivel kevesebbnek (32,3%) bizonyult (1. ábra).

1. ábra: A vashiányos és nem vashiányos betegcsoporton belül az anaemia előfordulási gyakorisága

A teljes vizsgált betegpopulációban anaemia 31 beteg (38,3%) esetében fordult elő. Az anaemiás betegek között 67,7%-ban észleltünk vashiányt, míg a nem anaemiás csoportban ez az arány 58,0%-os volt.

A vashiányos és nem vashiányos betegek kiindulási paramétereit a 2. táblázatban foglaltuk össze.

2. táblázat: A vashiányos és a nem vashiányos betegcsoportok kiindulási paramétereit

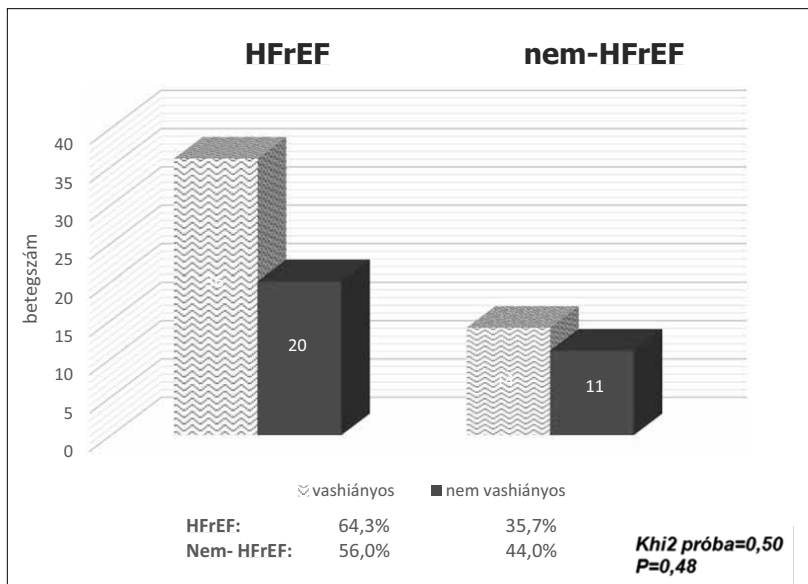
	Vashiányos betegcsoport	Nem vashiányos betegcsoport	p
Életkor (átlag±SD) (év)	64,0±16,1	68,3±14,7	NS
Nem (férfi)	58,0%	80,7%	0,02
Iszkémiás etiológia	32,0%	22,6%	NS
BKEF (átlag±SD) (%)	36,1±14,9	38,9±10,1	NS
NYHA (átlag±SD)	2,2±0,7	1,9±0,6	NS
NT-proBNP (átlag±SD) (pg/ml)	2783,0±3086,9	1649,1±2234,9	NS
Hemoglobin (átlag±SD) (g/l)	130,3±17,6	137,5±21,6	NS
Szérum vas (átlag±SD) (µmol/l)	11,2±5,1	16,2±6,6	<0,001
Ferritin (átlag±SD) (µg/l)	88,8±67,1	380,3±213,6	<0,001
TFS (átlag±SD) (%)	15,8±7,3	25,5±9,1	<0,001
eGFR (átlag±SD) (ml/perc/1,73m ²)	55,0±21,5	63,2±19,1	NS
Karbamid (átlag±SD) (mmol/l)	10,2±5,0	8,5±3,0	NS
Kreatinin (átlag±SD) (µmol/l)	123,1±43,3	106,3±25,2	0,03

A vashiányos betegcsoportban a férfiak aránya szignifikánsan alacsonyabb (58,0 vs. 80,7%; $p=0,02$), kreatinin szintjük szignifikánsan magasabb volt a nem-vashiányos betegekhez képest (123,1±43,3 vs. 106,3±25,2 µmol/l; $p=0,03$). S a vashiányos betegekben természetesen szignifikánsan alacsonyabbak voltak a vashiányt jellemző paraméterek (szérum vas: 11,2±5,1 vs. 16,2±6,6 µmol/l; $p<0,001$, szérum ferritin: 88,8±67,1 vs. 380,3±213,6 µg/l; $p<0,001$, transferrin szaturáció: 15,8±7,3 vs. 25,5±9,1; $p<0,001$) is.

A vashiányos betegcsoportban a szívelégtelenséget jellemző paramétereket is kedvezőtlenebbnek találtuk. Magasabb volt a NYHA funkcionális osztály (2,2±0,7 vs. 1,9±0,6) és az NTproBNP (2783,0±3086,9 vs. 1649,1±2234,9 pg/ml) értéke, s alacsonyabb volt a BKEF (36,1±14,9 vs. 38,9±10,1%), de ezen paraméterek esetében a különbség nem bizonyult statisztikailag szignifikánsnak.

2.3.2.2. A vashiány előfordulási gyakorisága a HFrEF és nem-HFrEF betegcsoportokban

A vashiány előfordulási gyakoriságát megvizsgáltuk a HFrEF és nem-HFrEF csoportokban. A HFrEF betegcsoportban 64,3%, a nem-HFrEF betegcsoportban 56,0% volt a vashiány előfordulása (2. ábra).

2. ábra: A vashiány megoszlása a HFrEF és nem-HFrEF betegcsoportokban

Ezt követően összehasonlítottuk a HFrEF csoport vashiányos és nem vashiányos betegeinek kiinduló paramétereit (3. táblázat).

3. táblázat: A vashiányos és nem vashiányos HFrEF betegcsoportok kiindulási jellemzői

	Vashiányos HFrEF	Nem vashiányos HFrEF	P
Életkor (átlag±SD) (év)	64,4±16,1	68,5±15,9	NS
Nem (férfi)	63,8%	85,0%	NS
Iszkémiás etiológia	38,9%	30,0%	NS

	Vashiányos HFrEF	Nem vashiányos HFrEF	P
BKEF (átlag±SD) (%)	28,5±7,9	32,9±4,6	0,009
NYHA (átlag±SD)	2,4±0,6	1,9±0,5	0,005
NT-proBNP (átlag±SD) (pg/ml)	2918,4±3063,9	1328,4±1943,2	0,025
Hemoglobin (átlag±SD) (g/l)	127,5±16,1	136,7±23,4	NS
Szérum vas (átlag±SD) (µmol/l)	11,5 ± 5,5	16,5±7,6	0,015
Ferritin (átlag±SD) (µg/l)	85,2±58,8	389,5±224,2	<0,001
TFS (átlag±SD) (%)	15,9±7,6	26,1±9,9	<0,001
eGFR (átlag±SD) (ml/perc/1,73m ²)	55,9±21,6	60,4±18,5	NS
Karbamid (átlag±SD) (mmol/l)	10,1±4,6	8,9±3,2	NS
Kreatinin (átlag±SD) (µmol/l)	121,4±42,9	110,9±25,1	NS

A vashiányos HFrEF csoport NYHA funkcionális osztály (2,4±0,6 vs. 1,9±0,5; p=0,005) és NTproBNP (2918,4±3063,9 vs. 1328,4±1943,2 pg/ml; p=0,025) értéke szignifikánsan magasabb, BKEF-ja (28,5±7,9 vs. 32,9±4,6%; p<0,009) és a vashiányt jellemző paraméterei (szérum vas: 11,5±5,5 vs. 16,5±7,6 µmol/l; p=0,015, szérum ferritin: 85,2±58,8 vs. 389,5±224,2 µg/l; p<0,001, transzferrin szaturáció: 15,9±7,6 vs. 26,1±9,9; p<0,001) szignifikánsan alacsonyabbak voltak a nem vashiányos HFrEF betegcsoporthoz képest.

Majd ugyancsak összehasonlítottuk a nem-HFrEF betegcsoport vashiányos és nem vashiányos betegeinek kiinduló paramétereit (4. táblázat).

4. táblázat: A vashiányos és nem-vashiányos nem-HFrEF betegcsoportok kiindulási jellemzői

	Vashiányos nem-HFrEF	Nem vashiányos nem-HFrEF	P
Életkor (átlag±SD) (év)	63,1±16,6	68,1±12,8	NS
Nem (férfi)	42,9%	72,7%	NS
Iszkémiás etiológia	14,3%	9,1%	NS
BKEF (átlag±SD) (%)	55,6±10,3	49,8±7,9	NS
NYHA (átlag±SD)	1,8±0,8	0,7±0,6	NS
NT-proBNP (átlag±SD) (pg/ml)	2463,9± 3233,1	2203,9± 2674,9	NS

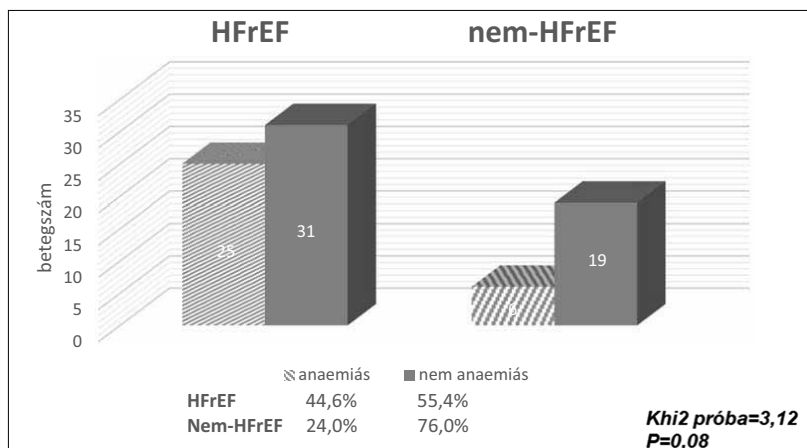
	Vashiányos nem-HFrEF	Nem vashiányos nem-HFrEF	P
Hemoglobin (átlag±SD) (g/l)	137,4±19,9	139,1±18,6	NS
Szérum vas (átlag±SD) (µmol/l)	10,2± 3,9	15±4,7	0,006
Ferritin (átlag±SD) (µg/l)	98,6±88,3	363,7±202,1	<0,001
TFS (átlag±SD) (%)	15,6±6,8	24,4±7,6	0,007
eGFR (átlag±SD) (ml/perc/1,73m ²)	52,6±21,8	68,4±19,9	NS
Karbamid (átlag±SD) (mmol/l)	10,2±6,2	7,6±2,5	NS
Kreatinin (átlag±SD) (µmol/l)	127,6±45,7	98±24,4	NS

A vashiányos és nem vashiányos nem-HFrEF betegek kiindulási jellemzői csupán a vashiányt jellemző paraméterekben különböztek egymástól szignifikánsan.

Bár a vashiányos csoportban is magasabb NTproBNP értéket ($2463,9 \pm 3233,1$ vs. $2203,9 \pm 2674,9$ pg/ml) észleltünk, ez statisztikailag nem volt szignifikáns.

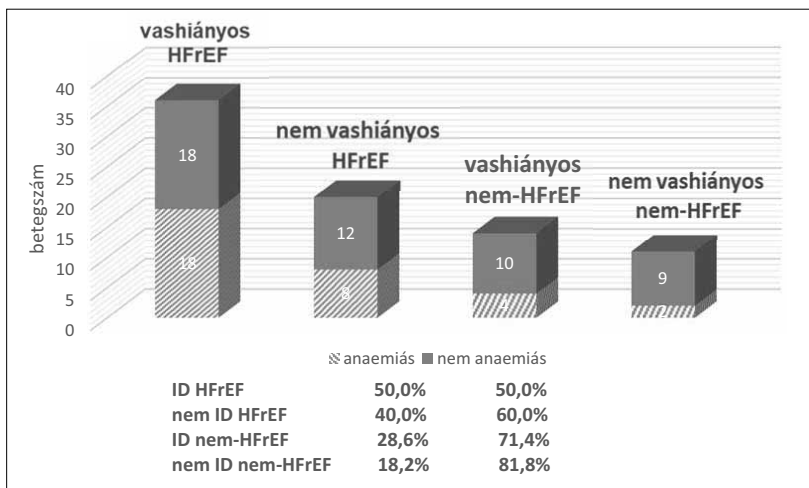
2.3.2.3. Az anaemia előfordulási gyakorisága a HFrEF és nem-HFrEF betegcsoportokban

A HFrEF betegcsoportban az anaemia előfordulása 44,6%, míg a nem-HFrEF betegek között 24,0% volt (3. ábra).

3. ábra: Az anaemia előfordulása a HFrEF és nem-HFrEF betegcsoportokban

A HFrEF betegcsoportban a vashiányosok között az anaemia előfordulási gyakorisága 50,0%, a nem vashiányosok között 40,0% volt, míg a nem-HFrEF betegcsoportban, a vashiányosok között az anaemia gyakorisága 28,6%, a nem-vashiányosok között 18,2% volt (4. ábra).

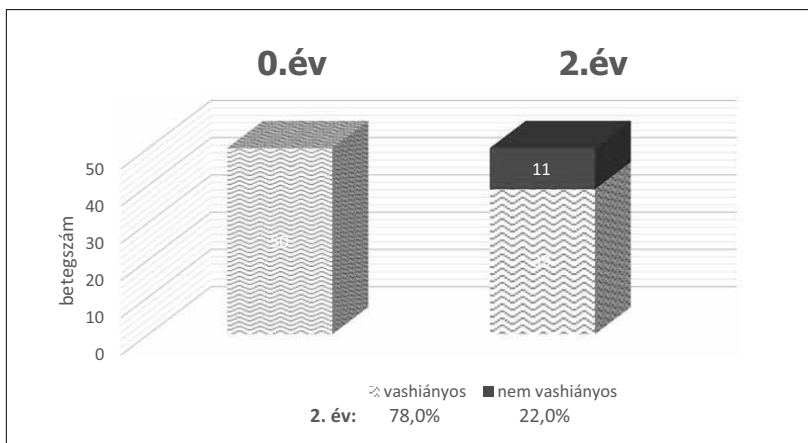

4. ábra: Az anaemia előfordulása a vashiányos HFrEF, nem vashiányos HFrEF, a vashiányos nem-HFrEF, és a nem vashiányos nem-HFrEF betegcsoportokban

2.3.3. A vashiány változása a vizsgált betegpopulációban a kétéves követési idő alatt

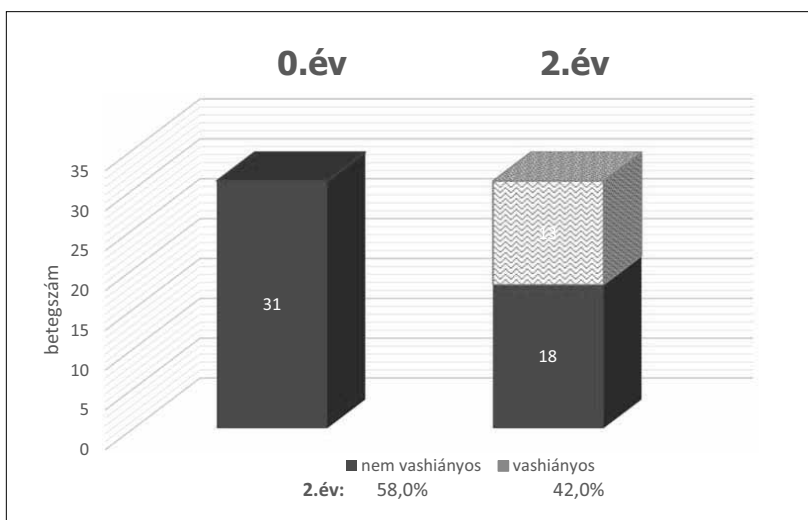
Összehasonlítottuk a teljes betegcsoportban a vashiányosok arányát a diagnózis felállításakor, és a kétéves követési idő végén. A kezdeti időpontban a vashiányos betegek aránya 61,7%, míg a kétéves követési idő végén ez az érték 64,2% volt.

A kezdetben vashiányban szenvedő betegek csoportjában, a kétéves követési idő végére 22,0 %-ban megszűnt a vashiány (5. ábra).

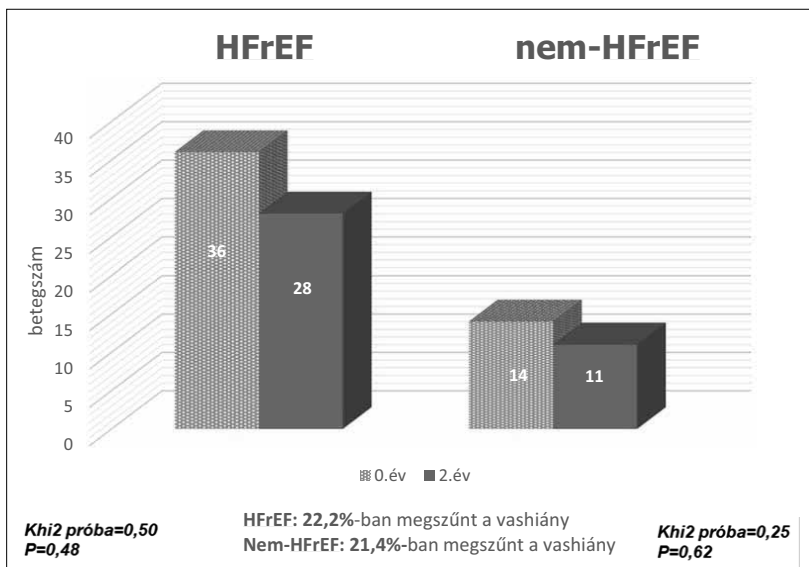
5. ábra: A vashiány változása a követési idő alatt a kezdetben vashiányban szenvedő betegcsoportban

A kezdetben vashiányban nem szenvedő betegek 42,0%-ban alakult ki vashiány a követési idő végére (6. ábra).

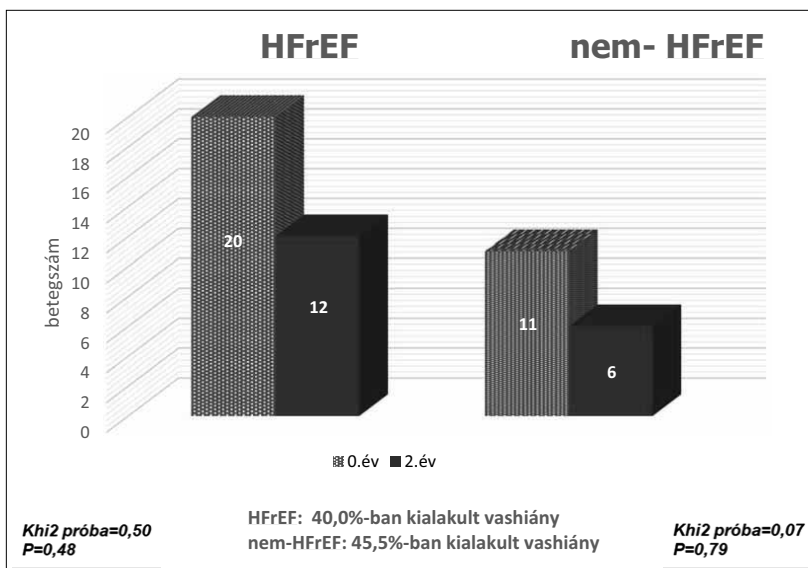
6. ábra: A vashiány változása a követési idő alatt a kezdetben vashiányban nem szenvedő betegcsoportban

A vashiányos HFrEF és nem-HFrEF csoportokban is vizsgáltuk a követési idő alatti vashiány változást. A HFrEF betegcsoport 22,2%-ában szűnt meg a vashiány a második év végére, míg a nem-HFrEF betegek között ez az arány 21,4%-os volt (7. ábra).

7. ábra: A vashiány változása a követési idő alatt a kezdetben vashiányos HFrEF és nem-HFrEF csoportokban

A vashiányban nem szenvedő HFrEF és nem HFrEF betegek csoportjaiban a vashiány alakulása hasonló volt a második év végén. A HFrEF betegek 40,0%-ában alakult ki vashiány, míg a nem-HFrEF csoportban ez az arány 45,5%-os volt (8. ábra).

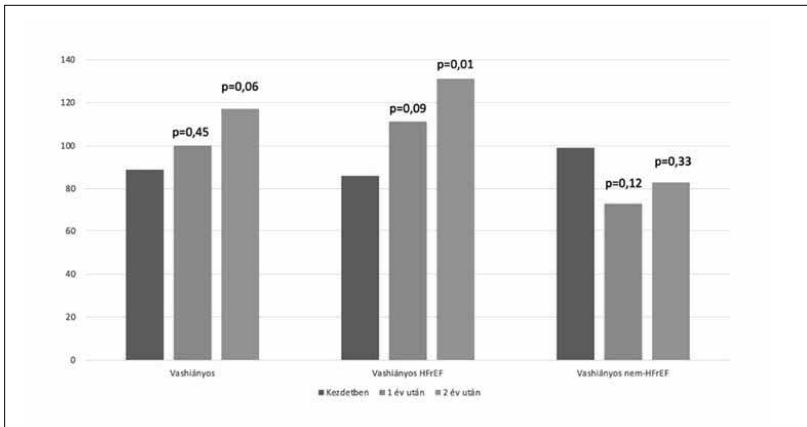

8. ábra: Vashiány változása a követési idő alatt a kezdetben vashiányban nem szenvedő HFrEF és non-HFrEF betegcsoportokban

2.3.4. A vashiányt jellemző paraméterek változása a vizsgált betegpopulációban

2.3.4.1. A ferritin szint változása a vashiányos betegpopulációban

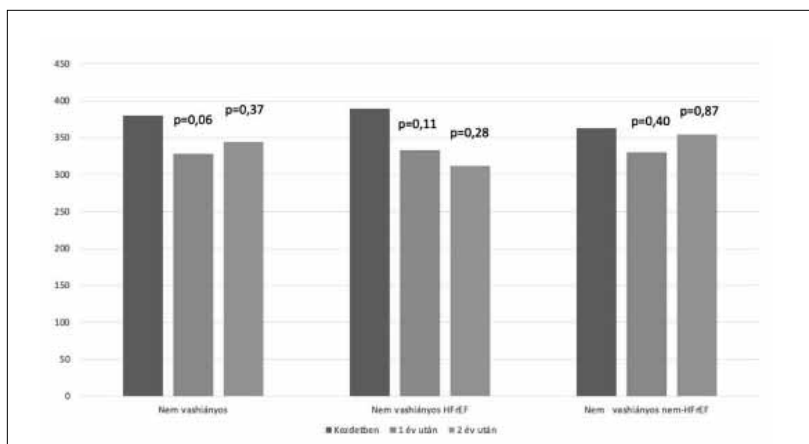
Köveltük a betegek ferritin szint változását a teljes vashiányos, a vashiányos HFrEF és vashiányos non-HFrEF alcsoportokban a kiindulási értékhez képest az egyéves és a kétéves követési periódus végén. A teljes vashiányos szívelégtelen betegcsoportban a ferritin szint (kezdetben: $88,8 \pm 67,1 \mu\text{g/l}$, 1 év után: $100,0 \pm 73,2 \mu\text{g/l}$, $p=0,45$, 2 év után: $117,1 \pm 85,5 \mu\text{g/l}$, $p=0,06$), nem szignifikáns emelkedő tendenciát mutatott mind az egyéves, mind a kétéves követési periódus végén. Ez a kedvező változás a vashiányos HFrEF csoportban statisztikailag is szignifikánsnak bizonyult (kezdetben: $85,2 \pm 58,8 \mu\text{g/l}$, 1 év után: $110,9 \pm 79,5 \mu\text{g/l}$ $p=0,09$, 2 év után: $130,5 \pm 93,1 \mu\text{g/l}$, $p=0,01$). A vashiányos non-HFrEF csoportban a ferritin szint kedvező változása (kezdetben: $98,6 \pm 88,3 \mu\text{g/l}$, 1 év után: $72,9 \pm 46,5 \mu\text{g/l}$, $p=0,12$, 2 év után: $82,7 \pm 49,3 \mu\text{g/l}$, $p=0,33$) nem volt megfigyelhető. (9. ábra)

9. ábra: Ferritin szint változása a vashiányos betegcsoportokban

2.3.4.2. A ferritin szint változása a nem vashiányos betegpopulációban

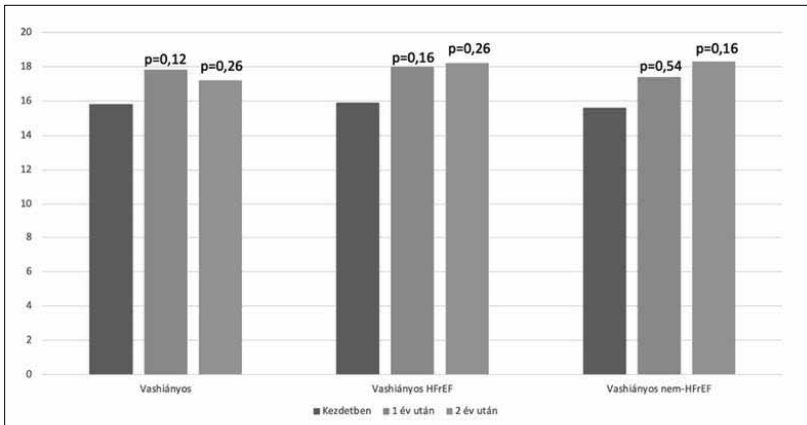
Megvizsgáltuk a ferritin szint változását a teljes nem vashiányos, a nem vashiányos HFrEF és a nem vashiányos nem-HFrEF csoportokban. Sem a teljes nem vashiányos (kezdetben: $380,3 \pm 213,6 \mu\text{g/l}$, 1 év után: $328,4 \pm 236,2 \mu\text{g/l}$, $p=0,06$, 2 év után: $344,0 \pm 329,6 \mu\text{g/l}$, $p=0,37$); sem a nem vashiányos HFrEF (kezdetben: $389,5 \pm 224,2 \mu\text{g/l}$, 1 év után: $333,6 \pm 248,8 \mu\text{g/l}$, $p=0,11$, 2 év után: $312,7 \pm 309,1 \mu\text{g/l}$, $p=0,28$); sem a nem vashiányos nem-HFrEF betegcsoportban (kezdetben: $363,7 \pm 202,1 \mu\text{g/l}$, 1 év után: $330,2 \pm 213,23 \mu\text{g/l}$, $p=0,40$, 2 év után: $354,55 \pm 246,8 \mu\text{g/l}$, $p=0,87$) nem találtunk szignifikáns változást a serum ferritin értékében a két éves követési periódus során (10. ábra). A nem vashiányos HFrEF csoportban egy nem szignifikáns csökkenő tendencia megfigyelhető volt.

10. ábra: Ferritin szint változása a nem vashiányos betegcsoportokban

2.3.4.3. A transferrin szaturáció változása a vashiányos betegpopulációban

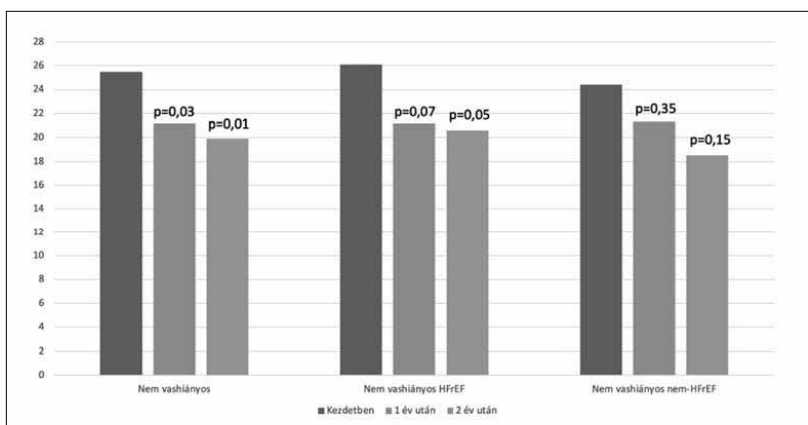
A transferrin szaturáció vonatkozásában, mind a teljes vashiányos betegcsoportban (kezdetben: $15,8 \pm 7,3\%$, 1 év után: $17,8 \pm 6,8\%$, $p=0,12$, 2 év után: $17,2 \pm 7,5\%$, $p=0,26$) mind a vashiányos HFrEF (kezdetben: $15,9 \pm 7,6\%$, 1 év után: $18,0 \pm 6,5\%$, $p=0,16$, 2 év után: $18,2 \pm 6,3\%$, $p=0,26$), mind a vashiányos nem-HFrEF csoportban (kezdetben $15,6 \pm 6,8\%$, 1 év után: $17,4 \pm 7,6\%$, $p=0,54$, 2 év után: $18,3 \pm 7,9\%$, $p=0,16$) egy kedvező növekvő tendencia volt megfigyelhető, de ez egyik vizsgálat csoportban sem érte el a statisztikailag szignifikáns szintet. (11. ábra)

11. ábra: Transzferrin szaturáció változása a vashiányos betegcsoportokban

2.3.4.4. A transzferrin szaturáció változása a nem vashiányos betegpopulációban

A teljes nem vashiányos betegcsoportban (kezdetben: $25,5 \pm 9,1\%$, 1 év után: $21,2 \pm 7,6\%$, $p=0,03$, 2 év után: $19,9 \pm 8,1\%$, $p=0,01$), és a nem vashiányos HFrEF csoportban (kezdetben: $26,1 \pm 9,9\%$, 1 év után: $21,2 \pm 5,9\%$, $p=0,07$, 2 év után: $20,6 \pm 8,1\%$, $p=0,05$) a kétéves követési idő alatt a transzferrin szaturáció értékében szignifikáns csökkenés volt megfigyelhető. A nem vashiányos nem-HFrEF csoportban (kezdetben: $24,4 \pm 7,6\%$, 1 év: $21,3 \pm 10,4\%$, $p=0,35$, 2 év: $18,5 \pm 8,4\%$, $p=0,15$) szintén megfigyelhető volt egy kedvezőtlen trend, de ez nem érte el a statisztikailag szignifikáns mértéket (12. ábra).

12. ábra: Transzferrin szaturáció változása a nem vashiányos betegcsoportokban

2.3.5. Vizsgálati eredményeink összefoglalása

1. Vizsgált, szívélgtelenség ambulancián gondozott „real-life” betegcsoportunkban, amely egyaránt tartalmazott HFpEF, HFmrEF és HFpEF betegeket a vashiány előfordulási gyakorisága 62%, az anaemia prevalenciája 38% volt.
2. Ahogy azt feltételezni lehetett a vashiányos betegek között magasabb volt az anaemiások, s az anaemiások között a vashiányos betegek aránya.
3. A HFpEF betegekben gyakoribb volt a vashiány és az anaemia, a nem-HFrEF betegekhez képest.
4. Anaemia leggyakrabban a vashiányos HFpEF betegekben, legritkábban a nem vashiányos nem-HFrEF betegekben alakult ki.
5. A kétéves követési idő alatt a vashiány gyakorisága nem változott lényegesen a kezdeti értékhez képest (64% vs. 62%)
6. A kezdetben vashiányos betegek 22%-ában szűnt meg a vashiány, vaspótló kezelés alkalmazása nélkül. Ebben a vonatkozásban nem volt lényeges különbség a HFpEF és a nem-HFrEF betegek között.
7. Kezdetben vashiányban nem szenvedő betegekben 42%-ban alakult ki de-novo vashiány a két-éves követési periódus végére. Ebben a vonatkozásban sem volt lényeges különbség a HFpEF és a nem-HFrEF betegek között.
8. A serum ferritin szint a vashiányos HFpEF betegcsoportban vaspótló kezelés nélkül, a HFpEF optimális kezelése mellett szignifikánsan emelkedett

- a kétéves követési idő alatt. A vashiányos nem-HFrEF betegcsoportban ilyen változás a ferritin szintben nem volt észlelhető.
9. A nem-vashiányos HFrEF csoportban a serum ferritin szintben egy nem szignifikáns csökkenő tendencia volt megfigyelhető. A nem vashiányos, nem-HFrEF csoportban a serum ferritin szintben lényeges változás nem volt látható a kétéves követési idő alatt.
 10. A transferrin szaturáció értékében a vashiányos HFrEF és nem-HFrEF betegcsoportban is megfigyelhető volt egy kedvező trend, de ez egyik betegcsoportban sem érte el a statisztikailag szignifikáns mértéket.
 11. A nem vashiányos HFrEF betegekben a kétéves követési idő alatt a transferrin szaturáció értékében szignifikáns csökkenés volt megfigyelhető. Ugyancsak csökkenő tendencia volt látható ebben a vonatkozásban a nem vashiányos nem-HFrEF betegekben is, de az ő esetükben ez a változás nem bizonyult statisztikailag szignifikánsnak.

3. Következtetések

A vashiány, mint a szívelégtelenség gyakori, a beteg tüneteit és életminőségét rontó, hospitalizációját és mortalitását növelő társbetegség az elmúlt évtizedekben a figyelem középpontjába került. Az elmúlt 15 évben számos nagy, randomizált kontrollált vizsgálat^{53;54} igazolta az intravénás vaspótlás kedvező hatását a terhelési kapacitásra, az életminőségre, valamint a szívelégtelenség miatti hospitalizációra. E vizsgálatok kedvező eredményei alapján az aktuális szívelégtelenség irányelvek egyértelműen javasolják a vashiány értékelését minden szívelégtelen beteg esetében, részben a kórkép diagnózisakor, részben azt követően rendszeresen, s ugyancsak javasolják a vashiány igazolása esetén a vénás ferri-carboxymaltóz alkalmazását.

Mindezek ellenére kevés hazai adat van a szívelégtelen betegekben észlelhető vashiány prevalenciájára vonatkozóan. S ugyancsak kevés adat áll rendelkezésünkre a vashiány és a vashiányt jellemző paraméterek változását illetően vaspótlásban nem részesülő, de optimális szívelégtelenség terápiát kapó betegekben.

Vizsgálatunkban egy szívelégtelenség ambulancián gondozott, HFrEF, HFmrEF és HFpEF betegeket egyaránt tartalmazó „real-life” betegcsoportban

⁵³ Anker Stefan D., et al.: Ferric carboxymaltose in patients with heart failure and iron deficiency. i. m. 2436–2448.

⁵⁴ Piotr Ponikowski, et al.: Rationale and design of the AFFIRM-AHF trial. In: European Journal of Heart Failure 21. (2019): 1651–1658.

a vashiány prevalenciáját 62%-nak találtuk. Ez jó egyezést mutat az irodalmi adatokkal. Masini és mtsai⁵⁵ egy 2022-ben publikált közleményükben, 4422 HFrEF, HFmrEF és HFpEF beteget értékelve a vashiány prevalenciáját (az aktuális irányelvekben meghatározot diagnosztikus kritériumokat alkalmazva) 68%-nak találták. Fitzsimons és mtsai⁵⁶ hasonló vizsgálat betegcsoportban 58%-os vashiány előfordulási gyakoriságot írtak le. Ez az arány akut dekompenzált szívelégtelen betegek körében magasabb. Cohen-Solal és mtsai⁵⁷ ebben a betegcsoportban a vashiány előfordulási gyakorisáság nőkben 75%-nak, férfiakban 69%-nak találták.

Míg a vashiány a szívelégtelen betegek megközelítőleg két harmadát, az anaemia az egy harmadát érinti. Vizsgálatunkban 38%-os anaemia prevalenciát észleltünk, ami szintén megfelel az irodalmi adatoknak. Groenveld és mtsai⁵⁸ 153 180 krónikus szívelégtelenségben szenvedő beteg anyagát áttekintve, a betegek 37,2 %-át találták anaemiásnak. A különböző közlemények a különböző szívelégtelenség fenotípusokban meglehetősen eltérő vashiány prevalenciát írnak le. Masini és mtsai⁵⁹ HFrEF-ben 61%-os, nem-HFrEF-ben (HFmrEF-ben és HFpEF-ben) 72%-os vashiány prevalenciát észleltek. Fitzsimons és mtsai⁶⁰ HFrEF-ben és nem-HFrEF-ben egyaránt 58%-nak találták a vashiány előfordulási gyakoriságát. Mi HFrEF-ben észleltünk magasabb vashiány prevalenciát (64,3%) a nem-HFrEF betegcsoporthoz (56%) képest. Eredményeinket azonban a betegcsoportunkban megfigyelhető alacsony nem-HFrEF beteg szám egyértelműen befolyásolhatja.

A vashiány időbeli változásával kevés közlemény foglalkozik. Fitzsimons és mtsai⁶¹ azt tapasztalták, hogy a vashiányos betegek 53%-a fél év múlva is vashiányos maradt, s a kezdetben nem vashiányos betegek 20%-ában figyelték meg a vashiány kialakulását, ugyancsak féléves követési idő során. Graham és

⁵⁵ *Gabriele Masini, et al.*: Criteria for iron deficiency in patients with heart failure. In: Journal of the American College of Cardiology 79.4. (2022): 341–351.

⁵⁶ *Sarah Fitzsimons– Robert Neil Doughty*: Iron deficiency in patients with heart failure. In: European Heart Journal-Cardiovascular Pharmacotherapy 1.1. (2015): 58–64.

⁵⁷ *Alain Cohen-Solal, et al.*: High prevalence of iron deficiency in patients with acute decompensated heart failure. In: European journal of heart failure 16.9. (2014): 984–991.

⁵⁸ *Hessel F. Groenveld, et al.*: Anemia and mortality in heart failure patients: a systematic review and meta-analysis. In: Journal of the American College of Cardiology 52.10. (2008): 818827.

⁵⁹ *Masini Gabriele, et al.*: Criteria for iron deficiency in patients with heart failure. i. m. 341–351.

⁶⁰ *Sarah Fitzsimons, et al.*: Impact of change in iron status over time on clinical outcomes in heart failure according to ejection fraction phenotype. In: ESC heart failure 8.6. (2021): 4572–4583.

⁶¹ *Fitzsimons Sarah, et al.*: Impact of change in iron status i. m. 4572–4583.

mtsai⁶² egy éves követés során azt észlelték, hogy a vashiányos betegek 44%-ában a vashiány megszűnt, s a kezdetben nem vashiányos betegeknél az esetek 30%-ában alakult ki vashiány. A vizsgálatunkban tapasztalt 42%-os de-novo vashiány kialakulási ráta 2 év alatt beleilleszkedik az előző megfigyelések sorába. Az a megfigyelésünk azonban, hogy két év alatt a kezdetben vashiányban szenvedő betegek közül csupán 22%-ban szűnt meg a vashiány, az előbb említett publikációkhoz képest mindenképpen egy alacsonyabb arány. A megfigyelt különbség hátterében részben a vizsgálat betegpopulációkban megfigyelhető különbségek, részben a HFrEF és nem-HFrEF betegek arányában észlelhető különbség állhat. Míg Masini és mtsai⁶³ vizsgált beteganyagában a betegek 32% tartozott a HFrEF csoportba, addig saját vizsgálatunkban ez az arány 69% volt. Fitzsimons és mtsai⁶⁴ vizsgálatában a HFrEF és a HFmrEF betegcsoport együttesen a betegek 71%-át képviselte, ami az epidemiológiai adatokat figyelembe véve megközelítőleg 55%-os HFrEF arányt jelenthet.

A vashiányt jellemző paraméterek (ferritin, transferrin szaturáció) időbeli változásával optimális szívelégtelenség kezelésben részesülő, de vaspótlást nem kapó betegekkel foglalkozó tanulmány tudomásunk szerint eddig nem született. Vizsgálati eredményeink azt mutatták, hogy vashiányos HFrEF betegekben a szívelégtelenség optimális kezelése vaspótlás nélkül is a ferritin szint szignifikáns növekedését eredményezi, s ugyancsak egy kedvező trend figyelhető meg ebben a betegcsoportban a transferrin szaturáció vonatkozásában is. Mindezek hátterében a megfelelően kezelt HFrEF betegek klinikai javulásával párhuzamosan megfigyelhető változások állhatnak, többek között a vasszívódás javulása, illetve a funkcionális vashiányhoz vezető gyulladási mechanizmusok aktivitásának csökkenése.

A vashiányos nem-HFrEF betegekben a ferritin szintben lényeges változás a kétéves követési idő alatt nem volt megfigyelhető, míg a transferrin szaturációban egy kedvező tendencia alakult ki.

A nem vashiányos HFrEF betegekben a ferritin szint tendenciaszerű, míg a transferrin szaturáció szignifikáns csökkenése volt észlelhető. A nem vashiányos, nem-HFrEF betegcsoportban a ferritin szint vonatkozásában nem észleltünk változást, de a transferrin szaturáció vonatkozásában itt is megfigyelhető volt egy kedvezőtlen trend.

⁶² Fraser J. Graham, et al.: Natural history and prognostic significance of iron deficiency and anaemia in ambulatory patients with chronic heart failure. In: *European Journal of Heart Failure* 24.5. (2022): 807–817.

⁶³ Masini Gabriele, et al.: Criteria for iron deficiency in patients with heart failure. i. m. 341–351.

⁶⁴ Fitzsimons Sarah, et al.: Impact of change in iron status i. m. 4572–4583.

Vizsgálati eredményeink értékelésénél fontos megemlíteni, hogy az alacsony esetszám, s különösen az alcsoportokban megfigyelhető alacsony esetszám limitálja vizsgálati eredményeinket, s az ezekből levonható következtetéseket.

Az alacsony esetszám háttérében döntően az áll, hogy a betegek többségében, akiknél vashiányt diagnosztizáltunk iv. ferri-carboxymaltóz kezelést alkalmaztunk. Jelen vizsgálatba azonban csak azokat a betegeket soroltuk be, akik nem egyeztek bele az iv. vaspótlásba, vagy ennek a kezelésnek az anyagi vonzatát nem tudták vállalni.

Mindezek miatt jelen munkánkat hypothezis generálónak tekintjük, s pilot vizsgálatnak egy nagyobb betegszámú, prospektív megfigyeléses vizsgálatához.

Pista Patrik

A Mersenne-prím probléma. A prímszámeloszlással kapcsolatos új megfigyelések

Bevezető

Kutatói munkám témája a prímszámokkal kapcsolatos problémák tanulmányozása, lehetőleg megoldása, valamint új szemszögből való megközelítése. A prímszámokon belül a Mersenne-prím-probléma megoldását tűztem ki célként.¹ A prímszámok nagy szerepet játszanak a matematika számelmélet területén, és egészen a középiskolától a felső matematikáig végig kísérnek minket. Gyakorlatias alkalmazásuk megfigyelhető főleg a törtekkel végzett műveleteknél, a felső matematikában pedig a prímszámokkal kapcsolatos problémák olyan híres tudósok nevéhez is köthetők, mint Friedrich Riemann,² akinek a nevéhez fűződik a híres zéta-függvény. Összességében elmondható, hogy a prímszámok a matematika különböző területein fellelhetők, így például az analízis területén is.

A prímszámok felfedezése után, a 16. században és azt követően megjelentek különböző matematikai problémák, melyek mai napig megoldatlanok maradtak, így például a Mersenne-prím-probléma, vagy a Fermat-prím-probléma.³ A felsorolt problémák azért is nagyon érdekesek, mert megmutatták, hogy a prímszámok mint számok különböző, speciális alakokban írhatók fel. Ezek a speciális alakú

¹ Marin Mersenne (1588–1648) francia szerzetes, matematikus, fizikus. Nevéhez fűződnek a Mersenne-prímek, és az ehhez köthető Mersenne-prím probléma.

² Georg Friedrich Bernhard Riemann (1826–1866) német matematikus, úttörő munkát végzett a számelmélet, analitikus számelmélet, és egyéb matematikai területeken.

³ Pierre de Fermat (1607–1665) francia jogász és matematikus, hozzá köthető a Fermat-prímek, és a Fermat-prím probléma, valamint különböző prímtesztek is.

prímszámok kielégítik a prímszámok definícióját és tulajdonságait, számuk viszont nem meghatározott.

Munkám 4 fejezetből áll. Az első fejezet a kutatásom definitív és elméleti interpretációját mutatja be, átfogó betekintést nyújt a prímszámok témakörébe. Itt ismertetem magát a prímszám definícióját, értelmezését, a különböző speciális prímszámokat, ami elengedhetetlen a továbbiak megértéséhez. A második fejezet a prímszám-tétellel foglalkozik, mely a prímszámok eloszlásáról szól, ami szintén nagyon lényeges a számelmélet területén, és ebben a fejezetben mutatom be saját megfigyeléseimet is. A harmadik fejezetben már a Mersenne-prím problémával fogunk foglalkozni, ahol azt ismertetem, hogyan tudjuk megoldani a problémát. Ennek megoldását indirekt módon próbálom elvégezni, valamint különböző logikai következtetésekkel. Végül a negyedik fejezetben bemutatom a prímszámokkal kapcsolatos, máig megoldatlan problémákat.

Külön szeretnék köszönetet mondani vezetőtanáromnak Gecse Ferencnek, akinek ösztönzése és segítsége nagyban hozzájárult a téma megértéséhez és elsajátításához, valamint mentoromnak Traski Viktornak, akinek tapasztalata segített a probléma megoldásának helyes megközelítéséhez, és annak különböző módszerekkel történő megoldásához.

1. Bevezetés a prímszámok világába

A prímszámok kutatása a matematika számelmélet területéhez tartozik. A számok tulajdonságaival már korábban, az ókori Görögországban is foglalkoztak.

1. Definíció: Prímszámnak, törzsszámnak vagy röviden prímnek nevezünk azokat a természetes számokat, melynek kizárólag két osztójuk van: 1 és önmaguk.

Felsorolhatunk néhány prímszámot:

2,3,5,7,11,13,17,19,...

Feltevődik a kérdés, hogy a 0 és 1 miért nem tartozik prímszámok körébe. A 0 esetében a számnak végtelen sok osztója van, így ellentmondásra jutunk a prímszám definíciójával, tehát a 0 nem lehet prímszám. Az 1 minden természetes szám osztója, viszont két prímszámnak nincs közös osztója, emiatt az 1 nem tekinthető prímmek.

2. *Definíció: Mindazokat az egynél nagyobb természetes számokat, melyek nem prímszámok, összetett számnak nevezzük.*

Például:

$$4, 6, 8, 9, 10, 12, 14, 15, 16, \dots$$

Az is könnyen belátható, hogy a természetes számok halmaza egyértelműen felbontható két halmaz, és az 1-es elemű halmaz uniójaként. E két halmaz a prímszámok és az összetett számok halmaza. Vagyis legyen \mathbb{P} -prímszámok halmaza, valamint \mathcal{L} -összetett számok halmaza, $\mathcal{H} = \{1\}$, ekkor:

$$\mathbb{N} = \mathcal{H} \cup \mathcal{L} \cup \mathbb{P}$$

1. *Tétel (A számelmélet alaptétele): Bármilyen egynél nagyobb természetes számot egyértelműen felírhatunk prímszámok szorzataként (kanonikus alak).*

Matematikailag ez a következőt jelenti:

Legyen $a > 1$, ahol $a \in \mathbb{N}$, ekkor felbontható *prímtényező*s alakban:

$$a = p_1^{\alpha_1} \cdot p_2^{\alpha_2} \cdot \dots \cdot p_n^{\alpha_n}$$

ahol $\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n \in \mathbb{N}, p_1, p_2, \dots, p_n$ -prímek.

Például: $23244 = 2^2 \cdot 3 \cdot 13 \cdot 149$.

1.1.A prímszámok végtelensége

Amikor felfedezték és definiálták a prímszámokat, akkor felmerülhetett a kérdés, hogy mennyi is létezik belőlük. A választ erre a kérdésre Euklidész görög matematikus adta meg az *Elemek* című művében bizonyításával, mely egyben a legrégebb bizonyítás a prímszámokkal kapcsolatosan. Euklidész indirekt módon bizonyította mindezt, mely azért is forradalmi jelentőséggel bír, mivel ez a legrégebb alkalmazása az indirekt bizonyításnak.

A bizonyítás pedig a következő:

Feltételezzük, hogy n darab prímszám van, vagyis véges számban van jelen. Ekkor alkotunk egy olyan \mathcal{A} számot, melyet úgy állítunk elő, hogy összeszorozzuk az összes k darab prímszámot, majd hozzá adunk egyet, vagyis:

$$\mathcal{A} = p_1 \cdot p_2 \cdot p_n + 1$$

Teljesen egyértelmű, hogy az újonnan kapott szám különbözik az összes többi prímszámtól. Ugyanakkor felhasználva a számelmélet tételeit, tudjuk, hogy ha egy egynél nagyobb természetes szám nem prímszám, akkor összetett szám, és mint összetett szám, kell, hogy legyen prímosztója. Legyen ez a prímosztó valamely $p_i \in \{p_1, p_2, \dots, p_n\}$, ekkor:

$$\frac{\mathcal{A}}{p_i} = \frac{p_1 \cdot p_2 \cdot \dots \cdot p_n}{p_i} + \frac{1}{p_i}$$

Világos, hogy az első tört a jobb oldalon egész szám lesz, a második viszont már törtszám lesz, mindezekből azonban az következik, hogy $\mathcal{A} \notin \mathbb{Z}$, tehát nem osztható egy prímszámmal se, viszont ez ellentmondás, vagyis az \mathcal{A} nem összetett, hanem *prím*. Ez pedig azt jelenti hogy *végtelen sok prímszám létezik*.

1.2. Speciális alakú prímszámok

1.2.1. Mersenne-prímek

Ha konkrét prímszámokról akarunk beszélni, akkor elengedhetetlen, hogy megemlítsük a talán legérdekesebbet, a Mersenne-prímeket. Nevét a francia szerzetes, matematikusról, Marin Mersenne-ről kapta, aki a következőképp definiálta:

1.2.1. Definíció: Mersenne-prímnak nevezük azokat a prímszámokat, melyek felírhatóak a következő alakban:

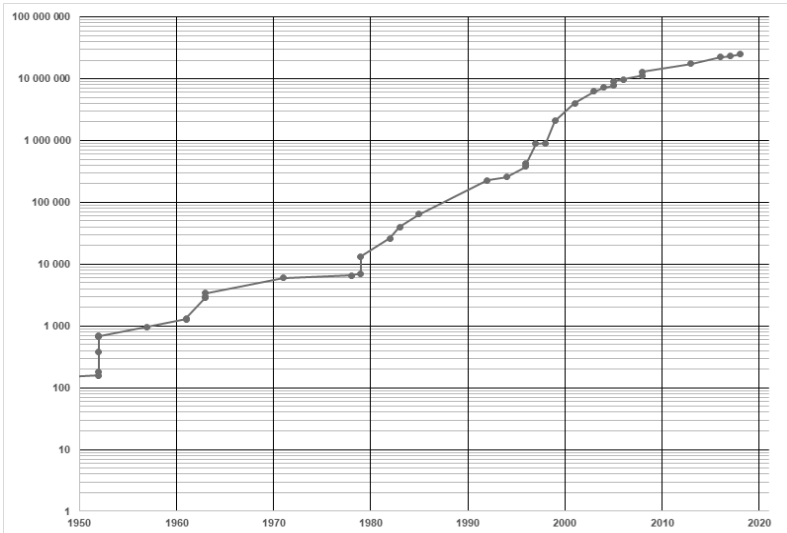
$$M_p = 2^p - 1$$

ahol p szintén prím.

A számelméletben, ahogy azt már a bevezetőben is említettem, azért is van a speciális alakú prímszámoknak jelentősége, mert megmutatta, hogy a prímszámok soraiban is vannak különleges alakú prímszámok, melyeket különböző képlettel állíthatunk elő, ugyanakkor bizonyos, máig megoldatlan problémákat tesznek le a matematikusok elé.

Ilyen Mersenne-prímszámok a következők:

$$3, 7, 31, 127, 8191, \dots$$

A fenti ábra mutatja az adott évben felfedezett legnagyobb Mersenne-prím számjegyeinek számát.

A mai napig megoldatlan probléma, hogy véges, vagy végtelen sok Mersenne-prím létezik-e. Mersenne 1644-ben megadta a Mersenne-prímek listáját, ahol $p \leq 257$. Szerinte $p = 2, 3, 5, 7, 13, 17, 19, 31, 67, 127, 257$ prímekek esetén kapunk Mersenne-prímeket, más esetben összetett szám lesz, ezt azonban később megcáfolták $p = 67, 257$ prímekeknél. Jelenleg a legnagyobb ismert Mersenne-prím az 51-ik.

1.2.1. Fermat-prímek

A soron következő fontos speciális alakú prímszámok a Fermat-prímek. Tekintsük a $2^k + 1$ alakú számokat, ahol $k \geq 1$, nézzük meg az első 8 ilyen szám közül melyek lesznek prímekek:

$$\begin{aligned}
 k = 1, 2^1 + 1 = 3 \text{ prím}, & \quad k = 2, 2^2 + 1 = 5 \text{ prím} \\
 k = 3, 2^3 + 1 = 9 \text{ nem prím}, & \quad k = 4, 2^4 + 1 = 17 \text{ prím} \\
 k = 5, 2^5 + 1 = 33 \text{ nem prím}, & \quad k = 6, 2^6 + 1 = 65 \text{ nem prím} \\
 k = 7, 2^7 + 1 = 129 \text{ nem prím}, & \quad k = 8, 2^8 + 1 = 257 \text{ prím}
 \end{aligned}$$

1.2.1. *Definíció:* Az $F_n = 2^{2^n} + 1$ alakú számokat, ahol $n \geq 0$ Fermat-számoknak, az ilyen alakú prímeket pedig Fermat-prímeknek nevezzük.

Összesen 5 ismert Fermat-prím létezik:

$$F_0 = 3, F_1 = 5, F_2 = 17, F_3 = 257, F_4 = 65537$$

A Fermat-prímek gyakorlatias alkalmazása megfigyelhető Gauss egyik nevezetes tételében.⁴

1.2.1. *Tétel:* Egy n oldalú szabályos sokszög akkor, és csak akkor szerkeszthető meg, ha az n felírható, mint:

$$n = 2^k \cdot F_n$$

Például: Ha $n = 3$, akkor $n = 2^0 \cdot F_0 = 1 \cdot 3 = 3$, viszont már $n = 2$ esetén nem tudjuk ezt megtenni, és valóban, hiszen nincs kétoldalú szabályos sokszög.

Lényegében a Mersenne-prímek és Fermat-prímek a jelentősebb és említésre méltó speciális alakú prímszámok, természetesen léteik még nagyon sok ilyen prímszám, mint például az ikerprímek és még mások.

2. **Prímszám-tétel**

A prímszám-tétel a számelmélet egyik fontos tétele, amely a prímszámok eloszlását mutatja be, vagyis hogy egy adott intervallumon hány prímszám van. Erre a célra egy számelméleti függvényt vezetett be két matematikus Hadamard és de la Vallée Poussin egymástól függetlenül 1896-ban, a tétel pedig a következő:

⁴ Carl Friedrich Gauss (1777–1855) német matematikus, csillagász. Munkássága oly mértékben jelentős, hogy a „matematika fejedelme” névvel illetik. A matematika számos területének fejlődéséhez hozzájárult, mint a számelmélet, differenciálgeometria, analízis. Szóba hozzák többek között a híres Bolyai Farkas magyar matematikussal, kinek nevéhez a nem-euklideszi, a Bolyai-Lobacsevszkij féle geometria fűződik.

2.Tétel: A $\pi(x)$ számelméleti függvényt megadhatjuk a $\frac{x}{\ln(x)}$ hányadossal.

Matematikailag precízen a következőt értjük ezalatt:

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{\pi(x)}{\frac{x}{\ln(x)}} = 1, \quad \pi(x) \sim \frac{x}{\ln(x)}$$

A következő táblázat bemutatja a képlet és a valódi eloszlás eredményeit összehasonlítva:

x	$\pi(x)$	$\frac{x}{\ln(x)}$
10	4	4,3429...
10^2	25	21,7147...
...
10^{24}	18,435,599,767,349,200,867, 866	18,095,603,412,635,492,818, 797

Jól látható, hogy a számelméleti függvény eléggé szépen közelíti a prímszámok tényleges eloszlását

2.1. Saját megfigyelések

A fentiekben tehát meghatároztuk, hogy $\pi(x) \sim \frac{x}{\ln(x)}$. Viszont ha megfigyeljük, hogy a táblázatban ez a megközelítés hogyan adja meg a prímszámok eloszlását feltevődik a kérdés, hogy nem létezik-e jobb megközelítés. Tapasztalataim és számításaim szerint biztosan állíthatom, hogy igen, létezik.

Vegyünk figyelembe egy másik számelméleti függvényt, mégpedig a következő megadással:

$$\omega(x) = \frac{x}{\log_{\delta}(x)}$$

ahol $\delta = 2,7698381611446738$. Arra a kérdésre, hogy miért pont ezt a számot alkalmazom, a következő eredmények adnak választ:

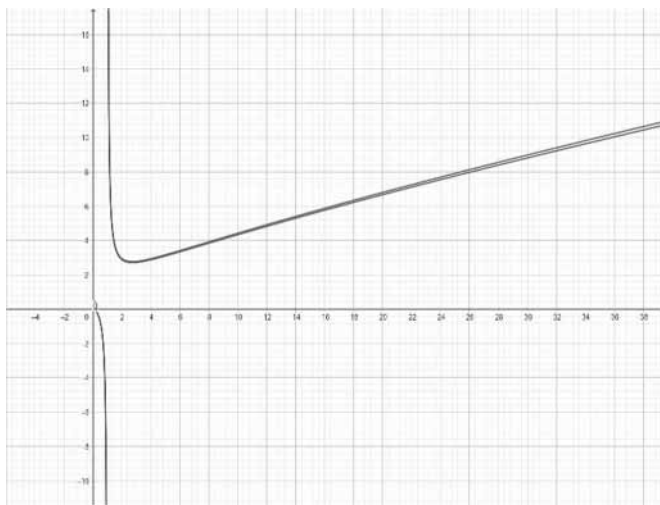
x	$\pi(x)$	$\frac{x}{\ln(x)}$	$\omega(x)$
10	4	4,3429...	4,4245...
10^2	25	21,7147...	22,1227...
10^3	168	144,7648...	147,4847...
...
10^{20}	2,220,819,602,560,..	2,171,472,409,516,..	2,212,271,972,081,..
...
10^{24}	18,435,599,767,349,	18,095,603,412,635,	18,435,599,767,349,

Jól látható, hogy a megközelítésem nagyobb spektrumot figyelembe véve mennyire pontos, az utolsó sorban szinte teljes egészében egybe esnek az adatok.

A δ szám gyakorlatilag 2 szám közé redukálódik:

$$2,7698381611446738 \leq \delta < 2,7698381611446739$$

Lényegében elmondható, hogy a δ szám gyakorlatilag egy irracionális szám, ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a 2,7698381611446738 számot választva sokkal egyszerűbb a számítás, míg a jobb szélső határ nem ad pontos eredményeket, hanem a tényleges adatoknál nagyobbat ad.

A fenti grafikon az eredeti, és az általam megalkotott függvények összehasonlítását mutatja. A piros az új becslés, a zöld az eredeti. Most pedig egy bizonyítással megnézzük, hogy helyes e az új becslésre megadott képlet.

Bizonyítás:

Lemma:

1. Ha $x > e$, akkor az $x \ln(x)$ szigorúan monoton növekszik.
2. Ha $x \rightarrow \infty$, akkor $x \ln(x) \rightarrow \infty$.
3. Ha $x \rightarrow \infty$, akkor minden $\delta > 0$ esetén $x \ln(x) = (x + \delta) \ln(x + \delta)$.
- 4.

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\frac{x}{\ln(x)}}{\frac{x + \delta}{\ln(x + \delta)}} = 1$$

Ugyanez bizonyítható, ha:

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\frac{x}{\log_{2,7698381611446738}(x)}}{x + \delta} = 1$$

Először deriváljuk a függvényt:

$$(1) \frac{d}{dx} \left(\frac{x}{\log_{2,7698381611446738}(x)} \right) = \frac{x \cdot \log_{2,7698381611446738}(x) - (\log_{2,7698381611446738}(x))^2}{(\log_{2,7698381611446738}(x))^2} = \frac{(\log_{2,7698381611446738}(x))^2}{\log_{2,7698381611446738}(x) - 0,98156\dots} = \frac{(\log_{2,7698381611446738}(x))^2}{(\log_{2,7698381611446738}(x))^2}$$

Nyilván a nevező mindig pozitív, vagyis a számláló csak akkor lesz pozitív, ha $x > 2,7698381611446738$, ebből következik, hogy a $\frac{x}{\log_{2,7698381611446738}(x)}$ monoton növekvő, ha $x > 2,7698381611446738$.

(2) Figyelembe vesszük az $\frac{x}{\log_{2,7698381611446738}(x)}$ határértékét, ha $x \rightarrow \infty$. Mivel az eredmény $\frac{\infty}{\infty}$, emiatt használható a L'Hospital szabály, vagyis:

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{x}{\log_{2,7698381611446738}(x)} = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\frac{d}{dx}(x)}{\frac{d}{dx}(\log_{2,7698381611446738}(x))} = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{1}{0,98156\dots} = \infty$$

(3) Legyen $\delta > 0$ tetszőlegesen kicsi pozitív szám. Figyelembe vesszük a:

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\frac{x}{\log_{2,7698381611446738}(x)}}{x + \delta} = \frac{\log_{2,7698381611446738}(x)}{\log_{2,7698381611446738}(x + \delta)}$$

határt, ehhez pedig átalakítva a törtet, kapjuk:

$$\frac{\frac{x}{\log_{2,7698381611446738}(x)}}{x + \delta} = \frac{x \log_{2,7698381611446738}(x + \delta)}{(x + \delta) \log_{2,7698381611446738}(x)}$$

$$\frac{\log_{2,7698381611446738}(x + \delta)}{\log_{2,7698381611446738}(x + \delta)}$$

Mivel $\frac{\infty}{\infty}$ alakú, ezért használva a L'Hospital szabályt:

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{x \log_{2,7698381611446738}(x + \delta)}{(x + \delta) \log_{2,7698381611446738}(x)}$$

$$= \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\frac{d}{dx}(x \log_{2,7698381611446738}(x + \delta))}{\frac{d}{dx}((x + \delta) \log_{2,7698381611446738}(x))}$$

$$= \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\log_{2,7698381611446738}(x + \delta) + \frac{0,98156...x}{x + \delta}}{\log_{2,7698381611446738}(x) + \frac{0,98156...x}{x + \delta}} = \left[\frac{\infty}{\infty} \right]$$

$$= \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{0,98156...x + 1,96369... \delta}{(x + \delta)^2} = 1$$

Vagyis bebizonyítottuk, hogy az $\omega(x)$ prímeloszlás helyes.

2.2. Relatív hiba

Most pedig megvizsgáljuk, hogy mennyire tér el az új számítás az eredetitől. Ehhez pedig alkalmazzuk a következő képletet:

$$R_h = \frac{\Delta X}{X}$$

ahol $\Delta X = |X_{igazi} - X_{mért}|$ -abszolút hiba.

Először vesszük az eredeti prímszámtételt, a:

$$\pi(x) \sim \frac{x}{\ln(x)}$$

Ha $x = 10^{24}$, akkor néhány számítás után az alábbiakat kapjuk:

$$R_h \approx 1,84\%$$

Most pedig figyelembe véve az új eloszlásképletet:

$$\omega(x) = \frac{x}{\log_{2,7698381611446738}(x)}$$

ekkor a relatív hiba a következő:

$$R_h \approx 0,0000000000000047\%$$

Tehát könnyen belátható, hogy a számítások alapján az új eloszlásképlet sokkal jobban közelíti a prímek valós eloszlását.

3.A Mersenne-prímekkel kapcsolatos eddigi eredmények

A bizonyítás meglehetősen nehéz, ugyanis találnunk kell valamilyen értelmes logikai utat a megoldáshoz. Hosszas megfigyelések alapján a prímszámok, és a Mersenne-prímek között próbáltam valamilyen kapcsolatot létrehozni. Mivel a prímszámokról elég sok mindent tudunk, valamint hogy végtelen sok van belőlük, ezért logikusnak tűnik kapcsolatot keresni közöttük. A bizonyítást direkt módon végezzük.

Vegyük figyelembe a prímszámok, és Mersenne-prímek sorozatát:

$$M_k: 3, 7, 31, 127, 8191, \dots$$

$$p_k: 2, 3, 5, 7, 11, \dots$$

Logikusan kijelenthetők a következők:

$$\begin{cases} p_2 + p_1 < M_2 + M_1 \\ p_3 - p_2 < M_3 - M_2 \end{cases}$$

Összeadva mindkét sort, kapjuk:

$$p_3 + p_1 < M_3 + M_1$$

Mindezt pedig ha tovább folytatjuk, akkor általánosan igaz lesz a következő reláció:

$$p_{n+2} + p_n < M_{n+2} + M_n$$

Most pedig mindkét oldalt összegezzük a következőképp:

$$\sum_{i=1}^N (p_{i+2} + p_i) < \sum_{i=1}^N (M_{i+2} + M_i) \quad (1)$$

Ahhoz, hogy bizonyítsuk a Mersenne-prímek végtelenségét, elég bizonyítanunk az 1 relációt, hiszen utána nagyobb N -ek esetén könnyű levonni a következtetéseinket.

A bizonyítást a matematikai indukcióval próbáljuk elvégezni:

Megfigyeljük, hogy $n = 1$ esetén teljesül e a reláció.

1. $n = 1$ esetén teljesül az egyenlőtlenség, hiszen $p_3 + p_1 < M_3 + M_1$.

2. $n = k$ esetén a következőt kapjuk: (2)

$$(p_3 + p_1) + \dots + (p_{k+2} + p_k) < (M_3 + M_1) + \dots + (M_{k+2} + M_k)$$

3. $n = k + 1$ esetén a következőre jutunk:

$$\begin{aligned} & (p_3 + p_1) + \dots + (p_{k+2} + p_k) + (p_{k+3} + p_{k+1}) \\ & < (M_3 + M_1) + \dots + (M_{k+2} + M_k) + (M_{k+3} \\ & \quad + M_{k+1}) \end{aligned}$$

Mindezekből azonban nem egyértelmű, hogy $n = k + 1$ -re is teljesül az 1 reláció, ezért még néhány megfigyelést kell tennünk.

A fenti egyenlőtlenség bal oldalán szereplő $(p_3 + p_1) + \dots + (p_{k+2} + p_k)$ a 2-ben szerepel. A 2 reláció bal és jobb oldalához hozzá adjuk az $p_{k+3} + p_{k+1}$ tagot, így: (3)

$$\begin{aligned} & (p_3 + p_1) + \dots + (p_{k+2} + p_k) + (p_{k+3} + p_{k+1}) < (M_3 + \\ & \quad M_1) + \dots + (M_{k+2} + M_k) + (p_{k+3} + p_{k+1}) \end{aligned}$$

A folytatáshoz elég bizonyítanunk, hogy $p_{k+3} + p_{k+1} < M_{k+3} + M_{k+1}$, mert ha ez teljesül, akkor:

$$\begin{aligned} & (M_3 + M_1) + \dots + (M_{k+2} + M_k) + (p_{k+3} + p_{k+1}) < (M_3 + \\ & \quad M_1) + \dots + (M_{k+2} + M_k) + (M_{k+3} + M_{k+1}) \end{aligned} \quad (4)$$

A 4 sor bal oldala viszont a 3 sor jobb oldala, így hát be lehetne bizonyítani az 1 sort.

További célom, hogy erre választ tudja adni, hiszen ha a $p_{k+3} + p_{k+1} < M_{k+3} + M_{k+1}$ bizonyított, akkor lényegében kész is a bizonyítás.

3.1. A Mersenne-prímek eloszlása

A Mersenne-prímek eloszlásának meghatározása sokkal nehezebb, mint a prímszámoké, hiszen egy adott $[a, b]$ intervallumon a Mersenne-prímek sokkal ritkábban fordulnak elő, mint maguk a prímszámok, így sokkal kiszámíthatatlanabbak is. Az előzőekben, mikor felsoroltunk néhány Mersenne-prímet, észre vehettük, hogy a számok nagyon hirtelen nőnek. Hogy kiküszöböljem az esetleges hibákat, arra a megoldásra jutottam, hogy például egy $(0, \infty)$ intervallumot részintervallumokra bontok, és ahhoz igazítva alakítok ki egy eloszlásfüggvényt.

Ezen az intervallumon meghatározok egy $\Psi(x)$ intervallumfüggvényt a következőképp:

$$\Psi(x) = \frac{\sqrt[3]{x}}{\log_{\varphi}(x)}$$

ahol $\varphi = \text{const}$, és φ függ a megválasztott intervallumtól.

A $\Psi(x)$ meg lesz határozva egy $\Lambda = \sigma_1, \sigma_2, \sigma_3, \dots$ értelmezési tartományon. Ezzel az értelmezési tartománnyal kapcsolatban még nem tisztázott ugyanakkor, hogy véges, vagy végtelen, erre a választ a fenti bizonyítás fogja megadni.

Számításaim alapján a következő eredményeket értem el:

Intervallum	Függvény
$\sigma_1 = [0, 10^3]$	$\Psi(x) \approx \frac{\sqrt[3]{x}}{\log_{15}(x)}$
$\sigma_2 = (10^3, 10^4]$	$\Psi(x) \approx \frac{\sqrt[3]{x}}{\log_{11}(x)}$
$\sigma_3 = (10^4, 10^5]$	$\Psi(x) \approx \frac{\sqrt[3]{x}}{\log_{4,3}(x)}$
$\sigma_4 = (10^5, 10^6]$	$\Psi(x) \approx \frac{\sqrt[3]{x}}{\log_{2,8}(x)}$

$\sigma_5 = (10^6, 10^{6.5}]$	$\Psi(x) \approx \frac{\sqrt[3]{x}}{\log_{2.25}(x)}$
$\sigma_6 = (10^{6.5}, 10^7]$	$\Psi(x) \approx \frac{\sqrt[3]{x}}{\log_{1.8}(x)}$
$\sigma_7 = (10^7, 10^{7.4}]$	$\Psi(x) \approx \frac{\sqrt[3]{x}}{\log_{1.58}(x)}$
$\sigma_8 = (10^{7.4}, 10^{7.8}]$	$\Psi(x) \approx \frac{\sqrt[3]{x}}{\log_{1.427}(x)}$
$\sigma_9 = (10^{7.8}, 10^{8.2}]$	$\Psi(x) \approx \frac{\sqrt[3]{x}}{\log_{1.326}x}$
$\sigma_{10} = (10^{8.2}, 10^{8.6}]$	$\Psi(x) \approx \frac{\sqrt[3]{x}}{\log_{1.2369}x}$
$\sigma_{11} = (10^{8.6}, 10^9]$	$\Psi(x) \approx \frac{\sqrt[3]{x}}{\log_{1.1780988}x}$
$\sigma_{12} = (10^9, 10^{9.4}]$	$\Psi(x) \approx \frac{\sqrt[3]{x}}{\log_{1.134}x}$
$\sigma_{13} = (10^{9.4}, 10^{9.8}]$	$\Psi(x) \approx \frac{\sqrt[3]{x}}{\log_{1.1}x}$
$\sigma_{14} = (10^{9.8}, 10^{10}]$,	$\Psi(x) \approx \frac{\sqrt[3]{x}}{\log_{1.0765}x}$
$\sigma_{15} = (10^{10}, 10^{10.3}]$	$\Psi(x) \approx \frac{\sqrt[3]{x}}{\log_{1.0763}x}$
$\sigma_{16} = (10^{10.3}, 10^{10.7}]$	$\Psi(x) \approx \frac{\sqrt[3]{x}}{\log_{1.0613}x}$
$\sigma_{17} = (10^{10.7}, 10^{11.2}]$	$\Psi(x) \approx \frac{\sqrt[3]{x}}{\log_{1.0483}x}$

Míndeszt tovább is lehet folytatni.

Hogy jobban érthető legyen, felhozhatunk néhány példát:

- i. Ha $x = 980$, akkor $\Psi(980) \approx \frac{\sqrt[3]{980}}{\log_{15}(980)} \approx 4$, valóban, 1000-ig 4 Mersenne-prím létezik.
- ii. Ha $x = 240000$, akkor $\Psi(240000) \approx \frac{\sqrt[3]{240000}}{\log_{2.8}(240000)} \approx 5,16 \approx 5$, igaz, hiszen 240000-ig 5 Mersenne-prím létezik.

4.A prímszámokkal kapcsolatos megoldatlan problémák

Ebben a fejezetben a legfontosabb problémákat fogom felsorolni, melyek bizonyítása véleményem szerintem nagy előre lépés lenne a számelmélet területén.

4.1. A Mersenne- és Fermat-prím-probléma

A fentiekben már megismerkedhettünk a két speciális alakú prímszám definícióival. Mindkét ilyen prímszámnál ugyanaz a probléma lényege, nevezetesen hogy véges, vagy végtelen számú ilyen prímszám létezik-e. Több száz éves problémákról beszélünk, és véleményem szerintem mindkét probléma megoldása rendkívül nehéz.

4.2. Ikerprím probléma

Hogy megértsük a cím lényegét, ahhoz be kell vezetnünk az ikerprímek definícióját.

4.2. Definíció: Ikerprímeknek nevezzük azokat a prímszámokat, melyeknek különbsége 2, más szóval:

$$|p_n - p_{n+1}| = 2$$

Máig megoldatlan probléma, hogy hány ilyen prímszám létezik, vagyis véges vagy végtelen mennyiségben fordulnak-e elő.

Következtetések

Összegezve elmondható, hogy a prímszámok témakörét sokkal átláthatóbban sikerült átvennünk, valamint megismerhettük a vele kapcsolatos, máig meg nem oldott problémákat. Fontos ugyanakkor megemlíteni a saját eredményeimmel kapcsolatban, hogy például a Mersenne-prím-probléma nincs megoldva, ugyanakkor

véleményem szerint megfigyeléseim és számításaim előrébb hozhatják a megoldását.

Hosszabb távú céljaim közé tartozik a probléma további tanulmányozása, valamint bizonyítása.

A munkában említett problémákra külön is ki szeretnék térni, hiszen megoldásuk szintén mérföldkő lenne a számelmélet problémáinak bizonyítása perspektívájából, vagy akár a számelmélet megértésével kapcsolatosan.

Irodalomjegyzék

1. *I.N. Bronstejn, K.A. Szemengyajev, G. Musiol, H. Mühlig.* Matematikai kézikönyv. 9. kiadás. Typotex, Budapest, 2009.
2. *Пивоварчик В.М., Мартинюк О.М.* A számelmélet alapjai, Odessza 2013.
3. *Безуцак О.О., Ганюшкин О.Г.* A számelmélet elemei, Kijevi egyetem, 2003.

A SZERZŐK ÉS SZERKESZTŐK

A sorozat főszerkesztője és felelős kiadója:

Dr. Horváth László

az ELTE Eötvös József Collegium igazgatója,
az ELTE BTK Görög Tanszék habilitált docense
E-mail cím: horvathl@eotvos.elte.hu

Dr. Mészáros Tamás

az ELTE Márton Áron Szakkollégium igazgatója,
az ELTE Eötvös Collegium Byzantium Központ tudományos munkatársa
E-mail cím: meszaros.tamas@masz.elte.hu

A kötet szerkesztője:

Boda Attila

a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának levéltárosa
az MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport tudományos
segédmunkatársa
E-mail cím: boda.attila@eotvos.elte.hu

A szerzők:

Ájben Katalin

Egyetem, szak és évfolyam: ELTE-BTK, Történelemtudományok Doktori
Iskola, Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem Doktori Program IV. évf.
Témavezető: Ramachandra Byrappa
Kutatási terület: Közép-Ázsia és Független Államok Közössége (1991-2008),
posztszovjet tér országai
E-mail cím: kata.ajben@gmail.com

Giovannini Máté

Egyetem, szak és évfolyam: ELTE-BTK, klasszika-filológia BA I. évf.
Szakkollégium: ELTE Eötvös József Collegium

Témavezető: Horváth László
Kutatási terület: ókori jog- és társadalomtörténet

Csigó Ábel

Egyetem, szak és évfolyam: ELTE BTK germanisztika BA (2018–2021),
filozófia MA (2021–2023).

Szakkollégium: ELTE Eötvös József Collegium

Témavezető: Kerekes Amália

Kutatási terület: német irodalom, magyarországi német sajtó és irodalom;
történelemfilozófia, 20. századi francia filozófia

Komáromi Anna

Egyetem, szak és évfolyam: Semmelweis Egyetem, Általános
Orvostudományi Kar, általános orvos VI. évf.

Szakkollégium: ELTE Márton Áron Szakkollégium; Orvos-, egészség- és
sporttudományi műhely

Témavezető: Nyolczas Noémi

Kutatási terület: a vashiányt jellemző paraméterek változása a szívelégtelen
betegség hosszú-távú követése során

E-mail cím: komaromi.anna98@gmail.com

Csabai Orsolya

Egyetem, szak és évfolyam: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészeti- és
Társadalomtudományi Kar, pszichológia BA III. évf.

Szakkollégium: ELTE Márton Áron Szakkollégium

Témavezető: Czibor Andrea

Kutatási terület: munkapszichológia

E-mail cím: orsolyacsabai12@gmail.com

Farkas Veronika

Egyetem, szak és évfolyam: ELTE-BTK; francia nyelv, irodalom és kultúra
MA, végzett hallgató

Szakkollégium: ELTE Eötvös József Collegium

Témavezető: Horváth Krisztina

Kutatási terület: szociológiai és esztétikai-etikai fordulópont a kortárs francia
irodalomban a 20. század utolsó évtizedeitől kezdve

Góczon Tamás

Egyetem, szak és évfolyam: ELTE-BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola, Ókortörténeti Doktori Program, I. évf.
Szakkollégium: ELTE Eötvös József Collegium
Témavezető: Hegyi W. György
Kutatási terület: Cato Minor alakja és politizálása
E-mail cím: goczon1@gmail.com

Kmetty Klaudia

Egyetem, szak és évfolyam: ELTE-BTK, magyar BA III. évf.
Szakkollégium: ELTE Eötvös József Collegium
Témavezető: Kerekes Amália
Kutatási terület: 19-20. századi német irodalom
E-mail cím: klaudiakmetty@gmail.com

Kovács István

Egyetem, szak és évfolyam: Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, IV. évf.
Szakkollégium: ELTE Eötvös József Collegium
Témavezető: Horváth László
Kutatási terület: Komnénos-kori historiográfia
E-mail cím: kovacs.istvan@arts.unideb.hu

Marton Andrea

Egyetem, szak és évfolyam: Sapientia EMTE, Csíkszereda, fordító és tolmács MA, I. évf.
Szakkollégium: ELTE Márton Áron Szakkollégium, Bölcsészettudományi műhely
Kutatási terület: nyelvészet
Témavezető: Dégi Zsuzsanna, Humántudományok Tanszék, Sapientia EMTE, Csíkszereda
E-mail cím: martonandrea@uni.sapientia.ro

Papp Edina

Egyetem, szak és évfolyam: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, pszichológia MA, klinikai- és egészségpszichológia I. évf.

Szakkollégium: ELTE Márton Áron Szakkollégium

Témavezető: Teleki Szidalisz Ágnes

Kutatási terület: pszichológia

E-mail cím: pappedina09@gmail.com

Pista Patrik

Egyetem, szak, évfolyam: Ungvári Nemzeti Egyetem, Ukrán-Magyar

Oktatási-Tudományos Intézet, matematika szak III. évf.

Szakkollégium: ELTE Márton Áron Szakkollégium, Természettudományi
műhely

Témavezető: Gecse Ferenc

Kutatási terület: számelmélet

E-mail elérhetőség: patrikpista03@gmail.com